

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

SZERKESZTI

VARJAS BÉLA

NEGYEDIK FOLYAM. * LXXI. ÉV.

1947. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

KIADJA

A. MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ORSZÁGOS SZÉCHENYI KÖNYVTÁRA

1948.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

SZERKESZTI
VARJAS BÉLA

1947. évi folyam. * 1—IV. füzet.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1947

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

NEGYEDIK FOLYAM. * LXXI. ÉV.

1946.

10 7

KÖNYVTÁROSKÉPZÉS

A könyvtárosképzés a magyar könyvtárügynek egyik legrégebbi, de máig is megoldatlan kérdés. Ami a múltban e téren történt, alig tekinthető többnek jó szándékú s bizonyos mértékben eredményes kísérletnél. A probléma ugyan az első világháború óta a magyar könyvtári szakirodalomban is állandóan felvetődött, a kényszerítő szükség mégsem volt elég erős ahhoz, hogy a szakképzés ügyében kormányhatósági intézkedés született volna belőle. (A Gyűjteményegyetemről szóló 1922 : XIX. tc. 4. és 6. §-a, valamint a Magyar Nemzeti Múzeumról szóló 1934 : VIII. tc. 10. §-ának 6. pontja előírta ugyan az intézményeihez tartozó könyvtári tudományos és segédszemélyzetnek elméleti és gyakorlati képzését, valamint szakvizsga letételét, de a törvény rendelkezései végrehajtva sohasem lettek.)

A speciális szakképzés ilyenformán, az ennek hiányát egyre súlyosabban érző könyvtárak magánügye volt, s a bajokon igazgatási manőverekkel, házi-tanfolyamokkal igyekeztek segíteni. (A múzeum könyvtárában pl. 1898-ban tartották az első ilyen tanfolyamot; 1913-ig összesen hetet. Hogy némi fogalmunk legyen a tanfolyam értékéről, elárulhatom azt is, hogy egy-egy tanfolyam 15 napig tartott.) Természetesen erre is csak a nagy tudományos vagy közművelődési könyvtárakban nyílt alkalom és lehetőség. A kisebbeknek — a fővárosiaknak épp úgy, mint a vidékieknek — állandóan személyzeti bajokkal küzdve, még arra is ritkán akadt módjuk, hogy valamelyik nagy könyvtárba küldjék tanulni alkalmazottaikat.

S meg kell vallanunk, hivatásos könyvtárosaink — a vezetőkről sem feledkezve meg — elenyésző kivétellel autodidakta módon szereztek időrablón és rengeteg fáradtsággal sokszor igen tiszteletreméltó és széleskörű, a nagy átlagot tekintve azonban rendszerint túlságosan egyoldalú könyvtári szakismereteiket.

Csak közvetlenül a második világháborút megelőző években a *Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének* (röviden KÖLE) megalakulása után változott némileg a helyzet, amikor 1936-ban az Egyesület keretében tömörült nagyobb budapesti és vidéki könyvtáraink vezetősége elhatározta, hogy a KÖLE a szükséghez mérten időközönként könyvtárosképző tanfolyamokat fog tartani s a jövőben csakis olyan személyeket fognak vég-

* A KÖLE könyvtári intézőbizottságán 1947. június 17-i ülésén elhangzott előadás.

legesen alkalmazni, akik ilyen tanfolyamon résztvettek s a vizsgálati követelményeknek megfeleltek.

A KÖLE a második világháború kitöréséig két tanfolyamot tartott. Az elsőt 1937. február—május haváig, a másodikat 1937. december 1-től 1936. április haváig. A két tanfolyamon összesen 111 hallgató vett részt. Ezek közül eredményesen vizsgázott és bizonyítványt is nyert 91. A 111 hallgatóból 3 intézeten kívülálló volt, 108 pedig különböző budapesti, illetőleg vidéki intézmény alkalmazottja.

A második tanfolyamról szóló titkári jelentés azzal a megállapítással végződött, hogy a „két tanfolyam egyelőre kielégítette a szükségletet s újabb tanfolyam rendezésére egyelőre 1939 őszéig nem kerül sor.“

A KÖLE szándéka nyilvánvalóan az volt, hogy kb. kétéves időközökben fog tanfolyamokat tartani. Sőt bizonyos előkészítő tárgyalások folytak arról is, hogy a könyvtáros szakképzést kormányhatósági rendelkezéssel teszik kötelezővé.

A közbejött második világháború a KÖLE biztató reményű kezdeményezését szinte csírájában elfojtotta. A KÖLE az azóta eltelt kilenc év alatt többé nem tartott tanfolyamot s a könyvtárosképzés tekintetében visszasüllyedtünk oda, ahol az első világháborút követő években voltunk.

Ma e téren szinte mindent előlről kezdhethünk. Tennivalóink pedig igen sürgősek. Ezért is került újjáalakult egyesületünk egyik legelsőnek megvitatandó programpontjai közé a könyvtárosképzés rendezése.

Mielőtt e téren bármiféle javaslattal állnék elő, nem tehetem ezt a nélkül, hogy számot ne vetnék a multtal, könyvtárügyünk jelenlegi helyzetével és a jövő fejlődésének lehetőségeivel.

De ezenkívül figyelemmel kell lennünk azokra a külföldi eredményekre és intézményekre is, amelyek a magyar könyvtárosképzés rendszerének és módszerének kialakításában útmutatóul szolgálhatnak.

A magyar közkönyvtárak kialakulása párhuzamosan halad a nyugat-európai közkönyvtárak kifejlődésének irányvonalával, azaz felülről lefelé ható tendenciájú. A fejlődés kezdetén a tudományos közkönyvtárak állnak s az út az iskolai és szakkönyvtárakon, majd az egyre szélesebb rétegek olvasmányigényét kielégítő közművelődési könyvtárakon át vezet a könyvtárak mind teljesebb szociális nevelő funkcióját betöltő népkönyvtárak, üzemi könyvtárak stb. kialakulása felé.

Nyilvánvaló, hogy a könyvtárosképzés szüksége nálunk is, mint az európai államokban általában; legkorábban a legfejlettebb könyvtártípusokban jelentkezett, olyanokban, amelyekben már hosszú idő óta csak a könyvtárosságnak élő, hivatásos könyvtáros típusa kialakulhatott. S így azon sem csodálkozhatunk, hogy a KÖLE tanfolyamai ezek igényeit igyekeztek kielégíteni. Tehát a tanfolyamok tanmenete is a tudományos szakkönyv-

tárak követelményeihez alkalmazkodott, s már a közművelődési könyvtárakéra is alig-alig volt tekintettel.

Ez is érthető, ha számot vetünk azzal, hogy igazán nagy, számottevő hivatásos könyvtárosgárdája csak egyetlen közművelődési könyvtárunknak, a Székesfehérvárosi Könyvtárnak volt, amely viszont házitanfolyamokon nevelte ki fiatalabb könyvtáros-nemzedékét. A többi, aránylag csekélyszámú s főként vidéki közművelődési könyvtár egyenként alig két-három tagot számláló tisztviselői kara, nemcsak a tudományos könyvtárak tisztviselőinek túléúlya, hanem szétszórtsága miatt sem képezett olyan jelentős réteget, amely a könyvtárosképzés terén erősebben éreztette volna hatását.

Ezek után alig lephet meg már valakit annak a megállapítása, hogy a nép- és rokentípusú könyvtárak kezelőinek képzése még mostohább sorsban részesült s az a semmivel egyenlőnek tekinthető.

A népi és ezzel rokentípusú könyvtárak szervezése nálunk az első világháborút megelőző időben kezdődött meg, de éppen a háború következtében elakadt s a trianoni határok közé alig sikerült valamit átmenteni belőle. Az új népkönyvtárak telepítése pedig elég későn (1927-ben) indult csak meg s az első lendület után (1927-ben egyszerre 1500 népkönyvtárat állítottak fel) bizony csak igen mérsékelt ütemben fejlődött. (1937-ig a népkönyvtárak száma mindössze 1629-re emelkedett.) Ennek a majdnem stagnálásnak egyik legfőbb oka az egész népkönyvtárügy helytelen organizációjában rejlett. Itt most ennek csak egyetlen pontjára szeretnék rávilágítani.

A kultuskormány azt hitte: elég, ha a népkönyvtárakat felállítja, a többi majd megy magától. De a legkitűnőbb könyvanyaggal felszerelt népkönyvtár sem egyéb holt papirestömegnél, ha nincs megfelelően képzett gondozója, beszerzője, és propagálója, aki a könyveket eljuttatja az olvasók mennél szélesebb rétegéhez. Különösen nálunk, ahol az olvasás igénye meglehetősen alacsony fokon áll s a könyvtárkezelők feladata nem merülhet ki az olvasók irányításában és kívánságaik kielégítésében, hanem fokozottabban vállalniok kell — mint más szerencsésebb országokban — a nevelőnek azt a szerepét is, hogy nemolvasó néprétegeink zömét könyvhöz, olvasáshoz szoktassák.

Erről sajnos a kultuskormány megfeledkezett. A népkönyvtárak kezelését ugyan túlnyomó részben nevelőkre, tanítókra bízta, de arról már nem gondoskodott, hogy a népkönyvtárak kezelésében szükséges jártasságot elsajátítsák s kellő kiképzéssel népkönyvtárosi hivatásukat missziós lelkülettel betölthessék. E helyett az ú. n. népművelési előadóképzőtanfolyamokon igyekeztek a tanítók fejébe csöpögtetni — amint az erről szóló beszámoló megjegyzi — „némi könyvtártani ismeretet“, amit azonban a beszámoló írója maga sem vett komolyan. Az eredmény meg is

látszott a népkönyvtárak forgalmán, amely 1'8—2'5% között mozgott, ugyanakkor, amikor a külföldi átlag a 19%-on is túljárt: az Egyesült Államokban meg éppen 40%-ot ért el.

Amint az imént elmondottakból kitűnik, senki sem törődött a közművelődési, iskolai és népkönyvtárak kezelőinek képzésével s így érthető az is, hogy a KÖLE második könyvtárképző tanfolyamáról szóló titkári jelentés zárómondata miért jelenthette ki fölényes határozottsággal: „a két tanfolyam egyelőre kielégítette a szükségletet.“ Ez a lakonikus beszéd tipikusan ráillik arra az időszakra, amelyben született. Szerényebben fogalmazva talán igaza is lett volna a tudományos könyvtárak elefántcsont-tornyából nézve a helyzetet. Ma hajlandók vagyunk némi nyelvtögtető szándékot is belemagyarázni, más szemszögből ítélve meg a dolgokat.

Ha egy kis statisztikát készítünk a magyar könyvtárak második világháború előtti helyzetéről, néhány igen tanulságos szemponttal gazdagodhatunk, nemcsak a tekintetben, hogy jövő könyvtárpolitikánknak mik lennének a legsürgősebb feladatai, hanem könyvtárosképzésünket illetően is.

Adataink, ha nem is egyidejűek, de mégis egy évtizeden belüli időkörből az 1930-as évekből valók s így megközelítően hű tájékoztatásra legalább is alkalmasak.

Könyvtártípusok szerint hazai könyvtáraink a következőképen oszlottak meg:

1. Tudományos jellegű	22,	az ország	12 helységében
2. Szakirányú (tudományos és gyakorlati)	471	„ „	29 „
3. Közművelődési	29	„ „	26 „
4. Nép és gazda kvrtár	1629	„ „	1280 „
5. Kisebb szerzetesi, egyházi	76	„ „	33 „
6. Középisk. tanári	410	„ „	73 „
7. Iskolai ifjúsági	8472	„ „	? „

Összesen 11.109 könyvtár 1297 helységben.

Ez a szám még növelhető volna, hiszen nincsenek benne a kisebb helyi kaszinók, egyesületek, olvasóköri könyvtárai. De ha a nagy számokat a realitások talajáról nézzük, a kép egyre elszomorítóbb lesz.

Az első három kategóriába tartozó (tudományos, szak- és közművelődési) 522 könyvtár mindössze az ország 43 helysége között oszlik meg. E könyvtáraknak azonban több mint a fele (273) Budapestre esik. A három csoportba tartozó könyvtárak nyilvánossági fokát tekintve alig több, mint 10% közülük nyilvános jellegű.

Számszerűleg nagyot lendítenek ezen a kedvezőtlen helyzeten, ha az előbbi három csoporthoz hozzászámítjuk a népkönyvtárakat is. E négy

csoportha tartozó 2131 könyvtár 1281 község között oszlik meg. Budapest és a vidék közötti arány is látszólag erősen a vidék javára billen, azaz 1:7-hez. A könyvtárak nyilvánossági jellegének százalékszámja pedig egyszerre 78%-ra szökik. Amde ez a számbeli javulás távolról sincs arányban az előbbi csoportokba tartozó könyvtárak belső értékével és hatókörének méreteivel, s az alábbiakból azonnal kiviláglik, hogy milyen szemfényvesztő kulisszaépítményről van itt szó.

Ha a hét csoportban felsorolt valamennyi könyvtárnak Budapest és a vidék közti megoszlását vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy a 11.109 könyvtárból 3034 van a fővárosban és 8075 vidéken. Az arány tehát 1:2,8-re romlik. Ugyanígy zuhan vissza a könyvtárak nyilvánossági százaléka számja 15%-ra.

11.109 könyvtár hozzávetőlegesen 13 millió könyvet őriz, azaz az ország 9 milliós lélekszámát tekintve egy lakosra 1,5 közkönyvtári könyv esik. (Ugyanebben az időben (1935) ez az arányszám a Szovjetunióban 1,7.)

A valóságos helyzetet azonban nem efféle globális viszonzyszámok árulják el, hanem ha részletesebben vizsgáljuk meg ezeket az adatokat s összehasonlítjuk a könyveknek és lakosságnak községenkénti megoszlását.

E tekintetben kétségtelenül a főváros van a legkedvezőbb helyzetben, mert a 13 millió könyvből kb. 7 millió a budapesti könyvtárakban van s így itt egy lakosra 7 könyv jut. Az ország egyéb 42 városában azonban már csak 2, további 69 városában és községében csak 1 és 1185 olyan községében és tanyai központjában, amelyben népkönyvtáron és iskolai ifjúsági könyvtáron kívül egyéb nem működik, egy-egy lélekre $\frac{1}{4}$ könyv esik. Miután pedig köztudomású, hogy Magyarország városainak és községeinek száma 3417, azt hiszem nem kell kimondanom, mi juthat egy-egy lélek számára a fennmaradt 2120 községben, ahol legkedvezőbb esetben csak iskolai ifjúsági könyvtárat feltételezhetünk.

Mindez azt jelenti, hogy az ország községeinek 63%-a, tehát a legoptimisztikusabb számítás szerint is az ország lakosainak $\frac{1}{6}$ -e (1,8 millió lélek) semmiféle könyvtári ellátásban mind a mai napig nem részesült. Optimisztikus számítást említettem, egyrészt, mert a legalacsonyabb lélekszámú községeket vettem alapul, másrészt pedig azért is, mert figyelembe kell vennünk, hogy Magyarország lakosainak 18%-a, (1,6 millió ember) a tanyavilágon él. Tudvalévő pedig, hogy az 1629 népkönyvtárból 300 volt az úgynevezett tanyai kiskönyvtár, ezek hatókörébe azonban legfeljebb 90—100.000 lakos eshetett. A tanyai könyvellátás különben sem oldható meg állandó telephelyű könyvtárakkal, csak teherautókra szerelt mozgókönyvtárral.

Az a kép, amelyet itt ezen adatokkal felvázoltam, ijesztő és siralmas, de egyúttal rávilágít a tennivalókra. A helyzet kényszerít és követel, talán

jobban, mint valaha, hiszen ma a lakosságnak az a rétege is könyvtárakra szorul, amely azelőtt könyvet vásárolt. Reméljük az állam az iskolareform mellett legsürgősebb feladatai közé iktatja a vidéki közművelődési és népkönyvtárak tervszerű szervezését és rendszeres fejlesztését. Ez jövő könyvtárpolitikánk egyik legégetőbb, megoldásra váró programja.

A feladatra azonban fel kell készülnünk. Homokra épülne minden eljövendő könyvtárfejlesztési program akkor, ha nem gondoskodnánk jólőre képzett könyvtárosokról. Mert minden könyvtárnak mégiscsak a könyvtáros a lelke s a legkitünőbb könyvtár is elveszett a közösség számára, ha a gazdája nem ért az olvasóhoz és nem ért a könyvhöz.

A könyvtárosképzés szempontjából egy sarkalatos tanulsággal szolgálunk az imént elmondottak: könyvtárosképzésünknek *soha többé nem szabad megfeledkeznie arról, hogy a tudományos képzés mellett fokozott mértékben ki kell terjeszkednie a közművelődési és népkönyvtári könyvtárosképzésre.* Ha az egyiket kormányhatósági rendelkezéssel állandósítani kívánjuk, ugyanezt meg kell követelnünk a másik esetében is. S mikor ezt kimondjuk, nem tanfolyamokra gondolunk, hanem rendszeres intézeti képzésre.

11.109 közkönyvtárunkban — még ha az iskolai népkönyvtárak egy részében azonos személy látta is el a könyvtár kezelését — közel 10.000 egyén foglalkozott könyvtári munkával. Ezeknek azonban csak mintegy 10%-a folytatott hivatásos könyvtárosi működést, azaz 1000-re tehető azoknak a száma, akiknek főfoglalkozása volt a könyvtárosság.

A hivatásos könyvtárosok közül kb. 80% tudományos, illetőleg különböző szakkönyvtári alkalmazott volt, s ezekből mindössze 20% esett a vidékre, tehát emezek tisztviselői ellátottsága 25%-kal rosszabb volt, mint a fővárosban lévő könyvtáraké.

Közművelődési könyvtárainkban működő hivatásos könyvtárosaink 20%-ából a vidékiek száma alig éri el a 4%-ot.

Ezek az adatok is vidéki könyvtárügyünk szörnyű elhanyagoltságáról beszélnek.

Köztudomású, hogy a felszabadulás óta hivatásos könyvtárosaink mintegy 30%-át új alkalmazottak váltották fel. S ha a könyvtárosképzés rendezetlensége és az a tény, hogy 1937 óta egy-egy nagyobb könyvtárban tartott házitanfolyamon kívül másféle képzés nem folyt, aktuálisá teszi, hogy e kérdéssel foglalkozzunk s kidolgozzuk a magyar könyvtárosképzés kereteit, a könyvtári munkaerőknek az imént említett nagyarányú kicserélődése viszont, valamint az a körülmény, hogy a mellékfoglalkozásként könyvtári szolgálatot ellátók 9000 főt számláló tömege, akár kicserélődött részben, akár nem, nagyjában — egészében könyvtárilag képzetlennek tekinthető, megköveteli, hogy átmenetileg, addig is míg a végle-

ges rendezés megtörténhetik, sürgősen gondoskodjunk az alkalmazottak, főként az újak szakszerű kiképzéséről.

Szerintem az ügy komolysága megkívánná azonban, hogy a kérdés gyakorlati megvalósítását mindjárt a kezdet-kezdetén összekössük annak elvi, helyesebben jogi megoldásával. A kettő: a képzés jogi megalapozása és gyakorlati megszervezése párhuzamosan lenne előkészítendő, de úgy, hogy a könyvtárosképzést előíró jogszabály még az első tanfolyam megkezdése előtt hatályba lépjen. S ha a jogszabályra vonatkozó javaslatomat most mégis utólsónak fogom ismertetni, azt csak azért teszem, hogy a kétszeri fölösleges magyarázatokat elkerüljem.

A képzést illetőleg is kétféle javaslattal kell előállnom. Az elsőben a pillanatnyi szükséglet kielégítését szolgáló átmeneti intézkedésekkel és tanfolyamokkal, a másodikban a könyvtárosképzés intézményes és végleges megoldásának lehetőségeivel kell foglalkoznom.

A végleges rendezésig a képzést, véleményem szerint, megfelelő tanfolyamok szervezésével a KÖLE-nek kell ellátnia. Ezt a feladatot, azt hiszem, már csak a múltban e téren kifejtett tevékenységénél fogva is készséggel fogja vállalni.

E tanfolyamokat 1947 őszén, de legkésőbb 1947/48 telén meg kellene indítanunk.

Javasolnám evégből, hogy az intézőbizottság küldjön ki egy 5 tagból álló szakbizottságot, amelyben képviselve lennének egy-egy szakértővel a tudományos-, szak- és közművelődési könyvtárak, valamint a népkönyvtárügy és a szakszervezeti tanács. A bizottságnak legyen felhatalmazása arra, hogy tárgyalásaiba szükség szerint más szakembereket is bevonhasson. Ez a bizottság határidőre dolgozza ki a tanfolyam tantervét, óra- és vizsgarendjét, valamint vizsgálati szabályzatát. Tegyen javaslatot a tanfolyam előadójára, vizsgálóbizottságára és adminisztratív személyzetére vonatkozólag s készítse elő a tanfolyam költségvetését. (Tandíj? Vizsgadíj? Előadók díjazása? Vidéki hallgatók elhelyezése?)

A tanfolyamokkal kapcsolatban általános irányelvül szeretném leszögezni a következőket:

1. Tananyaga, a múlttól eltérően, ne egyoldalúan tudományos képzést nyújtson, hanem fokozott mértékben legyen tekintettel a közművelődési könyvtárak, népkönyvtárak (üzemi, pártkönyvtárak, könyvkereskedők képzés stb.) sajátos igényeire is. Ennek megfelelően ne csak tan- és órendje igazodjék a fakultatív hallgatás lehetőségéhez, hanem vizsgálati követelményeiben is legyen figyelemmel a hallgatók iskolai végzettségére és a különböző könyvtártípusokban szükséges szakismeretekre. Vagyis javasolnám, hogy a bizottság kétféle vizsgálati szabályzatot dolgozzon ki. Egyet a tudományos képesítésű jelöltek számára, egyet pedig a segéd-személyzet, illetőleg a közművelődési stb. könyvtárak kezelői személyzete

számára. Az előbbit „könyvtáros szakvizsgának“, az utóbbit „könyvtárkezelői vizsgának“ nevezhetnők. A könyvtáros szakvizsga letételéhez egyetemi, illetőleg főiskolai végzettség kívántatnék, a könyvtárkezelői vizsgához pedig érettségi, illetőleg azzal egyenértékű képzettség. Kivételesen olyan négy középiskolát végzett egyén is könyvtárkezelői vizsgálatra bocsáttathatnék, aki addigi könyvtári szolgálatában kiválóan megfelelt és könyvtárának vezetősége a tanfolyamra való felvételét ajánlja. Az elmondottakból következik, hogy a kétféle vizsgának megfelelően bizonyítványt is kétféle állítana ki a vizsgáló bizottság.

2. Már az előző pontban elmondottak megkövetelik a multbeli tanfolyamokhoz viszonyítva a 100—105 órás előadási keret kibővítését, de még indokoltabbá teszi ezt oly tárgyaknak az órarendbe való külön felvétele, amelyek a multban önálló tárgykörként nem szerepeltek (pl. hírlapkezelés, könyvtárjog, dokumentáció, írástörténet, könyvkereskedelem, a könyvtár és az olvasó, film és könyvtár stb.) Éppen ezért az előadások óraszama legalább 140—150-re volna felemelendő.

3. A tanfolyamok időtartama legalább három hónapban lenne megállapítandó. Ezen idő alatt délelőttként a kijelölt könyvtárakban gyakorlati munkát végeznének a hallgatók. Az előadások a hivatalos időn túl, délután lennének kb. napi 3 órában. Az utolsó két hétben tartatnának a vizsgák, mégpedig az első héten a zárthelyi írásbeliek, a másodikon a szóbeliek.

4. Rövid néhány hónapos tanfolyamon, természetesen tömegképzésről alig lehet szó, mert a szükséges gyakorlatok elvégzésére az erre kijelölendő könyvtárak csak mérsékelt számban tudnak a hallgatók számára vezetőt és helyet biztosítani. Éppen ezért egy-egy tanfolyamra felvehető hallgatók számát előre meg kellene határozni.

5. Nehézségekbe fog ütközni a vidéki könyvtári alkalmazottak képzése. Elszállásolásukra, budapesti tartózkodásuknak a költségeire aligha tudnak majd kiküldő könyvtáraik fedezetet teremteni. Felvethető volna tehát az a gondolat, hogy a KÖLE az amúgyis tervbevett tanfolyamainak egy részét esetleg vándortanfolyamok formájában rendezhetné meg. Elsősorban vidéki egyetemi városokban, ahol megfelelő könyvtár s részben előadó személyzet is rendelkezésre állna s csak olyan tárgyak előadói kellene Budapestről leutaztatni, amelyekre helyben megfelelő szakember nem akadna. Ez is költséges vállalkozás ugyan, de a cél érdekében talán lehetne bizonyos áldozatokat hozni.

6. Az iskolai, valamint nép- és rokontípusú könyvtárak kezelőinek sokezres tömegét, ezek közül is főként a vidékieket, bármily nagy számban rendezne is a KÖLE tanfolyamokat, kiképezni hosszú évek során át sem sikerülne. Viszont az az állapot sem tűrhető tovább, ami e téren uralkodott, valamiképen módot kell nyújtani arra, hogy az említe.: könyvtár-

kezelők a könyvtártani ismereteket megszerezhessék s a szükséges vizsgát letehessék tanfolyam hallgatása nélkül is. Elengedhetetlen tehát megfelelő kézikönyv, illetőleg tankönyv szerkesztése. A kiküldendő bizottság erre is részletes javaslatokat dolgozhatna ki.

A könyvtártani kézikönyv vagy tankönyv fölvetődése már túlmutat a könyvtárosképzés átmeneti megoldásainak keretén, hiszen minden tankönyv képzésbeli állandóságot, egyöntetűséget jelent.

Amint mindnyájunk előtt ismeretes, a szerencsésebb külföldön már régóta nem elégsznek meg szükségmegoldásokkal, hanem megkeresték az állandó könyvtárosképzés intézményes megoldásának módját. Minden állam a maga iskolarendszeréből építette ki, könyvtárai és könyvtárügye fejlődési rendjének szemmel tartásával azt az intézményét vagy iskoláit, amelyben könyvtárosaikat szakoktatásban részesíti.

Nincs itt sem terünk, sem módunk arra, hogy az egyes államok könyvtárosképzését külön-külön ismertessük. Bizonyos, hogy mindenikükben találhatunk sok megszívlelnivalót, a mi viszonyunk közt is alkalmazható, de egészében és változtatás nélkül nálunk egyik sem volna megvalósítható. S talán tanulságosabb is számunkra, ha inkább azt vizsgáljuk meg, hogy mi a közös vonás bennök, mi az, ami azonos a szovjet, amerikai, angol, francia, olasz és német képzésben épp úgy, mint Belgium, vagy a kis Ausztria képzésében.

Az első, amit meg kell állapítanunk, hogy minden országban külön célra létesített intézetben (vagy esetleg ha a szükséglet úgy kívánja, több intézetben és iskolában) folyik a könyvtárosok képzése. Az intézeteket mindenütt az egyetem mellett szervezték meg, mégpedig a mi bölcsészettudományi karunknak megfelelő fakultás keretében. Az intézet vezetője az egyetem könyvtártudományi tanszékének professzora.

A nagy államokban több nem egyetem mellett működő könyvtárosiskolát is találunk a nem tudományos képesítésű könyvtárkezelők képzésére, noha az egyetemen létesített könyvtártudományi intézetekben is folyik alacsonyabbfokú képzés. Kisebb országok rendszerint kénytelenek egyetlen, az egyetem keretében felállított intézettel beérni s az alacsonyabbfokú képzés egy részének, mindenképen azonban nagyobbik felének elvégzését, külön könyvtárosiskolák helyett más iskolatípusokra bízni, amelynek tananyagába önálló stúdiumként illesztik be a könyvtártani alapismereteket.

A könyvtárosképzés végleges megoldását nálunk sem tudom másként elképzelni, mint a budapesti bölcsészettudományi karon szervezett *Könyvtártudományi Intézet* felállításával. Ez az intézet — megfelelő magántanári és előadói segídettel — el tudná látni a hivatásos tudományos könyvtárosok, valamint nem tudományos képesítésű segédszemélyzet és

könyvtárkezelők képzését. Minthogy az Intézetnek éppen egyik célja az, hogy levegye a könyvtárak válláról azt a terhet és rengeteg idővesztéséget, amit az új alkalmazottak oktatása jelent, jó mintakönyvtárral és segéd-könyvtárral kell rendelkeznie.

Az Intézet szervezeti, tan- és vizsgaszabályzatát mindenképen úgy kell megállapítani, hogy a tudományos képesítést bármely egyetemi, vagy főiskolai diplomával bíró személy megszerezhesse. Ez a feltétel külföldön is sok gondot okozott már. A könyvtáros kongresszusokon hangoztatott és általában elfogadott vélemény ugyanis az, hogy jó tudományos könyvtáros csak abból lesz, aki valamely szaktudománynak alapos ismerője. Ami viszont azt jelenti, hogy ennél a könyvtáros-kategóriánál a könyvtáros-képzés ú. n. „ráfeljelő“ módon történhet, azaz a jelölt csak az egyetemi diploma elnyerése után szerezheti meg a könyvtárosi képesítést, egy, kettő, vagy három év múlva. Ez az idővesztés bizony nem túlságosan csábító a jelöltre nézve. S hogy a könyvtáros szakma el ne néptelenedjék, e bajra csak egyetlen orvosságot ismernek a különböző országok: az ösztöndíjak rendszeresítését.

Magyar viszonylatban e rendszer túlságosan nehézkes és költséges. Olyan megoldást kell keresnünk, amely lehetővé teszi, hogy az egyetemen a könyvtárosképzés és a szaktudományos képzés egyidejűleg történjék. A képzésben feltétlenül a kötött tanmenet bevezetését látom szükségesnek.

A vizsgálatok három részből állanak: házi írásbeli dolgozatok készítéséből, zárthelyi írásbeli és szóbeli vizsgából. A vizsgálatokon a speciális könyvtártani tárgykörön kívül két idegen nyelv ismeretéből is számot kellene adni, a nem nyelvi szakosoknak pedig még magyar (esetleg világ-)irodalmi tájékozottságukról is.

A vizsgálatokat háromtagú bizottság előtt kellene letenni, amelyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezne ki. A sikerrel vizsgázott jelölteknek könyvtáros szakvizsga bizonyítvány volna kiállítandó. A vizsgálatokat csak egyszer lehetne megismételni.

A *Könyvtártudományi Intézetben* a nem egyetemi vagy főiskolai diplomával rendelkező személyek képzését két esztendőben kellene megállapítani. Ezek képzése a tanfolyamoknál már említett könyvtárkezelőknek felelne meg. Tanulmányi és vizsgarendjük abban különböznek az egyetemi és főiskolai diplomásokétól, hogy a könyvtártan tudományos részéből lényegesen kevesebbet ölelne fel és képzésükben inkább a gyakorlati adminisztratív ismereteket és kisebb könyvtárak (esetleg speciális irányban pl. gyermekkönyvtárak) vezetésében való jártasság elsajátítása volna főcél. Kötött tanulmányi rend alapján folytatnák tanulmányaikat s a 2. év végén „könyvtárkezelői vizsgát“ tennének, amely két részből állana: zárthelyi írásbeliből és szóbeliből. Egy vagy két idegen nyelv ismeretét ezeknél is kívánatosnak tartanám.

Azt hiszem az imént nagy vonalakban vázolt kétféle intézeti tanulmányi rend keretében meg lehetne valósítani hivatásos könyvtárosaink képzését. Ez azonban semmiképen nem teremtene rendet abban a zűrzavarban, amely a könyvtári szolgálatot csak mellékfoglalkozásként ellátók több ezres tömegében uralkodik. Ezek számára [könyvtártani] alapismeretek megszerzését lényegében a *Könyvtártudományi Intézet*en kívül kell megteremtenuünk.

Minthogy nemcsak az iskolai és ifjúsági könyvtárak, hanem a népkönyvtárak és egyéb kisebb-nagyobb egyesületi és közkönyvtárak vezetői (akik főfoglalkozásuk szerint nem könyvtárosok) szintén csaknem 95%-ban eddig is tanítók és tanárok voltak, legcélravezetőbbnek az a megoldás kínálkoznék, ha az új általános iskolai nevelőképző főiskolák (melyek az eddigi tanítóképzők és polgári iskolai tanárképzők feladatát látnák el) tantervébe kötelező tantárgyként a „könyvtártani ismeretek“ felvétetnének. Így elérhető lenne, hogy akár iskolai, akár más könyvtár vezetését szakszerűen lássák el s egyúttal beléjük nevelhető volna az is, hogy könyvtárosi munkájukkal épp oly fontos nevelő-funkciót töltenek be, mint azzal, hogy tanítanak. Sőt tanítói és nevelői munkájuk egyik legfőbb célját éppen abban érik el, ha az ifjúságot már egészen kicsi korától rendszeres olvasáshoz s állandó könyvtárhasználathoz szoktatják s igényes, műveltségét folyvást fejleszteni akaró olvasóréteget nevelnek. Minden tanítóban és tanárban elevenen élnie kell annak a tudatnak, hogy oktató és nevelő munkája és könyvtárosi tevékenysége egymásnak szerves kiegészítői.

Indítványoznám tehát, forduljon a KÖLE javaslattal a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, hogy az új nevelőképző főiskolák tantervébe és vizsgakövetelményei közé iktassák be a „könyvtártani alapismereteket“ s e végből az akadémiák tanulmányi és vizsgálati szabályzatát kidolgozó bizottságba vonják be a KÖLE által kiküldendő szakembereket.

Az oktatás szakszerűsége és egyöntetősége végett a nevelőképző akadémiákon folyó képzés csak megfelelő kézikönyv, illetőleg tankönyv kibocsátásával és a főiskolákon szervezendő kisebb mintakönyvtárak felállításával volna biztosítható.

A nevelőképző főiskolákon nyerhető könyvtári képesítés foka a könyvtárkezelőkével volna egyenértékűnek tekinthető.

Ha a fentiekben körvonalazott módon sikerülne könyvtáros képzésünk rendezése, úgy vélem, elérhetnők, hogy közkönyvtárainkban fokozatosan szakképzett könyvtárosok és kezelők látnák el a szolgálatot, akik jobb és eredményesebb munkát végeznének. Hovatovább megszűnnék az az állapot, hogy a könyvtári munkát, mint különösebb szakképzettséget nem igénylő foglalkozást tekintsék és a könyvtárakra úgy nézzenek, mint a tanári, vagy egyéb foglalkozási ágakban alkalmatlanok, kimustráltak és nyugdíjasok azilumára. A komoly könyvtárosképzés nemcsak a könyvtári

munka többre értékelését jelentené, hanem nagyobb megbecsülést szerezne az eléggé mostohán kezelt könyvtárosgárdának is.

Könyvtárosképzésről lévén szó, nem feledkezhetünk meg altiszteinkről sem. A könyvtári altiszt munkája nem azonosítható a hivatali altisztevel. Nemcsak a munka minősége, hanem az ahhoz megkívánandó szakértelem és intelligencia is megkülönbözteti őket amazoktól. Könyvtári szolgálatuk ellátásának megkönnyítésére részükre is szükségesnek tartanék bizonyos képzést, amelyhez egy káté volna összecsalítandó. Kérem az intézőbizottságot, hogy e káté általános irányelveinek, valamint az altisztek számára előírandó vizsgaszabályzatnak kidolgozására és a vizsgálobizottság összeállítására vonatkozó részletes javaslat megtételére külön szakbizottságot küldjön ki.

Végére érve igen vázlatos, de így is hosszúra nyúló tervezetemnek, hátra van még, hogy a könyvtárosképzés rendezésének jogi alapvetéséről és a tervezendő jogszabály tartalmáról szóljak. Előre kell bocsátanom, hogy kívánatosnak tartanám, ha ez a keret-törvény vagy keret-rendelet (kormányrendelet) — mert hiszen egyelőre nincs egyéről szó — még a KÖLE által rendezendő következő tanfolyam megkezdése előtt jogerőre emeltetnék, mert ez nagy mértékben emelné a könyvtárosképzés tekintélyét és komolyságát. A rendelet bizonyos pontjainak végrehajtásáról a VKM. később saját hatáskörében gondoskodhatnék.

Különválasztandónak tartanám a könyvtári altisztek képzéséről szóló jogszabályt a könyvtári tisztviselőktől. Ezért most csak az utóbbiakéval kívánnék foglalkozni.

A keret-rendelet főbb pontjait a következőkben foglalhatnám össze:

1. A jogszabály mondja ki, hogy közkönyvtárakban, akár főfoglalkozású, akár pedig mellékfoglalkozású alkalmazottként, a törvény vagy rendelet életbeléptetésétől fogva, csak könyvtári szakképesítéssel bíró személy alkalmazható.

2. A könyvtári szakképesítés utólagos megszerzésére köteleztessenek azok is, akik 1937. január 1. után léptek könyvtári szolgálatba, vagy az említett időpont óta mellékfoglalkozásként kezelnek valamely közkönyvtárat.

3. A könyvtári szakképesítés megszerzésére a budapesti tudományegyetem bölcsészettudományi kara mellett *Könyv- és tudományi Intézetet* kell szervezni, az említett karon pedig könyvtártudományi tanszék állítandó fel. A szakképesítés igazolására az intézetben szerzett könyvtáros szakvizsga és könyvtárkezelői vizsgabizonyítvány szolgál.

4. Amíg a *Könyvtártudományi Intézet* működését meg nem kezdi, a KÖLE által rendezett könyvtárosképző tanfolyamokon szerzhető meg az első pontban megkívánt képzés.

5. A szakképesítés igazolására szolgálhat még a nevelőképző főiskolán szerzett oklevél is (természetesen csak akkor, ha a főiskolák tantervébe és vizsgakövetelményeibe a könyvtártani ismeretek felvételnek).

6. Kötelezni kellene a rendelet keretében a 10.000 kötetnél nagyobb könyvtárak fenntartóit, hogy a könyvtár szakszerű kezelése és rendben-tartása végett főfoglalkozású szakképzett könyvtárost, vagy könyvtárkezelőt alkalmazzanak. Sőt a 30.000 kötetet meghaladó könyvtárakban legalább kettőt, 50.000 kötettől pedig minden megkezdett 30.000 kötet után további egy-egy állandó alkalmazottat. Amennyiben a fenntartók erre záros határidőn belül nem vállalkoznának, az államnak jogában legyen az említett könyvtárhoz állami alkalmazású könyvtárosokat kinevezni. Ezek munkájának irányításáról és ellenőrzéséről a *Könyvtári Főfelügyelőség* hatáskörében kellene gondoskodni.

Osszefoglalva az előadottakat arra kérem az Intézőbizottságot:

1. A KÖLE keretében rendezendő könyvtárosképző tanfolyamok, valamint a felállítandó *Könyvtártudományi Intézet* szervezete és a megfelelő jogszabálytervezet kidolgozására küldjön ki szakbizottságot.

2. Már most tegyen javaslatot a VKM.-nek a könyvtártani ismereteknek a nevelőképző akadémiák tantervébe való felvételére.

3. Külön szakbizottság kiküldését kérem a könyvtári altisztek részére készítenő katé és vizsgálati szabályzat kidolgozására.

VARJAS BÉLA.

MAGYAR TIZEDES OSZTÁLYOZÁS

Belső élmények, pusztán szemlélődés által a tudomány alapját nem ragadhatjuk meg. Megdőlt már némely filozófiai rendszernek az a hite, hogy a külvilág szenvedőlegesen megfigyelése vezérel a rávonatkozó összes tudományokhoz. Így a csupán megfigyelésre beállított bölcselő, aki tudni szeretné, miként keletkezik végredmónyban a tudomány, erről sohasem értesülhet. Sőt csak az értesülhet róla, aki félrelöki a passzivitást és nekivág, hogy maga csinálja meg a tudományt. Vagyis történet-lélektani megfontolásokból elméleti és rendszertani döntések nem születnek meg.

Ennek tudatában vizsgáljuk meg a magyar tizedes osztályozás kérdését! Nem döntést keresünk, hanem elindulást. Döntést nem hoznak azonban — amint látni fogjuk fejtegetéseinkben — megfontolatlan, vagyis tüzetesen és behatóan elő nem készített tettek sem. Várakozással meg éppen semmit sem érhetünk el. Nemcsak szemlélődésnek szánjuk tehát jelen írásunkat, hanem tettek is: elméleti tisztázásnak és első lépésnek a magyar tizedes osztályozás végleges megoldása felé.

Csak emlékeztetőül kell a tizedes osztályozás nemzetközi történetéről, különösen a rendszer sémáiról néhány adatot megemlítenünk. Hiszen a *Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének* rendezésében megtartott könyvtárosképző tanfolyamokon ezekről már bőven szólottunk. Majd NÉMETH ENDRE alapos tanulmányt¹ szentelt a kérdésnek. Az előzmények és a részletek itt tehát mellőzhetők.

DEWEY MELVIL, amerikai könyvtáros 1873-ban készen állott egy könyvtári szakrendszer tervezetével. Ezt kipróbálta és 1876-ban „*A Classification and Subject Index for Cataloguing and Arranging the Books and Pamphlets of a Library*” című munkájában kiadta. Ez az eredetileg 42 oldalas füzet újabb kiadásában mindinkább megduzzadt. 1932-ben érkezett meg 13. kiadásához. 1625 oldalnyi terjedelem adja ebben az eredeti tizedes rendszer keretét.

Amikor az 1895-ben alakult *Nemzetközi Bibliográfiai Intézet* alkalmas szakrendszert keresett nagyarányú feladatainak megoldására, DEWEY rendszerét találta legmegfelelőbbnek. Az amerikai rendszert az Intézet az európai viszonyokhoz idomította. Az európai tizedes osztályozás különö-

¹ A tizedes osztályozás fejlődése. Bp. Fővárosi Könyvtár 1939. 30 l. (Tanulmányok, 11.)

sen a közös alosztások kiemelésével tért el a DEWEY-rendszertől. Bruxellesben, az Intézet székhelyén jelent meg az I. kiadás, „*Manuel de l'Institut International de Bibliographie avec les tables de la classification décimale*“ 1905-ben. Ugyanitt került ki a sajtó alól ugyancsak francia nyelven a 2. kiadás, amelyen a magyar tizedes osztályozás jelenleg nyugszik, „*Classification décimale universelle*“ címen 1929—1933 között 2153 oldalon. 1934-ben indult meg a 3. hivatalos kiadás a *Deutscher Normenausschuss* tevékenységével, a „*Dezimal Klassifikation. Deutsche Gesamtausgabe*“, majd 1936-ban az angolnyelvű 4. hivatalos kiadás „*Universal decimal classification*“ (London: Simpkin), míg az 5. kiadás megint francianyelvű.

Magyarországon a tizedes osztályozás bevezetése SZABÓ ERVIN nevéhez fűződik. DEWEY amerikai rendszerét ő használta fel elsőnek a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtárában mind szakkatalógus céljára, mind a könyvek felállításához. A decimális európai változatát is ő honosította meg, de ezt már a Fővárosi Könyvtárban. Hogy ez miként történt, arról két nyomtatásban is megjelent füzet² tanúskodik. SZABÓ ERVIN az előszóban hangsúlyozza, hogy átültetésről volt szó, melynél változtatásokkal³ vették át a brüsszeli séma felállítását. A módosításokat tudományrendszertani elképzelések és a Fővárosi Könyvtár anyagából és a hazai viszonyokból folyó szükségszerűségek indokolták. A tudomány állandó fejlődése azonban az ismeretágak minden korra érvényes elrendezését eleve kizárja. Nagy vonalaiban egyöntetű nemzetközi osztályozó rendszert pedig már SZABÓ ERVIN is sürgetett. Így még az ő életében megindult a lényeges, különösen tudományrendszertani elgondolásokból folyó eltérések kiküszöbölése.

Ámbár történtek még később is kisiklások, olykor teljesen fölösleges módosítások, mégis azt mondhatjuk, hogy a huszas évek végéig lassan felülkerekedett a nemzetközi rendszerhez való alkalmazkodás irányzata. Ütemessé vált a visszatérés, amikor 1929-ben megindult a brüsszeli decimális második kiadása. Ekkor fogtunk hozzá a Fővárosi Könyvtár tizedes osztályozása folyamatos átdolgozásához az új nemzetközi kiadás irányában. Ez a tevékenységünk, amely közel másfél évtizedet ölelt fel, utóbb munkatársak bevonásával mindig együttjárt a könyvtár szakkatalógusa megfelelő részének egyeztetésével és nyolc kötetnyi házi sokszorosításban készült tizedes sémát eredményezett.

Gyakorlati szempontból ezt kell a magyar tizedes osztályozás alapjának tekinteni. Mert az a hozzávetőlegesen 20—25 nagyobb és közép-

² Könyvtárak nemzetközi osztályozó rendszere magyar viszonyokra alkalmazva. — 1. Bevezetések. Rövidített osztályozás. Közös alosztályok. 2. Általános munkák. Bölcsélet. Vailás. Egyház. Bp. Fővárosi Könyvtár 1912.

³ Az eltéréseket a két füzet felsorolja.

nagyságú, valamint a sok kisebb, tizedes osztályozást használó honi könyvtár túlnyomó részében a Fővárosi Könyvtár szakrendszerét követi. Ezt vette át 1936-ban a nemzeti könyvtárunk is, az Országos Széchényi Könyvtár.

A magyar tizedes osztályozás megoldására újabb keletű kísérlet történt 1942-ben, amikor KÁPLÁNY GÉZA a *Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete* útján igyekezett a kérdést előbbre vinni. Az Egyesület több ízben foglalkozott is KÁPLÁNY idevonatkozó indítványával, de a háborús viszonyok miatt a tárgyalások elakadtak. KÁPLÁNY ekkor az egyéni megoldás útjára lépett: a német rövidített kiadást⁴ lefordította és a francia- és németnyelvű nagy kiadások alapján kibővítve adta közre.⁵ A kisebb, főképen technikai szakkönyvtáraknak szánt munka hatását még nem lehet felbecsülni.

Ha el akarunk jutni az általánosan elfogadott magyar tizedes osztályozáshoz, mindenképp előtte tüzetesen le kell mérnünk, hogy a fennebb említett visszakanyarodás után mennyire tér még el a magyar táblázat a nemzetközitől. Nem helyes itt a túlbecsülés, de a lekicsinylés sem. Éppen ezért a következőkben tudományágankint, mondjuk két tizedes számjegynyi részletezésig szakonkint párhuzamot vonunk a magyar viszonylatban leginkább használt jelenlegi fővárosi könyvtári tizedes séma és ennek forrása a *Nemzetközi Bibliográfiai Intézet* második kiadású osztályozó táblázata között. A részletezés terjedelmére, vagyis annak vizsgálatára, hogy a fölérendelt fogalmat hányadik tizedes jegyig osztályozza az egyik, vagy a másik séma, általában nem térünk ki, ha a fölérendelt fogalomba a másik osztályozás részletes alpontjai beleértődnek és nem alosztályoztattak más fogalom alá. Egyébként sem leszünk terjengősek a kérdés taglalásánál.

Vegyük rendre a tíz főosztályt, majd együtt a közös alosztásokat!

o *Általános munkák*

Ha a részletezés mérvétől eltekintünk, a felosztás a legtöbb két számjegyű osztálynál, 03-, 06-, 07-, 08-, 09-es szak, azonos. Árnyalati az eltérés a bibliográfia 01-es és csekély a könyvtártudomány 02-es és az általános folyóiratok 05-ös szakjánál. Lényeges, de nem zavaró különbség, hogy nálunk az értekezés-gyűjteményeket, a francia 04-es szakot, a többi gyűjteményes munkával együtt 08 alá osztják be. Szerkezeti különbség, hogy a brüsszeli prolegomena 00-os szak néhány alpontja nálunk a séma más részeiben található; így az általános módszertan a filozófiánál, az

⁴ *Dezimal Klassifikation*. Deutsche Kurzausgabe. 2. erw. und verb. Aufl. Berlin: Beuth 1941.

⁵ KÁPLÁNY GÉZA: Az egyetemes decimális osztályozórendszer rövidített magyar nyelvű kiadása. Bp. Technológia Kvtár Barátainak Egyesülete 1943. 117 l. (Könyvtárak korszerű rendezése és fejlesztése, II.)

emberi munka, tevékenység általában a szociálpolitikánál és a civilizáció, kultúra, haladás kérdései a szociológiánál.

1 Bölcelet

Egyedik a metafizika 11-es, valamint a filozófiai rendszerek, 14-es szak felosztása. Kisebb eltérést mutat 12-es szakunk, mert az ismeretelmélet a lélektanból ide került és 16-os szakunk, néhány alpontjának felcserélése folytán. Lényegesebb az eltérés a 13-as szaknál, ahol a magyar osztályozás csak az okkult tudományokat hagyta meg. Sikeres eljárás volt ez, hiszen a tizedes osztályozás későbbi nemzetközi kiadásai az itt felvonult lélektani kérdéseket szintén átrakták a 15-ös szakba. Ez utóbbi a már említett okok következtében helyel-közzel nem azonos francia mintaképével. Alapvető különbséget mutat az erkölcsbölcelet 17-es szakjának francia és magyar felépítése. Míg Bruxelles itt bőven és jól részletez, addig nálunk az alpontok túlnyomó része más főszakok alá szétszóródott (különösen a 3-as szakba az etikai kérdések társadalomtani vonatkozása miatt).

2 Vallás. Egyház

Nincs eltérés; csak fogalmazási, árnyalati különbségek fedezhetők fel.

3 Társadalomtudomány

Ennél a főszaknál találjuk a legnagyobb szerkezeti különbséget a brüsszeli és a mi rendszerünk között. Tüzetes vizsgálat után itt sem általánosíthatunk. Nincs, ill. szabatosan kifejezve alig van eltérés a két séma jogtudományi 34-es, valamint a néprajzi 39-es szakjának további felosztásánál. Kisebb különbséget találunk a két séma 31-es, ill. 36-os szakjának (statisztika, ill. társadalmi tevékenység) szembeállításánál és nagyobbat a 32-es, 35-ös és 37-es szakok (politika, közigazgatás és közoktatás) felépítésénél. Ellenben a franciától egészen eltérő tudományrendszertani alapon nyugszik a magyar tizedes osztályozás szociológia, szociálpolitika és közgazdaságtudományi szakja. Nálunk a szociológia 30-as szakja alá osztottak olyan fogalmat, tudományágat, amely a brüsszeli sémában, — ahol a szociológia alig részletezett, — az általános munkákhoz, a bölcelethez vagy a politikához nyert beosztást. A 33-as és a 38-as szak felosztása a két rendszerben teljesen elüt egymástól. A magyar tizedes közgazdaságtudományi osztályában a 38-cal kezdődő számszámok közül egyetlen egy sem jelenti azt a fogalmat, ismeretágot, mint Bruxellesben.

4 Nyelvtudomány

Itt a franciával teljesen azonos osztályozó könyvet kap a DEWEY-rendszer magyar használója jelen cikk írójának fordításában. Elhagytuk a

bevezető szöveg bőbeszédűségéből a magától értetődőt és a mesterséges nyelvek végeláthatatlan felsorolását. Így is sokkal részletesebb az alosztályozás, mint amennyire honi könyvtárainknak szükségük van.

5 Természettudomány

A felosztásnak a franciáéval azonos felépítése mellett nem részletezünk annyira.

6 Alkalmazott tudományok

Erősen rövidített, de azért Bruxelles-lel egyező alosztályozás. Említésre érdemes eltérést csak a 61-es orvostudományi szakban, különösen ennek egészségügyi részénél találunk.

7 Művészet

Egyező a 73-, 74-, 75-, 76-, 77-, 78- és 79-es szak. Eltérések: a muzeográfiát a francia séma az általános munkák között részletezi a 069-es szakban, míg nálunk a 708 alatt van; a városépítés a kertművészettel együtt a brüsszeli 71-es szakon osztozik, míg a magyar a városépítés kérdéseit az építőművészet 72-es szakjában helyezte el.

8 Irodalom

Teljesen lefordítottuk a francia séma szövegét, mint a 4-es szaknál. Osztályozásunk azonosságát csak egy helyen bontottuk fel. Gyakorlati okból ugyanis a magyar irodalom jelölésére a hosszú 894.511-es szakszám helyett felhasználtuk a le nem foglalt és rövid 81-es szakszámot.

9 Történelem. Földrajz

Nagyjából azonos felosztás mellett DEWEY eredeti amerikai használata szerint megmaradt nálunk az európai tizedes rendszerrel ellentétben a földrajzi közös alosztás zárójel nélküli csatlakozása a 9-es, illetőleg a 91-es fő táblázati szakszámhoz. A 92-es szakjelzés alatt sorakozó életrajzok további felosztását tökéletesítettük.

Közös alosztások

A régebben keletkezett eltéréseket majdnem teljesen kiküszöböltük. Csak a földrajzi közös alosztásoknál maradtak meg régi jelzetek. Nem mellőzhettük a Magyarországot érintő, vagy közelről érdeklő területeknek a nemzetközitől eltérő, részletesebb felosztását.

Tüzetes vizsgálat után tehát kiderül, hogy az eltérés mérsékelte. Az általános tudományos könyvtárak anyagának tíz százaléka sem kerül más szakszám alá, mintha valamely hivatalos nemzetközi kiadás szolgálna fordí-

tását használná a magyar osztályozás. A legtöbb szakkönyvtárnál az említett százalék még jóval kisebb lesz és csak a kimondottan közgazdasági és társadalomtudományi gyűjtőkörre szorítkozó könyvtárak könyveinek szakjelzései ütnek el nagyobb arányban a szokványos nemzetközi tizedes számoktól. De már említettük, hogy nemcsak eredeti DEWEY (amerikai) rendszer létezik, hanem vannak a tizedes rendszernek a *Nemzetközi Bibliográfiai Intézet* égisze alatt készült eredeti francianyelvű kiadásai, ahogyan van eredeti német és eredeti nagybritanniai angol nemzetközi tizedes séma. Ezek mindegyike mutat eltérést egymástól. Tehát már cleve kizárt dolog, hogy egyezzek a létesítendő magyar tizedes osztályozás valamennyi nemzetközi sémával, hanem csak arról lehet szó, hogy igyekezzünk a nemzetközi hivatalos újabb kiadásokkal összhangban fejleszteni a rendszerünket.

KÁPLÁNY kiadása főképpen a „Deutsche Kurzausgabe“-t veszi alapul. Főforrásától olykor indokolt, olykor indokolatlan eltéréseket mutat ez a magyar eredeti kiadás, amely különben jeles munka és a magyar tizedes osztályozás végleges megoldásánál igen hasznos segédeszköz lehet. A mű bevezetése szerint a Technológia Könyvtára ragaszkodik az eredeti brüsszeli sémához. Melyikhez? Mert ha léteznék olyan elképzelés, hogy a Technológia Könyvtárának rendszere a nemzetközi séma eredeti és hiteles magyaryelvű kiadása, amelyet nálunk el lehet és el kell fogadni, akkor a kérdés teljes félreismerése nyilvánvaló. Mert eltekinthetünk az egyéni megoldás okozta fogyatkozásoktól, de nem attól, hogy ez a séma nagyon ragaszkodik a nemzetközi tizedes egyik idegen változatához, amikor elzárkózik a magyar viszonylatban ténylegesen és általánosan használt tizedes osztályozással szemben; azután meg helyi adottságok és elképzelések, nem pedig a Magyarországon osztályozásra kerülő anyag jellege döntött abban a kérdésben, hogy hányadik tizedes jegyig legyenek alszakok; nemhogy általános könyvtáraink boldogulnának az ily módon helyel-közzel szűkre szabott keretben, de sok szakkönyvtárunk sem s közöttük éppen a jelentősebbek nem, mert hiányzik az alosztályozási lehetőség könyveik, nyomtatványaik kellő mértékű, szakszerű tagolásához. Tehát sokkal nehezebb és még megoldandó problémával állunk szemben. Megoldást csak az összes érdekelt tényezők együttműködésétől várhatunk.

Mielőtt megvizsgálónk a könyvtári szakrendszer és a könyvtártól független szisztematika általános és elvi alapvető különbségét, vegyük elő az Országos Széchényi Könyvtár jelenlegi osztályozó sémáit. Tíz évvel ezelőtt tért rá ez az intézet a tizedes szakrendszerre. Témánk szempontjából nem közömbös, hogy itt kellett-e és miképpen kellett módosítani a Fővárosi Könyvtár útján átvett magyar decimálist. Végiglapozva a múzeumi osztályozó köteteket, azt tapasztaltuk, hogy szakszám értelmének változtatására alig volt szükség; néhány helyen elmaradt a magyar módosítás és a

brüsszeli séma 2. kiadására tértek vissza; ugyanerre támaszkodva még több helyen bővítették és további tizedesekig részletezték ott, ahol a Széchényi Könyvtár nagyobb beszerzését a kurtára fogott alosztályozással nem lehetett kielégítően differenciálni. És helyesen így. Mert könyvtári szakrendszer alkotásánál, továbbfejlesztésénél gyakorlati követelmények és ne elméleti bölcséleti rendszertani szempontok uralkodjanak elsősorban.

A könyvtári szakrendszer a szakkatalógusnak képezi alapját. A szakkatalógus pedig logikusan tagolt ismeretrendszerző egészet képez, történeti képződmény és gyakorlati célt szolgál. Tehát ne az ismeretágak, fogalmak hierarchikus, értékelő felépítményét lássuk benne! Ezt annál kevésbé tehetjük, mivelhogy az egyes tárgykörök nem fejlődnek arányosan. Meglévő jelenségek, fogalmak súlya és értékelése gyakran változik. Ezt a változást a szakrendszer nem követheti mindig és mindjárt, hacsak használhatóságának rovására nem.

Szakrendszerfejlesztési szárnyalásunk egyik ellensúlya maradjon a szakkatalógus, hogy ne kóvályogjunk légtüres térben, másik irányzéka pedig legyen a népek közössége által vont mesgye. Mert mi nem zárkózunk el az egyöntetű nemzetközi szakrendszertől. Sőt ennek megvalósításáért mindonkor síkra szállunk. Meggyőződésünk, hogy az általánosan használt, nemzetközi tizedes osztályozás a kulturális haladás lendítő keréke. Engedményt kell tennünk és a szakkatalógustól el kell vonatkoztatnunk bizonyos fokig sémánkat, mert a szakrendszerek nemcsak az egyes könyvtárak természete, illetőleg ezek összegezett állománya szerint igazodnak, hanem az egyes szaktudományok által kialakított fogalmi rendszer pilléreire is felépülnek.

Régebben megvizsgáltuk már ezt a kérdést általánosságban, különösen foglalkoztunk a tudományos, valamint a könyvtári és könyvészeti szakrendszerek közötti különbséggel.* Míg a tudományos rendszerek a fogalmakat, utóbbiak az irodalmat foglalják keretbe. Hibás útra téved a rendszerző, ha szemé előtt a könyvtári szakrendszer kiépítésénél a tudományok rangsorolása lebeg. A könyvtári és könyvészeti rendszer meglévő anyagot, nyomtatványokat, bibliográfiai egységeket a tudomány felosztása alapján csoportosítja ugyan, de a gyakorlati szempontot domborítja ki. Számba kell vennie a tudomány fejlődésének irányvonalát, de a könyvtári szakrendszer továbbalakításánál meglévő anyagra támaszkodik. Egy könyvtár számára készült séma ennek a könyvtárnak anyagából sarjad ki. A magyar tizedes osztályozás rendszerének megalkotásánál a magyar közkönyvtárak anyagából, a magyar bibliográfia keretébe tartozó címek felosztási igényéből lehet és kell kiindulni.

* WITZMANN GYULA: Elvi közös alapok a különböző szakrendszerekben. Magyar Könyvszemle 1940. 36—45. I. és Könyvtár és tizedes osztályozás. U. ott. 1937. 209—214. l.

Elméletileg a tudomány mindenkori álláspontjának megfelelő szisztematikával azért esik egybe a korszerű színvonalon tartott általános osztályozási világszakrendszer, mert az anyagban megtestesült szellem, a tudás főforrásán, a világ összes könyvtárainak anyagán nyugszik. A mégis fennálló különbség onnan származik, hogy a tudomány mindenkori állásának megfelelően kidolgozott és felépített rendszert kevésbé terheli a múlt, mint a gyakorlatban használt könyvtári rendszert. Mert ez utóbbi a könyvtárakban tároló, legrégebbi anyagra is tekintettel van, — ahhoz is alkalmazza felépítését, azt is rendszerezi. Ennek következtében némileg más eredményre jut még akkor is, ha teljes felkészültségi állapotban van — figyelemmel a tudomány egyidejű helyzetére, álláspontjára.

Egyébként az írók általában nem írják a könyveket semmilyen rendszernek, vagy szakfelosztásnak megfelelően. A könyvtári és könyvészeti szakrendszert mindig csak bizonyos fokig lehet a tudomány ugyanakkori álláspontjáról helyesnek elfogadott bölcséleti rendszerrel összhangba hozni. Lehet ez utóbbi helyesnek elfogadott a nélkül, hogy általánosan elismert szakrendszerré váljék. Mert még mindig fennmaradnak az eltérő egyéni vélemények és meggyőződések. Akár filozófiai (szubjektív), akár alakilag szorosán tudományos (objektív) rendszert akarjunk alkotni, a tökéletesség a priori lehetetlen.

Ezzel szemben mi lehetséges? Illetőleg maradjunk meg annál a kérdésnél, hogy még mi lehetetlen, de most már a magyar tizedes osztályozásra vonatkozólag?

Lehetetlennek tartjuk, hogy a magyar tizedes osztályozás a német rövidített kiadás magyar fordításán alapuljon. Ha ez meg is felelne technikai szakkönyvtáraink céljainak, nagy általános könyvtáraink semmiképpen sem használhatnák. Még akkor sem, ha nem élhetnének a Fővárosi Könyvtártól átvett, gyakorlatukban olykor kisebb módosításokkal alkalmazott, náluk meghonosodott részletesebb tizedes sémával. A decimális németországi elterjedésének körülményei intő jel, hogy ne kövessük példájukat. Az a pusztán tény, hogy a *Deutscher Normenausschuss* és technikusok vállaltak döntő szerepet a tizedes ottani kialakulásánál, sok szakkönyvtárat megszerzett ugyan a nemzetközi mozgalomnak, de rideg elzárkózásra bírta a nagy általános könyvtárakat. Nekünk viszont arra kell törekednünk, hogy minden jelentős könyvtárunkat a nemzetközi rendszer hívóinek táborába sorakoztassuk. Ezért tartjuk lehetetlennek azt is, hogy a magyar tizedes osztályozás (akár egy személyre, akár egy intézményre korlátozott) egyéni működésből szülessen meg. Ilyen egyéni megoldást nemcsak a feladat nagysága miatt tartunk tökéletlennek, hiszen a lángész sem ismerheti az összes tudományágak rendszerezési igényét és az általános osztályozási rendszerből fakadó követelményeket, hanem az ilyen munka azért sem elégíthető ki, mert nem számol a demokratikus elvekkel. Csak

akkor tudom általánosan elfogadtatni sémámat, ha annak előkészítésébe bevontam a számbaveendő tényezőket. Nem sikkadna el emiatt a jelentősebb együttthatók nagyobb nyomatéka. A Fővárosi Könyvtár történelmi joga mind az alapul vett séma, mind az e téren most is elismert vezető szerepe által kidomborodnék. S ki hanyagolná el az Országos Széchényi Könyvtár szavának döntő súlyát, amikor a magyar tizedes osztályozás részletezését eredményesen tágitja nagyobb anyagának, dúsabb szerzeményezésének megfelelő felosztásba? S így folytathatnók a felsorolást.

E helyett térjünk most már vissza annak taglalására, hogy mit lehet megvalósítani és az elmélet-szabta keretben hogyan kell gyakorlatilag megalkotni a honunkban kialakult osztályozásból kiindulva a magyar tizedes rendszert.

Lehet megvalósítani a magyar tizedes osztályozást olyan terjedelemben, hogy annyi tizedes számjegyig, mint a nemzetközi nagy kiadások, csak ott részletezzünk, ahol a magyar könyvanyag és könyvtáraink azt megkívánják. Rövidítünk ott, ahol könyvtermelésünk és könyvvállománynunk nem indokolja az alosztályozás oly mértékét, mint amilyennel fejlettebb szakirodalmú országok élnek. Bármilyen fontos tudományágak sorakozzanak is az 5 (természettudomány) és 6 (alkalmazott tudományok) főszakjában, nem fogunk 6—8 vagy még több tizedesig alszakokat létesíteni, ha az így kapott szakcímszó alá sem magyar könyvet, sem honi könyvtáraink külföldi beszerzéséből nyomtatványt nem oszthatunk be. Gyakorlatilag tehát a magyar tizedes szakrendszer középhelyet foglalna el a nemzetközi rövidített és teljes kiadások között, sok helyen közelebb a teljes, mint a rövidített kiadáshoz a nálunk osztályozásra kerülő anyag természete szerint. Hogy a Magyarországon osztályozásra kerülő könyvek a sémakészítésnél teljes mértékben figyelembe vétessenek, meg kellene szervezni a magyar tizedes osztályozás bizottságát, amelyben a decimálist használó minden intézmény, esetleg más rendszerrel dolgozó könyvtárak is képviseltetnék magukat. A szervezés megindulhatna hivatalos úton is a 11.170/1945. M. E. rendelet 7. §-nak c) pontja szellemében, de önkéntes vállalkozásként is a budapesti könyvtárközi együttműködés részéről.

Messzire vezetne, ha ennek a bizottságnak feladatait és munkatervét már most kidolgoznók. Annyi bizonyos, hogy működésében a magyarországi könyvanyagra kell lényegesen tekintettel lennie és a tizedest használó minden könyvtár igényét kielégítenie. Egyeztetési táblázatokat kell azután felfektetnie mind az eddigi magyar, mind valamelyik nemzetközi nagy kiadás rendjében, esetleg még harmadikféle nagytekintélyű osztályozás szerint, hogy leendő hivatalos sémánkból lényeges fogalmak, ismeretágak ki ne maradjanak. Az állandó előadó és a szűkebb munkaalbizottság tevékenységét a mentül tökéletesebb alkotás érdekében támogathatja esetenként bonyolultabb kérdéseknél, külső szaktudósok bevonása. A szaktanácskozás

egy-egy főszak letárgyalása után végső javaslatáról tájékoztatja a kiküldő könyvtári központot, vagy könyvtárközi bizottságot. Ez ragaszkodnék a tizedes osztályozás alapvető elveihez és biztosítaná, hogy hivatalos osztályozó könyveink símuljanak a nemzetközi rendszerhez és készüljenek a *Nemzetközi Dokumentációs Szövetség* által megkívánt szellemben.

Mert a Hágában székelő *Nemzetközi Dokumentációs Szövetség* álláspontját, mint a volt brüsszeli *Nemzetközi Bibliográfiai Intézet* jogutódját teljes mértékben kell tiszteletben tartani. Ezt az álláspontot nemzetközi értekezleteken, kongresszusokon megismertük. Tudjuk, hogy a szerzői jogi fenntartásokat nem mereven kezeli a Szövetség, hanem a nemzetközi tizedes osztályozás minél szélesebb körű elterjedését biztosító megértéssel. Az 1935-ben Kopenhágában tartott nemzetközi dokumentációs értekezlet sürgette, hogy a tizedes osztályozás minden művelt nemzet nyelvén jelenjék meg és a népek így járuljanak hozzá a nemzetközi rendszer további fejlesztéséhez. Ha csak szó szerinti fordításra gondoltak volna, nem remélhettek volna fejlődést. Haladást nem lehet várni az egyének és nemzetek elgondolásának gúzsbakötésétől, értelmetlen korlátozásától.

Párizsban 1937-ben az első dokumentációs világkongresszus egyik szűkebb albizottságában, amely a decimális klasszifikációra vonatkozó határozatokat előkészítette, azt tapasztaltuk, de a hozott határozatok is arra utalnak, hogy minden jelentkező és alkalmas szervezetet és személyiséget be akarnak vonni a tizedes osztályozás fejlesztésébe és maga a Szövetség kívánja legszélesebb mederben kiadni a kutatások eredményét, a problémák eltérő meglátását feltüntető munkálatokat. Konkrét javaslatunk, hogy különbség tétessék az egyes nemzetek kultúrájában gyökerező ismeretanyag és az attól független szaktudomány további alosztályozásának fejlesztése között, határozattá vált és ma is az első esetben a tudományos élet nemzeti irányító szervei, míg a második esetben a szaktudomány nemzetközi szövetségei közvetítésével történik elvileg a fejlesztés.

Így a magyar tizedes osztályozás megalkotásánál nekünk is nagyobb lehetőségünk van megmaradni az eddig kialakult és könyvtáraink túlnyomó részében folytatott gyakorlat mellett a nemzeti tárgyak felosztásánál, míg az általánosabb ismeretágaknál csak további visszatérést lehet javasolni a nemzetközi osztályozáshoz.

Tárgyunk szempontjából kevésbé kell figyelembe venni azokat a reformjavaslatokat, amelyek az egyetemes nemzetközi tizedes osztályozásnak lényeges, nem a tizedes felosztás elvét érintő, de a tudományágak új csoportosítását, teljes vagy közel teljes átszervezését tűzték ki célul. Nem árt, ha a magyar tizedes osztályozás megvalósítói ismerik ezeket. De ez nem okvetlenül szükséges; mert osztályozásunk nemzetközi szervei az eddigi felosztás mellett kitartanak és csak továbbfejlesztik a meglévő szakok elágazásait. Nagy általánosságban és elvileg mi is így járhatunk el.

Miután a tizedes osztályozás kialakulása keretében megismertük a magyar decimális jelenlegi helyzetét, kérdésünk elvi háttérét és azokat a követelményeket, amelyek a honi könyvtári és könyvészeti anyagra, eddigi gyakorlatunkra, katalógusainkra alapított tervszerű továbbépítésből s amelyek a rendszer nemzetközi vonatkozásaiból folynak, elmondottunk minden lényegeset. Hivatását vizsgálódásunk csak akkor fogja betölteni, célját csak akkor fogja elérni, amikor megállta helyét, mint elméleti előkészítés és szilárd alap, amelyen biztonságosan nyugodhatik a magyar tizedes osztályozás nemzetközi viszonylatban is elismert rendszere. Az egyéni megoldásnál lassúbb módszert ajánlottunk, de az általunk javasolt munka alapsabb és körütekintőbb lesz és az egész magyar könyvtárügy javára szolgál. Ha szellemi életünk hivatott vezetői s a magyar könyvészet és könyvtárügy legfőbb intézői e téren is megindítják az előkészítést, a könyvtárközi együttműködést és megadják vagy megszerzik a hivatalos támogatást, előmozdítják a magyarság kulturális haladását, más népek előtt öregbítik tekintélyét.

1946.

VEREDY GYULA.

NEUMA-VÁLTOZATOK KELETKEZÉSE HANGKÖZVISZONYLATOKBÓL

Hammerschlag Jánosnak

A magyar zenei középkor neuma-hangjelzésű kéziratainak várva-várt tüzetesebb kutatása elé kívánom az alábbi észrevételeket bocsátani. Rendszerező kísérletem azonban nem csupán szűkkörű hazai használatra szól, hanem úgylehet, a neuma-ismeret egészének is egy újabb fejezetét nyitja meg: kiemeli, hogy oly esetekben, mikor valamely kéziratban egyazon neuma-törzsalak többféle változata szerepel, ilyenkor néha *hangközviszonylatok* hatását is feltételezhetjük.

A régi betűírásban is állandó szokásként élt a gyakorlat, hogy ugyanaz az íródeák egy-egy betű többféle változatát vetette hártýára; néha csak pusztán kedvtelésből, *l'art pour l'art*, ám gyakrabban bizonyos külső körülmények folytán állandó következetességgel, egyebek közt pl. az illető betű viszonylagos helyzete szerint is. Így, a sok közül csupán egyetlen esetet említve, a VIII. századbéli Meroving-írásban az „e“ betű három különböző alakját is jegyezték, a szerint, hogy magában állott-e, avagy ú. n. ligatúrába volt-e kötve, vagy sem. Az ily természetű példák nagyrésze azonban inkább csak „egyéni írásmódor“ maradt, míg pl. a kétféle „s“ betű használata (szó elején és közepén a hosszú függélyes, szóvégen pedig a kígyózó alakú) a XI—XII. századforduló után általános szokássá vált. Ily példákhoz hasonlóan a neuma-írásban is keletkeztek törzsalak-változatok, ugyanegy kéziratban belül néha féltucatnyi is; olyik csak játékos szeszélyből, néhányát azonban erősebb kényszer mondta tollba.

Neumatológiai ismeret szerint valamely hangjel törzsalakját három különböző ok változtatja meg:

1. az íródeák játékos, rajzolgató kedvtelése;
2. a szöveg hangtani szerkezete, azaz különösen a „folyékony“ más-salhangzóknak (*l, m, n, r*) egyéb mássalhangzókkal való torlódásai; ezek az ú. n. *liquescencia* esetei s ilyenkor a neumák törzsalakja többféleképpen is módosulhat: pótjelet (*Episema*) kap, valamiféle horgocskát, esetleg meg-nagyobbodik, elgörbül, vagy másminő elrajzolást szenved;
3. zenei nyomaték jelzése, a darab menetének visszatartása („*ritenuto*“), hangértékek tartam-nyújtása eseteiben szintén ugyanúgy elváltozhat az alapjel s esetleg ú. n. *jelzőbetű* is járul hozzá.

Mindhárom esetben neuma-törzsalak változatok keletkeznek s főként a liquescentia és a ritmikai módosulás okozta alakváltozásokat a neuma-ismeret kézikönyvei eddig is bő részletezéssel taglalták.

Amde úgy látszik, hogy az iménti három mellé — ha talán nem is valamennyi neuma-családra kiterjedő érvényességgel — *negyedik* eset is társul, mégpedig *hangközviszonylatok* esetében. Olyfajta neumálásokban u. i. melyekben nyilvánvaló a viszonylagos hangmagasság pontosabb megközelítésére való törekvés, (ú. n. „*diasztematikus*“ írásokban) észlelhető, hogy két szomszédos neuma együttállása — ha úgy tetszik: konstellációja — szintén gyakorolhat egymásra olyan kölcsönhatást, mely alakváltozással jár. Ilyenkor az íródeák aszerint váltogatta a megfelelő neuma-alakzatot, hogy a két szomszédos neuma által jelzett hangmagasság milyen viszonyban áll egymáshoz: az egyiknek végző-, a másiknak pedig kezdőhangja magasabb, avagy mélyebb, vagy pedig azonos (*uniszono*) hangmagasságra utal-e.

E fajta kapcsolatokból eleddig csak keveset tart számon a neumatológia; P. WAGNER csupán egyszál példát vett észre, G. SUNYOL sem igen többet.¹ A neumák belső életének máig legavatottabb ismerője, H. M. BANNISTER itt is messzibbre látott: ha szükséztől s rendszerezés nélkül is, de megállapította, hogy egyes francia kéziratokban, ám méginkább olasz neumálásokban — s ezekben szinte törvényszerűen — néhány neuma alakja attól függ, hogy jelzett hangmagassága miként viszonylik az előző neuma által jelzett hangmagassághoz.² (Nem meglepő, hogy ez a jelenség főként olasz kéziratokban mutatkozik legerősebben, hiszen a diasztematikus írás őshazája valószínűleg éppen Itália.)

BANNISTER példái azonban csak alkalmasszerűen bukkannak fel nagy művében. Amde, ha a szerteszórtan jelentkező adatokat egységbe keretezve világítjuk meg, úgy, ha egyelőre kezdetlegesen is, de kibontakozik belőle a tudomány haladásának újabb állomása, a *rendszer*, melybe a még ismeretlen többi részletnek is bele kell valamiképpen illeszkednie.

A különböző kéziratokban fölfedezett ily természetű jelentősebb példák ime, a következők:

PUNCTUM (önállóan): ha az előző neumával azonos magasságot jelez, akkor 1. hullámvonalka; ha amannál mélyebbet, akkor 2. ferdény; ha pedig magasabbat, akkor 3. jobbradólt, kampós Virgula.

Olasz kézirat, Montecassino, XI. sz., Bann. 123., 1. oszl., T. 71 a.

PUNCTUM: ha magában áll, akkor 4. csaknem négyzetes; magasabb neuma előtt olyan, mint az Accent. acut.; ugyanilyen akkor is, ha a

¹ G. SUNYOL főként a neumák ritmikai elváltozását kutatja s eredményeivel a Solesmes-i iskola dogmáit kívánja alátámasztani.

² BANNISTER: Monumenti Vaticani di Paleografia Musicale Latina, XXXIV. lap, II. oszlop és 169. lap, I. oszlop.

legközelebbi neuma lejjebb következő új sor elejére jut. Viszont, ha magasabb neuma után jelentkezik a Punctum, akkor 5. átvált Accent. grav. alakúvá. Ha pedig az e fajta jel erőteljesebbé válik és elnyújtott Accent. grav. alakot ölt 6. akkor jóval mélyebb hangfokot jelöl. (Tehát: ereszkedést jelző Punctum főként lefelé ferdül s az ereszkedés mértékét az Accent. grav. hosszúsága mutatja.)

Francia kézirat, IX—X. sz., Bann 86., l. oszl. T. 47.

PUNCTUM: általában 7. apró Accent. grav. alak, de ha ugyanazon a hangmagasságon másik Punctum követi, akkor gyakran 8. vízszintes, sőt esetleg 9. Punctum longum.

Olasz kézirat, XI—XII. sz., Bann. 94., 2. oszl., T. 53 b,

VIRGA: ha az előző hangnál magasabbra tör, akkor 10. jobbrahajló, míg ha amazzal uniszono, akkor 11. csaknem vízszintesen elfekvő.

Olasz írás, Montecassino, G. Sunyol: Introduction à la Paléographie Musicale Grégorienne, 223.

PES: ha utána ereszkedő neuma következik, akkor [12.] két eleme egymásfelé domborodik.

Olasz kézirat, XI. sz., Bann. 117., l. oszl., T. 67 a.

FLEXA: szokványos alakját [13.] a felfelé lendülő kezdőszárral (és esetleg végző Episemával) akkor mutatja, ha az előző hangnál magasabbra kell jeleznie; egy másik alakját pedig [14.] vízszintes kezdőszárral s függélyes végzőszárral akkor, ha az előző hanghoz képest ereszkedik, vagy azzal egyszíntről indít.

Francia kézirat, XII—XIII. sz., Bann. 88., 2. oszl., T. 48.

Olasz kézirat, XI. sz., Bann. 115., l. oszl., T. 65 b.

Olasz kézirat, XI. sz., P. Wagner, Neumenkunde, II. kiad. 261.

FLEXA RESUPINA: törzs-alakjában [15.] a felfelé lendülő kezdőszárral akkor szerepel, ha az előző hangnál magasabbra tör; ha pedig amazzal uniszono, akkor [16.] első eleme Oriscus (!).

Olasz kézirat, Nonantola, X. sz., Bann. 97., 2. oszl., T. 54 b.

SCANDICUS: törzs-alakja [17.] akkor használatos, ha előtte Virga áll; egyébként pedig [18.] kezdővonása függélyes Virga, második eleme egyszerű Punctum, harmadik eleme pedig ismét függélyes Virga (esetleg Episemával).

Olasz kézirat, Nonantola, X. sz., Bann. 97., 2. oszl., T. 54 b.

SALICUS: ha két első elemének (Punctum és Oriscus) uniszono hangviszonyt kell jelölnie, akkor a Punctum elmarad; tehát [19.] helyett [20.] jelet rajzol.

Olasz kézirat, Bologna, XI. sz., Bann. 96., 2. oszl., T. 54 a.

CLIMACUS: ha a kezdő Virga fejével a Punctum egyszinten áll [21.] akkor azzal uniszono magasságot jelez.

XII. sz., Bann. 70., 1. oszl., T. 37 a.

DISTROPHA (TRISTROPHA): első eleme általában egyszerű Punctum, esetleg Accent. grav. alakzattal; de ha az előző neumánál magasabb hangot kell jeleznie, akkor [22.] első eleme ferde Virga.

Olasz kézirat, XII. sz., Bann. 117., 1. oszl., T. 67 a.

A részleteket immár leszűrve, megállapíthatjuk, hogy a főbb neumák nagyrésze beleszerült az elváltozások e negyedik fajtájába. Az elv alkalmazásának következetessége s a rendszer elemi nyoma teljesen világos. Az így megfigyelt hangjelek száma egyelőre ugyan nem nagy, tapasztalt írástudó azonban mégsem keveselheti az eredményt, hiszen napjainkban a neumatológia olyannyira kezdeti fokánál tart csupán, hogy még a maig ismert neuma-családok száma is egyre újabb, eddig ismeretlenekkel gyarapodik. Kétségtelen, hogy további kutatások esetén „Neuma-változatok keletkezése hangközviszonylatokból“ felírással (vagy ehhez hasonló címmel) a zenei paleográfiában új fejezetet kell elkezdeni. Ezirányú vizsgálódások-

nál figyelmeztetőül ugyanaz az ismertetőjel szolgál, mely a többi három szempontra nézve is közös: *nihelyt valamely neumának két-, vagy többféle alakja szerepel ugyanabban a kéziratban, négy különböző ok játszhatik közre a változatok keletkezésében.*

Hangközviszonylatokból született neuma-változatok persze (nem úgy, mint a liquescentia-, vagy a nyomaték- és ritmus-követelte törzsalak-elrajzolások) csakis fejlett diasztematikájú kéziratokból olvashatók ki egyértelmű bizonyossággal (egy-egy vonaltalan Montecassino-i írás néha oly pontosan ábrázolja a hangmagasságot, hogy minden remény szerint meg is fejthető); pusztán „*in campo aperto*“ hangjelzett („*cheironomikus*“) írás, ha akad benne hangköz-okozta neumaváltozat, csak akkor árul el finomabb részleteket, ha korális hangjegyekkel írt „műfordítása“ is ismeretes s azzal egybevetendő. A hangjegyzők (egy-egy neumacsaládon belül) eléggé egyöntetűek, általában pedig oly biztokezőek, hogy gondos szokványmunka-jellegű s szinte „üzemszerű“ jó-kézirat sokkal több akad élénk, mint kúsza ákombákom, vagy olyan, melyben hemzseg a „*lapsus calamit*“.

Eleve is látható, hogy BANNISTER elhatárolásait idők múltán két irányban is tágítani kell majd Egyfe'ől, mert nyilvánvaló, hogy nemcsak egy-egy előző neuma hangköztartalma fejthet ki alakváltoztató hatást egy utána-következőre, hanem (mint azt a *Punctum* és a *Pes* egyes példái tanúsítják) későbbi hangjel is megszabhatja néha az előttelévőnek rajzolatát. Másfelől pedig, mert alaposan gyanítható, hogy nemcsak olasz és francia, hanem más tájakról eredő kódexekben is akadnak hasonló példák s így bizonyára magyarországiakban is, hiszen hazai neumálásra nézve francia hatást már az eddigi vizsgálat is megállapított.

Összegezésül megállapítható, hogy bármennyire helyesbítse is elkövetkezendő vizsgálat, mégis, a BANNISTER által észrevett s a fentiekben rendszerezett szempont (az egyes változatok egyéni vonásain és helyi jellegén messze túl) a maga idején eleven gondolatként élt; ha pedig a mai neumakutatás nem venné figyelembe, akkor éppen egyik legkényesebb pontján, a hangközviszonylatok fürkészése dolgában maradhat üres, meddő, vagy hozhat téves eredményeket.

DÉVAI GÁBOR

PROBLÉMÁK ÉS MEGOLDÁSOK A KÓDEXKUTATÁSBAN

I.

Írás és szöveg: e két pillérre épül fel egy kódex meghatározása. Írásmód és tartalom kölcsönös viszonyának vizsgálata juttathat legalábbis megnyugtató konkluzióhoz egy kódex korát, származását illetően. A paleográfia, mely az írást veszi szemügyre, történelmi kutatás, mely a szöveg, a tartalom keletkezésének és változásainak körülményeit vizsgálja, egyaránt nélkülözhetetlenek abban a munkában, amit egy kódex helyének megjelölése időben és térben, a datálás és lokalizálás jelent. A kódexkutatás e két eszközhöz gyakorlati alkalmazására mutatunk be példát egy általánosnak mondható (Cmae. 340.) és egy különlegesebb esetben (Cmae. 33.).

A Széchényi Könyvtár 340. sz. középkori latin kódexét BARTONIEK EMMA katalógusában mint Auxerre-i breviáriumot találjuk, míg RADÓ POLIKÁRP „*Répertoire hymnologique*“-jában a lorschei premontrai monostor zsolozsmáskönyveként szerepel.¹ Ami a datálást illeti, BARTONIEK a kódex iratásának idejét a XIV—XV. század fordulójára teszi, RADÓ ellenben, óvatosabban és helyesebben, a XIV. századba helyezi.

Amikor egy szövegösszevetés igénytelen és érdektelen célzatával először vettem kézbe a kódexet, elsősorban a datálásra vonatkozó ismertetett véleményeket találtam a könyv paleográfiai jellegétől jelentősen eltérőnek. Egészen nyilvánvalónak látszott, hogy a XIV. századnál előbb kellett íródnia. A felül még nyitott *a*, a nem túlságosan sok rövidítés, a betűk lazább egymásutánja, a paleográfiai „*Coup d'oeil*“-t a XIII. század javára befolyásolták. Mindenesetre be kellett vallani, hogy a scriptor által használt gót minuszcula formája a gótikus írás szögletesebb formáihoz szokott középeurópai szem számára némi problémát jelent. A littera sokkal kerekesebb, mint az annak *párizsi*, *oxfordi*, vagy akár *bolognai* változatában is előtűnik ismeretes.² A betűforma *mintha* hasonló lenne ahhoz a lekerekített, „*semi-humanistica*“-nak nevezett gót minuszculához, ami a XV. szá-

¹ RADÓ, POLYCARPE: *Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques des bibliothèques publiques de Hongrie*. Budapest, 1945. p. 7.

² BATTELLI GIULIO, *Lezioni di Paleografia*. Città del Vaticano 1939³, pp. 202—

zadban annyira kedvelt lett. Gondolom BARTONIEK datálásának ez volt az alapja. De a hasonlóság csak hasonlóság marad, míg az írás egyéb kritériumai a XIII. század jellegzetességeivel azonosságot mutatnak. Ezek után már bizonyosnak mondható, hogy a kódexet a XIII. században írták, a gótikus minuszcula olyan formájában, mely sem a *parisiensis*, sem az *oxoniensis*, sem a *bononiensis* jelzővel nem illelhető. Mindent összevéve azonban elég hasonlatosságot mutat azzal a gótikus írással, amit a „*Palaeographica Iberica*“ kötetéből ismerünk meg.³ Tegyük hozzá sietve még azt is, hogy mivel „karoling“ jelleg már nem észlelhető és a gótikus „ductus“ határozott — a maga módján —, a század második felében kellett készülni a kódexnek. De hol?

Ha Európát az Alpok—Rhône—Loire vonallal két részre osztjuk, két írásvidéket kapunk — a gótikus írás formában — melynek első pillanatra megállapítható jellegzetességeit nagyon általánosítván, de mégis a valóságnak megfelelően így állapíthatjuk meg, észak: szögletesebb, dél: kerekesebb. A különbség okát most nem célunk megismerni, de az egészen nyilvánvaló, hogy az írásforma különbségének hátterében egy ugyanolyan módon differenciált esztétikai magatartás áll, mely a gótikus eszméket és művészeti eszményt másképen fogja fel és valósítja meg Chartres-ban, York-ban, vagy Nürnbergben, mint Firenzében, Toulouseban, vagy Salamancában. Délfranciaország, Itália és az Ibér félsziget között választhatunk, midőn a kódex születési helyét pontosabban akarjuk meghatározni. A kérdés eldöntése lényegében már a helymeghatározás, a lokalizálás munkája.

Kezdjük újra a külső kritériumokon. Az írás egyelőre már elmondta a magát, más tanúvallomás után kell nézünk. Vegyük a kódex anyagát. A kódexkutató ugyan főként a szemével dolgozik, de néha alacsonyabb-rangú érzékszervét is kénytelen igénybe venni, a tapintást. Kódexünk pergamenje sárgás és elég durva tapintású. Két ok, amiért Itáliát a további kombinációból ki kell zárni. Olaszországban ugyanis gondosan fehérített és kidolgozott hárttyákat használtak, míg a többi latin ország chartariusai nem olyan gondosan, meg azután másféle eljárással készítették elő a kódexek anyagát. E másféle eljárás mód eredménye a sárgás szín és az érdekebb tapintás. A pergamen elkészítésének első fázisa ugyanis az volt, hogy a bőrt néhány napig mézben tartották. Minél tovább volt a bőr mézben, annál fehérebb lett és annál vékonyabb és finomabb tapintású, de természetesen kevésbé tartós is. Mert bizony a majdnem papírvékonyágú és fehérségű olasz kódexeink a századok viszontagságait nem igen bírták.

³ BURNAM, JOHN: *Paleographia Iberica*. I—III. Paris, 1912—1925. GALABERT, FRANÇOIS: *Album de Paléographie et de diplomatique — Facsimilés Phototypiques de documents relatifs à l'histoire du Midi de la France*. Toulouse — Paris 1912. —

A főként nedvesség által kikezdett itáliai kódexek további romlásának megállítása és legalább olyan mérvű restaurálása, mely a szöveget megmenti, nagy könyvtáraink komoly gondja. De térjünk vissza kódexünkhöz. Mivel az már a BARTONIEK által közölt adatokból is kétségtelen, hogy a breviárium francia sajtóságokat mutat, a délf francia tartományok közül azt kell választanunk ahol az írás íbér jellege leginkább magyarázható és ez a régi Gallia Narbonnensis, a Piréneusok északi oldala. De melyik város, székesegyház, monostor a kódex születési helye? Olyan kérdés ez, melyre már csak a belső kritériumok, a kódex szövegének vizsgálata adhat választ.

RADÓ POLIKÁRP idézett munkájában, mint láttuk a kódexet a lorschei premontrai monostor breviáriumának mondja. A premontrai liturgia jellegzetességeit nem találjuk meg kódexünkben, amint erről a nagyhét három utolsó napjának responsorium-rendje, az adventi O-antifonák egymásutánja, a premontrai Sanctorale egyes jellegzetességeinek, pl. SZENT GEREON és TÁRSAI ünnepe hiánya, azonnal meggyőzhet. Ami pedig a tudós liturgiátörténészt Lorsch felé irányította, az a kérdés eldöntése szempontjából igen értékes nyom, SZENT NAZARIUS és CELSUS különleges kultusza.⁴ Ha LEROQUAIS abbé hatalmas munkája segítségével utána nézünk, hogy Franciaországban hol vert a két milánói szent tisztelete gyökeret, azt találjuk, hogy Autun, Chalôn-sur Saôn, Béziers és Carcassone jönnek tekintetbe.⁵ A két első város a kódex paleográfiai úton megállapított délf francia jellege miatt a további kutatásból kiesik. Béziers és Carcassone, e két occitán püspöki székhely közt ingadozó kétségünket pedig úgy oszlatjuk el, ha a két egyházmegyei uzus különbségeit a liturgikus naptár speciálisain keresztül számbavesszük és megnézzük, hogyan viszonylik hozzájuk a kódex. Ez a következő összehasonlításból tűnik ki:

	Carcassone	CImac. 340.	Béziers
I. 7.	Iuliani et Basilissae	f. 233.	-----
I. 15.	In natali s. Sulpicii confessoris	f. 234.	-----
V. 14.	In natali ss. Victoris et Coronae	f. 266.	-----
V. 29.	In natali s. Guillelmi	f. 266	-----
VI. 3.	In natali s. Ylarii episcopi Carcassonensis	f. 268.	-----

Nem találjuk meg kódexünkben a béziersi patrónus SZENT AFRODISIUS vértanú püspök ünnepét (IV. 28.). De hiába keressük a béziersi szokásban ünnepelt más szentek MARIUS (I. 27.), VALERIUS (I. 29.), MAIANUS (VI. I.), LEONCIUS (VII. 1.), ünnepeit is.

⁴ CImac. 340. ff. 270—271: „In reuclatione ss. martirum nazarii et celsi“. — ff. 195.—299: „In natali ss. martirum nazarii et celsi“.

⁵ LEROQUAIS, V. Les bréviaires manuscrits de bibliothèques publiques de France. Paris, 1933—34. Autun: T. I. 73—77, 80181, Chalón-sur-Saon: T. II. 86., Béziers: T. III. pp. 65—68. — Carcassone: T. III. pp. 27—28.

Az összehasonlításból kétségtelen, hogy kódexünk a Carcassone-i egyház szokása szerint készült breviárium. De az is bizonyos, hogy nem magában a székesegyházban használták, minthogy SAINT HILAIRE carcassonei püspök ünnepének nincs külön officiuma, de oktávája sem. Ez székesegyháza klérusánál érthetetlen kegyelethiány lenne. Más nyomot kell keresni. SZENT ÁGOSTON ünnepét oktáva teszi gazdagabbá (f. 333 „in octabis“), a Mindenszentek litániájában ott van az invocatio: „S. augustine pater“ (f. 219.) és a rogatio: „ut episcopus et abbatēs nostros...“ Mind ezekből kitűnik, hogy a breviáriumot SZENT ÁGOSTONT atyjukul tisztelő szerzetesek használták akik, mivel apátjaikért is könyörögnek, csak ágostonos kanonokok lehettek. Ezekután már csak az van hátra, hogy dom COTTINEAU kitűnő munkájával a kézben⁶ utána nézzünk a *Gallia Christiana* kötetében annak az ágostonrendi apátságának, mely Carcassonetól függött. Így tudjuk meg, hogy a kódex másolásának idején, magában a székvárosban létezett egy, az Üdvözítő és Miasszonyunk tiszteletére szentelt ágostonos kanonokrendi apátság.

Miután a szövegvizsgálat elsegített a lokalizálás kérdésének megoldásához, a datálásra vonatkozólag próbáljunk a tartalomból közelebbit megtudni. A Sanctoraleban megtaláljuk az 1297-ben szenttéavatott IX. LAJOS király ünnepét: ff. 323—324 „Lodouici francie regis“. Viszont hiányzik az 1312-ben véglegesen kötelezővé tett Ürnap. Ilyenformán a kódex iratásának idejét e két évszám közé szoríthatjuk.

Az elmondottak alapján megalkothatjuk a konkluziót: a Széchényi Könyvtár Clmae. 340. jelzetű kódexe, a Carcassone-i Saint Sauveur et Notre Dame ágostonos kanonokrendi apátság 1297 és 1312 között készült breviáriuma.

II.

A kódexek írásával és szövegével való ismerkedés nem egyszer meglepő fordulatok elé állíthatja a középkor könyveivel foglalkozót. Azzal a kódexkutató tisztában van, hogy a betű és tartalom vallomása nem minden esetben azonos. Időbeli eltolódás — mintegy ötven év erejéig — igen könnyen lehetséges. A gyakoribb eset mégis az, hogy az előny a szöveg javára jelentkezik. Ilyen esetben az írásvidék, vagy a scriptorium archaizáló hagyományai, esetleg a könyv jellege — illuminált kódex — kielégítő magyarázatot adhat. Ritkábban fordul elő, hogy „modernebb“ betűformába öltöztetve mutatkozik be egy minden jel szerint régebbi szöveg. Szövegen ez esetben természetesen legkevésbé sem csak egyes szövegrészt, hanem szövegek összefüggését, konstrukcióját, a könyv részbeni, vagy teljes tartalmát értjük. A kódexkutató ilyen esetben nehezebbé válik ugyan,

⁶ DOM L. H. COTTINEAU: Répertoire topo-bibliographique des abbayes et prieurés. I—II. Macon, 1939, T. I. col. 600. — Gallia Christiana. VI. 934.

de egyúttal érdekesebbé is, lévén a szöveg mindig hálásabb beszélgetőtárs, mint a szükséztübb írás.

A tartalom vizsgálata ugyanis az éppen előttünk lévő szöveg korát megelőző időbe vezethet el és a szövegek vallatása során megismerkedhetünk a másolás alapjául szolgáló és a legtöbb esetben már elveszett könyvvel is. Ilyesfajta meghatározás természetesen inkább csak olyan kódexeknél lehetséges, melyeknél a tartalmat módosító változások időbeli elhelyezkedése elegendő pontossággal állapítható meg. Ilyenek elsősorban a liturgikus kódexek.

Ezeknek előrebocsátása után vegyük vizsgálat alá a Széchényi Könyvtár Clmae. 33. jelzetű kódexét. Másolója CEROUABRIDAI MIKLÓS pap.⁷ Róla nevezhetjük el a breviáriumot. A kódexnek különleges értéket ad az a tény, hogy a liturgiátörténeti kutatás eddigi állása szerint, az ország jelenlegi területén fellelhető legrégebb magyar-római zsolozsmáskönyv.⁸

A paleográfiai vizsgálat nem problémátikus. Nyilvánvalóan XIV. századi kéz írása, minden jel szerint a század második feléből. A „littera parisiensis” típusú gót minuszcula erősen „flamboyant” jellege, a tömör, sokrövidítéses betűsor, a kettőshurkos „a”, az „et” rövidítésmódja, mind erre vallanak.

Ha a datálást a szöveg alapján tesszük szóvá, a probléma kettős arcot ölt. Egyrészt ugyanis nyilvánvaló, hogy kódex a XIV. század második felében készült. Az írás vallomása egyértelmű. Másrészt viszont a szöveg vizsgálata nem vezet el a XIV. századig. Az a különleges eset áll tehát fenn, amire előljárójában utaltam: XIV. századi betűformában öltöztetve, előttünk van egy régebbi szöveg. Ezért ró kettős kötelességet ránk a datálás, meg kell állapítani a kódex íratási idejét, de meg kell mondani a *minta-kódex*, az *archetypus* keletkezésének korát is.

De lássuk a részleteket. A „terminus ante quem” az előttünk lévő kódex másolásának idejére könnyen megállapítható. Az 1387-ben elrendelt Sárlos Boldogasszony ünnepe (Visitatio B. M. V.) MIKLÓS pap breviáriumban még nem szerepel. Kétségtelen tehát, hogy még az említett év előtt másolta a könyvet. A „terminus post quem” megállapítása már nehezebb. LEROQUAIS abbé kitűnő módszerével vegyük vizsgálat alá a Sanctoralét. Ennek az állandóan és dátumszerűen gazdagodó breviáriumi résznek vizsgálata, egy-egy szent, vagy más ünnep jelenlétével, vagy távolmaradásával biztos segítséget nyújt a kódex időbeli elhelyezésére.⁹ Vizsgálódásunk első eredménye az a megállapítás, hogy MIKLÓS pap breviáriumban *Sanctoraleja*, a XIV. század liturgikus állapotaihoz képest feltűnően

⁷ f. 348 „Explicit liber psalterii per manus Nicolai sacerdotis Scriptoris de Cerouabrida Quicumque erit legens in isto breuiare (!) semper sit orans deum pro me”.

⁸ RADÓ POLIKARP O. S. B. egy. magántanár úr szíves közlése.

⁹ LEROQUAIS o. c. T. I. pp. LXII—LXXXIV.

szüksős. Kor szerint a *Sanctorale*-ban a következő rétegek különböztethetők meg. Elsősorban megtaláljuk az első, Magyarországon működött hittérítők által népszerűsített szentek officiumait: ff. 270—271': GYÖRGY (ápr. 23.), ff. 293'—294: ELEK (júl. 17.), ff. 318'—319': EGYED (szept. 1.), ff. 334'—336: GÁL (okt. 13.), ff. 338'—339: DEMETER (okt. 26.). De nem hiányozhatott a töredékesen ránk maradt *Sanctorale*-ből MÁRTON püspök ünnepe sem. (nov. 11.). Későbbi XII—XIII. századi réteget képviselnek: ff. 253'—256: BAJÁZS (febr. 3.), ff. 257'—260': DOROTTYA (febr. 6.), ff. 34—36': CANTERBURYI TAMÁS (dec. 29.), f. 277: ANTAL „fratrum minorum“ (jún. 13.), f. 303: DOMONKOS (aug. 4.), f. 333: FERENC (okt. 4.), f. 272: PETRUS „nouus martir“ (ápr. 29.). A XIV. század nincs képviselve. Így hiányzik az 1323-ban szenttéavatott AQUINOI TAMÁS.

A kódex 1387 előtt készült úgy, hogy a másoló MIKLÓS pap, a XIV. század megkívánta liturgikus változások figyelmenkívülhagyásával írt le egy korábbi mintaszöveget. Önként következik a kérdés, mikor írták az archetypust. A *Temporale* vizsgálata érdekes útbaigazítást nyújt erre vonatkozólag. A XIII. század végén gazdagodik az egyházi „időben“ szereplő ünnepek sora az *Ürnapjával*. Krisztus teste ünnepének történetéből tudjuk, hogy azt 1246-ban Liègeben kezdték először megülni. Amikor azután a város volt főesperese IV. ORBÁN pápa 1264-ben az egész Egyházban kötelezővé tette az ünnep megülését, AQUINOI SZENT TAMÁST bízta meg egy új ünnepi officium szerkesztésével. Ez a „rómainak“ nevezett úrnap-i officium, melyet kezdő szavairól „Sacerdos in aeternum“-officiumnak is mondanak, a XIII. század végére kiszorította a régebbi „Sapientia aedificavit“-officiumot.¹⁰ Kódexünkben még ez utóbbi officium szerepel (ff. 157'—161) a mindezideig SZENT TAMÁSNAK tulajdonított „Pange lingua“ és „Verbum supernum“ kezdetű himnuszokkal, melyeknek szerzőségét azonban legújabbban az Aquinói Doktortól elvitatták.¹¹ A mintakódex iratása tehát oly időre esik, mikor a SZENT TAMÁS-féle officium nagyobb elterjedésre még nem tett szert. A *terminus ante quem* így hozzávetőlegesen 1300 lesz. A *post quem* meghatározásánál, SZENT ISTVÁN király kódexünkben szereplő (ff. 312—315) régebbi, részben prózai officiumának két verses antifónája jön segítségünkre. Ez a két antifóna ugyanis nem tartozott a Szent Király első officiumához, hanem ahhoz az újabb verses „históriához“, amit 1280—1290 közt Esztergomban készítettek.¹² MIKLÓS pap breviáriumának mintakódexét ezek szerint 1280—1300 között írták.

¹⁰ LAMBOT, C.—FRANSEN, I.: L'office de la Fête-Dieu primitive. Textes et mélodies retranscrits. Maredsous, Abbaye, 1946.

¹¹ LAMBOT—FRANSEN: o. c. p. 149.

¹² SZENT ISTVÁN XIII. századi verses históriája. Magyar Századok. Budapest, 1948.

A datálás kettős problémájának megoldása után ez a kérdés vár választ: melyik magyarországi egyház számára készült a mintaszöveg. A válaszadást jelentősen megkönnyíti az előbb említett tény, az archetypus másolója bár ismerte SZENT ISTVÁN esztergomi officiumát, annak teljes átvételében egy, a primási székétől különböző liturgikus hagyomány mégis megakadályozta. A pontosabb lokalizáláshoz közelebb segíthet a helyi liturgiákra legjellemzőbb ádventi és nagyheti responsoriumok összehasonlítása. A középkori Magyarországon eddigi tudásunk szerint három liturgikus szokás különböztethető meg Esztergom, Zágráb és a pálosok ránkmaradt misszáléi és breviáriumai alapján. Ezért MIKLÓS pap breviáriumának RADÓ kitűnő katalógusában¹³ is megtalálható responsoriálját összehasonlítjuk az 1480. évi esztergomi és az 1505. évi zágrábi breviáriumok¹⁴ responsorium-soraival. A pálos breviárium sajátága a matutinumhoz mondandó himnusz, kódexünkben nincs meg, azért a remeteszerzet zsolozsmás rendjét figyelmen kívül kell hagynunk. Az alábbiakban csak a három breviárium egymáshoz való viszonyát megvilágító adatokat közlöm:

	Esztergom	Clae. 33.	Zágráb
Á d v e n t I. v a s á r n a p			
VI. Resp.	Suadite verbum	Nox praecessit	Audite verbum
Á d v e n t I I. v a s á r n a p			
IV. Resp.	Ciuitas Iherusalem	Ecco veniet	Ciuitas Jerusalem
V.	Ecco veniet	Ciuitas Jerusalem	Ecco veniet
Á d v e n t I I I. v a s á r n a p .			
III. Resp.	Suscipe verbum	Qui venturus est	Qui venturus est
IV.	Qui venturus est	Suscipe verbum	Suscipe verbum
VI.	Prope est tu	Qui venturus est	Prope est tu
IX.	Ecco radix Jesse	Docebit nos Dominus	Docebit nos Dominus
Á d v e n t I V. v a s á r n a p .			
III.	Iuravi dicit Dominus	Non auferetur	Non auferetur
IV.	Non auferetur	Mo oportet minui	Mo oportet minui
VII.	Me oportet minui	Iuravi dicit	Iuravi dicit
VIII.	Intuomini	Non discodimus	Non discodimus
IX.	Nascetur nobis	Intuomini	Intuomini
N a g y e s ü t ö r t ö k .			
V.	Eram quasi agnus	Judas mercator	Judas mercator
VI.	Una hora	Eram quasi agnus	Eram quasi agnus
VII.	Seniores populi	Una hora	Una hora
VIII.	Reuelabunt coeli	Seniores populi	Seniores populi
IX.	O Juda	Reuelabunt coeli	Reuelabunt coeli

¹³ RADÓ POLIKÁRP: Libri manuscripti liturgici Bibliothecarum Hungariae. Budapestini, 1947. p. 17.

¹⁴ RMK. III./1. 1.; 133.

	Esztergom	(Impo. 33.	Zágráb
	N a g y p ó t o k		
V.	Tenbro facto	Barrabas latro	Barrabas latro
IV.	Barrabas latro	Tenbro facto	Tenbro facto
IX.	Caligerunt oculi	Vadis propitiator	Vadis propitiator
	N a g y s z o m b a t		
IX.	Sicut ouis	O mors oro	O mors oro

A responsoriálék összehasonlítása után nyilvánvaló, MIKLÓS pap breviáriuma nem esztergomi és bár sok tekintetben hasonlóságot mutat a zágrábiival, nem azonos vele.

Folytassuk a kutatást a *Sanctorale*ban. ANDRÁS és BENEDEK vértanúknak az esztergomi könyvektől eltérően nincs külön officiuma.¹⁶ ACHATIUS és társai, „a tízezer vértanú vitéz“ ünnepét hasztalan keressük, oratioját is csak később írták be.¹⁶ JOHANNES CHRYSOSTOMUS ünnepe és officiuma szintén hiányzik.¹⁷ Végül, és ez a legfontosabb, SZENT ADALBERTŐL, az esztergomi érsekség pátrónusáról officiumot egyáltalán nem, hanem SZENT GYÖRGY ünnepén (f. 270') csupán megemlékezést találunk.¹⁸ Ez, a liturgikus disciplina ismeretében egészen feltűnő tény teszi bizonyossá, hogy a 33. kódex mintája olyan egyház liturgikus szokása szerint készült, ahol az Esztergamtól való jogi és ritusbeli függetlenség érzése a legerősebb volt és ami nem lehetett más, mint az ország másik érseksége: Kalocsa. A kalocsai származás mellett szól a f. 41-n olvasható rubrika is: „*nota quod omnis octava cum tribus psalmis et lectionibus et Responsorijs est tenenda preter Octavam Epyphanie petri et pauli et assumptionis que tenende sunt cum IX. lectionibus et Responsorijs.*“ Ezzel a rubrikával kapcsolatban két dolgot kell megjegyeznünk: 1. Esztergomban, mint általában a középkori magyar liturgikus szokásban az oktáva 3 leckés, 2. az oktávanak ilyen mérvű kiemelését csak a templom — székesegyház — védőszentjének, jelen esetben NAGYBOLDOGASSZONYÉ és SZENT PÉTER és PÁL apostolok, ünnepe teszi indokolttá. Ilyen kettős patrocíniummal Magyarországon csak

¹⁶ f. 293—293, csak az oratio és a lekciónk.

¹⁶ f. 277, in marg. inf. „o(rati)o de decim (!) milia (!) militum“. m. s. XV. inc.

¹⁷ E két ünnep jelenlétét az esztergomi könyvekben bizonyára az magyarázza, hogy Egerben CHRYSOSTOMUS és ACHATIUS társai egyikének ereklyéjét őrizték. Az egeri Ordinarius (Impr. Venetiis. 1514. RMK. III./1. 197.) meg is jegyzi: Sancti iohannis chrisostomi... oratio sola et non plures, ex quo manus sua sacra in hac ecclesia agriensis veneratur“. — „sanctorum decem militum martirum Est festum tabulatum. Ex quo in hac ecclesia. Agriensis habetur caput unius ex ipsis.“ Eger az esztergomi érseki tartomány leggazdagabb és legnagyobb püspöksége volt. Érthető, hogy liturgikus téren is éreztette hatását az esztergomi metropóliában.

¹⁸ f. 270, „Ipso die (ápr. 23.) de sancto adalberto, antiphona. Gloria christo domino... V. Corona aurea... (oratio) Omnipotens sempiterna deus qui hodierna die beatum adalbertum...“

egy egyházmegyében találkozunk, a kettős székhellyel rendelkező kalocsai és bácsi érsekségben. A kalocsai székesegyház védőszentje *Nagyboldogasszony*, a bácsié SZENT PÁL Apostol.

A C. l. m. ae. 33. kódex, MIKLÓS PÁP breviáriuma, tehát a XIV. század második felében (1387 előtt) készült másolata egy 1280—1300 között írt kalocsai breviáriumnak.

MEZEY LÁSZLÓ

EGYKORÚ ÚJSÁGLAP DRAKULA VAJDÁRÓL

A véletlen kevés XV. században nyomtatott újságlapot mentett meg az utókornak. Ezek főként a még távoli török háborúk Velencén át érkezett híreit, a francia király itáliai hadjáratát, DRAKULA vajda rémuralmát adják esetenként hírül, míg az új világrészek felfedezéséről KOLOMBUS KRISTÓF spanyol, latin és német nyelven kiadott levele számol be elsőnek.

DRAKULA havasalföldi vajda (*Vlad Tepes*) 1456—1462-ig tartó rémuralmáról és budai fogságáról szóló híradás, a „karóbahúzó“ vajda vérengzésének minden részletével méltán keltett izgalmat az akkori közvéleményben. Erre vall feltűnően sok kiadása is, melyek közül a legkorábbi 1485-ben Lübeck-ben jelent meg és egyetlen ismert példánya a múzeumalapító SZÉCHÉNYI FERENC gyűjteményével került az Országos Széchényi Könyvtár birtokába.¹

De még jóval az újságlap megjelenése előtt MICHAEL BEHEIM versben is megénekelte DRAKULA viselt dolgait. A III. FRIGYES császár bécsújhelyi udvarába érkezett német vándorénekes költeményében elmondja, hogy értesülési egy JAKAB nevű szerzetestől származnak, aki a vajda kegyetlenkedései elől a bécsújhelyi kolostorba menekült.

„Da selbst ich michel beham
gar oft zu disem bruder kam,
der saget mir uil übel,
dy der trakel waida began,
der ich ein tail getichtet han.“

BEHEIM költeményét a heidelbergi egyetemi könyvtár egykoru kéziratából BLEYER JAKAB közölte elsőnek,² szövegét ugyanakkor egybevetve a Széchényi Könyvtár újságlapjával, valamint a *lambachi*³ és a *st.-galleni*⁴ bencéskolostorok egy-egy XV. századi kolligátumának ugyancsak DRAKULÁRÓL szóló kéziratával.⁵ A szövegek egybevetéséből kiderült, hogy az újság-

¹ Könyvtári jelzete: Inc. s. a. 1948. Leírást ld. HURAY. Röplapok ... (Bp. 1948.) 3. sz. 2.

² Ein Gedicht Michael BEHEIM's über WLAD IV., Woiwoden von der Walachei (1456—1462). Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge 32. Bd. 1. Heft.

³ A *lambachi* kéziratot közli: Archiv d. V. für siebenbürgische Landeskunde. 27. Bd. 331—343.

⁴ A *st.-galleni* kéziratot közli: BOGDAN, Joan. VLAD TEPES... Bucuresti 1896. 90—105.

⁵ BLEYER JAKAB: BEHEIM élete és művei a magyar történet szempontjából. Századok 1902. évf. és BEHEIM MIHÁLYNAK VLAD DRAKUL oláh vajdáról szóló költeménye és annak költői értéke. Századok 1904. évf.

ap, valamint a lambachi és st.-galleni kézirat — mindhárom más-más német nyelvjárásban írva — szinte szóról-szóra ugyanaz. De amíg a két kézirat a vajda kegyetlenkedésének felsorolásával véget ér, az újság a történetet azzal fejezi be, hogy „a vajda a magyar király évekig tartó budai fogságában bűnbánatot tartott, a keresztény hitre tért, miután pedig a király akaratából birodalmába visszatérhetett, sok jót cselekedett“.

MICHAEL BEHEIM DRAKULÁRÓL lényegében ugyanazt mondja, mint az újságlap és a két kézirat, de előadása részletesebb, sőt a vajda elfogatásának körülményeitől is tud. Erről azt írja, hogy DRAKULÁT az Erdélybe érkezett MÁTYÁS király kíséretében lévő GISKRA JÁNOS záratta „iersiu“, azaz Giurgiu várába.⁶ A vajda későbbi sorsát, budai fogságát és szabadulását a nyomtatott újságlaptól eltérően viszont már nem említi.

BLEYER JAKAB mindebből arra következtet, hogy a versben és prózában előadott történet közös forrása a vajda birodalmából elmenekült JAKAB barát szóbeli elbeszélése volt. Ezt a bécsújhelyi kolostorban feljegyezték, terjesztés céljából pedig az akkori szokásnak megfelelően többször lemásolták. Ilyen másolat a lambachi és a st.-galleni kézirat és ilyen másolat került később sajtó alá a vajda budai fogságának és hazatérésének legújabb hírével megtoldva. Ezzel szemben MICHAEL BEHEIM DRAKULA kegyetlenkedésének elbeszélését a szerzetestől személyesen hallotta és képzületében minden részlet tovább élt. Verses históriája tehát részletesebb, sőt a vajda elfogatására is kitér, amiről a korábban elmenekült barát már nem tudott. DRAKULÁT MÁTYÁS király 1462-ben fogatta el, ugyanabban az évben, amikor BEHEIM Bécsújhelybe érkezett. A szörnnyeteg elfogatásának híre legújabb szenzációként nyilván oda is eljutott. BEHEIM kapott az alkalmon és a vajda elfogatásának a császári udvarban hallott részleteit kiegészítve JAKAB barát szavahihető elbeszéléssel, versbe szedte az udvar szórakoztatására DRAKULA hajmeresztő történetét.

BEHEIM költeménye az előadottakon kívül aktualitásával is hatott. Az újságlap általunk ismert legkorábbi kiadása ezzel szemben akkor jelent meg, midőn DRAKULA MÁTYÁS király 1476-ig tartó budai fogságából már kiszabadult, sőt már nem is élt. De hogyan került a távoli Lübeckben sajtó alá?

BLEYER JAKAB feltevése az volt, hogy az újságlap e kiadása akkor jelent meg, midőn DRAKULA budai fogságát elhagyva, Havasalföld kormányzását újból átvette s egy pillanatra az érdeklődés középpontjába került. De az „impressum“, vagyis a hely, év és a nyomda megnevezése nélkül megjelent nyomtatvány betűtípusai azóta elárulták, hogy kiadója BARTHOLOMAEUS GOTHAN csak 1485 körül adta sajtó alá Lübeckben.

⁶ DRAKULA elfogatását ugyanígy írja le II. PIUS pápa. V. ö. Pii Secundi Pontificis Maximi Commentarii rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt. Frankfurt. 1614: 296—297.

BARTHOLOMAEUS GOTHAN Magdeburgból jövet, 1484-ben telepedett Lübeckben.⁷ Nyomatványai kezdetben a Hansa városok könyvpiaca számára készültek, amíg a stockholmi püspök meghívására Svédországba nem ment. Miután ott a ferencesek stockholmi kolostorában a magával hozott nyomdafelszereléssel misekönyvet nyomtatott,⁸ visszatért Lübeckbe, de ettől kezdve mind stockholmi, mind lübecki nyomdája kizárólag a svéd könyvkiadás szolgálatában állott. Néhány év múltán II. IVÁN moszkvai nagyherceg meghívására Oroszországba indult, hogy az új találmányt ezúttal ott honosítsa meg.⁹ De útjáról nem tért vissza s az 1496. évi lübecki adókönyv már csak özvegyét említi.

E körülményből az derül ki, hogy GOTHAN a DRAKULÁRÓL kiadott újságot stockholmi útja előtt adta sajtó alá. Kinyomatásához kétféle betűt használt. A címlap típusát (Haebler 3 : 80G) magdeburgi műhelyéből hozta magával, míg a szöveg típusát (Haebler 5 : 103G) már Lübeckben szerezte. Ha tehát figyelembe vesszük azt, hogy 1484. szeptemberében érkezett Lübeckbe, egy 1486. októberében kelt okmány pedig már Stockholmban említi, az újságlapot nyilván 1485 táján adta sajtó alá.

Bár a hírlapok őseinek történetében ez az évszám valóban korai, mégis feltehető, hogy DRAKULA újságja a lübecki kiadást megelőzően is megjelent. Lübeck Európa délkeleti országainak forgalmán kívül esett és alig hihető, hogy egy Bécsújhelyből kiindult híradás, DRAKULA budai fogóságának és MÁTYÁS király akaratából történt hazatérésének legújabb hírével utólag megtoldva, első ízben ott került volna sajtó alá. Említettük, hogy lübecki nyomdása, BARTHOLOMAEUS GOTHAN előbb Magdeburgban dolgozott; ez a város Augsburghoz, a legelső német újságlapok kiadójához, vagy pedig a könyvpiacáról már a XV. században jelentős lipcei vásárhoz, a kelet felé irányuló kereskedelmi és utasforgalom kiindulópontjához lényegesen közelebb esett. A DRAKULÁRÓL szóló izgalmas történetet bizonyára a városok egyikéből szerezte s középalnémetre¹⁰ fordítva, a Hansa városok olvasói számára újból kiadta.

Az újság vonzóereje az aktualitás, így tehát megokolt az a feltevés, hogy a híradást akkor adták először sajtó alá, midőn DRAKULA — amint

⁷ V. ö. VOULLIEME: Die deutschen Drucker des XV. Jhs. Berlin, 1916 és HAEBLER, KONRAD: Die deutschen Buchdrucker des XV. Jhs. im Auslande. München, 1924.

⁸ *Missale Strengense*. [Stockholm] 1487, Barth. Gothan. V. ö. COLLIN ISAK. Kataloge der Inkunabeln der kgl. Bibliothek in Stockholm. Stockholm, 1914. I. No. 734.

⁹ Az első oroszországi nyomdát 1553-ban RETTENETES IVÁN cár megbízásából IWAN FEDONOW alapította Moszkvában. Első cyrilbetűs nyomtatványa 1564-ben jelent meg. V. ö. Lexicon d. g. Buchwesens. Leipzig, 1935—37.

¹⁰ „Mittelniederdeutscher Schriftdialekt“. Ezt a nyelvészeti meghatározást dr. NEDECEZY JENŐ egyet. m.-tanár úrnak hálásan köszönöm. KERTBENY KÁROLY (Ungarn betreffende deutsche Erstlings-Drucke. 1454—1600. Budapest, 1880.) állítása, hogy a „Drakula“ e kiadása az erdélyi szászok XV. századi nyelvjárását örökölti meg, téves.

azt a befejező sorok is hírül adják — a magyar király akaratából ismét uralomra került. A vajda visszahelyezését MÁTYÁS 1476-ban határozta el, de uralma mindössze egy évig tartott. Bár az újság halálát nem említi, mégsem valószínű, hogy már életében megjelent. Az 1470-es években aktuális eseményekről szóló híradásokat még alig nyomtattak, mert a nyomdászok az új találmány elsőrendű feladatát egyházi szerkönyvek, továbbá a vallásos és tudományos irodalom termékeinek kiadásában látták. Velenceben és ezt követően Augsburgban megjelent ugyan egy-két kelet-ről érkezett rendkívüli híradás, de ezek az első úttörők.

Felűnő a DRAKULÁRÓL szóló újságlap magyar vonatkozású híreinek hangsúlya. Lehet, hogy kiadásában is magyar szándék rejlik. Említettük, hogy az újságlappal azonos szövegű lambachi és st.-galleni kézirat a vajda 1462-ig elkövetelt rémtetteit sorolja fel. Az újságlap kiadója ugyanennek a szövegnek bevezető címet is adott, melyben a vajda 1456. évi magyarországi garázdálkodását emeli ki. A befejező sorok DRAKULA további sorának alakulásában ismét a magyar király irányító szerepét hangsúlyozzák, akinek budai fogságában a szörnyeteg állítólag emberré lett és akinek segítségével birodalmába visszatérhetett. A lübecki kiadás megjelenésekor MÁTYÁS már Bécs ura volt és a német közvélemény érdeklődésének előterébe lépett. DRAKULA története ugyanakkor elvesztette aktualitását, de MÁTYÁS személyének érintésével időszerű lett. A magyar király bécsi udvarában a bécsújhelyi kolostorba menekült JAKAB barát kéziratban elterjedt elbeszélése nyilván köztudomású volt. A rémhistoria a vajda hosszú évekig tartó budai fogságának és MÁTYÁS király iránta tanúsított nagylelkű gesztusának említésével bizonyára alkalmasnak találtatott arra, hogy a Bécsbe bevonult magyar király iránt rokonszenvet keltsen. Az ilyen módon kiegészített kézirat a király környezetének sugallatára kerülhetett sajtó alá, de semmiesetre sem a távoli Lübeckben, hanem talán Augsburgban, ahol 1488-ban THURÓCZY János MÁTYÁS király bécsújhelyi győzelmét megörökítő „*Magyarok Krónikája*”-t is nyomták,¹¹ vagy Lipcsében, ahol MÁTYÁS 1486. évi törvénykönyvének mindkét kiadása készült¹² és ahonnan a törökök 1483. évi krajnai betörését és MÁTYÁS seregeivel való összetűzését újságlap adta már hírül,¹³ vagy éppen Nürnbergben, melynek virágzó nyomdászata a magyar könyvpiacnak ugyancsak sokat dolgozott és ahol DRAKULA újságja PETER WAGNER sajtóján 1488 táján újból megjelent. Azt, hogy MÁTYÁS király korát megelőzve, a közvélemény irányí-

¹¹ THWROCK, JOANNES DE. *Chronica Hungarorum*. Augustae Vindelicorum 1488, Erhard Ratdolt. Hain 1518.

¹² *Constitutiones incliti regni Hungariae*. Lipsiae 1488, Moritz Brandis. Cop. 1758. és Lipsiae 1490, Conradus Kachelofen. Hain 5779.

¹³ „*Hofmer vonn turcken*.” Lipsiae 1483/84, Marcus Brandis. Leírást ld. HUBAY. Röplapok... 2. sz. a.

Van deme quaden thyrāne
Dracole wyda.

Bamberg 1491.

Ein mildertliche vnd erschickliche
 hystori von einem groffen wütrich genant
 Sacale wayda Der do so gar vnkristen-
 liche marnet hat angelegt die mensche als
 mit spissen. auch dy leut zu tod gelyffen 72

Georuckte zu bamberg im Lxxxix. iare.

Lübeck c. 1485.

tására a sajtót is felhasználta, III. FRIGYES császár ellen lázító, Strassburgban 1485-ben kiadott és a császártól elkoboztatott röpirata is bizonyítja.¹⁴ DRAKULA törtériáját ugyanebben az évben, tehát Bécs meghódításának évében adták valószínűleg sajtó alá és a nagy feltűnést keltő híradás azután Lübeckben is megjelent.

Az újságlap 1485 után szinte sorozatosan kerül még sajtó alá: Nürnbergben (1488, 1499, 1515, 1521), Bambergben (1491), Augsburgban (1494, 1520, 1530) és Strassburgban (1500).¹⁵

A híradás népszerű volta érthető, mert hiszen a vajda minden képzelet felülmúló kegyetlenkedéseit a helyszínről olmenekült szemtanú előadásában olvasták. Bennünket az újság említett magyar vonatkozása érdekkel és lübecki kiadásának pompás DRAKULA-fametszete, a XV. századi könyvillusztráció remeke.

LEONHARD HEFFT XV. századi német krónikás az 1942. év történetében DRAKULA elfogatását említve azt írja, hogy a vajda képét mindenfelé mutogatták.¹⁶ Ezek a képek a vásárok tömege számára készült fametszetek lehettek. Ilyen fábametszett arcképét ismerjük pl. a vajda hatalmas ellenfelének, II. MAHOMET-nek is, amely a szultán állítólagos levelével ALBERT KUNNE trienti sajtóján 1475—76-ban jelent meg.¹⁷ A kelet urát jelképező, nyilván olasz eredetű érdekes fametszet ily módon akkor látott napvilágot, amikor a konstantinápolyi udvarba érkezett GENTILE BELLINI pompás MAHOMET-portréja és a ferrarai COSTANZO ugyancsak a szultán udvarában készült érme még nem is létezett. A szultán levelét és fábametszett képmását terjesztő röplapot Bizánc meghódítója, kora egyik legműveltebb uralkodója iránt megnyilvánuló érdeklődés hívta életre. DRAKULA rémuralma a kortársak érdeklődésére ugyancsak számot tarthatott, mert amint azt az újságból olvassuk, haróbahúzó örületének még a hatalmas MAHOMET követői is áldozatul estek. Elfogatásakor tehát könnyen akadt fametsző, aki „kegyetlen és zord“ vonásait a felizgatott tömegnek bemutatta. Hogy a

¹⁴ V. ö. FRANKÓI VILMOS, MÁTYÁS király megbízásából nyomtatott politikai röpirat. M. Könyvszemle 1915. évf.

¹⁵ E kiadásokat közli KARADJA, CONSTANTIN J. Die ältesten gedruckten Quellen zur Geschichte der Rumänen. Gutenberg Jahrbuch 1934.

¹⁶ HEFFT krónikájának erre vonatkozó részét közli a müncheni példányból készített másolat alapján BOGDAN id. m. 31. l. „Adeo denique visu crudelis et austerus apparet, ut imago vultus sui in universum fere sit orbem depictam [depicta] in spectaculo missa.“ Itt említjük meg, hogy BOGDAN id. m. a tiroli AMBRAS-gyűjtemény DRAKULÁT ábrázoló festményét közli. A bécsi Kunsthistorisches Museum kérdésünkre 1948 okt. 26-án kelt levelével azt válaszolta, hogy a birtokában levő AMBRAS gyűjteményben hiteles DRAKULA-portré nincsen.

¹⁷ A röplap egyetlen ismert példányát közli SCHREIBER. Holzschnitte aus dem letzten Drittel des XV. Jhs. in der kgl. Graphischen Sammlung zu München. (HEITZ, PAUL. Einblattdrucke des XV. Jhs. XXXI. Strassburg, 1912. No. 94.) A röplap eredetét illetőleg ld. HIND, ARTHUR. An introduction to an history of woodcut. London, 1935.

lübecki fametszet megőrizte-e a krónikás említette népszerű képek credeti vonásait, nem tudhatjuk. Így csupán az érdekel, beillik-e ez a fametszet az egykorú lübecki könyvillusztráció stílusába?

A lübecki ősnymtatványok fametszetdíszét ALBERT SCHRAMM facsimile-kiadványa gyűjti egybe,¹⁸ a lübecki fametszők teljesítményéről ilyen módon teljes képet adva. A két legszebben illusztrált lübecki ősnymtatvány, a „*Dodes Dantz*“ (Mohrkopfdruckerei, 1489) és a *lübecki Biblia* (Steffen Arndes, 1494) fametszetdíszé éppúgy, mint a művészi szempontból kevésbé értékes illusztrációk szemlélete arról győz meg, hogy DRAKULA képmása idegen mintakép után készült. A fametszet erőteljes vonalvezetése, fény és árnyék nélkül is plasztikus hatású rajza, a lübecki fametszetek finoman árnyékolt rajzától, néhol az arctípusokban is németalföldi hatást tükröző stílusától idegen. Ez a kép a fametszés egészen korai technikájára utal, bár kivitele feltűnően gyakorlott kézre vall. Nem lehetetlen tehát, hogy mestere a krónikás említette régi DRAKULA-képet rajzolta újból fára, a vajda kegyetlen vonásait egyéni művészetével is hangsúlyozva.

Az újságlap PETER WAGNER nürnbergi sajtóján 1488 táján megjelent kiadásában ugyanezen fametszet majdnem pontos másolatát találjuk.¹⁹ A nürnbergi fametsző tehát vagy a lübecki képet másolta, vagy pedig mind a lübecki, mind a nürnbergi fametszet közös mintaképet követ. S ez a közös mintakép, mint már mondtuk, a krónikás említette, mindenfelé elterjedt DRAKULA-kép, de talán az ismeretlen első kiadás illusztrációja is lehetett.

Érdekes az újságlap 1491. évi bambergi kiadása.²⁰ Ezt HANS SPOERER adta sajtó alá, nyomdász és fametsző egyszemélyben, aki 1471—1487-ig Nürnbergben dolgozott és több xylografica, mint pl. az 1471. évi *Biblia Pauperum* (Schreiber II.) és az 1473. évi *Ars Moriendi* (Schreiber VIII.) kiadásával tűnt fel.²¹ A nürnbergi „*Hans Briefftruck*“-al, REGIOMONTANUS, MÁTYÁS egykori csillagásza megbízásából 1474. és 1476-ban készült xylografikus naptárak kiadójával is valószínűleg azonos.²² Bambergben az újságlap nürnbergi kiadását adta újból sajtó alá, DRAKULA képmását a xylografica fametszetdíszének primitív, de mégis kifejező modorában megismételve.

HUBAY ILONA

¹⁸ Der Bilderschmuck der Frühdrucke. X—XII. Leipzig, 1927—29.

¹⁹ Hain 6405; SCHRAMM id. m. XVIII. Leipzig, 1935. No 536.

²⁰ Egyetlen példánya a British Museum könyvtárában. Ld. BMC. I. 176.

²¹ V. ö. HIND id. m. I. 212.

²² A két naptár példányai ma a British Museum könyvtárában. Ld. BMC. I. 7—8.

HUBAYILONA

RÖPLAPOK
UJSÁGLAPOK
RÖPIRATOK

1480—1718

Roxitá' 3

MAGYARSÁGTUDOMÁNYUNK KÉT ÉRTÉKES SZEGEDI EMLÉKE: PESTI MIHÁLY ÉS PÉCSI FERENC KÓDEXE

A magyarságtudomány nevében akarjuk kissé a fátyolt fellebbenteni két elfelejtett XVI. századi kódexünkről, melyet minden szempontból nem is méltattak még kellően. Nem is köztudomású, hogy a fatum libellorum Szegedre, az alsóvárosi ferencesek könyvtárába sodorta őket; ha kereste volna őket valaki, a mult századi feljegyzések alapján Gyöngyösön kellene őket megtalálni.

Mind a két kódex kizárólag mint vendégnyelvemlékek tartalmazója érdekelte a kutatókat; holott ez az egyoldalú szemlélet eléggé megbosszulta már magát. Összes magyar nyelvemlékeinket a latin szövegek mellőzésével adták ki; pedig felbecsülhetetlen magyar értékek rejlenek az eddig ki sem adott latin szövegekben: magyar liturgiátörténeti, pasztorálistörténeti, néprajzi és vallásos etnográfiai, történeti, művelődéstörténeti, orvostörténeti, földrajzi adatok, szövegek; nem is szólva arról, hogy mennyire fontos a kódex pontos meghatározásához, szellemtörténeti hátterének felvázolásához az a latin szöveg, amelybe sokszor a magyar részeket beleágyzták.

• A két, jelenleg Szegeden található kódexnek ezeket az elhanyagolt magyarságtudományi vonatkozásait akarjuk e tanulmányunkkal ismertetni; a magyar nyelvtörténeti kutatás kivételével.

1. Pesti Mihály Bibliája 1541-ből.

A szegedi ferences könyvtár egy 1528-ban megjelent nyomtatott latin Bibliát őriz és benne öt vendég-nyelvemléket. A Biblia SANCTUS PAGNINUS, domonkos szerzetes humanista latinnyelvű új bibliafordítását tartalmazza, mínt a címlapon hirdeti: „Habes in hoc libro prudens lector vtriusque instrumenti nouam translationem aeditam a reuerendo sacre theologiae doctore sancto pagnino lucensi concionatore apostolico Praedicatorij ordinis.“ (1528-as évszám.)

Abban az időben egészen a tridenti zsinatig katolikus körökben modernnek számított az ilyen új latin fordítás. A tridenti zsinat azután minden újabb fordítást (latinnyelven) eltiltott és a régi Vulgata-fordítás használatát kötelezővé tette. Természetes, hogy Magyarország sem zárkózott

el a koráramlat elől: ez a modern fordítást tartalmazó biblia-példány ugyanis már legkésőbb Budá elstekor hazánkban volt, amint a hátsó bekötésű tábla belsején olvasható bejegyzés elárulja:

„Biblia hec fuit Michaelis [illte]rati in Ciu[i]t[a]te Pestiensi prope Budam exist[entis] Anno 1541 cum cesar Turcarum occupavit sibi domum Regiam Budam et postea castra multa in Vngaria etc.“

A magyar szövegek nagyjából szintén ebből, az időből valók, egy-két évtized különbséggel. Négy különböző kéz írta őket. *Pesti Mihályé a IV. kéz*; ő szerintem nem írt semmit sem a könyvbe, csak az említett bejegyzést.

Az első tulajdonos birtokából a könyv a ferencesekhez került. Lehet, hogy a szécsényiekhez, és onnan Gyöngyösre, sok ferences és egyéb könyvtár gyűjtőhelyére, ahova több, mint 60 könyvtárból hozták össze a török idők alatt a könyveket.¹ Az ezt igazoló bejegyzést a címlapon olvashatjuk:

„Catalogo Bibliothecae Gyöngyös inscriptus.“ A címlap hátsó oldalán pedig ez áll:

„Conventus Gyöngyösiensis Ordinis Fratrum Minorum Reformatorum. Inscriptus Bibliothecae Per Fr[at]em Joannem Bárkányi. Anno 1662. Szecseniensem.“

Gyöngyösön volt a könyv 1835-ben, mint DÖBRENTÉINÉL olvashatjuk: „Döbrentei Gábor 1835-beli kérésére lett keresés közben taláta Gyöngyösön a Ferenczes atyák könyvtárában 1836 p. Magócsy István guardian's hozta Budára 1836 május 3. ... Mását vette onnan Frankenburg Adolf 1836 aug. 14. Összeolvasta Döbrentei Gábor.“²

Megjegyzendő, hogy DÖBRENTÉI GÁBOR hallatlanul érdekes módon járt el ezeknek a nyelvemlékeknek közlésénél. A PESTI-kódexből, melyet DÖBRENTÉI „Mihál deák bibliájának“ nevez, először lekötölte a Régi Magyar Nyelvemlékek II. kötetének második felében (II, II: Vegyes tárgyú magyar iratok) a 39—51 oldalon „Szentírási magyarázatok Mihál deáktól“, majd „Mihál deák néhány zsidó s görög szót magyaráz“, majd: „Az betegségekről, melyekről az evangéliomban emlékezet van“, azután a régi pénzekről szóló, most már tőlem nem talált szöveget; az egész elé pedig odatette „Az Szent Máté írása szerint való evangéliomnak summaja rész szerint“: a Máté-evangéliumnak distichonokba foglalt rövid tartalmát. Még mielőtt végleg elkészült volna a kiadás, valaki figyelmeztethette DÖBRENTÉIT, hogy ez mind már megjelent szöveg. SYLVESTER JÁNOS bibliafordításából szóról-szóra kivett részek ezek, de az, aki PESTI MIHÁLY Bibliájának üres lapjaira SYLVESTER könyvéből kiírta őket, tudatosan átírta azokat más nyelvjárásba. DÖBRENTÉI félt a felsüléstől; így a 39—51 oldalak kiadatlan nyelvemlékek vélt szövegeit kiemeltette, és egészen más, sebtében

¹ Magyar Minerva.

² RMNy. II, II. (Vegyes tárgyú magyar iratok 44).

összeszedett szövegeket vett bele; ezek természetesen megbontják az egész nyelvemléksorozat kronológiai sorrendjét. Ezt a szerkesztő elég homályosan megokolja a bevezetésében, amely később készült, mint a kötet zöme; a nyelvemlékek csakugyan az 1. nyomdai íven kezdődnek; a könyv végén pedig a „Magyarázatok s jegyzetekben“ — akárcsak az elején a tartalomjegyzékben — az újonnan felvett szövegeket hozza. Nem lett volna baj, ha mégis a piacra nem került volna ki, úgy látom, jó néhány példány, amelyben mégis az eredeti „Mihál deák“-féle szövegek maradtak meg.

A *Régi Magyar Nyelvemlékek II. kötetének így variánsa keletkezett*, melyet, úgy látjuk, a kutatók eddig nem tettek szóvá.³ Az újabb, javított szövegbe a többi szöveg között DÖBRENTAI a PESTI MIHÁLY-féle bibliából belevett és a rendesnek számító kijavított II. kötetben le is közölt egy nagyon érdekes magyarnyelvű *kincskereső ráolvasást* a XVI. század derekáról; IPOLYI leszámítva, ki néhány sort idéz belőle, ez sem találta meg eddigi feldolgozóját.

Manap már — sajnos — nincs meg minden levél a PESTI-féle bibliában, amelyet még DÖBRENTAI teleírva talált és közölt onnan. Mi most nem tethetünk mást, mint hogy ismertetjük, mi maradt még meg és bővebben megbeszéljük a rendkívüli értékű *kincskereső ráolvasást*.

*

1. „A nehez igeknek magyaragarol mellek az vy testamentomban vadnak a b c zerent“ (I. kéz műve).

Mint láttuk, ez SYLVESTER JÁNOS szövege, nyelvjárási átírásban; megvan a RMNY II. kötetének változatában.⁴

2. „Az ollan igbekrol valo tanullag mellek nem tulajdon igekben vetetnek.“ (I. kéz műve.)

Míg az 1. sz. szöveg az elülső bekötési tábla belsején olvasható; ugyanaz a kéz a könyv utolsó nyomtatott levelének hátlapján ezt a szöveget írta át nyelvjására SYLVESTERBŐL.⁵

3. *Kincskereső ráolvasás* (Pesti Mihály bibliája II. kéz.) PESTI MIHÁLY bibliájában a II. kéz a XVI. század első felében egy *kincskereső ráolvasó imádságot* írt le (Malachi fog. 303; ld. lejjebb 83—84 l.) A *kincskeresés* a középkor kedvelt foglalkozása; a szegény ember így akart legegyszerűbben nyomasztó helyzetéből megszabadulni. Hazánkban különösen divatos volt a *kincskeresés*; WLISLOCKI szerint leginkább a magyaroknál dívott és iparszerűen űzték.⁶ Nem tudom, ez a vélemény mennyire felel meg a

³ L. az egészről bővebben a Magyar Nyelvben megjelent cikkemet: A Régi Magyar Nyelvemlékek II. kötetének változata.

⁴ RMNy. II, II, 43—49. „Mihál deák néhány zsidó s görög szót magyaráz.“

⁵ RMNy. II, változatában: 41—43. „Szentírási magyarázatok Mihál deáktól“.

⁶ H. WLISLOCKI: Aus dem Volksleben der Magyaren, München, 1893, 82; a véleményt magáévá teszi H. BÄCHTOLD—STÄUBLI: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens VII. (Berlin, 1935—6.). Sp. 1002—1015.

valóságnak. Minden esetre tény, hogy Pannonia és az egykori Dacia területén nagy sikerrel járt a kincskeresés. Ezt a két provinciát a rómaiak annak idején tervszerűen ürítették ki s a lakosság jó része arra gondolva, hogy hamarosan visszatérhetnek, vagyonának egy részét elrejtette. Így valóban hazánk területén más provinciákhoz mérve aránylag nagyobb leleteket találtak.

Európa-szerte a kincskeresés rengeteg babonával, néphiedelemmel van egybekötve. A kincset őrző szellemeket, a gonosz lelkeket exorcismus-szal, vagy varázsf formulákkal alkarták kényszeríteni, hogy az általa őrzött kincs helyét elárulja és kimutassa.⁷ Jelen szövegünkben a középkor mértéke szerint mérve azonban nem láthatunk semmi babonás vonást, szellemeket, manókat vagy a gonosz lelket kényszerítő adiuratiót. Két imádság van ebben a szövegben; az első (jelenleg már nincs meg) címe: „Experimentum ad virgas consecratas“; a másodiknak címe: „Alia (t. i. benedictio) ad virgas.“ Mindkét cím világosan szakrális, liturgikus formákat árul el. A kincskereső vesszőt áldják meg ezzel a két formulával; hogy az első is ilyen benedictio, áldás, azt egyrészt a második darabnak címe: „Alia“, másik, mutatja, másrészt meg az első darab szövege is: „vezérij és vigy te engemet ez el rejtett kincstre és ne mutass se vasra . . .“ (15—16. sor.) Meggyőződésünk, hogy a szóbanforgó szöveg egy latin középkori benedictio, tehát szentelménynek, sacramentalénak a fordítása. Ezt onnan következtethetjük, hogy a második rész eleje még latinul maradt meg (27—28. sor.), továbbá, hogy semmi babonás vonás a szövegben nem található. A XV. században különösen a hazánkhoz közel fekvő bécsi egyetem tanárai, mint pl. NICOLAUS DE JAVOR, erősen küzdöttek a babonás incantatiók (ráolvasások) ellen.⁸

Küzdelmükben AQUINOI SZ. TAMÁS alapelveit tették magukévá: semmit nem szabad mondani, ami bármi módon a gonosz lélekkel összefügg, nem szabad ismeretlen neveket kimondani, vagy felírni, nem szabad meg nem történt eseményeket felhozni, a szent szavakkal nem szabad babonás szavakat elegyíteni, csak a szent kereszt jelét szabad alkalmazni.⁹ Ezeknek a követelményeknek teljesen megfelel a mi szövegünk: a gonosz lélek, vagy szellem, manó, semmiféle említést nem talál benne, nincsenek benn ismeretlen nevek és események, sem babonás szavak, és csak a kereszt jelét alkalmazza. SZENT ILONA (Helena „asszonyt“ említi, ki NAGY KONSTANTIN-anya volt és Jeruzsálemben megtalálta Krisztus keresztjét. Tisztelete hazánkban igen nagy volt, ünnepe csaknem minden kézírásos és minden

⁷ C. MEYER: Der Aberglaube des Mittelalters und der nächstfolgenden Jahrhunderte. Basel, 1884. 290.

⁸ Ad. FRANZ: Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter. II. Freiburg i. B. 1909. 431—433.

⁹ Summa theologica 2—2. qu. 96. art. 4.

nyomatott liturgikus könyvünkben megtalálható a *Pray kódex*től (1192—1195) kezdve febr. 8-án és ápr. 15-én¹⁰ még külön himnuszt is költöttek át személyére egy XVI. sz.-i antiphonariumban.¹¹ Kevésbé ismert, de viszont a Bibliából való a ráolvasás második eseménye: „*miképpen az Jerikó városában az Akantul lopott palást el nem enyészheték és elitkoltat haték, kit az Józsvue Istennek akarattjából meglele*“. (Józs. 7, 21) JÓZSVUE Jerikó városára kijondotta a nagy cherec-et: semmit zsákmányolni nem szabad, mindent el kell pusztítani. Ezt a parancsot ÁKÁN megszegte, mert megtartott egy babiloni köpenyt és más értéktárgyakat, amiért halállal kellett lakolnia. A harmadik esemény, melyre hivatkozik, a három szent királyoké, kiket a csillag „*az mi nemes idvezőjötöknek születésére vezérle*“ (14. sor). A három napkeleti bölc, mint az utasok vezérloje, rendkívül népszerű volt a magyar középkorban; számos misét találtunk tiszteletükre középkori kéziratjainkban.¹²

A ráolvasás latin eredetijét azonban nem sikerült eddig megtalálni; a magyar szöveg értéke tehát annál nagyobb. A „*ráolvasás*“ szónak az eredete talán ott keresendő, hogy a liturgikus szövegekben gyakran előforduló kifejezést: „*lege quinque pater noster pro wlnneribus domini nostri jesu cristi*“, mely gyakorta fordul elő más liturgikus könyvünkben¹³ is, magyarra fordították, amint valóban szövegünkben meg is található: „*olvass öt pater nostert háromszor*“ (19. sor.) Az előző imádság a kincskereső vessző megáldása (1—18. sor), ezután következik a tulajdonképeni „*ráolvasás*“: a Miatyánk elmondása 15-ször, azután újabb imádság, mely egyenesen Jézushoz fordul (22—25. sor).

Ezzel — úgy hiszem először — sikerült ezt a nemesak nyelvi, hanem még inkább művelődési-történeti és néprajzi szempontból fontos kis emléket kellően megvilágítani. Első közlőjének, a mult század racionalizmusában nevelkedett DÖBRENTENÉK rövid, lesujtó véleménye ez volt: „... az akkoriban búlbajos babonás ostobaság ezen tanúirata...“¹⁴ IPOLYI ARNOLD méltán róttá meg ezért, mikor Mitológiájában¹⁵ e szövegről mondja: „... mindeddig kevésbé méltatva, mint szűkfelfogású közlőjük, DÖBRENTÉI

¹⁰ KNIEWALD, K.: A Pray-kódex Sanctoralaja. MKönyvszemle 1939. 4. 6. 36.

¹¹ „De sancta Elena regina. Gaude foelix ungaria gaude de christi munere... Elena quam sanctissima de te nascendo prodiit“: Jászóvári prem. könyvtár „Kézir. 93.“ jelzetű pálos antifonárium fol. 203—204. A himnuszt egyébként Sz. ERZSÉBET himnuszának egyszerű átvétele.

¹² Erre vonatkozóan I. cikkemet. BATTYÁNY BOLDOZSAR misékönyvének hitelessége, MKönyvszemle 1941. 132—149.

¹³ Pl. a passio éneklésénél Jézus halálához érve: „Flectas genua, lege credo in deum“, „Symbolum unam lege.“ (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár L. II. 7. XV. századi Passio-kézirat, fol. 16' és 50').

¹⁴ Régi Magyar Nyelvmélekek II. (Vegyes iratok 401.).

¹⁵ Magyar Mythologia II. 3. kiad., Budapest, 1929, 154.

méltatlan felmutatása tanúsítja; az emlékek 1529—41 időszakbóliak, s kincskereső bűvös vesszők és nyilak, ezen bűvös célra való készítése, megszentelésére vagy áldására, azaz igézésére vonatkoznak.“ Hiányosan, kihagyásokkal közli a szöveget; néhány sorral említi meg csak VISKI KÁROLY, IPOLYIRA hivatkozva.¹⁶

Jelenleg a szöveget magában rejtő PESTI-féle Biblia, mint az elején megjegyeztük, már nem Gyöngyösön, hanem Szegeden található a ferencesek könyvtárában. Itten tanulmányoztam 1942 okt. és 1943 februárjában. Közben sajnós a szöveg első részét tartalmazó levél kiesett a könyvből, én már nem találтам. Az egész szöveg megvan DÖBRENTÉINÉL.¹⁷ Mivel elég nehezen olvasható, talán nem lesz haszontalan, ha a szöveget, ámbár már közölve van, mégis csatoljuk tanulmányunkhoz. Az első (elvesztett) rész DÖBRENTÉIBŐL, a második saját átírásom szerint.

„Experimentum ad uirgas consecratas.

En keroztelek teghedet zentelt vezze + atyanak + fiunak + es zent lelek neweben, Vronk criftofnak zent testevel, zent vorevel, bodogazoynak tisztalagos zent zwz teyevel, hog amit en teneked parancyoelok, abban te chawargo ne leg, ha nem en nekem igazan meg muvtalffadh, es kizerittlek az elo istenre ki zemelebe harom alatyaban egh, atya fiv es zent lelep (!) isten Es keziritlok az meynorzagbeli zentekre, zent apastolokra, profetakra, patriar[chak]ra, martiromokra es zvezekre, Es kiziretelek az neg Ewangeliftara zent matera, zent lukasra zent marcra, es zent Janofra“

(Eddig tart a RMNy szövegében megmaradt rész; ez a levél hiányzik jelenleg a kódexből. Folytatása, most már saját átírásunk szerint, a kódexből, a következő)

„kerlek es parancyoelok teneked, hog te eletted fmj
nem igaz dolog kivaltkeppen ez el reytet kinch el
ne enyzeheffek, mikeppen az zent elona azyon
elot criftus iefus vronknak kereztfaya el nem
5 enyzehetek es mikeppen az iereko varoffaban az
akantvl lopot palast el nem onyzehetek, es el
titkoltathatek, kit az iofue, istennek akaratyabol
meg lele, Azon keppen te ellotted ez foldbely
el Reytet kynch el ne titkoltathaffek +
10 Atyanak + fiunak + es zent lelok istennek ne[ve]ben
Es kizerittlek az harom zent kiralokra, meleket
az chillag Igazan az mi nemes idvezojteknek zv-

¹⁶ A magyarság néprajza, II. kiad. GYÖRFFY ISTVÁN—VISKI KÁROLY: Tárgyi néprajz, 370. l.

¹⁷ RMNy. II, II. Vegyes tárgyú régi magyar iratok CCLXXVII. számmal, 44—46.

leteffere vezerle, mel ighen igazan vtet
 az cillag vezerle, olyan igazan vezzerý
 15 es vig te Enghemet ez el Reýtet kincre,
 es ne mütas vafra se Rezre se onra, se
 Batokra, hanem bizonyal araynra ezustre
 es tista kincre, + A[tya] + f[iu] + es zent l[elek] n[eveben],
 olvas ot p[ate]r nofterth haromzor, harom vtan

20 Mikor az kincnek helere meg az veze
 aioyt Egybe vuffed mond ezt elen keppen,
 Uram Jesus oristus sègel meg Arra
 amire en maftan Jndwltam az te Jo
 wotodbol es nag ergalmassagodbol ky elz
 25 es vralkodol mind örökvl öröke Amen.

Alia ad virgas

Primo lege quinque p[ate]r n[oste]r pro wlperibus
 d[om] [ost]ri iesu cristi, es ket nýlnak az ayat
 nýlak en tingstek parancýolok atyanak
 30 fiwnak es zent [ost]r iistenek neuevel
 es hatalmassagual kinek hatalmas
 faganak minden hatalmasok engednek,
 ezon istenek n[eveben] parancýolok en nektek
 hogy ez el reýtet kincet En nekem
 35 es igazzan meg mvtaffatok.“

4. *Sylvester János*, „Az szent Máté írása szerint való evangeliomnak summája“ nyelvjárási változata (Pesti Mihály bibliája III. kéz) PESTI MIHÁLY bibliájában (Maccabeorum II. fol. 355. utáni üres levélen, mind a két oldalon) a III. kéz a XVI. század dereka táján leírja SYLVESTER JÁNOS bibliafondításából a négy evangélium versbe foglalt tartalomjegyzékéből Sz. MÁTÉ evangéliumát: „Az szent Máthe irasa szerent valo euangeliomnak summaia resz szerint.“ Az egyes fejezeteket SYLVESTER JÁNOS egy jól-rosszul sikerült distichonba foglalta tartalmuk szerint; a III. kéz lemásolva az egészet, tudatosan más nyelvjárásra írja át a szöveget.¹⁸

5. *Pesti Mihály bibliája*: „Az betegségről, melyekben az evangéliomban emlékezet van“ (V. kéz.). PESTI MIHÁLY bibliájában, a hátulsó bekötési tábla belsején olvasható az V. kéz írása: „Az Betegsegekröl mel-lekrul az ewangeliomban emlekezet van.“ Ebben a „hydropicus“ és „paralysis“ szavakat magyarázza.¹⁹ DÖBRENTÉI a 3. sorban hibásan közli: „nýyen“, helyes olvasása a szónak: „nicýen“ (= nincsen).

¹⁸ RMNy. II, II. változata: 39–40. l.

¹⁹ RMNy. II, II. változata: 50. l.

II. Pécsi Ferenc kódexe.

A szegedi ferencesek könyvtárában egy hat leveles kis papírkódexet őriznek; 1521—1529 között több kéz írta. A legértékesebb része a kis kódexnek PÉCSI FERENC plébános magyar verses fordítása 1529-ből (Laus sancti Nicolai pontificois). A kis kódex egykor szintén nyomtatvány levelei közé kötve a gyöngyösi ferences könyvtárnak volt a tulajdona és nem tudom, mi módon, megfosztva nyomtatványától, most különválasztva található Szegeden.

1836 máj. 3-án DÖBRENTEI GÁBORNAK P. MÁGÓCSY ISTVÁN gyöngyösi gvárdián hat latin könyvet hozott; köztük egy nyilvánvalóan colligatum-jellegű nyomtatott könyvvel egybekötött hat leveles papír-iratot.²⁰ „Eredeti-je (t. i. az említett verses fordításnak) könyv levelei között, mellyben ezek vagynak; De continentia sacerdotum 1510. De sacramentis 1512.’ stb. E’ könyv, a gyöngyösi sz. ferenceseké. Lemásolta Frankenburg Adolf 1837. Összehasonlította Döbrentei Gábor.“ 1840-ben közzé is tette PÉCSI FERENC verses fordítását.²¹

Negyven év múlva SZILÁDY ÁRON már nem tudta megkapni a verses fordítás szövegét. Nem tudta megállapítani, „valjon megvan-e a könyv s benne vannak-e a beirt levelek, vagy külön választva, mint a Gyöngyösi Codex? Valjon Gyöngyösön kell-e keresnünk vagy az Akadémia könyvtárában, vagy pedig DÖBRENTEI halála után sajtos boltba kerültek?“²² A szöveget így csak DÖBRENTEIBŐL közölhette.

Az elveszettnek vélt kéziratot 1895-ben újra megtalálta, amint SZÉCSY KÁROLY elmondja: „dr. Murajda Nándor, a gyöngyösi ferenczrendi ház lelkes és tehetséges fiatal tagja . . . fölkerésünkre örömmel vállalkozott, hogy a szerzet könyvtárában keresésére indul . . . s alig néhány hét múlva szerencsésen megtalálta Gyöngyösön.“²³

Azóta, mint láttuk, a kis kódex nincs egybekötve semmiféle nyomtatvánnyal, hanem különválasztva, önállóan őrzik a szegedi ferences könyvtárban.

A kéziratos könyvecske teljes tartalma a következő.

1. „*Anthbni Manicelli Weliterni Hymnus in div. Nicolaum Pontificem.*“ A végén: „1529.“ (Fol. 1—2’ (I. kéz.) PÉCSI FERENC latin eredeti-je.) Szövegének átírása SZILÁDYNÁL található.²⁴

²⁰ A M. T. Társaság Évkönyvei. III. Budán, 1838. 115—117. Ez DÖBRENTEI jelentése az Akadémia 1836. szept. 1—10-iki VII. nagygyűlésén.

²¹ RMNy. II, II. Vegyes tárgyú régi magyar iratok, 23—27. l.

²² Régi magyar költők tára III, Budapest, 1881. 469. l.

²³ Adalékok a régibb magyar irodalomhoz. Irodalomtörténeti közlemények 6. 1896. 387. l.

²⁴ RMKTára IV, Budapest, 1883. 391—394. l.

2. „*Peregrinatio Laurentii Taar.*“ (Fol. 3.:—I. kéz) Szövegét Szécsy közli²⁵

3. 1529-ből való latin feljegyzés Nándorfehérvár elestéről, a mohácsi vésztől, a koronázásról (Pécsi-kódex fol. 3.) A szöveget eddig nem közölték, talán nem lesz érdektelen:

„1521. Caesar Schwlamerius.

Hoc Anno est expugnata et capta castrum

Nandorabensis per Cefarem Turcorum qui fuit

potentissimus et Capcione vrbis Constantinopolitani

Et deuaftavit magnam partem Hungarie 1526. per quem

corruit maxima pars Magnatum ac Nobilum

vnacum Rege Ludouico in campo Mohach hic idem Johannem Regem Regno

restituit Hungar[ie] et deuaftavit Alemanniam per wluntatem

ipsius Johannis vn. Innumerabilis obsides asportavit

Turciam Regnante Ferdinando Rege Alemanie .1.5.2.9.

Quem Magnates coronauerunt contra Johannem Regem

Hungarie Anno Domini 1.5.2.7.“

4. „*De uirtute mamortici*“ (Pécsi-kódex fol. 3'—4') 1528-ban (fol. 4, 24. sor.) A II. kéz orvosi recepteket írt le; erősen konyhai latinsággal, keverve magyar szavakkal. A kétségtelenül értékes, babona, kuruzslás, történeti és néprajzi érdekességre is számottartó szövegek régi gyógyszer-tudományunk történetére vehetnek új fényt. (A szöveget átírásban ld. 89—91. l.)

A 15 recept szerintem a következő. Mint laikus legyen szabad egy-két szót hozzászólnom; várva a szakszerű feldolgozást. Eddig csak néhány sor jelent meg róla: „A gyöngyösi szt. Ferencrendiek kt-ában van egy kis colligatum a XVI. sz. második tizedében nyomtatott különféle művekből s ezek között több 1521—1529-ből való magyar és latin bejegyzés, pl. a momordica növény sokféle gyógyítóerejéről, azután recipe a pokolvar ellen, s a legérdekesebb „*Contra dolorem capitis: liga ad wakzem (halánték) duas et tertiam particulam ad feyed lagya et liga fortiter ad caput et sanaberis.*“ (MNy III, 323.) A szövegből nem vehető ki, mit kötött a beteg halántékára és fejelágyára, (talán valami amuletet, vagy benedictio-val beírt papiroost stb.)²⁶

1. Recept. fol. 3', 1—4. sor: „*contra multas infirmitates Juncturarum et podagrarum*“, izületi csúsz és köszvény ellen ajánlja a „*mamortica*“—t, még pedig azt, amelyet a művelés alá nem került hegyoldalokban lehet találni. („*et sunt meliores que reperiuntur in montibus que inculta manent*“). Olyan növényről van tehát szó, mely hazánkban is ismerős. Ez a növény a

²⁵ Irod. tört. közlemények. 1896. 402—403.

²⁶ MAGYARY-KOSSA GYULA: Magyar orvosi emlékek III. Bp, 1931. 143. l. 573. sz.

„mamortica“, vagy „mamorticum“ variánselnevezésen mintha ismeretlen lenne a szakirodalomban;²⁷ ismeretes azonban a „momordica“ néven. Az elaterium egyik synonymája ez a név: Ecballion elaterium nevű tökféle, termése elliptikus hosszúkás, szürkészöld, nedvdús tartalmát a magvakkal együtt messze kilövellő magából érett állapotban. Előfordul a mediterrán övekben, Németországban,²⁸ Angliában, nálunk az Alföld déli részsein, a Szerémségben, a Dunántúl déli részein. XVI. századi használata Magyarországon roppant érdekes, 13 receptet készít a gyógynövényből és két-féle elkészítési módot ismertet. Külföldön mintha kevésbé használták volna és későbbi adatok vannak róla; bár már az ókorban DIOSKURIDES is ismerte: σίκυς ἄριος néven.²⁹ 1550-ben legkorábban az esslingeni gyógyszerjegyzék ismeri;³⁰ 1570-ben a legrégebb hivatalosan kiadott gyógyszerészeti dispensatorium,³¹ a bécsi, rövid recept is közöl: „Oleum Momordicae. Fit per infusionem pomorum Momordicae in oleo Olivae q. s.“ — Angliában 1568-ban TURNERS HERBALL már momordica-ültetvényeket említ.³²

2. *Recept:* fol. 3', 5—10. sor: *sebek ellen* ajánlja a momordica „füvét“, de két lónak fülét is fel kell használni hozzá „et videbis mirabilia.“

3. *Recept:* fol. 3', 11—13. sor: „*Si aliquis erit tormentosus*“, milyen fájdalmakat ért, nem lehet tudni, de a momordica füve jó, borba áztatva, ha háromszor issza naponta, meggyógyítja.

4. *Recept:* fol. 3. 14—15. sor: Ugyanígy elkészítve a momordica-fű „*augmentat vires hominis*“.

5. *Recept:* fol. 3. 16—25 sor: „*Pro dolore dencium*“ Ezzel kapcsolatban bővebben mondja el, hogyan kell orvosságot készíteni a momordica „füvéből“ (növényéből, herba). „*Accipe vas vitreum vel ollam wlgo mazos fazek*“, ebbe kell tölteni a kis darabkákra (in minuta) vágott növényt és olajjal toletölteni, jól le kell szorítani, fedni (opila),³³ újévkor szedetett homokot kell beletenni és nagyon hatásos lesz ez az olaj, mint a balzsam.

6. *Recept:* fol. 3', 26—28. sor: „*pro conceptione mulierum*“, ugyanazt az olajat kell használni: „*vngat matricem*“

7. *Recept:* fol. 3. 29—31. sor: „*in dolore Juncturarum et podagre et in ruptura*“, azaz ízületi bántalmaknál, köszvénynél, és „*ruptura*“ esetén,

²⁷ Nincs meg e néven. E. REMY: General-Register zu Tschirch's Handbuch der Pharmakognosie, Leipzig, 1927.

²⁸ E. HALLIER: Flora von Deutschland, 22. B. 16—17. S.

²⁹ 77—78 körül írt művében „De materia medica“; TSCHIRSCH Handbuch der Pharmakognosie I. Leipzig, 1910. 552—564.

³⁰ TSCHIRSCH III. 822.

³¹ O. ZEKERT: Dispensatorium pro pharmacopoeis Viennensibus in Austria, Berlin, 1938. 108.

³² TSCHIRSCH III. 821.

³³ „Opilare = πικίλειν in Glossis Latino-Graecis Sangermanensibus mss“: DU-CANGE: Glossarium mediae et infimae Latinitatis s. v.

ez a sérv, hernia, illetve minden, ami ennek tüneteit mutatja.³⁴ Itt már olajat a fent leírt módon a növény gyümölcseiből kell készíteni.

8. *Recept:* fol. 3', 32. sor: „*in dolore flatu*“, a régi embereket annyira kínozó kólika esetén nyilvánvalóan nagyon használhatott ugyanez az olaj, hiszen a növényben lévő (0,7%) keserű elaterin drasztikus hashajtó.³⁵

9. *Recept:* fol. 4, 1. sor: „*ad sanandum cicatrices*“ hegesedő sebek gyógyítására ugyanezt az olajat kell használni.

10. *Recept:* fol. 4, 1—4. sor: „*habentibus emoridas passiones*“, akiknek hemorrhoidás (aranyeres) bántalmaik vannak, a gyümölcsökből készített kenőccsel kell a végbélnyílást kenni („*in anos liniendo*“) — a gyógyszer készítését egészen pontosan leírja: (5—13. sor) „*De dispositione mamortici*“.

11. *Recept:* fol. 4, 13—26. sor: „*Apostematibus*“, azaz tályogok gyógyítása az éppen leírt módon készített olajat más középkori gyógyszerekkel kombinálja; „*tiriacum*“, ez közismert gyógyszer, a papaver somniferum, mák, nedvéből nyert ópium; ezt a viperának, görögül thérion, mérges váladékával hozták össze, innen a theriacum név.³⁶ A másik rész „*Alimatum*“, azaz éhomszillapító szer.³⁷

12. *Recept:* fol. 4, 26—33. sor + fol. 4', 1—13. sor: „*Pokolwar ellen*“: most már nem momordicával, hanem más gyógyszerrel gyógyít: urticával, „*quando sunt tenerime*“, ezeket olajjal keverteti egybe, hozzá ugyanannyi sáfrányt (crocus), a középkor kedvelt orvosságát, a *Crocus sativus* L.-ét, melyet Alsóausztriában a XIV. sz. óta a XVI. sz.-ig sűrűn termesztettek, különösen Bécs környékén;³⁸ ezzel még „*pix Juniperi*“-t, „*wlgo fenyewzwrok*“, fenyőszurkot kell elegyíteni, a borókafenyőnek, *Juniperus communis*, bogyóját füstölésre használták a középkori gyógyászatban, olaját az arabok vezették be.³⁹ Ebben a receptben azonban a „*pix*“-et használják fel; a borókafenyő kátrányát, amelyet fájából száraz desztillációval, azaz hevítéssel nyernek. Ilyen címen nem találtam a külföldi gyógyászatban, ahol sok szurokféleséget használtak a középkorban; így pl. az *Alphita* gyógyszerjegyzéke tud ilyenekről: „*pix alba, resina, greca, liquida, marina, coniza, purcia*“.⁴⁰ Még mézet és sót kell hozzátenni és kész van az orvosság. Rá kell tenni a sebre, tiszta gyolcsba burkolva, három napon keresztül, ez minden mérget a sebhez von, azután meg kell újítani a kötést három napig és más medicinával gyógyítani „*quod invenire volueris*“.

³⁴ „*Ruptura hernia, Bulla Innocentii III. ann. 1204.*“: DU-CANGE.

³⁵ TSCHIRCH III. 822.

³⁶ TSCHIRCH III. 593.

³⁷ BARTS JÓZSEF: Orvosgyógyszerészeti műszótár, Budapest, 1884. 23.

³⁸ TSCHIRCH III. 1466—1469.

³⁹ TSCHIRCH II. 44—53.

⁴⁰ TSCHIRCH I. 656.

13. *Recept:* fol. 4, 15—18. sor: „*Contra dolorem capitis*“, most már a barackmagot alkalmazza, a „*Grana Persicarum*“-ot. Ezt lisztté kell őrölni, ecetvel kenőcsé keverni, hozzáadni két „trapellát“; („*terge ad trapella duo*“) Trapella, ilyen formában sem a pharmakognósiában nem ismerik,⁴¹ sem Du-CAMPE-nál nem fordul elő. Talán a *Trapa natans* L., a sulyom növényről lehet szó;⁴² ez az onagraceae rendjébe tartozó fajta; a kenőcsöt a halántékra kellett alkalmazni, amelyet mai napig használt alföldi tájszólással „vakszemnek“ nevez („*ligabis ad duas partes, que vocatur wakzem*“).

14. *Recept:* fol. 4', 18—23. sor: „*Qui non potest dormire pre nimio dolore capitis*“ ugyanezt az orvosságot ajánlja; de nemcsak a két vakszemre, hanem a harmadik részöt a kenőcsnek „ad feyed lagya“ kell köztözni „et sanaberis“.

15. *Recept:* fol. 4', 24—25. sor: ugyanezen baj ellen egy második gyógmódot is ajánl: „*Recipe semina Ebulei terrestres*“; nyilván a *Sambucus Ebulus* L., bodzafajtáról szól; ezt már a legrégebbi mezőgazdasági műben, CATO MAIOR „*De re rustica*“-jában (Kr. e. 2. sz.) gyógnövényként szerepel.⁴³ Az *Alphita* bővöbben, 1465 körül keletkezett, recenziójában is — ez a salernoi orvosok gyógyszergyűjteményét tartalmazza — szintén ismerik.⁴⁴

Az érdekes recept-gyűjteményt teljes szövegével leközljük:

De uirtute mamortici

Contra multas infirmitates Juncturarum et podagrarum
accipe herbam qui vo(catur) Mamortica et sunt
meliores que reperiuntur in montibus que inculta
man(ent) et est bona multum in diuersis infirmitatibus
5 item primo si arcium fuisset incisa pars alicuius membri
in toto ponendo talem herbam cuique frigesceret
vlnus erit solidatum perfecte et experientia videtur
isto modo Acoipe duos equos sew amalia(!) duos et
incide eis auriculas et auriculas vnus pone alteri
10 et e conuerso vnge et videbis mirabilia.
item si aliquis erit tormentosus capiat tribus vicibus
in mane de predicta herba cum vino bono et
non sentit multum dolorem similiter detruncanti
alicuius membri predictam herbam cum vino coque

⁴¹ E. REMY i. mű.

⁴² GEISSLER—MOELLER: *Realencyclopaedie der gesammten Pharmazie* 10. B., Wien—Leipzig, 1910. 73. S.

⁴³ TSCHIRCH I. 572

⁴⁴ TSCHIRCH I. 639—646.

- 15 augmentat vires hominis.
 item succus predictae herbe v(ideli)zet pro dolore dencium
 vbi paciens sentit dolorem oleum predictae herbe
 est magne virtutis et isto modo fit
 Accipe uas vitreum vel ollam wigo mazos fazcek
- 29 et imple illud oleo antiquo secundum quod haberi possis
 et pone intus de predicta herba incisa in minuta
 et vas sit plenum quantitatis olei et herbe zum discrecionem
 primo opila(?) illud vas bene et pone intus arenam
 de terra in capite Anni dictum oleum erit magne
- 25 virtutis sicut balsamum
 item erit bonum pro conceptione mulierum sterilis(!) isto modo primo
 lauet se bene deinde cum panno lineo affudat se perinde
 cum predicto oleo vngat matricem
 item erit bonum in dolore Juncturarum et podagre et
- 30 in ruptura liniendo vbi descendunt de fructu
 ipsius herbe cum predicta herba insimul faciendo oleum
 zm modum supra dictum et ad dolorem flatu.
 (fol. 4.)
- 1 item ad sanandum cicatrices vngendum sepe item poma predicta
 conferuata in vno vase erunt bona habentibus emoridas
 passiones seu habentibus sthomacalis in anos liniendo cum
 pomis que erunt mucida. *De dispositione ma* (mortici).
- 5 Quando incipit fructificare vnum vas vitreum vsque medium
 imple cum oleo oliue et illius fructus tenerimos
 incide et pone ad vitrum vsque implebis vas vitreum et
 illud fortiter claude cum cora et perfolem vsque annum
 tenebis et preter hoc oleum effunde de eo et in vno morturio
- 10 cupreo fortiter destrue fructum quousque totum fit oleum
 post hoc claude iterum ad vitrum sicut prius et pone ad aliquod
 vas componendo ei arenam etiam vitroque parti et iterum
 per annum serua in sole. *Apostematibus* isto modo debet
 preparari primo accipe de oleo tantum quantum esset faba
- 15 et similiter tantum tiriacum (?) et vnum Alimatum (?) quantum bibere
 possis semel has tres materias debent ponere ad
 vnam ampullam de plombo factam et calefaciatam in tantum
 quod ille due materie v(ideli)zet oleum et teriacum sint quasi
 vinum et circumuolue vt aliqua pars ibi non remaneat
- 20 et repente bibat et statim claudat se et nasum et non
 statim recipiat suspirium in tantum in quantum possit sustinere
 et similiter aliquod modicum debet preparari istomodo vertens (?) ex
 parte

- 1 wigo derekafelewl extrahat per venam magnam et post
tantum temporis quantum temporis vnum ouum affari folet faciat
minucionem
25. et si de isto oleo aliquod morbum venenosum in vngerit
omnibus proficit *Pokolwar ellen*. Isto modo debet preparari.
Paruas vrticas quando sunt tenerime colligat et impleat
vnum yas vitreum quantum Lot. (?) et cum predicto oleo impleat
totaliter et ponat ad solem ita quod totaliter vrtice putre
- 30 fiant ut sit totum oleum et si aliqua pars non erit
putrefactum destruat in vno mortario et iterum misceat
infinul eas et de isto oleo quantum volo recipiat et similiter
in eadem mensura tot crocum (?) inponat et tot de pice Junipery
(fol. 4'.)
wigo fenyewzwrok purum et tot mel et tot
sal contictum et in vino cocleare ferreo coquat
in tantum quosque totum sit coctum. In hoc cognoscitur
esse coloris coctinci et tantum quantum est wlnus et si
- 5 contingat quod illo die accidit wlnus ponitur ibidem ista
medicina tunc ipsum totaliter sanabit et non debet impedire
Si autem fuerit magnum wlnus ita ut intumuit debet
emitti de eo inmundicia et sic istam materiam debent
apponi et per tres dies debet sic stare omnem venositatem
- 10 quod habet trahit ad wlnus et eandem Lineum debet
renouare iterum debet ad wlnus poni et iterum per tres
dies debet stare et post hoc debet curari per aliam
medicinam quod inuenire volueris.
Item contra dolorem capitis R(ecip)e Grana persicarum et
- 15 tere nucleum eius q(uas)i farinam et para cum aceto q(uas)i pastum
deinde terge ad trapella duo et ligabis ad duas partes
que vocatur wazzem et sanabitur proculdubio
Qui non potest dormire pre nimio dolore capitis
R(ecip)e Nucleum perficulum et tere bene et para cum aceto
- 20 forti etiam eis pastum et terge ad tres partes in
tres trapellis siue papiris et liga ad wazzem
duas et teroiam particulam ad feyed lagya et liga
fortiter ad caput et sanaberis . 1 . 5 . 2 . 8.
Recipe semina Ebulei terestris in vino coquendum
- 25 et paciens dando sanabitur.“

5. „*Laus sancti Nicolai Pontificis est endecasyllabon 1529.*“ (fol. 5—6.) (II. kéz műve.) PÉCSI FERENC közismert magyarnyelvű verses fordítása; átírása legjobban megvan Szécsynél.¹

6. *Néhány latin szó magyarítása* (fol. 6') (III. kéz.) Szövege:

„Origha kakukhmadar.

Subus kaba madar.

Sertago serpenyew.

Fiscedula seregely.

Cotwrnix Berky thywk

Coturnus csyzma

Municeps varzo.“

RADÓ POLIKÁRP

A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában

Hosszabb-rövidebb ideig hét nyomdánk szolgálta munkájával II. RÁKÓCZI Ferenc szabadságharcát; Magyarországon: Debrecen, Lőcse, Nagyszombat, Bártfa, Késmárk és Zsolna, Erdélyben: Kolozsvár nyomdája. A kolozsvári tipográfiáról szólva MÁRKI Sándor, a nagy fejedelem életrajzírója, ezeket mondja: »A fölkelés kitörése előtt egy esztendővel (1702. március 20.) hunyt el Misztótfalusi Kis Miklós, minden idők legnagyobb magyar könyvnyomtatója, de kolozsvári sajtója ernyedetlenül szolgálta tovább a magyar nemzeti ügyet.«¹ Ha valaki e sorok olvasása után nagy várakozással veszi kezébe a kolozsvári nyomdászat FERENCZI Zoltán szerzette történetét,² csalódva állapítja meg: történeti részében szó sem esik a kuruckorról, a nyomda termékeiről készült összeállításban pedig csak egyetlen olyan könyvcímet talál, amely a RÁKÓCZI-korra utal, LISCHOVINI Andrásnak a fejedelem bejövetelére készült latin üdvözlő versét, a *Laetitia Transilvaniae*-t. Mi tehát a történeti igazság MÁRKI tetszetős állítása mögött? Egy adatok alátámasztása nélkül leírt henye mondat-e csupán, amit bátran törülhetünk a kuruc-nyomdászat történetéből, vagy mégis összeszedhetők olyan adatok, amelyek arról tesznek bizonyosságot, hogy — ha nem is ernyedetlenül — de alkalmilag dolgozott a kurucok számára? — erre a kérdésre szeretnénk feleletet adni most, mikor beszámolunk a RÁKÓCZI-kor nyomdászat-történetének alig ismert kolozsvári fejezetéről.

Mikor a kuruckor nyomdászatáról és nyomdatermékeiről képet akarunk alkotni magunknak, figyelmünk elsősorban a felkelés hivatalos és félhivatalos jellegű nyomtatványaira irányul. A régi magyar anyag e megbecsült, s olykor unikumok gyanánt kezelt darabjai még nincsenek összegyűjtve, s nagy kárát vallja a történetírás is, hogy e változatos tartalmú forrásanyag (protektionális levelek, manifesztumok, pátensek, országgyűlési artikulusok, béketárgyalások aktái, katonai regulamentumok, edictumok, katonák számára készült imádságok) levéltárak mélyén és könyvtári kolligátumokban szunnyad, s bár HUBAY Ilona munkája³ jelentős részüket felsorolja, még messze vagyunk a bibliográfiai teljességtől, s még kísérlet sem történt arra, hogy tisztázzuk létrejöttük és kibocsátásuk történeti körülményeit, s megállapítsuk, hol és hány példányban láttak napvilágot? Közvéleményformáló hatásuknak le-

¹ *II. Rákóczi Ferenc*. II. kötet. 1707—1708. Budapest, 1909. 321. (Magyar Történeti Életrajzok.)

² *A kolozsvári nyomdászat története*. Kolozsvár, 1896. 74—75.

³ *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban. 1480—1718*. Budapest, 1948. (Az Országos Széchényi-Könyvtár Kiadványai. XXVIII.)

mérése is érdeemes feladat; a kor lelkét idézzük vissza, mikor megállapítjuk, miként fogadták azok, akikhez intézve voltak: a vármegyék közönsége és a katonaság, a hazai és a külföldi közvélemény. Nyomdak szerint való osztályozásuk nem könnyű munka, ritka esetben találunk rajtuk nyomdajelzést, a megjelenés helyét és idejét magukról a nyomtatványokról eldönteni nem igen lehet, s tipográfiájuk is csak bizonytalan hozzávetésre nyújt lehetőséget nyomtatóműhelyükről. Ezért nagy fontosságúak a reájuk vonatkozó levéltári adatok; a felvetődő kérdéseket nem is lehet más módon tisztázni, csak levéltári adatok gondos gyűjtögetése során. E munka folyamán — amint ez dolgozatunkból is ki fog tűnni, — a kor irodalomtörténeti értékű termékeire és kiadványaira nézve is lelhetünk döntő fontosságú dokumentumokat.

Időben könnyen elhatárolhatjuk a kutatást. A felkelés nyolc esztendeje alatt Kolozsvár két ízben volt tartósan kuruc kézen: először 1704. október 28-tól 1705. november 14-ig, másodízben 1707. február 24-től október 26-ig. Kuruc nyomtatványok csak e két rövid időközben készülhettek Kolozsvárott. Maga RÁKÓCZI csak egy alkalommal fordult meg Erdélyben, 1707 tavaszán, mikor a marosvásárhelyi országyűlésen beiktatták fejedelmi méltóságába; helyette plenipotenciárius generálisai intézkedtek: 1704—1705-ben gróf FORGÁCH Simon, 1706—1707-ben gróf PEKRY Lőrinc.⁴ Mivel a kolozsvári nyomda kuruc vonatkozású termése csak közvetve kapcsolódik a fejedelem személyéhez, akkor járunk el helyesen, ha generálisainak személye köré csoportosítjuk az anyagot. A szabadságharc idejében csak egy nyomda működik a városban, a MISZTÓTFALUSI Kis Miklós hagyatékából származó református tipográfia. MISZTÓTFALUSI famulusa, TELEGDY PAP Sámuel bérlé az egyháztól. A kurucok, ha nyomtatni akartak valamit, egész Erdélyben csak őhozzá fordulhattak.

I.

a) A RÁKÓCZI-kor gazdag és változatos irodalmi életének talán az volt a legnagyobb eseménye, hogy gróf FORGÁCH Simon, II. RÁKÓCZI Ferenc erdélyi vezénylő generálisa, 1705-ben nyomtatásban közzétette gróf ZRÍNYI Miklós *Török áfium* címen emlegetett nagyszerű prózai munkáját, a *Ne bántsd a magyart!*⁵ A mű sója és kovásza lett a kuruc szabadságharenek.

Az a férfiú, kinek a mű első kiadását köszönhetjük, igen érdekes alakja a kornak, nem annyira közéleti vagy katonai tevékenységénél fogva, mint inkább a kuruc-gondolathoz való viszonyát tekintve. Nagy meglepetés volt idehaza is, Bécsben is, mikor császári tábornok létére, a kurucokkal való sűrű esztározás után, váratlanul átment RÁKÓCZI táborába. Titkot sejtettek pálfordulása mögött. A titokra teljesen csak a felkelés bukása után derült világosság, a bujdosásban vallotta meg a fejedelemnek, hogy JÓZSEF, az ifjabb király küldötte át a felkelő magyarok megnyerésére. »Ha idején felfedi titkát — írja RÁKÓCZI erről a beszélgetésről — mind bennem, mind a nemzetben meg lett volna a hajlandóság a terv megvalósítására.« Miért hallgatott fontos küldetéséről? Kortársai bőbeszédű embernek ismerték, ha ivott, nem tudott titkot tartani. Nem sokáig szolgálta a kurucokat, egy súlyos következmények-

⁴ Kolozsvár II. RÁKÓCZI Ferenc-korabeli történetét I. JAKAB Elek: *Kolozsvár története*. 3. köt. Budapest, 1888. — Az egykorú naplók közül VIZAKNAI BRICCIUS György naplóját (*Történeti emlékek a magyar nép közszégyén és magánéletéből*. 2. köt. Pest, 1860.) és CSERNY Mihály históriájá-t. (Újabb Nemzeti Könyvtár. I. Pest, 1852.)

⁵ RMK. I. 1710.

kel járó mulasztása miatt RÁKÓCZI elfogatta, s csak a felkelés vége felé bocsátotta szabadon. Sorsa megint esodálkozást keltett: nem élhetett a szatmári béke nyújtotta közbozsánattal, követte RÁKÓCZIT a számkivetésbe. A kegyelemből való kirekesztése, utána két évtizedes bujdosása, majdnem olyan titokzatos, mint rejtélyes hallgatása.⁶

Ez a különös ember akkor is jó magyar érzésű ember volt, mikor tábornokaként a császárt szolgálta. Nehézkés, alig olvasható betűivel lemásolta ZRÍNYI *Török áfiumát*, bekötötte szép aranynyomású bőrkötésbe és táborozásai során mindig magával hordta.⁷ Tarsolyában ezzel a könyvvel, elméjében azzal a gondolattal, hogy már van »kinek dediciálni ezen vitézségre való jó tanácsú munkát«, állott át RÁKÓCZI oldalára. Leírta a *Vitéz hadnagy* című ZRÍNYI-traktátust is, s eszménye az a reguláris magyar hadsereg lett, melyről a török harcok szünetében esáktornyai meditációi során ZRÍNYI álmodott. A kurucok között a regularitást akarta megvalósítani, néphadseregből modern sorkatonaságot. Az irodalmi mű embert és sorsot formáló hatásának, a könyv és olvasója bensőséges kapcsolatának alig van szebb példája irodalmunkban. A német szolgálatban álló császári tábornokot magyar írás tartja meg magyar embernek, részben ennek sugallatára vállalja a magyar ügy szolgálatát. Mikor kedves könyvét II. RÁKÓCZI Ferenének ajánlva a világ elé bocsátotta, ez a cselekedete személyes vallomástétel volt; szemérmes, de büszke vallomás magyarságáról és RÁKÓCZIHoz való hűségéről.

Lelkes és tiszta látású ZRÍNYI-tanítvány volt, mesterének zsenialitása nélkül, s híján józanságának is. Hangja ZRÍNYI pátoszát juttatja eszünkbe: »Ninesen haszna a Polieciáskodásnak, hanem aut Libertas aut Mors. Az ki igaz magyar akar lenni, a' sok consequentiát vesse ki a fejébül, az Isten sok veszedelmekben megh tartotta szeginy Országunkat számunkra, most is él az Magyarok Istene, az ki Seythiából szarvas után ki hozott bennünket, Apostol nélkül keresztínnyé tött, az Koronát Nemzetünknek parancsolta adni, nem szánta azt az Isten Német Uramnak, hogy eő Isten munkáját maga erejében fel fuvalkodó dühöttségével el roncsa, semmi kétttségünk az Nagy Ur Istenben, igaz ügyünk vagyon.«⁸ Erkölse és cselekedetei meg sem közelítették ZRÍNYI méreteit, az *Áfium* kiadásával mégis megörökítette vele való lelki rokonságát.

Vajon hol nyomatta ki? Három feltevés merült fel eddig:

⁶ Élotrajza megtalálható BARTFAI SZABÓ László: *A Hunt-Pázmán nemzetségbeli Forgách-család története* című művében. (Esztergom, 1910.) — Írói méltatása: THALY Kálmán: *Ghymesí gróf Forgách Simon mint író*. (Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Budapest, 1885. 211—268.)

⁷ E kéziratról THALY a következőket írja: »Zrínyi munkájának Forgách Simon tulajdon kezével írott és sajátját képzett régíbb példánya a napjainkig épségben fennmaradt, eredeti, aranyozott bőrkötésben, a gróf unokájánál: az 1849-iki vértanú b. Jozsonák János özvegye, született gr. Forgách Aloyzánál Pozsonyban, ki o heceses eroklyét róltó kegyelettel őrizi. Nem volna érdek nélküli ezt, mint Zrínyi tárgyalt munkájának legrégíbb példányát, a nyomtatott kiadással gondosan összehasonlítani, s a netalán felmerülő hégzagokat vagy eltéréseket belőle kipótolni«. ZRÍNYI prózai munkáinak kiadói: RÓNAI HORVÁTH Jenő (*Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái*. Budapest, 1891.) és MARKÓ Árpád (*Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái*. Budapest, 1939.) nem keresték az *Áfium* e fontos kéziratát.

⁸ Idézet KLOBUSICZKY Ferenenek írt leveleéből: Enyiczko, 1704. szeptember 5. (Országos Levéltár. Rákóczi—Aspremont lt. Elenchus szerinti iratok. Fasc. 24.)

1. Nagyszombatban. Ez SÁNDOR István vélekedése a *Magyar Könyvesház*-ban.⁹ El sem lehet gondolni, mire alapította.

2. Medgyesen. THALY vetette fel: »Midőn 1705. júniusában, mint erdélyi főtábornok — Forgách — Medgyes várát és városát a németektől hosszas, kemény ostrom után bevetette, az ott talált szász nyomdában nyomatta ki Zrínyi munkáját.«¹⁰ Szerette a romantikus ízű magyarázatokot, mennyire tetszetős ez is: véres ostrommal megvett, kuruc uralom alatt nyögő német városban egy kuruc tábornok ZRÍNYI munkájának kiadásával is növeli a ZRÍNYI-vért hordozó fejedelem dicsőségét!

3. Bártfán. Ez is THALYtól származik. Medgyest alig hogy felvetette, máris óvatosan, zárójelben odaírta szép hangulatos feltevéséhez: »vagy Bártfán?« A bártfai feltevést megerősítette a *Magyar Könyvszemle* névtelen bibliográfusa is, aki adalékokat gyűjtve SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtár*-ához, úgy írta le újból az *Áfium* 1705-ös kiadását, mintha bártfai impreszummal ellátott példányára akadt volna a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.¹¹ Kétségtelen, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Mil. 316. i. jelzésű példánya tévesztette meg, melyre egy régi kéz, nyomtatott betűket utánözva, Bártfát írta a megjelenés helyéül. SZÉCHY Károly ZRÍNYI életrajzában hasonmásban látható az *Áfium* e példányának címlapja.¹²

E három feltevés közül az utolsó vált általánossá. MARKÓ Árpád a ZRÍNYI-kiadásokról szóló beszámolójában minden kétely nélkül írja: »Végre megszülethetett, mint 'editio princeps', 1705-ben Bártfán az *Áfium* első nyomtatott kiadása.«¹³ Pedig ez semmivel sem indokoltabb, mint akár Debrecent vagy Lőcsét venni fel a megjelenés helye gyanánt, s ezért szükséges újból felvetnünk a kérdést: hol is látott hát napvilágot?

FORGÁCH Simon fennmaradt leveleiben kerestünk rá választ. Mivel FORGÁCH az *Áfium*-ot RÁKÓCZINAK ajánlotta, s szép, lendületes ajánlással is ellátta, hogy a fejedelem »híre-neve annyival inkább terjedhessen e széles világon«,¹⁴ bizonyára tájékoztatta szándékáról, s beszámolt néki a könyv elkészültéről is. Valóban 1705. március 24-én Segesvárott kelt levelében¹⁵ ezeket a sorokat találjuk: »Íme az melly opusról emlékeztem más levelemben, elkészülvén ezen edgy, kívántam Nagyságodnak udvarlanom azzal is. Hogy olly illetlen fedélben involváltatot, arrul Nagyságodat alázatosan követem, tudom Nagyságod nem kívül, de belől fogja méltóztatni vizsgálni.«

FORGÁCH e soraiban kétségtelenül Kolozsvárott megjelent könyvről van szó. A generális 1705. január 22-én vonult be a városba »nagy pompáson

⁹ *Magyar Könyvesház, avagy a magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerént való rövid említések.* Győr, 1802. Az *Áfium*ot így említi: 1705. Nagyszombat. Symbolum Illust. D. Comitibus Nicolai Zrínyi: Nemo impune lacessit. 12. Ir. G. Zrínyi Miklós, kiadá Gr. Forgács Simon Kurutz Ezredes, 's Rákóczi Ferentznek ajánlotta. (A hadi Fenyítéknek helyre hozásáról 's az Országnak az Ellenségtől való felszabadításáról.)

¹⁰ *Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból.* Budapest, 1885. 217—218.

¹¹ Adalékok Szabó Károly »Régi magyar könyvtárához« a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárából. Magyar Könyvszemle, 1879.34. V. ö. Szabó Károly: *Észrevételek a »Régi Magyar Könyvtár«-amhoz közölt adalékokra.* (Uo. 129.)

¹² Gróf Zrínyi Miklós. 1620—1664. IV. (Budapest, 1900.) 129. (Magyar Történeti Életrajzok.)

¹³ Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta MARKÓ Árpád. Budapest, 1939. 44. (A Magyar Szemle Klasszikusai.)

¹⁴ A korábbi kiadások FORGÁCH ajánlását elhagyták. Elsőnek THALY közölte FORGÁCH-tanulmányában.

¹⁵ Országos Levéltár. Rákóczi-szabadságharc levéltára: II. 2 e/A.

és szer felett való kevélyen, úgy annyira, hogy az felséges fejedelem is nagyobb pompát nem tehetett volna«, s egy február 27-én kelt levélben azt olvassuk, hogy »mindeddig Kolosvárt vendégeskedett Forgách uram«, e napon indult Segesvárra. Május 28-án fogott Medgyes ostromához, s a június 20-át követő napokban már fel is adták néki a várat.¹⁶

Hogy a szóbanforgó opus nem lehet más, mint ZRÍNYI *Áfium*-a, erre nézve tipográfiai bizonyítékokat szolgáltat a könyv kiállítása, nem nehéz felismerni MISZTÓTFALUSI Kis Miklós betűit.¹⁷ Sietve készült, nem volt idő arra, hogy kiadója szép barokk ízlésű címlapot készíttessen hozzá, ezért jelent meg »olly illetlen fedélben«. Az *Áfium*-ot küldi tehát, nyomdából kikerült első példányát, FORGÁCI a fejedelemnek. Leveléből az is kitűnik, hogy nem meglepetésnek szánta, már egy előző levelében, — mely elveszett, vagy lappang valahol, — közölte szándékát RÁKÓCZIVAL.

Szakítanunk kell hát az eddig felmerült feltevésekkel, az *Áfium* első kiadása a kolozsvári nyomda terméke. Miért is nyomatta volna FORGÁCI Nagyszombatban vagy Bártfán, mikor keze ügyében volt a kolozsvári nyomda, s még ha feltesszük is, hogy egy szász nyomdában ilyen tetszetős kiállítású magyar könyv készülhetett volna, akkor sem valószínű, hogy német nyomdához fordult, — ilyen ellenvetések már FORGÁCI idézett levelének feltalálása előtt is támadtak bennünk, s most örömmel iktatjuk az Erdélyre oly nagy reménykedéssel tekintő Zrínyi munkáját a kolozsvári könyvek sorába.

b) A ZRÍNYI-könyvvel együtt FORGÁCI egy imádsággal is kedveskedett RÁKÓCZinak: »A mellett ezen imádsággal is kívántam alázatosan udvarlanom.«

A RÁKÓCZI-kornak gazdag imádságirodalma van, de a nyomtatásban megjelent imádságok közül is elkallódott vagy lappang néhány. Több kiadásban ismeretes a »Rákóczi imádsága, mellyel az ő Urának Istenének orozáját minden napon engeztelni szokta«, s »nyomtatás által közönségessé tétetett a végre, hogy a Birodalma alatt levő Vitézlő Magyar Nép is az ő Kegyelmes jó Urát s Fejedelmét a buzgó imádkozásban követni megtanulja.«¹⁸ Ez volt a kuruc vitézek hivatalos imája, s bár RÁKÓCZI hadserege többségében protestáns volt, katolikus és református katonái egyaránt imádkozhatták, mert szerzője, a buzgó katolikus fejedelem, gondosan vigyázott arra, hogy senki meg ne botránkozzék benne. E híres felekezeti közti imádság méltán kelthette

¹⁶ 1705 első felőnek erdélyi eseményeire jó forrás: *Második Teleki Mihály életéről való maga írásai ab anno 1703. usque ad annum 1720.* (THALY igazításaival és jegyzeteivel ellátott modern másolata megvan a Magyar Tudományos Akadémia történettudományi bizottsága másolatgyűjteményében.) — FORGÁCI kolozsvári vendégeskodásáról I. Pörvös Miklós levelét br. KÁROLYI Sándornónak, Károly, 1705. február 27. (*A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*, V. 168.) — Medgyes június 26-án már kétség-telenül FORGÁCI kezén volt, mert JÁNOKY Zsigmond 1705. június 26-án Jászberényből JABVÁNSZKY Jánosnak írt levelében ez áll: »Forgách Uram Medgyest meg vette, fegyverén kívül dolját, zászlóját ott hatta a' Német, s már közülök száz is ide álot«. (THALY Kálmán *Kuruckori Okmánygyűjteménye*, IV. 373. Az Országos Széchényi Könyvtár közirattárában: Fol. Hung. 1389.)

¹⁷ MISZTÓTFALUSI betűire nézve I. SZENTKUTY Pál: *M. Tótfalusi Kis Miklós amsterdami betűmintatáplaja*. Budapest, 1943. (Különlenyomat a »Magyar Könyvszemle 1942. évi IV. füzetéből.)

¹⁸ 1703-as debreceni kiadását (RMK. I. 1667.) újból kiadta THALY a *Rákóczi-Tár* I. kötetében (Pest, 1866.) XXIII—XXIV. — ARANY János is közölte a *Nép Barátja* 1849. április 20-án megjelent 14. számában.

fel a magyar ügyben közvetítő protestánsok figyelmét: latin fordítását WHITWORT bécsi angol megbízott eljuttatta Angliába is.¹⁹

A Rákóczi imádsága mellett a forrásokban szó van egy Rákócziért való imádságról is, amely szintén a katonaság számára készült fohászkodás lehetett: DADÁN János zsolnai tipográfus mindjárt a felkelés kezdetén, 1703-ban ki nyomtatott latin és tót nyelven egy Rákóczi boldogulásáért mondandó imádságot, nyilván evangélikus vallású kurucok használatára,²⁰ valószínűleg volt katolikus változata is, mert BERCSÉNYI 1704 nyarán azt kívánta a nagyszombati jezsuitáktól, hogy a Rákócziért elrendelt imádságot nyomassák ki.²¹ Egyik sem maradt fenn napjainkra, még kéziratban sem. Még sincs okunk kételkedni ezeknek az adatoknak a hitelességében, hiszen sokáig úgy véltük, hogy utolsó példányig elveszett RÁDAY Pál *Lelki Hódolás*-ának 1710-es kassai kiadása,²² s csak egy példányban maradt meg a reformátusok 1705-ben — bizonyára nagy példányszámban — kibocsátott *Bőjtői Imádság*-a,²³ hogy azután szinte szemünk láttára kallódjék el.

A FORGÁCH említette imádság szintén ismeretlen a magyar bibliográfiában, pedig — a szövegből következtetve — ez is nyomtatott ima volt, s ez is RÁKÓCZIÉRT való könyörgés. Alighanem FORGÁCH szerzeménye. A generális jeles imádságszerző volt, s áhitatoskönyve, a *Gyűzhetetlen és Minden Testi és Lelki Ellenséget meggyűző Fegyver* kegyességi irodalmunk értékes terméke.²⁴ Kolozsvári imádsága, bár református nyomdában készült, minden bizonnyal a katolikus kegyesség jegyeit hordozta, FORGÁCH sokkal buzgóbb katolikus volt, semhogy ezzel az imádsággal kedvezni akart volna »Kálvin János Uramnak«.²⁵

c) FORGÁCH erdélyi tartózkodásának emléke az a protekcionális-levél is, amelyet kolozsvári nyomdában készült úrlapon 1705. július 15-én állított ki Nagybánya város oltalmára.

A protekcionális-levél a katonaság garázdálkodásának kitett falvak, városok, uradalmak és egyházközségek védelmét szolgálta. Különösen a felkelés első esztendeiben, mikor a »kurucsnak színe alatt« garázda csapatok veszélyeztették a személyi- és vagyónbiztonságot, állítottak ki sok oltalomlevelet a fejedelem és BERCSÉNYI kancelláriáján. »Mikor a' Méltóságos Fejedelem ő Nagysága Tokaj alatt volt, hogy a' Nagyságod jószága kezem között meg maradhasson, a' jószágra Protectionalis levelet hozattam« — írja földesasszonyának, özv. gr. BARKÓCZY Györgyné KOHÁRY Juditnak sutori ispánja.²⁶ RÁKÓCZI és BERCSÉNYI kancelláriája nyomtatott úrlapokat

¹⁹ 1704. február 6-án kelt jelentésében HEDGES miniszternok: »For the curiosity of the piece I here inclose a form of prayer which Rakotzi has order'd to be used indifferently by his adherents of all Religions«. L.: SIMONYI ERNŐ: *Angol diplomatiai iratok II. Rákóczi Ferencz korára*. I. (Pest, 1871.) 125—126. Archivum Rákócziánium. II. osztály.

²⁰ KRMAN Dániel említi DADÁN felett mondott gyászbeszédében: RMK. II.: 2224.

²¹ *Liber consultationum, 1704—1773*. 2—3. (Kézirat az Országos Széchényi Könyvtár Todorcszku-gyűjteményében.)

²² Gorzó Gellért: *Rádai Ráday Pál*. Budapest, 1915. 20—23.

²³ *Hil által meg-tisztított szívnek Hűbeli Tsokja, Avagy Bőjtői Imádság*. BALLAGI Aladár könyvtárában volt meg. (Magyar Könyvszemle, 1879. 292.)

²⁴ THALY méltatja idézett tanulmánya IV. fejezetében.

²⁵ Idézet egyik RÁKÓCZINAK írt levélből.

²⁶ 1704-ben. A gróf KÁROLYI-nemzetség levéltárában: Kuruckori iratok. Ir-rogestrata.

használt erre a célra. RÁKÓCZI már 1703. augusztus 1-én a debreceni nyomdában készült úrlapon biztosította védelméről a PINKÓCZRAKAT.²⁷ A fejedelem és főtábornoka nyomtatott oltalomleveleit nyilvántartja a bibliográfia, s korántsem olyan nagy ritkaságok, vagy éppen unikumok, mint azt némelyek feltételezik, levéltári kutatás során gyakran előkerülnek.²⁸ FÖRGÁCH generális oltalomleveleiről azonban sehol sem találunk említést, s az egyetlen ismeretes példányra Nagybánya város levéltárában akadtam rá.²⁹

Kétségtelen, hogy a kolozsvári nyomdában készült. MISZTÓTFALUSI elegáns betűivel ékes nyomtatvány.

II.

1705 őszén Erdély, vele együtt Kolozsvár is, kihullott RÁKÓCZI kezéből, éppen akkor, midőn már utban volt, hogy beiktassák ősei örökségébe, Erdély fejedelmi székébe, miután már 1704. július 8. óta a gyulafehérvári országgyűlés határozatából választott fejedelme volt az országnak. November 11-én Zsibónál csatát veszített a RABUTIN erdélyi tábornagy felmentésére induló HERBEVILLE seregétől, azon a napon éppen, melyen kezdődnie kellett volna az országgyűlésnek. Kolozsvárott diadalkapuvál várták, rajta RÁKÓCZI és más fejedelmi személyek képei között FÖRGÁCH Simon lovasképével, de a várvavárt fejedelem helyett a németek jöttek és ötnegyed éven át kezükben tartották, s »rettenetes hallatlan kínzó executióval nyomorgatták« a várost.

Fordulat 1706 nyarán kövekezett: RABUTIN július közepén egész hadseregével s maga s HERBEVILLE csapataival, kiment Erdélyből magyarországi hadjáratra, s mivel csak a várakban hagyott őrséget, a kurucok újra előzönlötték az országot. Kolozsvárhoz azonban csak 1707 februárjában érkeztek hozzá: mikor br. TIGÉ császári tábornok kivonta falai közül a német helyőrséget, a kurucok beszálltak a városba. Nyomdája megint dolgozhatott a felkelők számára.³⁰

A Zsibónál megvert FÖRGÁCH nem került vissza Erdélybe, helyét gr. PEKRY Lőrinc foglalta el. Vele új szakasza kezdődik a kurucok erdélyi uralmának, s a kolozsvári nyomda történetének is.

a) PEKRY Lőrinc volt Erdély II. RÁKÓCZI Ferenc korabeli történetének legnagyobb hatású személyisége. Ügyes politikus: ő vitte keresztül RÁKÓCZI fejedelemmé választását és ő készítette elő a fejedelemségbe való

²⁷ Megvolt az Országos Levéltárban, a múzeumi letétben, a *Személyek szerinti iratok* között. Budapest ostroma idején elégett.

²⁸ RÁKÓCZI és BERCSÉNYI protekcionális-leveleinek leírásában figyelemmel kell lennünk arra, hogy mindegyiküknek két, egymástól eltérő szövegű (13 és 17 soros) úrlapja volt, ha a tipográfiai változatokat nem tekintjük is. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán a terjedelmesebbeket írta le (*Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I—III. kötetéhez. A Todoreszku—Horváth-Könyvtár ismeretlen régi magyar nyomtatványai*. Magyar Könyvszemle, 1930. 144.) A RÁKÓCZIÉVAL azonos példány fényképe látható *Szentés város történetében*. (Szentés, 1914. 179.) Azonos szövegű, de más sorbeosztású példány leírását közölte GULYÁS Pál a Magyar Könyvszemle 1912. évfolyamában (328. l. 15. sz.). Ugyanott közölte RÁKÓCZI (16. sz.) és BERCSÉNYI (14. sz.) rövidebb szövegű oltalomlevelének leírását is. A BERCSÉNYI-féle bővebb szövegűnek eltérő tipográfiai változatát hozza VARGA Zsigmond: *A debreceni református főiskola nagykönyvtára* című műve (Debrecen, 1934.) II. kötetének 36. lapján.

²⁹ Levéltári jelzete: Fasc. I. 15. ddo.

³⁰ Az előadott eseményekre nézve hasznos tájékoztatást ad KÖVÁRI László: *Erdély történelme*. V. (Pest, 1863.) 71—77.

beiktatását; de ügyetlen katona: ő veszítette el 1707 őszén Erdélyt. Neve belekerült az utókor irodalmi tudatába is: férje volt a költő és műfordító PETRÓCZY Kata Szidóniának.³¹

Kortársai sötét színekkel jellemezték. A labanc CSEREI »hite hagyott, praedán hizott, gonosz ember«-nek írja, aki »szokás szerint hazug hírrel töltötte el az egész országot«. ³² RÁKÓCZI rajza még sötétebb: »eselszövő ember volt, akiben senki sem bízott, de minthogy kétszínű volt és hatalmas szónok, sok zavart okozott; személye engem nagyon zavart, zavaros, kétszínű és meggondolatlan szelleme miatt. A közvélemény állhatatlannak és zavargónak tartotta.«³³

Erről a rosszemlékezetű emberről adjutánsa, DÁNIEL István, aki halála után leányát, Polixénát feleségül vette, azt jegyezte fel, hogy »az Isten utainak vizsgálásában igen buzgó vala.« Haláláig gyötörte »ifjúságának bűne»: »ez világi szemfényvesztő gyönyörűségei« által elvakítva és »ezen század Istenének ámitásai által félrevezetődvén« megtagadta református hitét és katolikussá lett.³⁴ Konverziójának hatása alatt fordította magyarra az evangélikus PETRÓCZY Kata Szidónia 1690-ben MAYER Frigyes János apologetikus munkáját, a *Pápista vallásra hajlott lutheranusok lelkek ismeretének kinyjá-t*.³⁵ Belső meggyőződése szerint egy pillanatig sem volt katolikus, csak »kalitzkában tartotta a lelkét«. Titka a fejedelmet installáló marosvásárhelyi országgyűlés alkalmával derült ki. Az ünnepi misén észrevették, hogy Debrecenben nyomtatott könyvből imádkozik. Mikor a fejedelem kérdőre vonta, »kibocsátotta lelkét a kalitzkából«, megvallotta, hogy ő »tisza és igazhitű református«. ³⁶

Literátus ember volt. Élete utolsó idejében — 1709. március 6-án halt meg — ARNDT János *Das Wahre Cristentum*-jának magyarra fordításával foglalkozott.³⁷ Munkájával el is készült, mert 1709. február 11-én ezt írta RÁKÓCZINAK: »Az melly könyvet fordítottam és Felsőged parancsolta vala, hogy pro revisione Felsőgednek praesentállyak, most aláztatosan ell küldtem.«³⁸

³¹ Életrajza: RÁCZ Imre: *Pekrovínai gróf Pekri Lőrinc, II. Rákóczi Ferenc fejedelem hadvezére*. Debrecen, 1929. (A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Történelmi Szemináriumának Közleményei. 4.) — V. ö. THALY Kálmán: *Az első magyar költőnő báró Petróczy Kata-Szidónia gróf Pekry Lőrinczné élete és versei 1658—1708*. (Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Budapest, 1885. 117—210.)

³² *Históriája* 365—367., 375. lapjain.

³³ Idézetek II. Rákóczi Ferenc *Emlékiratai* VAS István-féle fordításának (Budapest, 1948.) 72., 85., 157. és 175. lapjáról.

³⁴ *Életének leírása*-ban. (*Erdély Öröksége*. VII. 189—190.) — »Az pápista vallásra való tántorodására« nézve l. még 1700. augusztus 3-án kelt végrendeletét (SZÁDECKY Lajos: *Gróf Pekri Lőrinc levéltára*. Századok, XLII/1908. 323—324.) és BETHLEN Miklós feljegyzését. (*Önéletírása*, II. 47. Magyar Történelmi Emlékek. III.)

³⁵ RMK. I. 1399.

³⁶ Br. WESSELÉNYI István *Naplója* 1707. szeptember 23-i és 1707. november 4-i foljegyzésében esik szó erről. (A Magyar Tudományos Akadémia történettudományi bizottsága másolatgyűjteményében.)

³⁷ Homonnai tartózkodása alatt »mivel a henyeséget nem szenvedhetto, s a munkához hozzá volt szokva, különösen pedig az Isten utainak vizsgálásaiban igen buzgó vala, a lüneburgi híres püspök Arnd Jánosnak az igaz keresztyénségről írt értekezése olvasása és szemlélésére vette az eszét és igaz korosztényi buzgalomból elhatározta, hogy azt honi nyelvre lefordítja. Mivel azonban ottan-ottan különböző katonai akadályok merültek fel, és ezek miatt az én tábornokom és grófnak nem mindég vala ideje maga szándéka folytatására, akkor a fenn említett értekezés fordítását reám bízza« — írja VARGYÁSI DÁNIEL István.

³⁸ Országos Levéltár. Rákóczi-szabadságharc levéltára: II. 2e/A.

Bizonyára ő is csak szemelvényeket fordított ARNDT-ből, mint felesége *A kereszt nehéz terhe alatt elbágyatt sziveket élesztő jó illatú XII. lilium-ban*³⁹ és a *Jó illattal füstölő igaz szív-ben*.⁴⁰ Az előbbi kuruckori termék, a kolozsvári nyomdában látott napvilágot 1705-ben. THALY úgy véli, hogy PETRŐCZY Kata Szidónia e munkája akkor készült, mikor férje kurucságáért Szebenben raboskodott, a fogság hangulatából született, s a kuruckorra jellemző irodalmi termék.⁴¹

A PEKRY-család irodalmi tevékenységére utal egy RÁDAY-könyvtárban található unikum: a szerző — vagy talán inkább a fordító — megnevezése nélkül 1707-ben megjelent *Ébresztő Kakas Szó*,⁴² melyről már SZABÓ Károly megállapította, hogy »kétségtől kizárólag kolozsvári nyomtatvány«. Dedicált példány: a grófi pár középső leánya, PEKRY Kata⁴³ ajánlotta kedves sorokkal RÁDAY Pálné KAJALI Klára-nak: »Mint hogy meg esmerked- /tem az en nagy jo akaro/ kedves Asznyomomat Kaja /li Clára Aszszonynak ad- /tam ajándékba ezt az kis/ barátságáról valo könyvet /Kivánom hogy ő kigyeme/ én nékemi igaz holtig valo /barátom légyen, hogy az/ igaz szeretet és barátság /az koporsóban szálljon velem/ és ő kemével tsak arra ké- /rem ő kemét nagy szeretettel/ hogy légyen holtig hiv és igaz /szeretettel én hozzám/ Pekry Kata ny«

E dedikáció alatt ninesen dátum, nem tudjuk megmondani, hol és mikor ismerkedett össze a két fiatal nő. Midőn RÁDAY RÁKÓCZIVAL Erdélyben járt, »a Méltóságos Fejedelemnek Erdélyi fejedelemségre való felemeltetése« alkalmával, felesége nem volt vele.⁴⁴ Nem ismerjük a könyv szerzőjét vagy ha fordítás, a fordító nevét sem, keletkezésének indítéka felől is tájékozatlanok vagyunk, mégis jónak láttuk megemlíteni, mert a kuruc Kolozsvár könyve és alig lehet kétségünk afelől, hogy PETRŐCZY Kata Szidónia vagy talán PEKRY Kata alkotása.

b) Marosvásárhelyen, az utolsó fejedelmet iktató országgyűlésen egy szempillantásra feltündökölt a régi Erdély dicsősége. A rendek PEKRY javaslatára felséges címmel ruházták fel RÁKÓCZIT és a haza atyjának nyilvánították. Amikor azonban a beiktatás ünnepsége után a tárgyalásokra került a sor, kihunytt a tűz, s kitűnt, hogy RÁKÓCZI inkább csak fejedelmi vendége Erdélyországnak, mintsem uralkodója. Már a fejedelmi prozozíciók is kedvetlenséget keltek: »kemény prozozíciói ő felségének jobb s állandóbb időkre haladhattak volna« jegyezte meg az országgyűlés gazdája, gr. TELEKI Mihály. Az április 8—12. között alkotott 26 törvénycikkéről szólva bizonyára a közvéleménynek adott kifejezést, mikor így jellemezte őket: »Articulusink is kemények exstálnak. Vajha az Isten nem azért büntet-e minket most sok féle ítéletivel?« A jobbágyok katonáskodását érintő XV. tc. tárgyalása során meztelenül kitetszett a rendek és a fejedelem kölcsönös bizalmatlansága: »Minden erőfeszítésemmel sem akadályozhattam meg azt a törvényt, mely

³⁹ RMK. I. 1704.

⁴⁰ RMK. I. 1747.

⁴¹ »Ezt — hihető — szebeni rabsága alatt (1704) írta s 1705. Beszterczén rendezte sajtó alá.« (Kéziratosa jegyzete a *Tanulmányok* könyvtárában levő példányának 136. és 156. lapjain.)

⁴² RMK. I. 1736.

⁴³ Később br. KEMÉNY Lászlóné.

⁴⁴ 1707. április 8-án és 12-én Marosvásárhelyről ír néki s megígéri, hogy májusban, mikor országgyűlés lesz Magyarországon, meg fogja látogatni. (*A Ráday-Könyvtár kézirat-katalógusa*. Budapest, 1938. I. a. 65, 66.)

tönkretette minden erdélyi csapatomat» — RÁKÓCZI e keserű megjegyzése mögött erdélyi fejedelemségének kudarcáról való érzése bujkál.⁴⁵

A vásárhelyi diéta emlékét három nyomtatvány őrzi a magyar bibliográfiában :

1. A *Propositio*.⁴⁶ SZABÓ Károly két példányát tartotta nyilván : a Magyar Nemzeti Múzeumét és az Erdélyi Múzeumét. Megvan a Todoreszku-gyűjteményben is. Címlapjának hasonmása látható MÁRKI RÁKÓCZI-életrajzában. 1849-ben »az igen ritka eredeti nyomtatvány után« kiadta MÁRKI György *Második Rákóczi Ferencz szózata 1707-dik évből* címmel Debrecenben. Megjelent Egerben is. Az 1849-es magyar kormány Habsburg ellenes propagandájának egyik dokumentuma : »Az érdemes olvasó igenis látni fogja, — olvassuk a *Vezérszó*-ban, — mikéért Rákóczi úgy beszél, valamintha napjainkra szólott volna.« Bevezetésének könyvtörténetileg is érdekes sorai : »Magamra a tolakodás gyanuját véltem hárulni, ha tudom, hogy a birtokban lévő nyomtatvány nemzetünknel vagy csak hús példányban is fennvan, ha mind a mellett is az említett szózatnak újranymtatásával lépek-élő. . . . Hitelesen mondhatom, hogy habár egykori régiségbúváruk, Sándor István emlékezik is munkájában éppen az itteni propositióról, ugyanaz sem a pesti magyar egyetem, se a magyar academia birtokában nincs, sem a marosvásárhelyi nagy könyvtárban nem találhatik ; innen a legritkább nyomtatványok közé tartozik.«⁴⁷

2. Az *Articuli*.⁴⁸ A fejedelem aláírásával és pecsétjével hitelesített példányára FERENCZI Zoltán akadt az Erdélyi Múzeum gr. KEMÉNY József-féle gyűjtemény *Codex authenticus Articularum Dietalium Transylvaniae* című kötetében. Teljes szövegében kiadta THALY Kálmán a *Történelmi Tár*-ban.⁴⁹ A Todoreszku-könyvtárban levő példányának az az érdekessége, hogy — bár nem hitelesített — rajta van a fejedelem FR kézjegye, MÁRKINÁL látható első és utolsó lapja hasonmásaiban.⁵⁰

3. »Pátens az erdélyi hadaknak«. Kolozsvárott kelt 1707. április 27-én. (Eleve jól tudván . . .)«⁵¹ THALY említette elsőnek 1879-ben.⁵² Nem ritka nyomtatvány, levéltári kutatásaink során gyakran találkozunk vele.⁵³ Hasonmását HUBAY Ilona adta ki.

Az alábbi adatokból látni fogjuk, hogy mind a három kolozsvári nyomdatermék. E nyomtatványokon kívül azonban a kolozsvári tipográfiának még más kapcsolata is van a vásárhelyi országgyűléssel. Az erdélyi református

⁴⁵ RÁKÓCZY *Emlékiratai* és a TELEKI-napló egymást kiegészítő adataiból alakul ki ez a kóp.

⁴⁶ RMK. II. 1738. — Hubay, 1156.

⁴⁷ 1812-ben BUDAI Ésaías is említette. (*Magyar Ország történelmének, melybenn a' Felséges Ausztriai Ház örökös uralkodása foglalódik.* Debrecen, 1812. 60—61.) Érdekes a beszéd stílusára tett megjegyzése : »Maga a' beszéd magyarul van, igen czifra kifejezésekkel.« MÁRKI viszont úgy találta, hogy »a szépirodalmi kincsek buvára különösen rethorikai gyöngyöket szemelhet ki abból« — a címlap MÁRKINÁL az I. kötet 77. lapján látható.

⁴⁸ HUBAY, 1157.

⁴⁹ A marosvásárhelyi trónbeiktató országgyűlés törvényczikkei. 1707. 1897. évf. 577—606.

⁵⁰ Az I. kötet 600. és 601. lapjai közé iktatott önálló melléklet.

⁵¹ HUBAY, 1158.

⁵² *Ismeretlen nyomtatvány a Rákóczi-korból.* (Történelmi Tár, 1879.)

⁵³ *Lelehelvényei* : THALY *Kuruckori Okmánygyűjteménye*, VI. 27. — Múzeumi Törzsanyag, 1707. — Lymbus Ser. I. fasc. 82—83.

egyház sérelmi iratának XVI. pontjában privilégiumot kért nyomdája számára: »Valamint a felső országokban, úgy itt is typographiánk praecjudiciumára más országból vétkes exemplarok bé ne hozattassanak, mellyek által az itt nyomtatott exemplarok és typographia haszतालunná tétettessenek és így typographus is munkájának semmi sükerét ne láthassa, egyszersmind, hogy azon typographia praecjudiciumára más valaki typographiát ne erigálhasson, alázatosan kérjük.«⁵⁴

A nyomda valóban rá volt szorulva a védelemre, adataink nyomorúságos állapotáról is vallani fognak. Nincs semmi nyoma annak, hogy a kérelmezett kiváltságlevelet megkapta volna, pedig a fejedelemnek közvetlen tapasztalata is lehetett helyzetéről, hiszen a *Patens* sürgős kinyomatására kolozsvári tartózkodása alatt maga adott utasítást.

Rákóczi a marosvásárhelyi gyűlésről az ónodira igyekezve, útközben néhány napot (április 23—27.) Kolozsvárott töltötte,⁵⁵ s az országgyűlési akták kinyomatása felől is itt rendelkezett. Az erdélyi jobbágykérdés azonban mindennél jobban nyugtalanította, ezért először a *Patens* kibocsátása felől intézkedett, mert nem akarta úgy elhagyni Erdély földjét, hogy legalább kísérletet ne tegyen rendezésére.⁵⁶ Az erdélyi kuruc seregek is nagyobbára »jobbágyi rendekből állanak, kik is szabadságnak megnyeréséért, biztattatván először, fogtanak fgyvert«. A katonáskodó jobbágyok igyekeztek — a nékik adott ígéretekre hivatkozva — kibújni az adók, a földesúri és katonai szolgáltatások terhe alól, a rendek viszont visszakövetelték a hadseregtől azokat a jobbágyaikat, akik engedélyük nélkül mentek hadba. »A' sok veszedelmes rendtelenségeket bús szível értyük és tapasztaljuk, — mondja a fejedelem a *Patens* bevezetésében — annyival inkább Atyai Gondviselésünkhöz illendő dolognak lenni láttyuk, hogy minek-előtte tellyes Hadi Regulamentuminkat és Edictuminkat⁵⁷ ki-nyomatattatván, mindeneknél nyilván-valóvá tegyük, avagy tsak addig-is az excedenseknek meg zabolázására Országunknak mostani köz Gyűlésében lött némelly Végezetit . . . Híveinknek szemek eleiben mentül hamaréb terjeszszük.« Mit határoztak e nehéz kérdéstről a diétán, erről az *Articulusok* nem adnak felvilágosítást. A *Patens* elsősorban a jobbágyok hadiszolgáltatásait akarja szabályozni, s csak másodsorban szól a vitézkedő jobbágyok jogi helyzetéről, midőn mentesíti őket — de csak a jobbágy személyét, feleségét és kiskorú gyermekeit — a földesúri terhek alól, kivévén »a' Hadak számára való élest«. ⁵⁸

Ez a fontos és történeti becsű nyomtatvány — melyet mintha intelmek szánták volna, — PÁPAI PÁRIZ Ferenc *Pax corporis*-a 1685. évi kiadásának betűivel szedték,⁵⁹ — a keltétől számított harmadik napon már az

⁵⁴ *Expositio brevis difficultatum ecclesiarum in Transylvania, in qua Serenissimi Principis Domini Domini nostri Clementissimi gratiosam resolutionem humilime implorant.* (Országos Levéltár. Rákóczi-szabadságharc levéltára.)

⁵⁵ Rákóczi kolozsvári tartózkodására nézve I. MÁRKI I. kötetének 615—619. lapjait.

⁵⁶ A jobbágykérdéstről felvilágosítást nyújt *A szegénylegény éneke* című tanulmányom. (*Magyar századok*. Irodalmi műveltségünk történetéhez. Budapest, 1948. 131—141.) A marosvásárhelyi tárgyalásokról MÁRKI I. kötetének 611—612. lapjain főként Rákóczi *Emlékiratai* alapján.

⁵⁷ Az ónodi országgyűlésben alkották meg: RMK. I. 1722, 1734.

⁵⁸ THALY a pátenis kéziratát is látta (»Az egész fogalmazvány Aszalay Ferenc kezeirása.«), rajta ezzel az egykorú levéltári jelzéssel: »Patens az erdélyi hadaknak, molly is Kolozvárott in Ao 1707. ki nyomatott«.

⁵⁹ L. SZENTKUTY idézett dolgozatát.

erdélyi főgenerális PEKRY kezében volt. Április 30-án írt levelében⁶⁰ elégedetlenségének ad kifejezést RÁKÓCZI előtt: »Az Felsőged Patensét, Felsőges Uram, olvasván, alázatossan akarám Felsőgedet informálni; ha az hadak számára való Élés praestálására reá erőltetik az Jobbágy Katonát, el érik az Jobbágy Katonát persequáló, honn heverő Urak az magok intentioját, mert úgy meg terhelik az szegény Katonát, hogy éppen semmivé leszen; ha Felsőged Kegyelmességéből bár csak felével contribuáltatnak, mégis több Con-solatioja lenne.«

A *Propositio* és az *Articuli* kinyomtatása felől RÁKÓCZI 1707. április 29-én rendelkezett Zilahról BARCSAY Ábrahám erdélyi kincstartóhoz intézett rendeletében:⁶¹ »A mostani Ország gyűlése alkalmatosságával ki adott propositioinkat és ott condált Articulusokat hová hamaréb Kolosvárt nyomtattassa ki, búzájul alkuván meg a' Typographussal, a'ki nyomtatandó száz száz Exemplárokért azon Város impositiojából tétessen contentumot.«

A nyomdással BARTHA András ítélmester tárgyalta, — ő üdvözölte RÁKÓCZI eskütétele után, s beszédének egy része bekerült a marosvásárhelyi I. törvénycikkbe, — nyilván a szóbeli megbízása alapján, hiszen feladatának nehézségeiről egy nappal előbb számol be, mintsem a BARCSAINAK szóló rendelet kikerült a kancelláriáról. Április 28-án ezeket jelenti a fejedelemnek:⁶² »Az Articulusokat tegnap a' Typographusnak be adtam, elsőben mind szóról szóra neki meg olvasván, hogy annál inkább el ne vétse, hasonló képpen a' Felsőged Propositioit is. Azon panaszkodik njavalyás, hogy csak egy véka búzája sincsen, mi mellett munkálkodhassék, maga mellé pedig másokat is kelletvén a' munkára venni, ha valami búza nem disponáltatik neki, nem continuálhattya munkáját, Falura kell ki menni búza keresni, mivel itt nem árulnak; én mondám tegnap az Urnak Barcsai Ábrahám Uramnak ezt a difficultást, de eő Kegyelme azt mondá, hogj pénzt ad s vegyen. Melljre nézve hozzá sem akart fogni a' Typographus; a' Város Hadnagjának mondottam, hogj adgjon vagj négy véka búzát neki, ne maradgjon a' munka hátrébb, míg Felsőged kegyelmesen parancsol, a' Városnak is pedig Quantumában acceptáltatik. Azt is mondá Ur Barcsai Uram, hogy csak száz exemplar kell. Mind a' Felsőged Propositioi, mind az Articulusok iránt már Felsőged mit fog parantsolni, hadd alkalmaztassa az szerint. Papirossa magának nem volt, Hadnagy Uramnak kellett intimálnom, hogy vegyen azt is, vagy Quantumokban acceptáltatik, vagy refusiojok leszen, hogy a' miatt is ne haladgjon a munka.« Láttuk, a fejedelem BARTHA javaslata szerint intézkedett az akták kinyomtatásáról.

Az aláírt és megpecsételt artikulusokat, szám szerint 29 példányt, RÁKÓCZI június 3-án azzal az utasítással küldötte meg PEKRYnek, hogy ossza

⁶⁰ THALY *Kuruckori Okmánygyűjteménye*, VII. 123—125.

⁶¹ *Protocollum Rákóczianum*, IV. (Az Országos Levéltár őrzi. A br. JESZENÁK család levéltárából került a RÁKÓCZI-szabadságharc levéltárába.)

⁶² Országos Levéltár. Missiles. — CSEREI úgy tudja, hogy az Artikulusokat BARTHA fogalmazta: »Barta András, egy rosz melancholikus alávaló ember forgolódván igen Rákóczi mellett, kit ítélmesternek tett vala, kuruczvilágban ugyan meglehet, de másként még ítélmester deákjának is rosz lett volna, annak a bolond embernek conceptusa lön az mocskos articulus, mintha szóval szitokkal levághatná a császárr hadát. Vevő is hasznát, mert száz aranyat ajándékozának neki.« (*Históriája*, 376.) Vö. GULYÁS, II. 555.

szét a vármegyékre és a székekre :⁶³ »Az Articulusok közül 29. subscribálván és peesételvén, ezen alkalmatossággal el küldöttük, melyek is a Vármegyékre és Székekre osztassanak.«

Még javában állott a marosvásárhelyi kuruc országgyűlés, mikor a császári hadsereg oltalma alá Szebenbe szorult Gubernium tiltakozott Rákóczi fejedelemsége ellen.⁶⁴ Nem egészen a maga jószántából ; »semmi haszna nem lessz, — vélte BÁNYI György gubernátor, — minthogy már mikor az előtt két esztendővel a választás vala, akkor elég mocskos írást adatának ki velünk, most meg ujobban ugy is csak magunkat prostituáljuk vele haszontalanul, de ki meri mondani, hogy nem subscribálja? senki sem!« PEKRY az országgyűlési iratok beküldésével akart választ adni és meg is nyerte hozzá Rákóczi beleegyezését :⁶⁵ »Az Patenst, mivel Felsőgednek tecczett, mielt az Articulusokat ki nyomtattyák, azokkal edgyütt úgy igyekezem Szebenben be küldeni, hogy ne suppressálhassák, hanem tétessék közönségessé.«

E pátent, melyet PEKRY mint Erdély vezénylő generálisa, a maga nevében bocsátott ki, a nyomtatott *Articulusok* két példányával levélbe zártan, egy elfogott szász civis vitte be Szebenbe br. TIGE kommandáns kezéhez május 29-én. A generális elérte célját, a császár pártján levő erdélyi urak tudomást szereztek a vásárhelyi határozatokról, s maguk között meg is tárgyalták. Az *Articulusok* azonban rossz végre jutottak, az lett a sorsuk, mint 1704-ben a fejedelem gyulafehérvári regálisainak : május 31-én »a piaczon az akasztófa alatt a hóhérokkal megégettették Báron Tige uramék a bé küldött Patenst és articulusokat, ezt kiáltatván ki a Pellengérről a hóhérokkal németül, oláhul és szászul, hogy Pekry uram küldötte bé ezeket a cigány hóhéroknak, hogy megégessék őket a pellengéren, melyet meg is cselekedtenek«. E csúfságot a gubernátor tudtával követték el : egy beszélgetés során megjegyezte, hogy »ő égettette meg a kuruc tanácsurakat in effigie a minap a piaczon a hóhérokkal.«⁶⁶

c) Vajon a kolozsvári nyomda termékei között megtalálhatók-e a Rákóczi-korra is jellegzetes versezetek: az aggratulatoria, a köszöntő vers és a rythmi exequiales, a halotti búcsúztató?

A trónfoglalásra vonuló Rákóczit köszöntő latin versezet, a *Laetitia Transilvaniae LISCHOVINI* Andrásé. Egyetlen nyilvántartott, s valamely kolligátumból kiemelt példánya a Múzeumi Törzsanyagban fekszik, s 1895 óta a bibliográfia is nyilvántartja. Már FERENCZI felismerte, hogy kolozsvári nyomtatvány. Szerzőjéről sokáig csak annyit tudtunk, amennyit a mű címlapja mond önmagáról : »Serenissimi Principis Medicus Castrensis«. Königsbergben tanult, SZINNYEI is említi három ott megjelent disszertációját. Az elsőben (*Hypocrisis in Medicina*. 1701) trencséninek mondja magát, s tiszte : »Medicus Candidatus et hactenus Civitatis Bartensteinensis districtuumque adjacentium Practicus.« 1703-ban már »Medicus doctor.« A szabadságharc

⁶³ A körömi táborból kelt levelének fogalmazványa : *Protocollum Rákócziánium*, IV. — Ugyanott található egy másik változata is : »Az Erdélyi Articulusokat authenticálván, a' végre meg küldöttük kegyelmednek, hogy azon Nemes Vármegyéknek és Székeknek, melyeknek ez előtt szokásban volt meg küldése, inviállyá kegyelmed.«

⁶⁴ A *Contradictio* okmányra br. WESSELÉNYI István naplójában teljes terjedelmében megvan. (Az akadémiai másolat 1707. évi kötegeinek 352—357. lapjain.)

⁶⁵ L. PEKRYnek a 60. jegyzetben említett levelét.

⁶⁶ PEKRY pátensének és az *Articulusok*nak szebeni sorsáról l. a WESSELÉNYI-napló 428—440., 476—477 lapjait. Megégetésükre CSEREI *Históriája* 347. és 376. lapjait is.

idejéből csak két adatot ismerünk róla : 1705. március 1-én »Lissouini Doctor« 600 forintot, 1709. június 19-én útlevelet kap Enyickén »Rozsnyó felé« a fejedelemtől. Műve keltezésének és kiadásának körülményei ismeretlenek.⁶⁷

THALY említ egy másik RÁKÓCZI tiszteletére készült latin verset is : ALMÁSI Benjámín dési református iskolamester 1707. március 29-én egy »ezifra üdvözlő latin verset« adott át a Désen keresztül vonuló fejedelemnek. Feljegyezte, hogy a Ráday-Könyvtárban látta, de hogy kézirat-e, nyomtatvány-e, elfelejtette megjegyezni.⁶⁸ ALMÁSI versének a Ráday-Könyvtárban nem tudtam nyomára akadni, a debreceni kollégium könyvtárában találtam rá, aukción vásárolták meg ERNST Lajos gyűjteményéből, ahová a THALY-hagyatékából jutott. Szép kiállítású, furcsa kézirat ; első lapján az egymást keresztező sorok betűi háromszor is kiadják a költő ujjongó kiáltását : »Franciscus Racoci Vivat.⁶⁹

d) Nyilván kiadott, Kolozsvárott nyomtatásban megjelent búcsúztatóról van szó PEKRY Lőrinc generális 1707. június 30-án kelt RÁKÓCZINAK szóló levelében :⁷⁰ »Esett az Bánffi Farkas temetésén ilyen czégéres dolog : Az Búcsuztató verseiben volt, hogy Bánffi Farkast Bánffi Györgytől mint Erdély Gubernátortól búcsúztatták, minden dolgában szívből boldogulást kívánván Bánffi Györgynek, kiért midőn Examenre huztam volna a Professort, az ki az Verseket ki atta, azzal mentette magát, ő nem akarta, hogy Bánffi Györgytől búcsúztassa, de Barcsai Mihály Uram⁷¹ csak reá parancsolta, és midőn eszt Teleki Uram Értette, Búdöskuti nevű Embertől izent ő kegyelme Barcsai Mihály Uramnak, ne cselekettesse aszt, mert Felséged Méltósága ellen s az Országnak Bánffi György iránt való végezésének is ellene leszen, de Barcsai Uram csak el követtette. Egyéb dolgai is vadnak ő kegyelmének effélék, én bizony soha nem tudom, mire magyarázzam sok dolgait.«

Az 1707. március 26-án Köblösön meghalt BÁNFFI Farkas⁷² unokatestvére volt BÁNFFI György gubernátornak, akit a marosvásárhelyi gyűlés articulუსai úgy említenek, mint a haza romlásának legfőbb okozóját. Gubernátorként való említése valóban nagy sérelme volt RÁKÓCZI fejedelmi méltóságának és az országgyűlési határozatnak. Ha a búcsúztatót kinyomtatták, mint felségsértő és az ország törvénye ellen való nyomtatványt bizonyára meg is semmisítették, s ez lehet a magyarázata annak, hogy egyetlen példánya sem maradt meg. RÁKÓCZI könyörtelenül bánt el az ország érdekét sértő

⁶⁷ HUBAY, 1155. — Az említett életrajzi adatok : RMK III. 4297. és 4400. — WESZPÉREMI ISVÁN, *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*. IV. (Bécs, 1787). 463. — *Archivum Rákóczianum*. VIII. 48.

⁶⁸ *Kuruckori Okmánygyűjteménye*, XVIII. 300.

⁶⁹ Jelzete : R 2242. Címe : Aggratulatoria Serenissimo Francisco II. Dei Gratia Sacri Romani Imperii et electo Tranniae Principe Racoci, Siculorum Comite, et Partium Regni Hungariae Dno, et pro Libertate Regni Hungariae Confoederatorum Hungarorum Duce, Comite perpetuo de Sáros etc. etc. Deesiaces Lares Potente, a Novem Musis Omine fausto Beniamine Almási Rectore Scholae Deesiace Tibiam modulante Ao 1707. Die 26 Marty, decantata. — ALMÁSI Benjaminra nézve l. ESZE Tamás : *Tábori papok II. Rákóczi Ferenc hadseregében*. Egyháztörténet I/1943. 76—77. Vö. SZINNYEI I. 125. GULYÁS I. 425.

⁷⁰ Rákóczi—szabadságharc levéltára. II. 2 e/A.

⁷¹ Tanácsúr az 1707 év VIII. tc. határozatából ; BÁNFFI Györgynek felesége BARCSAY Erzsébet volt.

⁷² Gr. TELEKI Mihály naplója szerint. Úgy látszik, kuruc érzelmű volt, mint Doboka vm. főispánja 1705. január 20-án ajándékkal köszöntötte az Erdélybe érkező gr. FORGÁCH Simon generálist.

nyomatványokkal: lefoglaltatta az 1705. évi lőcsei kalendáriumot, mert »az históriát Nemzetünk prostitutiójára« közölte,⁷³ »anatemizálta« az 1705. évben nyomott hadi ediktumot és szerkesztőjét hadhíroság elé állította, mivel »sok abszurdumok inseráltattak köziben, némelyek contra jus gentium, némelyek contra leges patriae.«⁷⁴ Ha hivatalos kiadványának ez lett a sorsa, miért tűrte volna BÁNFFI Farkas búcsúztatóját?

e) Befejezésül említsük meg, hogy PEKRY Lőrinc is nyomtatott úrlapokat használt oltalomlevelek kibocsátására. VERES Péter vinci házára és borbereki birtokára 1707. július 20-án kiadott protekcionális-levele TORMA Károly révén került a Magyar Nemzeti Múzeum törzsanyagába.⁷⁵ Rátekintésre is megállapíthatjuk, hogy Kolozsvárott készült. WESSELÉNYI István naplójából tudjuk, hogy a generális kancelláriáján három forintot kértek egy oltalomlevél kiállításáért.

Tallózásunknak végére értünk. Eredményeink szegényesek, mint annak a kornak szellemi élete, melynek hadak tarolta mezőit jártuk. De egy olyan korból, melynek művelődését szűk határok közé szorította a háború, mert »kard kellett több, mint könyv«, a betű és az alkotás parányi dokumentumait is áhitattal kell felelni a feledésből az ismeret világosságába.

ESZE TAMÁS

⁷³ RÁTI Gergely levele br. KÁROLYI Sándornak: Eger, 1706. aprilis. (Magyar Nemzeti Múzeum levéltár, Kuruckori iratok. 1706. Ápr. Fasc. B. no 35.)

⁷⁵ GULYÁS Pál írta le a Magyar Könyvszemle Magyar Könyvesházában: XX/1912. 329.

MIN GHYMESI GRÖR ORGÁCSH SIMON,

Műhelye: Erdélyi Udvarhely, Pálfalva, V. főúti faluhoz. Magyarországi Üzemeltetés: Nagyvárad.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Magyarországi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium, Budapest, V. kerület, Széchenyi utca 12. szám alatt.

Gróf Forgách Simon altalomlevele. Mérete: 133 x 316 mm.

I. Az énekeskönyv külső ismertetése.

A „Dersi Biás Daloskönyv“ első leírása az Erdélyi Irodalmi Szemle 1929. évfolyamában jelent meg.¹ SZABÓ T. ATTILA „Az Erdélyi Múzeum Egyeslet XVI—XIX. századi kéziratos énekeskönyvei“ c. felsorolásában foglalkozik vele a „Világi énekeskönyvek“ XVIII. századi csoportjában, a 10. sz. alatt. Az ismertetés teljes szövege a következő:

„Dersi Biás Daloskönyv. Kt. Kézirattár A. 10. sz. 16-r (11 × 9 cm). Bagaria bőr borítással, egykorú házi készítésre valló kötése van. 132 lev. Szerzőjéről a kézirat közvetlenül nem nyújt felvilágosítást. Ajándékozója IRJ. BIÁS ISTVÁN ősei szülőföldjéről, Dersről (Udvarhely vm.) hozta s e szerint már a gyarapodási osztálynaplóba a fenti néven vezették be. Írója valószínűleg dersi volt. A versek legnagyobb része a sátoros ünnepek alkalmára készült köszöntő vers. Ezekben a költeményeken kívül néhány alkalmi, névnapra, lakodalomra írt vers van a kötetben. Az egész kézirat ugyanazon kéztől származik; a futólagos megtekintés alkalmával feltűnő különbségek csak a különböző tinta, illetőleg toll használatával magyarázhatók. A 12b levél alján egykorú, de a kéziratétól elütő, gyakorlatlan írással ez van följegyezve: „Ez a könyv a Biró János“. A 7—9. sz. keresztbe hasított levelei házi céfnával vannak összevarrva. (A főkatalógus felhasználásával.)“

(SZABÓ T. ATTILA ismerteti a daloskönyvet összefoglaló munkájában is,² de csak a fentieket kivonatolja.)

Az idézett ismertetésre a következőkben többször fogunk hivatkozni.

LEÍRÁS. Az egyes levelek 1-től 132-ig könyvtári (nyomott) számozással vannak ellátva. Az első lapon ugyanígyen szám, jelzi a daloskönyv leveleinek a számát (132). Az 1b lapon „Az Erdélyi Orsz. Múzeum Könyvtára — Kézirattár —“ szövegű pecsét látható. Benne tintával: „Orsz. 50 ..... 1908.“ Ugyanez a pecsét van ráütve az 50a és a 131b ill. 132b lapra is.

Bejegyzések. SZABÓ T. ATTILA fenti ismertetésében csak egy bejegyzésről tesz említést. A daloskönyvben azonban még két olyan fermészeti

¹ Erdélyi Irodalmi Szemle, 1929. 286. l.

² Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink..., Zilah, 1934. 128. l.

Ez a dolgozat a szerző 1948-ban készült doktori értekezése /a daloskönyv jegyzetes szövegkiadása/ bevezetésének részlete. A daloskönyv annakidején az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában volt, ahol fénymásolat is készült róla, később azonban visszatért a kolozsvári Egyetemi Könyvtár tulajdonába. A dolgozat bevezetése az itt közzéadásra kerülő részleten kívül még az énekeskönyv anyagának stílusára és nyelvi sajátosságaira vonatkozó fejtegetéseket tartalmazott. A szövegek közül csak néhány érdekesebbet közlünk, de adjuk a kezdősorok teljes, betűrendés jegyzékét.

beírás található, amelyek nem tartoznak a szorosanvevő anyaghoz. Az egyik a 38b. lap aljára írt fordított és áthúzott latinnyelvű keltetés: „Ao 1769. die xbr.“ (1769. év december 16.) Nyilvánvaló, hogy a bejegyzés a szöveg leírása után került a daloskönyvbe a szöveg és a lapzáró ú. n. őrszó által szabadon hagyott helyre. — A 3. bejegyzés a leghosszabb. A daloskönyv írója a 129. levél után véletlenül kettőt fordított s az így üresen maradt két lap közül a jobboldalira (131a) egy KOVÁCS MÁRTON nevű archidiakónus teljes latinnyelvű címzése került.

Kötés. A könyvecske bekötésénél különböző nagyságú ívek meglehetősen rendszertelenséggel kerültek egymás mellé. A kötés nagyon jó állapotban van. A bekötés körülményeinek felderítésénél fontos szerepük van az ú. n. őrszavaknak. Minden lap első szótagját vagy szavát feltünteti az író az előző lap alsó jobb sarkában. Kivételt csak ott tesz, ahol egy-egy költemény befejező Amen-je került az alsó jobb sarokba. Az őrszavak rendeltetése az volt, hogy az előre beírt, még bekötetlen lapokat könnyebb legyen összeállítani. E szerint a könyvecskét csak a lapok leírása után kötötték volna be. Ezt még valószínűbbé teszi az, hogy egyes sorok (különösen a hosszúak) a kötés miatt nem olvashatók végig, csak az ívek szétfeszítésével, továbbá az is, hogy — mint az írás helyenkint lapszéli megcsonkításából látható — a könyvecskét a beírás után vágták körül. Ez ugyan egy másik bekötéssel is lehet összefüggésben, de tekintve a könyvecske alig használt állapotát, nem valószínű, hogy második kötésre lett volna szükség.

Az első 6 levelet mi a szöveg olvashatása végett leválasztottuk, a könyvecske egyébként — a 7—9. lapok SZABÓ T. ATTILA ismertetésében jelzett sérülésétől eltekintve — teljesen jó állapotban van, csupán az utolsó levél rojtosszélű és piszkos, az utolsó költemény utolsó sora nem is betűzhető ki.

Az 1., valamint a 3. ívbe fűzött „szekundér“-ívet (lásd az ívbeosztás leírását) nem az első bekötésnél foglalták bele a könyvecskébe. Az egyik, az első — mint jeleztük — ma már levált, de megállapítható, hogy nem volt szerves része a könyvecskének s a másik szóbanforgó ívvel együtt erősítették hozzá a 2. ívhez, amarrt eléje, ezt pedig a 3. ív első lapja (13.) után, vékony, a kötéshez használt spárgánál finomabb, fehérebb színű házicérnával. Ugyanezt a cérnát használták az említett sérülések javítására. (Valószínű, hogy ez az erős szakadás éppen a két ív utólagos hozzákötésénél történt a 2. ívben). Az 1. ív ma már levált lapjain levő tűszúrások is mutatják, hogy oldalról varrták be, úgy, hogy a szöveg eredetileg nem is volt végigolvasható. Mindezekhez járul még, hogy a két ív kézírás általános jellegében és egyes betűformákban a daloskönyv többi részaitől határozottan elüt, annyira, hogy külön kéz írásának kell tartanunk, te-

vábbb az, hogy éppen ez a két ív tartalmazza a daloskönyv anyagából leginkább kikívánkozó darabokat: egy névnapi köszöntőt, a „leányvers”-eket, két verses imát és az egyetlen lakodalmas köszöntőverset. (Lásd a tartalmi ismertetés-elejét.)

Ívbeosztás. A daloskönyv íveinek elrendezése a következő: (A számok a levélsorszámokat mutatják, a függőleges vonal az ív elejét vagy végét jelzi, kerek zárójelben a két később befűzött ív lapszámai láthatók, a kis p a páratlan leveleket jelzi.)

(1—4) [5—12] 13 (14—21) 22—36] 37p [38—57] 58p, 59p [60—63 [64p] 65—72] 73p [74—77 [78p] 79—92] 93—100 [101—108] 109—116 [117—124] 125—132, tehát az egyes ívek levélszáma:

(4) 8, 1 (8)·15, 1p, 20, 1p, 1p, 4, 1p, 8, 1p, 4, 1p, 14, 8, 8, 8, 8, 8, azaz összesen 132 levél.

Az énekeskönyv utolsó ívéből e szerint nem veszhettek el lapok, mivel teljes, tehát az utolsó költemény is befejeződik a 132b lap alsó olvashatatlan sorával. Legfeljebb egész ív leválásáról lehetne szó, de ez a kötés jó állapotát tekintve alig tehető föl. Ellenben már a kötés után eshetett ki az eredeti első (jelenleg második) ív elejéről és végéről egy vagy több összetartozó levélpár. Erre mutat az, hogy a 12b lapon befejeződő pünkösdi rígmus Amenje után a következő 13a lapon egy címnélküli karácsonyi vers következik. Mivel a cím a daloskönyvben másutt sehol nem maradt el, feltehető, hogy a vers eleje a címmel együtt az előző — azóta kiesett — lapon volt. Még valószínűbb a levélkiesés a 104. és 105. levél között, ahol husvétii versek után a lalalji „Ejusdem” címzés ellenére „Rithmi Pentecostales” következik a másik lapon. Mivel ez a rendellenesség éppen az ív közepére esik, valószínű, hogy egy (vagy több) levélpár szakadt ki onnan. Így ez a 8 leveles ív eredetileg 10 (vagy több) levélből állhatott.

Írás. A daloskönyv írása elejétől végig jól olvasható; gyakorlott, ügyes kézzel vall. Ami az írásformát alakilag általában illeti, elsősorban az írás díszessége, cifrasága, kissé szertelen vonalvezetése tűnik fel a mai íráshoz szokott szemnek. Gyakori a betűvégződéses lehúzása, különféle cafrangok, sallangok alkalmazása. Ma már nem használatos jelek: f, β, 3, valamint a f összetételei: fz, fβ.

Az író fegyelmezett, hibákat ritkán követ el, de az ékezetek felrakásában — megfigyelésünk szerint — következetlen, illetve nem elég pontos. Sokszor úgy helyezi el az ékezetet, hogy más szótag magánhangzója fölé kerül.

³ Ezeket a jeleket a jelen tanulmány idézeteiben nyomdatechnikai okoknál fogva már használatos jelekkel helyettesítettük.

Helyesírási tekintetben legszembetűnőbb a j-vel összetett kettős betűk alkalmazása: gj, nj, lj, tj, illetve ezek hosszú formái: dgj, llj, nnj, ttj. Előfordulnak — ritkábban — a megfelelő y-os alakok is. A cs hangot tf (ts), ill. ttf (tts), a c-t tz, t_z, ill. ttz, tt_z jelöli. A β mellett gyakori a fz, sz is; a hosszú s általában fs, ritkábban ff, hosszú z = ʒz, a g-t gyakran gh, a t-t th váltja fel, a mai gy helyén pedig ritkábban g áll.

A sorokat mindig nagy betűvel kezdi, ezért sor elején f vagy β helyett — mivel ezeknek nagy megfelelőik nincsenek — legtöbbször S-t, illetve Sz-t alkalmaz. Egyébként nagy betűvel kezd minden tulajdonnevet, az idegen eredetű szokat (pl. Nympha, Rithmus, História, stb.) általában, végül egyes közszóknál is elég következetesen nagybetűt alkalmaz (Leány, Tanulás, Ég, Lélek, Menny, Nap, Innep, stb.) Gyakori még az aposztrófos a', e' névelő, ill. mutatószó.

Rövidítések: k = -nak, -nok; ʒ = -an, -en (szó végén); sz = szent, Cxs = Krisztus, Iñ = Isten. A ' jel „és“-t jelent.

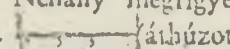
SZABÓ T. ATTILA fent idézett ismertetésében a kéziratot egy kéztől származónak mondja s a feltűnő különbségeket más tinta, illetőleg toll használatára vezeti vissza. Mi azonban úgy vettük észre, hogy egyes szövegrészek általánosan elütő jellegéhez olyan speciális különbségek (helyesírási sajátágok, rövidítések, stb.) járulnak, melyek csak a más toll vagy tinta használatával nem magyarázhatók. Az anyag túlnyomó része feltétlenül egy kéztől ered (B). Két írásfajára azonban határozottan állítjuk, hogy más kéztől (A és C) származik.

Írásfajták. A kézirat — akár külön kézről, akár más toll használatáról van szó — négy feltűnően elütő írásfajtat mutat. Ezeket A, B₁, B₂ és C betűkkel jelöljük, jelezve, hogy csak kettőt (A és C) tartunk határozottan más kéz írásának.

Az egyes írásfajták eloszlása a következő:

A: 1a—4b, 14a—21b lapok, azaz a jelzett két később bekötött ív, valamint a 132a lapon lévő bejegyzés írása. Sötétebb színű tintával készült (különösen az első ív), határozott vonalakból álló, erősen vastagító, „szálkás“ írás.

B₁: 5a—13b, 22a—70a 1. soráig, 71 b (a Rithmus Natalitól)—72a; 73a—77a (a Versus Natalis-ig), 86b, 88a—100a (a Versus Pentecostalis-ig), 105a—105b (a Versus Paschalis-ig), 117a—130a, 131b—132b. Ez a domináló írásfaj egyenletes vonalakból álló, folyamatos, gömbölyded.

Az A és B₁ írás eredhetne egy kéztől, mivel az egyes betűk alakja, kötése, az írás dőlésszöge megegyező. Néhány megfigyelésünk azonban meggondolásra késztet. Az A írásban a (áthúzott M) használata

* E két rövidítést az idézetekben ~~szóisményben~~ feloldjuk.

 és a *szóisményekben*

általános, míg a B₁-ben ezek helyett csaknem kivétel nélkül s, ll, z, M-et találunk. A 3 jelet az A egyáltalán nem ismeri. Mindezekhez egy helyesírási különbség is járul: az A kizárólag lly-t alkalmaz ott, ahol B₁ llj-t. Ezeket az eltéréseket nem lehet a más toll használatára visszavezetni. Ha még tekintetbe vesszük továbbá azt is, hogy az A írás kizárólag a két később befűzött ívé s ezeknek nincs semmi szövegkapcsolatuk (őrszavak) a szomszédos ívekkel, teljesen igazoltnak vehető az állításunk, hogy két külön kéz írásáról van szó.

B₂: 77a—86a, 100a—104b, 106b—116b. A kézirat többi részeitől eltérően nem folyó, hanem egyes, önálló jelekből összetett, díszesebb, cifrább álló-írás. A kötővonalak általában hiányoznak vagy csökevényesek. Az író játékos ösztöne a 109a—112a lapokon nyilatkozik a legszembe-tűnőbben, ahol a barokkos, cikornyás betűvégződés a lapok alsó peremét jóformán kitöltik. Ez az írásfajta a B₁ írója másik írásmódjának (más toll?) vehető. Hogy ugyanazon író „írásváltásáról“ volna szó, a mellett szól az is, hogy a 84. sz. köszöntővers^o egyik része B₁, a másik B₂ írású.

C: 70a—71b, 105b—106a. Igen apró betűkből álló, jellegzetesen öreges, reszkető, sűrű írás. A B₁-gyel ellentétben csak ll, lly, ts (B₁-nél csak ttf) jelet használ, a B₁ nagy U-ja nála majdnem V, a B₁ gj-je pedig kizárólag gy, melynek y-ja gyakran beleolvad a g-be, néha teljesen eltűnik. Az -an, -en-nek megfelelő rövidítés C-nél lefelé húzott ó-oshoz hasonló (bár a másolatban ezt is 3 jellel adtuk vissza). Fontos továbbá az, hogy a Krisztus rövidítése C-nél kizárólag Kts, ellentétben az A—B írások Cxs vagy Cxts-ével. Mindezek alapján ezt az írásfajt feltétlenül más kéztől eredőnek kell tartanunk.

TÖRTÉNETE. SZABÓ T. ATTILA fenti ismertetésében közli az énekeskönyv eredetével kapcsolatos fontosabb adatokat. Ezek magyarázzák a könyv elnevezését is. Az rb lap pecsétje szerint az Erdélyi Múzeum kéziratárába 1908-ban került.

Keletkezési hely. Mind lelőhely, mind a szöveg bizonyos vonatkozásait tekintve kétségtelenül erdélyi (Segedmed várja az erdeji népség 108:3),^o közelebről székelyföldi eredetű. A szövegben két községnév fordul elő: Ders (1:2, 2:2), valamint Szabéd (a 131a lap utolsó szava). Az előbbi, a mai Derzs 15 km-re fekszik Székelyudvarhelytől délnyugati irányban s mivel a szöveg szerint egyes köszöntőket Dersben szavaltak, valószínű, hogy a verseket is ott másolták le. SZABÓ T. ATTILA fenti ismertetése szerint a kézirat a Dersi Biás-család tulajdonában volt s adományozója, a család tagja, „ősei szülőföldjéről“ hozta. A Szabéd községnév tekintetben kevésbé lehet irányadó, mivel egy címzésben szerepel, melyet

^o Az egyes darabok a daloskönyvben számozatlanok; de mi az utalás megkönnyítése végett a másolatban sorszámmal láttuk el őket.

[A másolatból a darab száma és a sorszám megadásával idézzük.]

bizonyára levelezés céljára jegyzett fel magának a könyv ismeretlen (s esetleg későbbi) tulajdonosa. Szabéd egyébként Marosvásárhelytől északnyugatra kb. 20 km-re fekszik.

A keletkezés ideje. Mikor keletkezhetett a kézirat? SZABÓ T. ATTILA fent idézett (I. a II. lapon) összefoglaló munkájában közölt rövidebb ismeretében a XVIII. század második feléből származónak mondja, feltehetőleg az írás jellege és régisége alapján. Ezt a megállapítást erősíti meg a 38b lap latinnyelvű keletkezése, mely a fentiek szerint (II. l.) a szöveg leírása után került a könyvbe. Tekintve, hogy a bejegyzés karacsonyi versek közé esik, önként adódik annak a feltételezése, hogy a xbris (= december) 16-i dátumot éppen a köszöntésre való készülődés idején jegyezték be, azaz a szövegnek ez a része pontosan 1769. decemberében íratott volna le, de semmiesetre sem később.

Az író (tulajdonos). Az író (tulajdonos) az írás gyakorlottságából és viszonylagos hibátlanságából ítélve iskolázott, művelt ember lehetett. Talán az ő nevét őrizte meg a 12b lap bejegyzése, mely bizonyára ilyesmit akart kifejezni: „Ez a köny(v) a Biró János(é).” Egyébként idegen, kevésbé gyakorlott kéztől származik. Az a kérdés, hogy az író csupán kedvtelésből vagy gyakorlati célból jegyezte-e fel a köszöntő verseket, bajosan dönthető el. Mindenesetre valószínűbb az előbbi feltevés.

Említettük, hogy a daloskönyv két íve nem függ össze az eredeti kötéssel. Mivel ennek a két később beérősített ívnek az írása a fentiek szerint más kéztől (A) származik s egyezik a 132a lap latin címének írásával, feltehető, hogy a daloskönyv (későbbi?) tulajdonosáról van szó, aki a jelzett íveket a könyvecskéhez hozzákötötte, az üresen maradt 132a lapra pedig egy címet feljegyzett.

Kétségtelennek tartjuk, hogy a daloskönyv (legalább is tálnyomó részében) másolat. El sem képzelhető, hogy ez a hatalmas anyagot emlékezetből írhatták volna le. De a kézirat másolat-voltát kézzelfoghatóbban is bizonyítják egyes helyek. Elyen pl. a 17: 84 olvashatatlan sor, melyet a másoló is megkérdőjelezett (mivel az előtte fekvő szöveget ksilabizálni nem tudván vonásról-vonásra másolta le a sort), a 17: 95 sor; melyben az olvashatatlan szövegrészt szaggatott vonással helyettesíti, a 106: 45 sor; „tselekedet“ szava, mely — mint a szövegösszefüggésből kiderül: — nyilvánvalóan elnézés „te lelkedet“ helyett, a 97: 2 sor „bámullyon“ szava, mely csak „bénullyon“ helyett állhat, továbbá a 84. sz. töredékes vers, melynek utolsó versszaka, sora és szava is töredékes; nyilvánvaló, hogy az író egy szöveget másolt, mely nem volt teljes.

A daloskönyv kétségtelenül protestáns, közelebbről unitárius vallású közösség szellemi termékeit őrizte meg. A „Szűz Mária“ név pl. csak a húsvéti történetben fordul elő. De a szöveg maga kétségtelen bizonyítékkal szolgál. „Mert az Egak Ura irgalmaságából | Könjörült mű rajunká

Árjai voltából [Nem az mű érdemünk szerent való okból“ (64 : 5—7), valamint: „Mellyet bizonyára nem az mű érdemünk [Hanem az Ur Krs ki mű idvességünk [Nyert hozott mindennek . . .“ (67 : 9—11). Az unitárius eredet bizonyítékai pedig az egyébként csak unitárius verseskönyvekben használatos Versus Natalis, Paschalis és Pentecostalis — verscikkek, továbbá ez a passzus: „magától való tsak egj Istensegnek [Ditsőség adassék . . .“ (9 : 42—43), de elsősorban az, hogy Ders unitárius község volt⁷ s hogy a 132a lap bejegyzése egy unitárius archidiakónus címzése.

II. Az énekeskönyv tartalmi ismertetése.

Az énekeskönyv összesen 127 verses és prózai darabot tartalmaz. Ezek túlnyomó része — 116 darab — a sátoros ünnepekre szánt köszöntővers, közülük 12 latin vagy részben latin nyelvű (10., 30., 36., 37., 41., 49., 51., 72., 76., 78., 80. és 104. sz.). Ennek a műfajnak prózai megfelelői az üdvözlések („Salutatio“): 7 darab (a 115—118. és a 121—122. számúak, közülük az első szintén latin, egy pedig, a 117. sz., újévre szánt). A továbbiak így oszlanak meg: egy lakodalmi versezet (17.), mely az egész daloskönyv legérdekesebb darabja, egy névnapi köszöntővers (3.) és két verses ima (18. és 19.). Ez utóbbi négyet két, az eredeti kézirathoz később fűzött ív⁸ tartalmazza.

Az énekeskönyv tehát műfajilag teljesen egységesnek mondható, mivel — két imától eltekintve — kizárólag különféle alkalmakra, elsősorban a nagy ünnepekre készült köszöntők (üdvözlések) gyűjteménye. Ezért emlékeztet bennünket a népnél még ma is használatban levő ú. n. vőfélykönyvekre, annál is inkább, mivel a lakodalmi köszöntő műfaja a mi daloskönyvünkben is képviselve van. (Nagyon valószínű, hogy a vőfélykönyvek éppen a miénkhez hasonló rignusgyűjtemények egyenes leszármazottai).

AZ ÜNNEPI KÖSZÖNTŐ.

Az énekeskönyv uralkodó műfaját 47 karácsonyi, 41 húsvéti és 28 pünkösd-i köszöntő képviseli. (Szándékosan használjuk itt a „köszöntő“-t, mint összefoglaló megjelölést, mivel a „köszöntővers“ kifejezést műfaji megkülönböztetés céljára tartjuk fenn.) A köszöntők között terjedelem szempontjából feltűnő különbségek mutatkoznak. Vannak négy-nyolcsoros kis versikék és hosszú, terjedelmes elbeszélő részeket tartalmazó versezetek. A versek zömét azonban a két véglét közötti közepes terjedelmű (20—40 soros) darabok teszik. Az énekeskönyv köszöntőanyaga ilyenformán a darabok nagyságát tekintve három nagyobb csoportra osztható,

⁷ BENEK JOSEPHUS: Transilvania ... II. k. Kolozsvár, 1833, 228. l.

⁸ L. a 132. lapon.

melyek — mint alább látni fogjuk — egy-egy, a köszöntés módjától, illetve a versek szerzőinek és elmondóinak személyétől meghatározott műfaji változatot képviselnek. Ezért a három csoporttal külön fogunk foglalkozni. Célszerűség kedvéért az első csoportba tartozó rövid versikéket a néptől vett kifejezéssel „*rigmus*“-nak, a legnagyobb számban képviselt középterjedelmű verseket „*köszöntővers*“-nek, végül a feltűnően hosszú, terjedős darabokat „*ünnepi verszet*“-nek nevezzük. (A neveket ebben az értelmükben idézőjelbe tesszük, mivel különben félreérthetőek, hiszen végeredményben mindegyik darab köszöntővers.)

Mielőtt az egyes műfaji változatok ismertetésére rátérnénk, szükséges, hogy közelebbről szemügyre vegyünk azt a szokást, amelyhez a versek kapcsolódnak. Hiszen egy jellegzetesen alkalmi költészetről van szó, amely önmagából nem érthető meg hiánytalanul. Továbbá, mint céloztunk is rá, az említett műfaji különbségek teljes megértéséhez csak a szokáshagyomány vizsgálata vezethet el.

Az *ünnepi köszöntés*. Az ünnepi köszöntés körülményeire nézve maga az énekeskönyv anyaga is szolgáltat adatokat, de önként kínálkozik, hogy körülnézzünk a népnél is, melynél az ünnepi köszöntés ma is hagyományos. Arra az eredményre fogunk jutni, hogy a daloskönyv anyaga alapján rekonstruálható és a mai, népi köszöntés között történeti összefüggés van, amit számos kétségtelen szöveg-, ill. motívumegyezés is megerősít. Ezekkel az alábbiakban sorra találkozni fogunk.⁹

Nézzük meg, mit árul el a daloskönyv anyaga a köszöntés szokásáról. Egyik köszöntőversünk így kezdődik:

Régi elcinktől ránk maradt szokásunk
Hogj mikor el jövend a mű Karátsonunk
Akkor minden háznál egj égj Verset mongjunk
Melyben Kigjeteznek nagj jokat kívánunk (69 : 1—4)

Ez a négy sor az egykorú köszöntés szokásának rövid foglalata. (A „régii elődök“-re való hivatkozás egyébként gyakori motívuma a mai népi rigmusköltészetnek is. Pl. az Ethn egyik világháború utáni kötetében közölt járszági, szintén karácsonyi köszöntővers kezdősorai:

É csekély kis ajándékkal, léptünk a házba¹⁰
Melyet régi ós eljünk vettek szokásba¹¹)

De nemcsak a fenti idézet, hanem jóformán az egész köszöntő-anyag tanúsodik arról, hogy egy házról-házra történő, sátoros, ünnepi szokásról van szó; a versmondók mindenüvé elvitték az ünnepi örömmüzenetet, Istent

⁹ E szövegegyezések, ill. párhuzamok nagyobb része a daloskönyv anyagának formái ismertetésével foglalkozó 3. fejezetben található, ez azonban itt nem közöljük.

¹⁰ T. i. betlehennel jártak köszönteni.

¹¹ Ethn. 1922. 74. l.

dicsőítették, a háznépnek minden jót kívántak s nem restelltek jutalmat kérni. Valóban hangosak lehetek az utcák ilyenkor:

Zengnek az Urtzákis illj szép verseléssel (83 : 2)

A versmondó legtöbbször pénzt kér:

Ha tenjerem üci Poltura vagj Garas
Beszédem nem léssen nállatok unalmas (96 : 3)

De fáradtságomért petákok adjatok (74 : 48)

Kész vagjok tü néktek sok jokot kívánni
És az áldás után Tallerokat várni (113 : 3—4) stb.

Mások szalonnára, botra tesznek félre nem érthető célzásokat:

Az emberis a' Kist azért szokta fenni,
Hogj azzal szalonnát lehessen metzeni
Ha ki most nekemis meg Keni torkomot (86 : 3—5)

Oldalomon vagjon égy Lapos tarisnya
Az Ki Kalatsat ád azt tsak ide dugja
Peretz Lepenjek is ez az hordozója
A szegenj Déáknak nintsen más iszákja (69 : 17—20)

A népi köszöntés. Azok a leírások, amelyek az újabkori népi köszöntés szokásáról olvashatunk, minden kétséget kizáróan meggyőznek arról, hogy egy és ugyanazon szokásról van szó, mely egyébként jóformán az egész ország területén divatozik a legújabb időkig.

Fentebb idéztünk egy jászági karácsonyi köszöntőversből. Ez egy, többek között a jászági köszöntéssel is foglalkozó cikkben jelent meg.¹² „Jász-földön kétféle karácsonyi szokás van divatban — írja többek között —, egyik a köszöntő-mondás, a másik... a betlehemezés... A karácsonyi ünnepeket megelőző napon 6—7 gyermek bejárja a házakat...“ — KÁLMÁNY LAJOS szegedi gyűjtésében¹³ említi, hogy gyűjtéséből a daltalan, nem énekelt köszöntőket kihagyta, mert nem népiesek. Ezeket szerinte „új év napjára, névnapokon, disznótorokon, lakodalmakkor s más alkalommal“ szokták mondani. GÖNCZY FERENC göcseji gyűjtésében is¹⁴ megtaláljuk a szokást egy karácsonyi köszöntő kíséretében. Közlése szerint 10—14 éves fiúk, rendszerint kettesével járnak házról-házra köszönteni. A Magyar Népköltési Gyűjtemény csongrádmegyei kötetének jegy-

¹² RELKOVIČ NÉDA DR.: Népi színjátékok Jászkarajenő és Jászalsószentgyörgy községeiben. Ethn. 1922. 74. l.

¹³ Szeged népe. Arad, 1881. 193. l.

¹⁴ Göcsej- és Hetés vidéke. Kaposvár, 1914. 267. l.

zetei¹⁵ a következő felvilágosítást adják: „Az ünnepek körül, karácsony, új év és a téli hónapokba eső névnapok előestéjén három négy gyermek összefűl s járnak házról-házra kántálni vagy köszönteni. Megállnak az ablakok alatt s elkezdik énekelni a köszöntőverset... Aztán elkezdik mondani sorba a rigmusokat... a házbeliek kaláccsal, réteszel, kolbásszal és egy pár krajcárral bocsátják őket tova.“

Minket természetesen Erdély, illetve a Székelyföld érdekel legjobban, hiszen az énekeskönyv kétségkívül itt keletkezett. Böven találunk adatokat erről a területről is. Ösz JÁNOS az *Ethnographiában* megjelent rokonvonatkozású cikkében¹⁶ szószerint ezt írja: „A karácsonyi, nagypénteki és húsvéti rigmusokat az erdélyi részeken 6—12 éves gyermekek szokták elmondani. Legtöbbször Krisztus születéséről, keresztre feszítéséről, feltámadásáról, életéről szóló fél-népi eredetű s rendszerint elrontott versekkel „tisztelik meg a háztáji“. A legendák, beköszöntők, búcsúzóik szövege csaknem községenként változik. S mert e népszokás a népnél vallásos ceremónia számba vétetik, a rigmus-mondó gyermekeknek mindenki szívesen adja a megtiszteltetésért járó pár fillérsnyi adományt.“ — SZENDREY ZSIGMOND írja az *Ethnographiában* közölt *szatmár-megyei karácsonyi és húsvéti köszöntőverseket kísérő ismertetésében*:¹⁷ „Valamennyi tréfás tartalmú. Egy részük a 10—12 éveseké, a többi pedig a nagyobbaké. Amazok kedves tartalmú és nyelvezetű népies rigmusok: a karácsony elérkeztének, Krisztus születésének bejelentései pénz-, kalács- és hurkakérő toldalékkal, emezek pedig... többnyire tudákos csináltmányok, tele elferdített idegen szavakkal s a végükön pálinkát kérő befejező rigmussal.“ Később: „A húsvéti köszöntők is kétfélék: az egészen kisgyermekeknek való rövid versek és a nagyobbak virágosabb, mesterkétebb versei, Jézus feltámadásának elbeszélései.“ Erre a két idézetre alább visszatérünk. A Magyar Népköltési Gyűjtemény *székelyföldi* kötetének jegyzetei is a szokás létezéséről tanúskodnak:¹⁸ „A rigmusokat és köszöntőket leginkább iskolás gyermekek szavalgatják. Sátoros ünnepeken vagy névnapokon házról-házra járnak s a megtisztelté gazdák kaláccsal, bélessel vagy egy pár krajcárral jutalmazták őket.“

Folytathatnók a sort a kántálás és egyéb rokon ünnepi szokáshagyományok ismertetésével, de ez a jelen keretek között feleslegesnek látszik. Az összefüggés tényéhez ezek után nem fér kétség. Arra a kérdésre azonban, hogy milyen természetű ez az összefüggés, tehát, hogy a nép az átadó vagy átvevő szerepét játssza-e, továbbá, hogy a kapcsolatok milyen folya-

¹⁵ MNGy. II. 495. l.

¹⁶ Ünnepi rigmusok. Ethn. 1900. 273. l.

¹⁷ Szatmár megye néphagyományai. Ethn. 1927. 242. l.

¹⁸ MNGy. III. 453. l.

matókkal magyarázhatók, elsősorban maguknak a rigmusoknak, köszöntő verseknek az alapos vizsgálata adhat feleletet.

Eredet. A versekben minduntalan felbukkanó tudákosság, a mitológikus vonatkozások, latinizmusok kizárják azt a lehetőséget, hogy ez a költészet népi eredetű lenne. Verselés, stílus, formulák, stb. tekintetében a népköltési gyűjteményekből ismert (nem műköltői) köszöntő-anyaggal általánosságban nem hozható összefüggésbe, csak egyes, elszórt szövegegyezéseket találunk, melyeket egyes műköltői szövegelemeknek a népnél való továbbélése magyaráz. Az előbb említett sajátságok éppen ellenkezőleg azt bizonyítják, hogy ezeknek a verseknek a szerzői iskolázott s bizonyos általános műveltséggel rendelkező egyének voltak. A stílus vizsgálata meggyőzhet bennünket arról, hogy a daloskönyv szövege feltétlenül eredetibb, mint a népi szövegek, mert minden kezdetlegessége mellett is szabatos. SZENDREY ZSIGMOND fentebb idézett ismertetése szerint a szatmármegyei ünnepi köszöntőversek „többnyire tudákos csinálmányok, tele elferdített idegen szavakkal“, továbbá „virágos“-ak, „mesterkélts“-ek. ÖSZ JÁNOS szintén idézett cikkében pedig „félnépi“ eredetű s „rendszerint elrontott“ versekről beszél. Azaz: annyi népies elem került az idők során a versekbe, hogy ismertetőjük kénytelen volt a „félnépi“ kifejezést alkalmazni. A jelen énekeskönyv anyagán azonban nem vehető észre a népi használatból eredő romlás. Az újabkori köszöntőkre jellemző durva betoldások, eltorzult népies fordulatok hiányoznak. (E tekintetben talán valamivel előrehaladottabb stádiumban van az egyetlen lakodalmi verszet, amelyről azonban külön fejezetben kívánunk beszámolni.) *A daloskönyv köszöntő-anyaga abban az állapotban maradt fenn, amelyben elindult a népi használat útján.*

Nézzünk tehát utána, hogy kik lehettek a daloskönyv tudákos, tanult emberre valló anyagának szerzői, különös tekintettel az egyes műfaji árnyalatokra.

Szerzőség. A versek jelzett általános jellegéből ítélve már eddig is gyanítható volt, hogy diák-szerzőkre gondolunk. De ezen túl kézzelfogható nyomai is vannak annak, hogy általában diák-verselőkről van szó. Közvetlen utalásokat találunk arra, hogy a versek diák-versmondók számára készültek s ha nem is feltétlenül mindegyik a saját versét szavalta, bizonyos, hogy egymástól tanulták el. Az egyik köszöntő elmondója így panaszkodik:

Nints szegénj Déáknak mit adjon egjébbe
Tsak az jo kevánság forog elméjébe (48 : 1—2).

Ósdalamon vagjon égy Lapos tarisnya

.....
A szegénj Déáknak nintsen más iszákja (69 : 17, 20)

Még kézzelfoghatóbb bizonyítékul szolgálnak azok a darabok, melyeket tartalmuknál fogva diákverseknek is nevezhetnénk. Ezek vagy a diákönérzet vagy a diák kesergésének kifejezői s bennük a köszöntés tényével kapcsolatos mondanivalók a háttérbe szorulnak (l. a 23. lapon).

7296

Művelődéstörténeti háttér. A daloskönyv ünnepi köszöntőit ezek szerint nyilván nagyobb diákok szerezték vagy a maguk vagy kisebb diáktársaik számára. Itt azonban nem állhatunk meg. Fel kell tennünk a kérdést, hogy milyen iskoláról, miféle diákságról lehet itt szó s hogy melyek voltak azok az alkalmak, hagyományok, szellemi és anyagi feltételek, melyeknek ez a széleskörű gyakorlatról tanúskodó költészet keletkezését és virágzását köszönhette. Az anyag vallási hovatartozását s ehhez kapcsolódó egyéb megfontolásainkat (l. a 7. lapon) tekintve nem lehet kétséges, hogy a kolozsvári unitárius kollégium diákköltészetének valamilyen — közeli vagy távoli — hajtasával van dolgunk, hiszen ez a nagymultú intézet egész Erdély unitárius ifjúságának volt „alma mater“-e s történetében megtalálhatók a keresett művelődéstörténeti mozzanatok is. Forrásunk¹⁹ tanúsága szerint a XVIII. században egész Erdély területén általánossá vált a „legáció“ szokása, mely a református kollégiumokban még ma is él. A nagy ünnepek alkalmával vidéken prédikáló „nagylegátust“ a „kislegátust“ vagy „mendikáns“ kíséri, aki az ünnep reggelén házról-házra járva elviszi a híveknek az ünnepi üzenetet s ezért mindenütt néhány fillért kap. E célra alkalomról-alkalomra megfelelő ünnepi rigmusok forognak közkezen. A legáció a kolozsvári unitárius kollégiumban is hagyományossá vált s a feljegyzések szerint pl. az abrudbányai gyülekezetnek 1710 óta volt állandóan kollégista legátusa.²⁰ — Még figyelemreméltóbb a másik hagyományos ünnepi szokásról szóló közlés: „A pénzszerzés másik módja volt a cantatio. Kezdetől fogva szokás volt, hogy karácsony napján a diákok csoportokba oszolva, a városi híveket házról-házra járva felkeresték és versekkel üdvözölték.“²¹

A kislegátusnak és a kántáló diáknak köszöntőversre volt szüksége s ez a diákság költői gyakorlatából született. Itt utalunk az e korbeli iskolák ú. n. poétai classis-ára, melynek főfeladata a diákság verselő készségének fejlesztése volt. „... a középfokú iskolatagozat ötödik évfolyamát

¹⁹ DR. GÁL KELEMEN: A kolozsvári unitárius kollégium története. 2 k. H. n., 1935. „A pénzszerzés egyik módja a legációba menés. A legáció eredetét P. SZATMÁRY KÁROLYNÁL (A nagyenyedi Bethlen kollégium története, 88. l.) olvassuk. Mikor a sárospataki kollégium 1671-ben Enyedre vándorolt, diákjai nem lévén kellően segélyezve, ünnepnapokon a közel fekvő helységekre mentek ki, hogy a lelkészeket kisegítsék, miért az eklézsiák részéről bizonyos segélyeket, díjakat kaptak. Ezt a szokást később a többi iskolák is átvették s ez az ú. n. legáció eredete Erdélyben... A birtokos-urak a 18. században majdnem mind-járatlak-legátusok.“ (II. k. 256—257. l.)

²⁰ DR. GÁL KELEMEN: i. m. II. k. 257. l.

²¹ DR. GÁL KELEMEN: i. m. II. k. 254. l.

költészeti osztálynak hívták s ebben a költői mesterség gyakorlása a rendszeres tantárgyak közé tartozott, mintegy a mai házi és zárthelyi írásbeli dolgozat szerepét töltötte be. Akik aztán a költészeti iparos-üzem e tanoncái közül kitűntek szóbőségükkel, könnyed verselésükkel, hatásos ötleteikkel, csattanós rímekkel, azok hivatalos helyről gyakran kaptak megrendelést ilyen vagy amolyan költemény gyártására. — Az alkalmi költészet gyári nagyüzeme volt ez... Az egyházi, városi, iskolai élet ünnepélyesebb alkalmaihoz elmaradhatatlanul hozzátartozott ez a gombnyomásra működő diákköltészet. A kollégium pártfogóinak és előljáróinak, vagyis az egyház és a város legtekintélyesebb egyéneinek születésnapjára, nevenapjára, házasságuk napjára, vagy ennek évfordulóira, gyermekeik keresztelőjére, a főispán beiktatása ünnepére, nevezetes vendégek érkezésének, jelesebb emberek halálának vagy temetésének s más efféle eseményeknek örvendetes vagy gyászos alkalmára pontosan és tömegesen, néha aggasztó mennyiségben érkeztek a versszállítmányok, a kollégium életének két első évszázadában nagyobb részt latin nyelven, aztán egyideig körülbelül egyenlő arányban voltak a latin- és magyarnyelvű termékek... — Mindez természetesen természetesen a lírai műfaj keretébe tartozott, hiszen az említett alkalmak vagy ódát vagy elégiát vagy epigrammát kívántak. A versalak rendszerint hexameter vagy distichon volt... vagy pedig a kényelmes alexandrinus sorok... — A versírás tanoncévei alól felszabadult kollégiumi ifjak aztán mesterségbeli ügyességüket széthordták az ország minden tájékára, s egész életükön át alkalmi versfaragói maradtak egy-egy szűkebb-tágabb körű vidéknek, mint lelkipásztorok, tanítók, kántorok. Különösen az utóbbiak jutottak nagy hírhedségre azzal a kötelességszerű s némi mellékjövedelmet hajtó „költői“ működésükkel, melynek műfaji neve: „búcsúztató“ stb.²²

Ez az idézet rávilágít arra a folyamatra, amely feltevésünk szerint a daloskönyv anyagának vidékre jutását magyarázza s amely az idők során annak — legalább is részben — népivé válását eredményezte. A kollégiumok alkalmi diákköltészetének egyes darabjai részben a kisebb vidéki diákok révén (vakációk!) közvetlenül jutottak falura, részben már végzett diákok, mint lelkészek, méginkább mint iskolamesterok, kántorok magát a verselő-hagyományt vitték magukkal.

A falusi tanítók kezényomát legbiztosabban az a műfajváltozat mutatja, amelyet megkülönböztetés céljából „*rigmus*“-nak neveztünk. A *rigmus*okat minden bizonnyal tanítómesterok írták, akik kis fiú- és leánytanítványaik betanításával igyekeztek a szülők megbecsülését és elismerését megszerezni. Ennek a törekvésnek tulajdoníthatók az ilyen és ehhez hasonló helyek:

Szüléimre áldást kérek, amíg élek (70 : 12)

²² ZSIGMOND FERENC: A debreceni kollégium és a magyar irodalom. Debrecen, 1940. 17. l.

A rigmusok éppen azért olyan rövidek, mert egészen fiatal, kezdő tanulóknak szánták őket. Mint egyes darabokból kitűnik, az ünnep reggelén az iskolában gyülekeztek a kis versmondók; feltehetőleg az utolsó utastársokat osztotta ki a mester:

Oskolában hogy felmentem
Versmondók közt megjelentem
Szép ujságot ott értemtem
Pünköst van ma haza jöttem (114: 1—4)

Játzodni mentem volt minap Oskolában.
Egj hir ragadt reám a Mester házában
Cxs fel támadot azt mondták az hazban
Légjen Innepléstek Magosmenjországbán (54: 1—4)

A „rigmus“-t az iskolában is tanulták:

Ez verset tanultam enis Oskolában (55: 8)

A daloskönyv anyaga tehát azt mutatja, hogy a népi ünnepi köszöntés forrása — legalább is részben — a nagyobb iskolákból kiinduló, diákok révén kultivált ünnepi hagyomány (legáció, kántálás), amelyet a falusi tanítómesterek (kántorok, stb.) is divatba hoztak saját kisebb tanítványaik között. Az utóbbi törekvés eredményei a mi „rigmus“-aink, míg a közép-terjedelmű „köszöntővers“-ek közvetlenül a középiskolás diákok révén jutottak el a néphez. (Természetesen szükség volna még ennek a folyamatnak alaposabb megvizsgálására.)

De mi célt szolgálhattak a házról-házra járó versmondó számára kevésbé alkalmas, hosszú elbeszélő részekkel kitöltött „ünnepi.versezet“-ek? Az ünnepélyes, kenetteljes hang, a körülményes tudakosság, az üdvösségtörténet egyes eseményeinek lelkiismeretes részletezéssel való elbeszélése és a papos megtérésre buzdítás annak kétségtelen bizonyítékai, hogy ezeket a darabokat idősebb diákok (kántorok) szerezték s előkelőbb közönségnek szánták, tehát csak előkelő házaknál verseltek. Gondolhatunk itt a nemes főúri családok írődeákjaira is. (A daloskönyvben szintén képviselt prózai üdvözlések műfajának, a „salutatio“-nak sem lehetett más rendeltetése.) De az sem lehetetlen, hogy ezek a darabok „nagylegátus“-ok művei. A kolozsvári unitárius kollégium történetében olvassuk, hogy az erdélyi birtoikos nemes urak a XVIII. században majdnem mind járatnak legátust.²⁴ A 3. sz. névnap-i köszöntő pedig kétségtelenül nemesi környezetben hangzott el (Uri rendből álló Méltóságos Vendég 3: 1). — Gondolatmenetünket támogatja a „köszöntővers“ és az „ünnepi versezet“ műfajának összehasonlítása is. Az előbbiben az adomány kiérdemlésén van a hangsúly.

A versmondó a saját érdemeit, jókívánságai értékét hangoztatja s kér, kerville vagy egyenesen, de mindig a néikül, hogy ez önértetén csorbát ejtene. Az „ünnepi versezet“ szerzője sohasem tesz említést személyes érdemeiről vagy valami jutalomról. Ő a köszöntővers hatásosságával akar kitűnni. Ezt a célt szolgálja a versek nagy terjedelme, a szent események hosszan részletező elbeszélése, a kenetteljes prédikáló hang és a haza nehéz sorsán való kesergés.

Foglaljuk össze tehát eredményeinket: Énekeskönyvünk ünnepi köszöntő-anyaga egy, az iskolából (feltehetőleg a kolozsvári unitárius kollégiumból) kiindult, a nép körében elterjedt s ma is élő ünnepi szokáshagyomány tartozéka. Három műfaji változat különböztethető meg, melyek közül az elsőt, a „rigmus“-t iskolamesterek kis tanítványaik számára írtak. A „köszöntővers“-ekkel kisebb-nagyobb diákok házról-házra járva gyűjtöttek adományokat. Ezeknek szerzői általában nagyobb diákok voltak. Végül az „ünnepi versezet“-ek idősebb diákok (kántorok, íródeákok, legátusok) művei, hallgatóságuk előkelő vendégsereg (nemesi családok).

Stílus. Miután az ünnepi köszöntés, a versekkel kapcsolatos szokáshagyomány mibenlétéről és összefüggéseiről képet alkottunk magunknak s általuk énekeskönyvünk különféle műfaji változatait eredetüket és rendeltetésüket tekintve elkülönítettük, sor kerülhet ezeknek külön-külön való vizsgálatára. Mielőtt azonban az egyes műfajváltozatok tartalmi ismertetését elkezdenők, szükségesnek tartjuk néhány szót szólni a három csoportra egyaránt jellemző stílus-jegyekről is; annál is inkább, mivel fejtegetéseink az imént tárgyalt kérdéshez, a diákköltészet problémájához szorosan kapcsolódnak. A daloskönyv anyaga ugyanis teljes egészében a közösségi költészet jellegzetességeit mutatja s ezek általában a diákverselési hagyomány nyal magyarázhatók, csak kis részben a szóbeli használat folyamányai. Említettük, hogy a daloskönyv anyagán nem mutathatók ki a népi használatból eredő szövegromlás nyomai, az anyag körülbelül abban az állapotban maradt fenn, amelyben körútját a népnél, tehát az erdélyi falusi lakosság körében megkezdte. De köszöntőverseink már forgalomban lehettek a diákságnál is s ennek a használatnak bizonyos jelei mutathatók ki daloskönyvünkben. A versek körforgásáról a szövegegyezések tanúskodnak, melyek szép számban fordulnak elő a könyv anyagán belül (V. ö.: 28:9—14 és 39:21—26; 90:33—38 és 97:17—20; 67:17—28 és 68:33—34; 23:41—43 és 75:1—2; 52:25 és 52:29; 23:45 és 24:5, stb.). A hosszú szóbeli használat legkétségtelenebb bizonyítéka a szövegromlás volna, de az csak szórványosan mutatható ki.

Az anyag „közösségi“ jellege elsősorban egy diákverselő hagyomány függvénye. Az egyes szövegelemek szóról-szóra való ismétlődése éppen azt mutatja, hogy a szóbanforgó rész csak néhány kézen mehetett keresztül, de a daloskönyv anyagára rendkívül jellemző, sablonos, nem szószet-

rinti motívum-visszatérések az egész anyagot át- meg átjáró távolabbi összefüggések tanúi. Ezek a minduntalan visszatérő állandósult szövegelemek az ú. n. *formulák*, melyek minden közösségi költszet tartozékai. Kialakulásuk szervesen következik annak sajátos feltételeiből. Nézzük meg ezeket a feltételeket a köszöntő-költészetnél. A köszöntők szerzői és elmondói — mint megállapítottuk — kisebb-nagyobb diákok (a szerzők természetesen inkább a nagyobbak), akik minden nagy ünnepre köszöntőversek írásával és tanulásával készülnek. A köszöntővers mondanivalója mindig ugyanaz: Isten dicsérete, híradás, jókívánságok a ház népének, esetleg kérés. Ezeknek az állandó tartalmi követelményeknek mindig új meg új formában való kifejezése olyan feladat, amellyel a fiatal és kezdő verselők nem tudnak megbirkózni. A rigmus-szerzők túlnyomó része akarva-akaratlanul a „régí notát fújja“. A verselőt önérzete, bármilyen kezdetleges is, megakadályozza abban, hogy egyes részeket szószerint lekopírozzon, viszont nem tudja kivonni magát általánosságban a már megírt darabok hatása alól. Sőt, bizonyos tetszetős stíluslemek következetes átvételét figyelhetjük meg. Ezekkel díszíti mondókáját, nem nélkülözheti őket, ha csak nem akar költő-mivoltáról lemondani. Azaz: egy eléggé kötött, rugalmatlan verselő-tradíció alakul ki, melytől a diákszerző sokkal kevésbé tudja magát függetleníteni, mint a műköltő a műköltői hagyománytól, viszont még mindig több önállóságot enged, mint a népköltészet teljesen kötött hagyománya. Ezt az elképzelést igazolják a daloskönyv formulái, melyeknél a szövegszerű egyezések a népdal állandósult elemeire emlékeztetnek, feldolgozásuk és mindenkor értelmes beolvasztásuk azonban műköltői kézre vall. Jó példa ennek a megkülönböztetésnek az illusztrálására az ú. n. „korona-motívum“, mely sok köszöntővers végén — mint a jókívánságok legfőbbjét — az örök üdvösséget jelképezi. A daloskönyv ezt a motívumot sok helyen tartalmazza, de úgy, hogy az mindig más és más szavakba öltözik (l. a 21. lapon). Mint az elánti példák mutatják, a nép a motívum különféle formáiból egyet vett át s azt nagy területen majdnem változatlanul megőrizte.

Ha pediglen meghal, mennybe vitetessik,
Az arany koorna fejibe titessik (Nyr. 1874. 476. l.)

Ha szent (név) meghal vitessik a mennybe
Szép arany korona titessik fejire. (MNGy, XIV. 116. l.)

(Hasonló két sor található két lappal odébb (118. l.)

Ha pezyiglen meghal, me'nyékbe vitessen,
Az arany korona fejibe tétessen. (Kálmány: Koszorúk... II. 173. l.)

Most pedig nézzük meg a három műfajváltozatot egyenként.

„RIGMUS.“

„Rigmus“ és „köszöntővers“ között nincs élesen megvonható határ. „Rigmus“-on olyan versikét értünk, amelyet a kisdiákok tanítóiktól tanultak az iskolában (l. a 1. t. Japón) és elsősorban otthon, szüleinek mondtak el. Magától értetődő azonban, hogy ők is el-eljárogattak házalni a megtanult rigmusokkal. Ezért nem egyszer előfordul, hogy a „rigmus“-ok is kérő formulával fejeződnek be, így a két műfaj közötti határ elmosódik.

A „rigmus“ műfaja kis számban van képviselve daloskönyvünkben. A kislányok számára írt versekkel együtt kb. 20—25 darabról van szó (pl. az 1., 2., 4., 5., 6., 7., 33., 34., 35., stb.).

Leggyakrabban kis korukra, gyengeségükre hivatkoznak a versmondók:

Üdöreis csak égj kitsinj Legénj vagjok (33 : 2)

A mint Gjenge elmém nekem fel érheti,
Az üdö/. értelem valamint engedi (113 : 1—2)

Tálám azon busulsz, kár hogj kitsinj vagyok (120 : 1)

Enis gjernek lévén Tudatlan elmekkel
Kérem az Ur Istent rebegő njelvemmel (103 : 9—10)

Másik gyakori motívum a tanulás dícsérete, a kis versmondó szorgalmának, ügyességének emlegetése:

Ezeket tanultam az el mult hetekben (32 : 4)

Déakul égj szoval százat is ki mondok
Magam tudálkozom be jo Deák vagjok (33 : 3—4)

Egy kisleány—„rigmus“-ban:

Leg küsebbik Nympha Pallas táborába
En vagyok Musáknak bimes sátorába
Jítzodni /. tanulni tudok Iskolába,
Örömet hirdetek káratsón Napjába. (7 : 1—4)

Némi büszkeség szólal meg ebben a sorban is:

Ez kis Orátornak ezt kívánja szája (34 : 4)

A naív túlzások, amelyek a tanuláshoz a házimunkálkodással szembeni elsőbbségét kívánják szemléltetni, mindennél világosabban mutatják a „mesterek“ kezenyomatát:

Nem adnám a' Tanulást égj szecker Gusaljért
A' syllabicálást, tíz ezer órsoért,
A Versificálást 100. darab fonalért
Káratsón Innépét sok mives napokért. (5 : 1—4).

... orsot, gusalyat nem Vészek kezemben
 Hanem csak tanulok én az Abecében
 Tudom, hogy én ennek több hasznát Vehetem,
 Mintsem ha gusalyom órsomot pergetem
 Mert tanulás áltol léssen betsületem
 Isten % ember elöt magam kedveltetem. (1 : 3—8)

„KÖSZÖNTÖVERS.“

Dalokönyvünk uralkodó műfaja a „köszöntövers“. Azért is választottuk számára ezt a nevet, mert elsősorban ez a műfaji változat volt a házról-házra történő ünnepi köszöntés eszköze.

A „köszöntövers“ közepes terjedelmű, 20—40 soros. Rövidebb nem igen lehet, mert a versmondónak sok mondanivalója van s hosszabb sem, mert kifogyna az időből. (Ezzel csak elmégjek mert masut is várnak 27 : 24).

A versmondó legfontosabb feladata a *híradás*. Az ünnepi üzenet közvetítése az a lényeges eleme a köszöntöversnek, amelyért joggal elvárhatja az ellenszolgáltatást a versmondó, mint feladata jelentőségének tudatában lévő közbenjáró Isten és ember között. Ő figyelmezteti a híveket Istennek az-ellenszolgáltatás-a-versmondó, mint feladata jelentőségének tudatában *dicséretére*. Az ő szájában az Istentől a hívekre kért áldás is különös jelentőséggel bír, mint tükös erejű *jókívánság*. De ez a megkülönböztetett, kiváltságos helyzet, amelyet a versmondó a hívek között elfoglal, nem mindig bizonyul elegendőnek az adomány öntudatos kéréséhez és elfogadásához. Ezért igyekszik a versmondó gyakran a saját külön fáradozásaira, érdemeire is felhívni hallgatósága figyelmét. Ebből a törekvésből származik a köszöntövers sűrűn felbukkanó *személyes eleme*. A hírközlés értékének, a jókívánság különös erejének s a személyes érdemnek a tudata kölcsönzi a versmondónak az önbizalmat és személyes bátorságot ahhoz, hogy egyenes *kéréssel* forduljon hallgatóihoz, mivel meggyőződése, hogy a jutalom megilleti s nem könyöradományként kapja.

Vegyük tehát sorra ezeket a mozzanatokat.

Híradás. A versmondó viszi meg a híveknak az ünnepi üzenetet. Karácsonykor Krisztus születéséről, húsvétkor feltámadásáról számol be, pünkösdkor pedig a Szentlélek kitöltetését és munkálkodását hirdeti. Örvendezésre szólítja fel hallgatóit, hiszen a hír mindig örömteljes:

Örvendj ma Ielkedben Sionnak Leánya,
 A Jésus Christusnak sz: Ecclesiája (13 : 1—2)

Örvendez szivedben Adám maradékja (23 : 1)

Örüllj és örvendez oh te keresztenség (52 : 1)

Orülly Sion vára vigadoz Pogánjságh.

.....

Erülly valakit bánt Pokolbeli rabságh.

Erülly kiben vagjon Istenhez buzgoságh. (72 : 9, 11—12)

A „köszöntővers“ mondója rendszerint csak a hír pusztá, közlésére szorítkozik, az eseményeket legfeljebb néhány szóval érinti.

Karácsonykor:

Immár fel támadot Bálámnak Csillaga (16 : 1)

El jöt e világra kit Paraditsomban

Isten meg igére az első Világban. (23 : 5—6)

Ime ma tettzet fel a régen várt idő (38 : 1), stb.

Húsvétkor:

Csx/fel támadat Angjaltol hallottam (47 : 3)

... tel támodt Csx olljan hatalommal

Hogj mü büncinket el törlene azzal (60 : 3—4)

Haljatok én töllem egy ujj historiát

Meg ölék a sidok Istennek sz: Fiát (84 : 1—2), stb.

A pünkösdi híradásnál a „pünkösdi szél“ elérkezésén van a hangsúly:

Ma a' Mennyből földre sebes szél zendüle (81 : 5)

Zengjenek az Egek Angyali Zengéssel

Mert az Iñ Lelkét el botsáttá szélyyel (111 : 1—2) stb.

Isten dicsőítése. Az ünnepi köszöntőversnek, mint egy vallásos ünnepi hagyományhoz kapcsolódó költészet termékének fontos eleme Isten dicsőítése. Az örvendetes hírért neki tartoznak a hívek hálaadással. Az ő kegyelméből született Krisztus a világra, az ő irgalmassága támasztotta fel (Pl. „Ditsertessek tölünk az Egeknek Ura [Hogy nem maradt földben Világ meg tartója“ 91 : 41—42) s ő küldte el a Szent Lelket, hogy az egyház alapításában s építésében munkálkodjék. Ő tette lehetővé, hogy a hívek az ünnepet testi-lelki jólétben megérték:

Azért énis mostan ugjan azon Uratt

Aldom hogj tüeket kezjessen pásztorlot.

Ennji romlásokban híven oltalmazot (28 : 9—11)

Aldom az Ur Istent mostan én szivemben

Hogj kegjelmeteket illj szép egésségben

Ez karátson napra Lelki nagj örömben

Juttatta... (62 : 14—16) stb.

Dicsérjük Istent, hogy eddig mindenféle patvarkodástól, szomorúságtól megőrizte a ház népét:

Legyen áldor azért az Urnak sz: neve
Hogy minket kegyesen kegyelmében véve (58 : 25—26)

Aldassék azért is az hatalmas Isten
Hogy kegyelmeitekre nézet kegyelmesen (63 : 25—26)

Ditsőség már Menjben Légyen az Iñnek.
Ki eddig kedvezet ketek életének (38 : 17—18) stb.

Jókívánság. Isten dicséretéhez, jótéteményeinek magasztalásához szorosán kapcsolódnak a versmondó jókívánságai. Isten kegyelméből érte meg a hívek serege az ünnepet, Istentől függ a jövő alakulása, a hívek jövőendő boldogulása is. Őt kéri a háznép érdekében könyörgő versmondó, hogy az egész ünnepi alkalom békével, áhítattal teljék el:

Kérem az sz: Istent ennek minden részér
Algja % szentelje meg eleit és végét (28 : 13—14)

Kévánom hogy ennek egész el follását
Engedgje tölteni békével oráját (44 : 13—14)

Tartsa fen mű rajtunk sz: Irgalmasságát
Engedgje töltenünk ez Husvetnak napját (60 : 14—15)

Többször is térjen vissza az ünnepi alkalom:

Többször is kérem juttassan é szentség (42 : 44)

Sokszor illy napokra ketek fel viradjon (48 : 7)

Söt több Husvétra is az Isten juttasson (50 : 9)

Részeltesse Gjakron illj sz: Innepekből
Erősítsen minket Lelkével ezekben,
Ujjabbakra vigjen... (52 : 54—56)

Erj sokszor Husvétot ki mostan is érted (53 : 20) stb.

Se szeri, se száma a különféle áldást kérő formuláknak:

Szálljon rátok Menjből Istennek áldása (8 : 11)

Istentől bö áldást kévának mindenben (31 : 24)

Iñ reátok is öntse sz: áldását (105 : 42)

Elete ez háznak bö áldással folljon
Egesség % bekesseg ebben meg maradjon (48 : 5—6)

Verssem Czéllja tsak ez hogj Iñ. szállitson,
Réások böv áldást a menyjékből nujtson (87 : 25—26)

Ez házra terjeszszé Atyai szerelmét (23 : 54)

Tartsa fen mü rajtunk sz: Irgalmasságát, (60 : 14)

Lelki % testi jokkal az Isten meg áldjon (82 : 24)

A kívánságok egy része a lelki megújulással kapcsolatos:

Isten ajándéka szivetekben szálljon
Tsendes nyugodalmat Lelketek találjon (81 : 14—15)

Kivánom sz: Lelkét öntse szivetekben (86 : 15)

Ez aldott ösvényen Iñ vezérellyen
Lelki Templomában ezzel fel szentellyen (105 : 49—50) stb.

A jókívánságok legértékesebbje az örök üdvösség szimbóluma, a meny-
nyei korona:

Hogj Lássátok meg az Mennjei koronát (44 : 16)

Végre koronázzon örök Ditsőséggel (43 : 48)

Koronával Menjben szepülljön fejetek (46 : 36)

Végre az Egekben szép koronát adjon (50 : 12)

Holtunk után adgjon Menjekben koronát (60 : 16)

Hogy végre koronát nyerjünk Menjben... (73 : 32) stb.

A versmondó tudja, hogy fontos szerepet tölt be, úgy érzi, hogy hír-
adásával és jókívánságaival kiérdemli a jutalmat. Az ő jókívánsága is érték,
közönsége hisz benne. Kiolvasható ez pl. a következő sorokból:

Nintz szegény Déáknak mit adjon egyébbe
Tsak az jo kevánság forog elméjébe (48 : 1—2)

Ha ki most nékemis meg Keni torkamot
Egy sánta perákkal meg ütne markomor
Hidje meg nékem is vehetné vajamot²⁴
Mert jo kívánságra meg nyitnára szájamot (86 : 5—8)

Illy szép kívánságot gyakorta halhasson (62 : 12)

Hogj Többet is mondjak el hiszem várjátok
Kárátson napjára Gjakorta jussatok (27 : 21—22) stb.

²⁴ Vö. „Nem veszik vaját (a kölcsönkért ásonak)“ Zala m. (Nyr. XXVII, 253
után MTsz.) E szerint valószínűleg 'vehetné hasznomat' értelemben.

Fokozza a jókivánság értékét őszinte voltar:

Meg edgyez szájjammal szívem is mig meg hül (62 : 7)

Melljet szívem szerent tűnétek kívánok (65 : 4)

Személyes elem. A köszöntőkben kisebb-nagyobb mértékben jelentkeznek a versmondó személyével kapcsolatos vonatkozások. Ezeknek a célja az, hogy a hallgatóság figyelmét a versmondó felé fordítsák.

„Régolta, hogy elmém háboruban vagion“ (85 : 1) — kezdi az egyik köszöntő. A versmondó így hívja fel a figyelmet arra, hogy a maga részéről lelkiismeretesen készült föl az ünnepre. Ugyanígy: „Szándékom volt régen hogy köszöntenék | Mindnyájjan tő néktek kik az házban ültek“ (110 : 1—2). Az üdvösségtörténet egyes fejezeteinek elbeszélésénél a versmondó a saját személyét is szerepelteti:

Húsvétkor:

Jo hajnalban azért fel is szoktam kelni (102 : 2—3)

Jo reggel fel költem én az Máriákkal

Cs koporsoját látni is azokkal.

El mentem beszéltem ot az Angyalokkal (50 : 1—3)

Karácsonykor:

Ez szép zengést halván én is fel serkentem

Almos szemcimet mihelt fel erseitem

Fülemet hallásra Gjonson készíttettem

Hogj a dolgot tudnám azon ügjekeztem (21 : 9—12)

Egy másik látomással dicsekedik:

Az etzaka Lévn serénj vigjázászb

El merültem vala méllj Gondolkodásbn

Istent emlegetvén tsak Lassu szollásba

Részesültem drága Mennjei Látásbn

Vitettem Betlehem kies mezejére

Az ott Lévo njájnak Legelő helljére (40 : 5—10) stb.

Büszke arra, hogy ő hozta meg az örömhírt:

De — mégis jo hirrel jöttem Házotokban (84 : 9)

Ez háznak én vagjok kis Galambotskája,

Kinek is zöld ágot hoz vers mondó szája (92 : 5—6)

Ez a motívum egyébként egy XVIII. századbéli halasi kéziratban is megtalálható.²⁵

²⁵ IK. 1901. 78. l.

Régen a Noé galambja
 Hogy megszünt a vizözön habja,
 Bárkának ne lenne rabja
 Zöld ágat vitt be ő szája
 Én is ezért mint zöld ággal
 Béköszöntök hozsánával

Vagy egy ormánysági újévi köszöntőben?²⁰

Légyen midőn a Noé galambja
 Mert megszünt az özönviz habja
 Nyugvást lele a bárkába,
 Mi is hát e rigmusokkal
 Béköszöntünk ez új esztendőnek estőjén. Amen.

A versmondó Isten követénck tartja magát:

Követséggel jöttem mostan tü hozzátok
 Tsak hogj követségem jól meg halgassatok (14 : 1—2)

Tsak hogj ez követet meg kel betsülleni (71 : 15)

Nagy fontosságot tulajdonít mondanivalójának, mert tudja, hogy hallgatósága is értékeli:

Nagy dologra Czéloz elmém Gondolattja
 Mert a magos Égi dolgokat forgattja
 És ha füleitek beszedem halgatja
 Elmem tikkát szájam ki nyilatkoztattja (40 : 1—4)

De ha jól fizettek mondok én ollj dolgot
 Melljis szivetekben indithat vigságot
 Most nem rég hallottam én olljan Ujságot
 Mellj messze el úzi a szomorúságot (27 : 13—16)

Erre gondol akkor is, amikor bőséges adakozásra szólítja fel hallgatóit:

De fáradságomnak meg Légjen az árra
 Hogj mátzor is kedvel jöjjen hazotokba (35 : 7—8)

A köszöntőversek egyik csoportjában a versmondó „hallomásból” mond hírt: „Most nem rég hallottam én olljan Ujságot” (27 : 15). Mások a Szentírásra hivatkoznak mint forrásukra:

Nem-élég %-nem-néznek az-exceptionora (74 : 32—33)
 El temeteter volt tegnap előt estve
 De a sz: irasban elmém fel kereste
 Fel támodását is immár meg értette (56 : 1—4)

Nem voltam az kertben, hol a Csis teste

Régen a Noé galambja
 Hogy megszünt a vizözön habja,
 Bárkának ne lenne rabja
 Zöld ágar vitt be ő szája
 Én is ezért mint zöld ággal
 Beköszöntök hozsánnával

Vagy egy ormánysági újévi köszöntőben?²⁰

Légyen midőn a Noé galambja
 Mert megszünt az özönvíz habja
 Nyugvást lele a bárkába,
 Mi is hát e rigmusokkal
 Beköszöntünk ez új esztendőnek estéjén. Amen.

A versmondó Isten követének tartja magát:

Követséggel jöttem mostan tü hozzátok
 Tsak hogj követségem jól meg halgassatok (14 : 1—2)

Tsak hogj ez követet meg kel betsülleni (71 : 15)

Nagy fontosságot tulajdonít mondanivalójának, mert tudja, hogy hallgatósága is értékeli:

Nagy dologra Czéloz elmém Gondolattja
 Mert a magos Égi dolgokat forgattja
 És ha fülcitek beszedem halgatja
 Elmém titkát szájam ki nyilatkoztattja (40 : 1—4)

De ha jól fizettek mondok en ollj dolgot
 Melljis szivetekben indithat vigságot
 Most nem reg hallottam én olljan Ujságot
 Mellj messze el űzi a szomorúságot (27 : 13—16)

Erre gondol akkor is, amikor bőséges adakozásra szólítja fel hallgatóit:

De fáradságonnak meg Légjen az árra
 Hogj mátzor is kedvel jöjkek hazotokba (35 : 7—8)

A köszöntőversek egyik csoportjában a versmondó „hallomásból“ mond hírt: „Most nem rég hallottam én olljan Ujságot“ (27 : 15). Mások a Szentírásra hivatkoznak mint forrásukra:

Nem-éleg? nem-néznek az exceptiona (74 : 32—33)
 El temettetet volt tegnap előt estve
 De a sz: irásban elmém fel kereste
 Fel támodását is immár meg értette (56 : 1—4)

²⁰ KISS GÉZA: Ormányság. Budapest, 1937. 195. l.

Látható tehát, hogy a versmondó elég sűrűn vonatkozásba hozza a saját személyét a közölt örömhírrrel s az üdvösségtörténet megfelelő eseményeivel. De a köszöntővers személyes eleme legkézzelfoghatóbban s a legközvetlenebb módon a már említett *diákversekben* jelentkezik. Itt most azokról a darabokról kívánunk szólni, melyek egy-egy diák öszinte, tehát nem a „mester“ által írt vagy sugalmazott megnyilatkozásainak vehetőek.

A diák valóban sokat tart a tudásáról, különösen ami a „deák“ (latin) ismereteket illeti:

Sidora, Görögre meg magam nem adtam
Az Alphát, Omegát bőv eszűbre biztam
Tsak a Déák szoknak szumorabah²⁷ kaptam.
Tsudalatos ebben való Epülésem (87: 13—17)

A latin szavak, kifejezések használata is gyakran némi önérzetet, büszkeséget árul el:

Virtusit e' néktek böltsen proponálná
Kegjes fületeket hogj ha nem laedálná
Esze ritkaságát néktek deáclarálná
Illjen fáradtságtól magát nem sajnálná (87: 5—8)

Azt mondják Ultimus sokszor elől kerül
Per diligentiam napja fel is derül
Per patientiam minden üdvezül
Még Káratsonban is per argentum örül (125: 1—4)

A diákonérzet kifejezője a 126. és a 87. sz. köszöntővers. Az ismeretlen versmondó az iskolában elért eredményeivel dicsekszik. A két vers bővelkedik az iskolai élet vonatkozásaiban. A latin szavak sűrű használata is diákverselőről árulkodik.

Egyedülálló a 74. sz. diák-köszöntővers. Két egymástól független részre oszlik s nagyon valószínű, hogy csak a második, kisebb, átlagos jellegű köszöntő-részt mondták el. A hosszabb első rész, egy — nyilván rossz tanuló — diák őszinte kesergése. (Bár lehet, hogy nem ő maga írta: hanem más költötte, rossz tanuló ajkára: tehát „helyzetvers“-nek tekinthető.) Szokatlan szokimondással vallja be az iskola és a tanítás iránti ellenszenvét.

Mert immár meg untam menni oskolában.
Sok nyomorúság van Akadémiában (74: 5—6)

Panaszkodva részletezi azokat a „megpróbáltatásokat“, amelyeknek az iskolában napról-napra ki van téve, nem titkolva, hogy ezek lustaságának, sokáig alvás“-ának és „sintalanságának“ következményei. Dacosan faldad ki:

²⁷ Ismeretlen szó.

Még fel váltja rokás mente szokmányomat
 Nád páltza követi rut görceses botomat
 Hat márvásos Tsizma rákos borskoromat
 Ha ezek így lesznek el hiszem magamat (74 : 17—20)

Majd újra elborul, ráébred a szomorú valóságra, a „plága“ gyakori működésére, a verésekre s ami a legfájóbbi: a készülésre. Még csak hiányozni sem lehet:

Fő fájás has fájás excusatióra
 Nem elég ? nem néznek az exceptióra (74 : 32—33)

Ez a kis diák-vers a maga naív őszinteségével egyike a daloskönyv legérdekesebb darabjainak. A többi köszöntők sablonosságát után valósággal felüldíti ez a közvetlen élményből táplálkozó — bár minden költői készség nélküli — kesergés.

Kérés. A hallgatóság megfelelő előkészítése után következik a kérés. Nem minden versmondó vesz magának annyi bátorságot, hogy nyílt kéréssel forduljon közönségéhez. Egyesek azonban — több-kevesebb önérzettel — éppen erre helyezik a fősúlyt. Az indoklás vagy a versmondó küldetésére, jókívánságai értékére vagy fáradozásaira utal:

Ha ki most nekem is meg Keni torkamot
 Egj sánta petákkal meg útna markomot
 Hídje meg nekem is vehetné vajamot (86 : 5—7)

Kész vagjok tü néktek sok jokat kívánni,
 Es az áldás után Tallerokot várni. (113 : 3—4)
 Illj jo kívánságnak lehetne érdeme
 It az Vers mondonak volna egj erszénye...
 Ha valaki potrát belé eresztene (69 : 13—14, 16) stb.

Ha tenjerem úti Poltura vagj Garas,
 Beszédem nem léssen nailatok unalmas (96 : 3—4)

Kevesebb pénzért rövidebb vers jár:

De kétséges lévén hogj ha peták hejjet
 Tsak fél potra úti meg a teneremet
 Torkamban bor helyet töltsenek tsak vizet
 Azért tsak röviden nyujtom beszédemet (86 : 9—12)

Így hozza hallgatói tudomására, hogy keveselne a fél „potrát“. Gyakori a köszöntéssel kapcsolatos fáradozásaira való hivatkozás;

De fáradságomnak meg Légjen az árra
 Hogj mátzor is kedvel jöjjen hazotokba (35 : 7—8)

De faradtságomért pénz jöjen (sic!) kezemben (61 : 20)

De fáradtságomért petákat adjatok. (74 : 48)

Nem tréfa bolondság a Versificálás
Mert gjakron hevül meg a mellett a pálmás

.....
Ingen azért Versem nem kívánhattjátok (95 : 1-2, 9)

De vers mondásomnak adjátok meg béréé
Ne njomjam ertetek ingen hotetejéé (28 : 15-16)

Félek el nem bírom a nagy nyereséget
Nem sok tsak egy Peták váltsa beszédemé
És egy Petákat én érdelek beszédére. (310 : 38-40)

Néha csak bizonyos raffinált kertelés utáni tér rá a „lényegre“:

Nem azért Léptem be mostan vers mondani
Hogj annak jutalmát fogjam pretendálni
De hogj rossz embernek ne mondjon valaki
El vészem amit fogsz tenjereben njomni (26 : 1-4)

— hol pedig félre nem érthetően „erszény“-ére tesz célzást:

Nagy torku erszénjem talán má még telik (29 : 20)

De az én erszényem ne aljon üressen (74 : 36)

Ir a Vers mondonak volna egy erszénye
Gondolom magamis hejában nem lenne
Ha valaki porrát belé eresztene (69 : 14-16)

„ÜNNEPI VERSEZET.“

A daloskönyv harmadik műfaj-változata, az „ünnepi verszet“ nem választható el határozottan a „köszöntő-vers“-től. Az általunk használt megkülönböztető elnevezések nem fejezik ki pontosan a műfaji árnyalatokat. Az „ünnepi verszet“ is köszöntővers, hiszen elmondója szintén jókívánásokat fejez ki benne egy-egy nagyobb ünnep alkalmával. De a közepes nagyságú versek nagy tömegében néhány szokatlán terjedelmű darab felbukkanása már cleve azt a meggyőződést keltette bennünk, hogy e darabok rendeltetése is más, mint a többieké: Mint előljáróban kifejtettük (l. a 16. lapon), a versek szelleme, stílusa, nagy terjedelme egy nagyobb igényű közönség jelenlétére mutat, mint amilyent a „köszöntővers“ feltételez. Ezek a verszetek már terjedelmüknél fogva sem felelhettek meg egy minden házhoz betérő kisebb diákverselő, ill. versmondó céljainak. Elmondójuk olyan idősebb diák, nagylegátus, írődeák, kántor lehetett, aki már maga is írta a versét s azzal csak egyes előkelőbb családokhoz vagy csak éppen egyetlen-egyhez látogatott el. A versek beható ismerete nélkül is tor-

mészertesnek tartható az a feltevés, hogy a köszöntőversek tartalma és stílusa a versmondó korához, végzettségéhez igazodott. A diák előbb-utóbb „kinő“ a háztól-házig történő „kéregető“ köszöntésből s valami korához és komolyságához illőbb módot keres annak továbbfolytatására. Az idősebb, komolyabb diák, legátus, íródeák csak egyes, előkelő, ismerős családoknál köszöntött s ezek bizonyára súlyt is helyeztek ennek a hagyományos szokásnak komoly formában történő ünnepélyes megtartására. Ezzel megmagyarázhatók az „ünnepi verszet“-nek azok a tulajdonságai, amelyek a „köszöntővers“-től elválasztják. A fentiekből érthető meg, hogy ezek a különbségek nem rajzolódnak ki élesen, hiszen az „idősebb diák“ és az „előkelőbb“ közönség sem pontosan meghatározható fogalmak. Az „ünnepi verszet“ egyes vonásaiban megegyezik a „köszöntővers“-sével úgy tekinthető, mint annak egy fejlettebb, komolyabb faja. Mégis szükséges a műfaji elkülönítés, mert vannak lényeges elválasztó jegyek, sajátosságok is. Az „ünnepi verszet“ természetéből következik, hogy a kérés vagy a jutalmazásra való bármiféle célzás hiányzik belőle. Az „ünnepi verszet“ szerzőjét nem a minél nagyobb adomány vágya irányítja, hanem bizonyos magasabbrendű felfogás, amelynek alapját az írói, íródeáki öntudat egy kezdetleges faja képviseli. Közönsége előtt verselő készségével akar kitűnni, ezzel magyarázható az ünnepi örömműzener terjengős részletessége, az „ünnepi verszet“ hosszú *elbeszélő* eleme, melyhez az egyedül Istenben reménykedés, a lelki újjászületés, Istenhez térés sürgetése kapcsolódik, mint *vallásos didaxis, térítő szándék*. A lelki megújulás vágya elmélyül azokban a darabokban, melyek középpontjában a haza, a nemzet szomorú sorsán való kesergés: a *panasz* áll. Nézzük most ezeket a mozzanatokat:

Elbeszélő elem. Az „ünnepi verszet“-nek is lényeges eleme a híradás. De nem elégszik meg az ünnepi örömhír puszta közlésével, hanem bőbeszédű részletességgel beszél el az annak alapjául szolgáló szent történetet.

Jézus születésének elbeszélését már Istennek a Megváltó elküldésére vonatkozó ó-testamentumi ígéreteivel kezdi: „

El jöt evilágra kit Paraditsomban
Isten meg igere az első Világban
Ezt mondván Evanak hogj az ő magvában
Meg rontatnek feje kijjonak valóban (23 : 5—8)

Elsőben ígerte Isten az Adámnak
Mindgyárt az esetkor osztán Abrahámnak
Jákebnak, Dávidnak, / a töb sz: Atyáknak
Isten ezt ígerte az pátriárkákknak (64 : 13—16) stb.

A „szentatyák“ régóta várják Jézus születését:

Világ dütsősége hogj el né kaphassa. (90 : 9—12)
Ígért Messiasznak várták el jövését (40 : 29—30)

Ennek születését várták a sz: Atyák

.....

Erről a proféták sokat profétáltak (64 : 17—19)

V. ö. egy háromszéki „karácsonyi beköszöntés”²⁴ egy sorával:

Eljött már, akit a szentatyáink vártak

Krisztus születésének éjjelen angyalok szállnak a földre:

Menj ország kapuja ottan meg nyjttaték

Nagy Angjali sereg földre botsattaték

.....

Ime meg nyjltanak Menjország kapui

Kiken küsbe járnak In Angjalai (40 : 13—14, 23—24)

Cxs születésén Angyalok sereggel

Az Eghből le jönnek szép éneklésekkel (43 : 3—4)

.. Angyalok menjből sereggel le jöttek (63 : 2) stb.

A keleti bölcsek, a „három Mágusok” felkerekednek:

Nap keleti Böltsek erőssen Siettek (20 : 15)

Nagy meszszünnen azért siettséggel jönnek

Hogy Cxst tiszteljék amaz három böltsek (23 : 37—38)

Mihelljt ezt meg hallja Persiai Mágus

Hogy született volna a Jésus ki magnus

Utnak indul léssen vezére phosphorus

Miglen oda juta hol vala a Jésus. (63 : 13—16) stb.

A karácsonyi történet elbeszélésének további részleteit mellőzve nézzük meg most a húsvéti köszöntő-versezetek/elbeszélő-elemét. Nagyobb részletezésre csak néhányban kerül sor (pl. 46., 52., 57., 77., 91., stb. sz. versek). Az ismert események minden egyénítés nélkül kerülnek előadásra. Ugyanezt mondhatjuk a pünkösdi köszöntőversezetekről.

Az esemény bőbeszédű, prédikációszerű elbeszélésének legjobb példája a 98. sz. vers. Már abban is szentbeszédre emlékeztet, hogy a hosszú vers elején röviden összefoglalja mondanivalóját:

Jertek el mindnyájjan halgassatok szomra

Meg szabadíttonknak keserves kényyára

Tanullyátok mint ment értünk az halálra

Hogj vihetne minket örök boldogságra

²⁴ BALÁZS MÁRTON: Adatok Háromszék vármegye néprajzához. Sepsiszentgyörgy. 1942. 55. l.

Elsőben, el kezdem: fogantatását
 Azután nézzük meg az ö. bűjdosását
 A 'sidoktól való keserves nagy kennyát
 Végrezetre fásnak fel támadását (98 : 1—8)

Ezután Jézus egész életének, szenvedésének, halálának vontatott előadása következik.

Vallásos didaxis. Térítő szándék. A szent-történet részletes elbeszélésehez rendszerint kenetteljes intő szavak kapcsolódnak. Ez a mozzanat a „köszöntővers“-ben általában ismeretlen, az „ünnepi verszet“-ben viszont általános. A fentebbiek alapján ez természetes is. Az idősebb diák mondanivalója is csak komoly lehet, különösen az igényes hallgatóság előtt.

Isten „Szent Parontsalatját mindenben kövessük“ (107 : 34) — szólítja fel hallgatóit:

Támodgjunk fel: miis minden bűneinkből,
 Tisztulljunk ki annak fertelmességéből
 Igj menekedünk meg ördögnek-töréből (91 : 37—39)

Kellj fel Bűnös Lélek bün koporsójából,
 Tanullj Gzsodnak jajjos példájából. (94 : 29—30)

A bűnöktől való szabadulás előfeltétele Isten kegyelmének:

Nem hágy el az Iñ tsakhogy bűneinkben
 Ne kerüllünk hanem járjunk új életben (108 : 25—26)

Örüljünk Isten büntetésének, mert ez a kegyelem jel:

Isten akit szeret mert meg ostorozza
 Hogj jora tanítsa, gjakran látogattja
 Sok ajavallják áltol ugjan meg sujtollja
 Világ dütsősége hogh el ne kaphassa. (90 : 9—12)

Jollehet nem hagjot látogatás nélkül,
 Mint Atya Gjermékit ostorozás nélkül,
 De sz: keze nem volt kegjelmesség nélkül,
 Mert nem maradtatok wigasztalás nélkül. (124 : 33—36)

Mert noha jollehet minket látogatot
 Mint Atya Fiát kezeivel sujtote
 De más felöl nekünk örömet mutatott (67 : 5—8)

Ezekhez a többé-kevésbé száraz, tudákos fejtegetésekhez elevenebb buzdító szavak járulnak:

Közel az Istenhez menni immár ne féllj (52 : 45)

Jertek hát én velem kik szomot hálljatok (23 : 45)

Mennjünk el hát miis a bölts Mágusokkal

Imádjuk a jésust az Uton járokkal (20 : 17—18) stb.

Ugyanezt a sort megtaláljuk KÁLMÁNY LAJOS Koszorúinak egyik be-
telemes játékában:⁹⁹

Induljunk el hát mi is a három böleséssel.

Panasz. Az „ünnepi verszet“-nek gyakori motívuma az ország szo-
morú sorsán való kesergés, a szegénység, elnyomatás miatti panaszkodás.
Ez a téma komoly természeténél fogva csak a végzett diák tollához illeti,
bár egyes elemei leszivárogtak a „köszöntővers“-ekbe is. Nehéz megállapí-
tani, hogy itt régi költői hagyomány továbbéléséről vagy aktuális komoly
mondanivalóról van-e szó, de ezek a vonatkozások mindenképpen az erdélyi
magyarság súlyos megpróbáltatásairól tanúskodnak. Az egész köszöntő-
anyagban találunk a szomorú állapotokra vonatkozó célzásokat:

Ennji romlásokban híven oltalmazott (28 : 11)

... a sok veszélljekben

Kí mondotta volna az felső üdőben

Hogj ez napot érjük illjen tsendességben (39 : 9—11)

... nagy kegyelmesen mind ennji szélvészbent

Eletben meg tartot é sz: Innepekben (57 : 30—31)

Mindenütt rettegés és félelem vagjon

Alig jut eszemben hogj ma pünköst vagjon (85 : 3—4)

Ezek csak elszórt formulák s az ünnepi köszöntő minden fájában meg-
találhatók. De az „ünnepi verszet“-nek önálló mondanivalója a szomorú
állapotok felemlegetése. Az országos elkeseredettség kiélése volt az „ünnepi
verszet“ panasza. A vers szerzője a magyarság, a magyar nemzet vagy
„az erdélyi népség“ nevében siratja „a régi szabadságot“.

Oh sok terhek alatt njegő küs Magjárság

Kít szinten el pusztit a sok njomoruság

El hagjot régenten rogjogo Vigasság

Körnjül vet bu ./. bánat minden njomoruság

El eset fejednek ékes koronája

El alut éltednek tündöklő fakjája

El veszet nemzeted régi szabadsága

Ezt hozta te réád a bűnnék ruttsága

Sirhatz Magjar Nemzet az Jeremiással

.....

Meg Inneplésed is siralommal jó fel

Buval és bánattal bővebben telik el (53 : 1—9, 13—14)

V. ö. Thaly: Adalékok I. 287. l.

⁹⁹ Koszorúk az Alföld vadvirágiból. Arad, 1877. 48. l.

Zokogó sirással sirhaciz Magyar Nemzet
Mert szemed be kötve idegeny nép vezet stb.)

A tűz és víz között ki ülsz nagy bánatba
Ellenségig igája noha hátod nyomja
Kisded jóvaidat ekképpen praedálja. (90 : 2—4)

V. ö. Thaly: | m. I. r. l.:

Tűz-víz között
Megütközött
Kis Magyarországnak.)

Mert sok szomorúság Nemzetünket járja
Szélvészes tengernek körül vette árja
Az idegen népnak sullyos nagy igája
A rzegény kösséget majd az földben zárja
Sok szegény már jutott fonnyasztó éhségre
A sok szomorúság miatt olly szükségre
Hogy Istenen kívül nints más reménsége (108 : 5—11)

Az egykori vallási üldözések is nyomot hagytak a versekben:

Sőt mi keserveseb néha Lelkedben is
Szomorit % háborgat gyakran Hütödben is (90 : 5—6)

Ebből a nehéz helyzetből csak az Isten emelheti ki a nemzetet:

E nevében Iñ rollunk már ostorát
Tégye le oltsa el meg emésztő langját (89 : 22)

Ezen sz: Lelkével Isten vigasztaljon
Nyomoruságunkban mellettünk fel álljon (82 : 21—22)

A legjellegzetesebb panaszkodó vers a 83., ill. a vele azonos 89. számú „Versus Paschalis“. A teljes egészében az országos gyásznak szentelt vers szerzője komoly írődeáki öntudatáról tanúskodik:

Ezért siro vertől pännám meg nem szárad (83 : 13 és 89 : 13)

A „LAKODALMI VERSEZET.“

A daloskönyv anyagából legjobban kikívánczó s egyúttal legérdekesebb darab a könyvvel szervezen össze nem függő, később befűzött ívre (lásd 2—3. lapon) írt hosszú, 116 soros „Lakadalmi Versek“ (a másolatban a 17. számú), mely elsősorban a néprajzos számára szolgál figyelemreméltó tanulságokkal.

A „Lakadalmi Versek“ verses dialógus. Egy 12 soros bevezetővel kezdődik, melynek célja a hallgatóság figyelmének felkeltése:

Figjelmetességgel légy hát Jeles seregh,
Láttyátok hogj vidám elmém nem kesereg,
Mint halálozonak torkom is nem hereg,
sőt nyelvem viditto szép versekkel pereg. (17 : 5—8)

Ezután a műzához fohászkodik a versmondó, amikor egy másik személy (alter) szólal meg s testi és szellemi felsőbbbségére hivatkozva magának követeli a köszöntés jogát:

Álj megh, álj megh pajtás, álj hátréb égy küsség,
Halgas szovaimra Lakadmi (sic!) kösség,
Ugy é, hogj it engem, illet a Tisztesség.
Ezt pedig mellettem tsak kupra³⁰ Mesterség (13—36)

A két „szereplő“ ezután felváltva mondott 8-soros strófákban színlelt vitát rögtönöz, amelyben kölcsönösen „odamondogatnak“ egymásnak felhánytorgatva egymás testi és lelki fogyatkozásait. Aztán — mintegy felésmélve, hogy ez a vetélkedés nem illik az ünnepi alkalomhoz — lassan kibékülnek, mindketten a fiatal pár felé fordítják figyelmüket s Vénusz győzhetetlen voltáról kezdenek beszélni. Közben mégegyszer fellobban a vita, aztán együtt dicsérik az új párt, boldogságot kívánva a házasságra.

Enis azt kívánom az Ingemen belől,
Az igaz szeretet öket jób kéz félől,
Békességes türés örízze más félől,
semmi elne Vesse az igasság mellől. (109—112).

Ha szemlét tartunk a népi lakodalmi rigmus-költészet eddig közzétett anyaga felett, bizonyára nem fogja elkerülni figyelmüket az a hasonlóság, amely annak egyes darabjai s az imént ismertetett verszet között fennáll. Még ha szövegszerű egyezéseket nem tudnánk is kimutatni, a műfaji összefüggés felől akkor sem lehetne kétség; a szövegegyezések pedig mégjobban megerősítik azt a feltevésünket, hogy versünk a népi (elsősorban erdélyi) rigmusköltéssel szervesen összefügg.

Nézzük mindjárt azt a kalotaszegi lakodalmi köszöntőverset, melyet ZILAHY GYÖRGY szintén egy régi kézirat alapján közölt a Nyelvőrben.³¹ Ezt már nem is ketten, hanem hármian „játsszák“: a „vőlegény“, a „menyasszony“ és az „anyós“. A párbeszéd során a fiatal jegyespár összeszólalkozik, heves, sőt durva szemrehányásokkal illetik egymást, végül — az anyós élénk helyeslésétől kísérvé — szakítanak. A műfaji hasonlósághoz egy feltűnő szövegegyezés is járul. Csaknem szószertint látjuk viszont a mi lakodalmi versünk bevezető, a figyelem felkeltésére szolgáló sorait:

³⁰ Ismeretlen szó.

³¹ Nyr. 1888. 472. l.

Becsületre méltó lakodalmi sereg
Mint hogy vég a vendég, szíve nem kesereg.
Halgasson hát minden, a még nyelvem pereg.

A „Lakodalmi Versek“ feltűnő szerkezeti sajátosságával, a párbeszédesség formával az ú. n. vőfélyversekben is gyakran találkozhatunk. Itt a két vőfély vitatkozik. A vita tárgya a házasság. A „második vőfély“ vagy „kis vőfély“ a nőtlenység mellett kardoskodik s álláspontja védelmére példákat sorol fel (pl. Pál apostol). Végül azonban — a dolog természeténél fogva a házasságpárti „első vőfély“ véleménye diadalmaskodik. A vitát itt is önérzetesen vetélkedés fűszerezi:

Az első vőfély: (A kis vőfély szavaira válaszolva)

Megállj, nemsokára felelek szavadra,
Tudom, lakatot vetesz pityvedt ajakadra,
Neked gondod legyen csupán csak magadra,
Különben ütleget kaphatsz a háradra.

(Később:)

Kis vőfély:

Hallod-e barátom, állj elő egy szóra...²²

Egy másik lakodalmi köszöntőből:

Kis vőfély:

Állj félre barátom, hadd én is beszéljek,
Mert olyan legénytől, mint te, még nem félek.²³

²²-MNGy. III. 270. l.

Még egy nagyszalontai betlehemes játékba is eljutott ez-a két sor. Mint legalkalmasabbnak, a „betyár“-nak a szájába adták:

Betyár: (A mellette álló Heródest félrelöki)

Állj férőbb barátom, mer most én beszéljek,
Igen legénytül mint te nem igen félek.²⁴

Ide kell sorolnunk a MNGy. VII. kötetében közölt etédi (Udvarhely vm.!) „húsvét-másodnapi veszekedő vers“-et. A közlés szerint: „Két kis fiú fakarddal megindul s házról-házra járva... veszekedik.“ A bevezető sorok egyik ünnepi köszöntőversünk (a 42. sz.) kezdetére emlékeztetnek:

Orvendjen immár a dicő menyország,
Orvendjen a föld a tenger és az egész világ
Megvirágozott immár a mennyei virág,
Istentől küldetett minékünk aranyág. (339. l.)

²³ SZENTE ARNOLD: A Lendva-vidék néprajza. Ethn. 1898. 122. l.

²⁴ MNGy. XIV. 5. l.

A hosszú vitatkozás után végül is kibékülnek s a mi versünk fent idézett szavaihoz hasonlóan kívánnak jót a ház népének:

Első fiú: Beküljünk meg immár,
 Lelkem sugja belül.
 Az Isten e házat
 Tegye jobbja felül.
 Őrizze az Isten.
 Minden veszélyektől,
 Hogy el ne távozzék
 Az igazság mellől. (343. l.)

Kérdés most már, hogy ezeket az összefüggéseket hogyan magyarázhatjuk. Feltehető-e, hogy a mi lakodalmi versünk az eredetibb s ennek népi vagy oldalági leszármazottai az említett népi verszetek?

A tartalmi ismertetés elején említettük (l. a 12. lapon), hogy a daloskönyv egyetlen darabja, amely a népköltészethez némileg közelebb áll, éppen a „Lakodalmi Versek“. Mindössze egyes szövegrészekről van szó, melyek nem illelnek bele a tudakos, idegen szavakkal megtűzdelt verszetbe.

Ez a néhány sor:

Igaz az, hogy minap éj kús Inspectorságh;
 Hágot volt nyakamban, mert amelj Majorságh.
 Volt ingem rántzában ki szedték hamarságh
 Az ilyen tisztséget verje lé a' kországh (33—36).

semmiképpen sem illik a versbe, sem értelmileg, sem hangulatilag (bolha-motívum). Éppen ezért feltehető, hogy később került az eredeti szövegbe. Az ötletet a népi párbeszédes költészet adhatta, melynek ma is gyakori eleme a „bolha-“ vagy „tetű-motívum“. Pl.:

Mendikás koromba
 Ültem a kucikba,
 Egy nagy fene bolhát
 Fogtam a gatyátok korcába...

— mondja az öreg pázstor egy nagyváradai népi misztériumban.²⁵

A „Lakodalmi Versek“ befejező formulája ma is általános a népköltészetben s feltehető, hogy onnan került bele (vagy maga a darab eredeti szerzője vette át — tudatosan vagy véletlenül — a népköltészetből);

Mennji fővénj vagjan a' tenger árkában,
 Mennji csillag villog az Égh sátorában
 Mennji fűszál fen áll sz: István hovában,
 Annji részek légjen Isten áldásában. (113—116).

²⁵ Nyr. 1888. 520. l. Variánsok: Ethn. 1927. 242. l., MNGy. I. 56., 73. és 129. l.
 KÁLMÁNY: Koszorúk. II. 176. l.

T83.

V. ö:

Amennyi fűszál van a tarka mezőbe,

Amennyi csepp víz van a tenger medrébe

Annyi áldás szálljék szent (név) fejire (MNGy. II. 118. l.)

Amennyi szál fű van a széles mezőbe

Annyi áldás szálljon az István fejére

Jó kívánságnak itt vagyon a vége (MNy. V. 187. l.)

Valame'nyi csillag az magos egekbe',

Annyi áldásokkal álgyon mög az Isten.

(Kálmány: Koszorúk, II. 174. l.)

Ezek az apróságok nem változtatnak a versezet műköltői jellegén. Legfeljebb arra engednek következtetni, hogy a köszöntőt néhányszori elmondás és másolás után jegyezték fel daloskönyvünkben, úgy hogy idegen elemek is kerülhettek bele, de nem áll messze eredeti formájától. Erről tanúskodik a szöveg frissesége, továbbá az, hogy a szöveg végig tisztán érthető, benne az egyetlen említett helyen kívül romlás nem állapítható meg.

A versezet teljes egészében diák-verselő kezenyomát mutatja. Ha nem is volna benne kézzelfogható utalás (Mikor a Classisban rajtam erőt vennél, [Nem gjösz meg ha fellyebb nem perorálsz ennél 59—60), a latin szavak gyakori használata s a mitológiai vonatkozások akkor is elárulnák.

Az ünnepi köszöntők eredetének vizsgálatánál arra az eredményre jutottunk, hogy a mai népi ünnepi köszöntés szokása — legalább is részben — egy, részleteiben még nem tisztázott, az iskolából eredő s diákfiúk által fenntartott hagyomány továbbélése. A mi lakodalmi versünk hasonló folyamatra enged következtetni. A lakodalmi köszöntés szokása is először csak előkelőbb családoknál lehetett divatban s a verselők idősebb diákok voltak. A kolozsvári unitárius kollégium történetében olvassuk: „Menyegzőkön megjelentek s az örvendezőket versekkel s a gazdagabb viszonzás reményében ajándékkal lepték meg. Itt egy explorator és egy salutator működött közre. Amaz kiszimatolta, hogy hol készül a menyegző, ez verset faragott s a menyegzői háznál elszavalta. 1789. nov. 18-án egy ilyen exploratornak azt felelték, hogy régi szokás, kiment a divatból s nem adtak semmit.“³⁰ A szokás azonban még ma is él — a népnél, mely a régi diákverseket eltanulta s máig is mondja. Egy ilyen diák-verset prözött meg daloskönyvünk.

DR. KISS JÓZSEF

HAZAI KÖNYVTERMELÉSÜNK A NEMZETI KULTÚRA SZOLGÁLATÁBAN

A nemzeti kultúrák fokmérői a könyvnyomdák, ezek számából és termékeik jellegéből következtetni lehet a kultúra mindenkori állapotára. Az irodalom jellege és az olvasókedv elterjedése együtthatói a könyvnyomtatásnak, egyik a másik nélkül nem képzelhető el. Ámbár a kereskedelem bekapcsolódása a nyomdaipartermékek értékesítésébe emeli a könyvtermelést, elsősorban mégis a helyi szükséglet kielégítésére szolgál, illetőleg ehhez igazodik. Hazánkat illetően ez a megállapítás annál helytállóbb, mert könyvkereskedelmünk az 1772. évi szabályzat kiadása után is túlnyomóan a könyvkötők kezén maradt, akik nem voltak alkalmas szervei a könyvterjesztésnek. Egyedül Pozsony képez e tekintetben kivételt, ahol már az említett szabályzat kiadása előtt is több könyvkereskedés működött. Ezzel szemben Pozsony nem volt kereskedelmi központ, a könyvértékesítés terén nem tudott számottevő tényezővé lenni.

Egészen más jellegű a könyvkereskedelem, amely nem csupán helyi, hanem idegen irodalmi és nyomdai termelésre is támaszkodhatik, helyi vagy nemzeti kultúrák jellemzéséhez tehát csupán nagy körültekintéssel és a mondott körülmények számbavételével használható fel. Döntő bizonyítékul szolgálhat erre Pozsony könyvkereskedelme, mely a bécsi könyvnyomtatók és kiadók termékeit hozta forgalomba, a helyi nyomdai és kiadói termékek iránt kevés megértéssel viseltetett. Nemzeti kultúránk jellemzésénél tehát elsősorban a könyvnyomdák működésére kell figyelemmel lennünk, számba kell vennünk termékeik mennyiségét és jellegét, hogy pontos képet alkothassunk nemzeti kultúránk állapotáról.

Nemzeti kultúránk szempontjából viszont sorsdöntő volt az 1790—91. évi országgyűlés azon rendelkezése, mely a magyar nyelv terjedése és csinosodása érdekében annak a gimnáziumokban, akadémiákon és az egyetemen való rendszeres tanítására vonatkozott. Ez a rendelkezés egyrészt vizsgálható volt II. JÓZSEF németesítő politikájára, másrészt azonban törökvést is fejezett ki, mely a magyarságot kultúrtényezővé kívánta tenni s ami az irodalomban rövidesen meg is történt. Ennek a folyamatnak a szemléltetését célozza a jelen dolgozat s e célra a XVIII. század utolsó évtizedének könyvnyomtatását és kereskedelmét tette vizsgálat tárgyává.

Ámbár az 1703. évi kiváltságlevél a török hódoltság alól felszabadított Budát nevezte meg az ország fővárosaként, a valóságban még sokáig

Pozsony mögött maradt s a vidéki városok sekélyes életszínvonalát képviselte. E megállapítást egyetlen könyvnyomdájának a működése szemlélteti a legjobban, amely nyomda megalapítása óta inkább visszafejlődött. Látható ez abból a kimutatásból, amelyet a helytartótanács 1784. január 2-án kelt rendeletére készített a nyomda akkori tulajdonosa a nyomda 10 esztendő működéséről. (Magyarországi könyvnyomdászat és kereskedelem a XVIII. században. 19. és kk.) E kimutatás szerint 1774-től 1780-ig csaknem kizárólag ájtatossági célokat szolgáló munkák és népies széphistóriák készültek a nyomdában, amelyek egyike sem képviselt irodalmi értéket. 1780 után feltűnő módon megsaporodtak az orvostudományi értekezések, amik az egyetemnek Budára történt áthelyezésével kapcsolatos. 1783-ban az egyetem Budáról Pestre került s a budai nyomda újból visszaesett régi színvonalára, amint az LANDERER ANNA 1810. évi könyvjegyzékéből látható (*Catalogus librorum, vagyis könyveknek lajstroma, mellyek találtnak Landerer Anna könyvnyomtató műhelyében*), amelynek végén a következők olvashatók: „találtnak külömbféle világi históriák, énekek, ájtatos imádságok s. t. efféléknek egy kontza 36 kr.“ Kivételt képeznek VIRÁG BENEDEK munkái, amelyek itteni előállítását a szerző budai lakása indokolta.

Erős versenytársat kapott a budai LANDERER-nyomda az 1777. február 10-én Nagyszombatról Budára helyezett egykori jezsuita, most már egyetemi nyomdában, amely 4 sajtóval, 7 nyomdással, 6 szedővel, 1 betűöntővel és 11 hajtogató munkással kezdte meg itteni működését, tehát a budai LANDERER nyomdánál jobban volt felszerelve. Erősen csökkentette a nyomda versenyképességét, hogy hatósági ellenőrzés alatt állott s ennek következtében hiányzott belőle az üzleti vállalkozáshoz szükséges mozgékony-ság. 1779. november 5-én kizárólagos szabadalmat kapott tankönyvek kiadására, ami a többi nyomdával szemben kedvezőbb helyzetbe juttatta, mert a tankönyv volt e korszak legkeresettebb sajtóterméke. E téren nem volt azonban önálló, csupán a helytartótanács vonatkozó rendeleteit hajtotta végre. Honi tankönyvekben hiány is volt s a helytartótanács kénytelen volt 1755. április 11-én 100—100 arany pályadíjat kitűzni földrajzi és történelmi tankönyvekre. A tankönyvkiadási szabadalom második évtizedének a végén, 1798-ban jelent meg 22 oldalon az a könyvjegyzék, mely az egyetemi nyomdában készült tankönyvekről adott beszámolót. Külön sorolta fel a könyvjegyzék a gimnáziumi s külön az elemi iskolai tankönyveket, amely utóbbiak a szerző megnevezése nélkül jelentek meg. A gimnáziumi tankönyvek közül megemlítendők HORVÁTH JÁNOS volt jezsuita s utóbb pesti egyetemi tanár munkái: *Elementa physicae* (1790), *Summarium elementorum physicae* (1794), *Institutiones metaphysicae* (1795), *Elementa matheseos* (1772—73), mindannyi latin nyelvű, mert az 1790. április 20-án kiadott helytartótanácsi rendelet szerint a felsőbb isko-

lák tannyelve a latin volt (libri praelectionum huius idiomatis adhibebuntur.) Az egyetemi nyomda ez irányú működése tehát nemzeti kultúránk szempontjából nem jelentett nyereséget, az azonban kétségtelen, hogy az általános kultúra terjesztése szempontjából számottevő volt.

Az 1777. évi *Ratio educationis* 201. szakasza szerint az egyetemi nyomda tudományos irodalmi termékek kiadására is rendelve volt, e téren nem volt azonban önálló, mert a rendelkezési jog a helytartótanácsot illette meg. Az első budai évtizedek alatti időszakból kevés ilyen kiadványa ismeretes, amelyek közül említésre méltók SCHRAUD FERENC orvostanár „*Historia pestis Sirmiensis*” című műve és SCHÖNWISNER ISTVÁN „*Notitia rei nummariae*” című munkája. A tudományos irodalmi termékkel nem volt szerencséje az egyetemi nyomdának, azok nagy része eladatlanul raktáron maradt, mint ez KATONA „*Historia critica regni Hungariae*” című művével igazolható, melynek 400 példányából 1811-ig egyetlen darabot sem sikerült eladni. Ebben a balsikerben jelentős része volt a könyvértékesítés szervezetlenségének, mert jóllehet már a *Ratio educationis* is kívánatosnak tartotta, hogy az egyetemi nyomda könyvkereskedéssel bővíttessék (librarium typographiae adjungatur), sokáig nem került rá a sor s megvalósulásakor is csupán az egyetemi nyomda kiadványaira szorítkozott. Bizományosai megválasztásában sem volt szerencsés az egyetemi nyomda, mert az 1798. évi könyvjegyzék tanúsága szerint ezek többnyire vidéki könyvtők és tanárok voltak, akik a legjobb esetben a tankönyvek értékesítése terén mutathattak fel eredményeket. Ezzel szemben megfelelő vezetés mellett azzá lehetett volna az egyetemi nyomda, amiről DECSY SÁMUEL álmodott (1790) „*Pannóniai Féniesz*” című munkájában, t. i. „a magyar tudósoknak hazájuk javára intézett igyekezeteket felvirágoztatni”. De nem volt szerencsés az egyetemi nyomda elhelyezése sem, mert Buda az egyetem Pestre történt áthelyezése után megszűnt tudományos, tehát könyvfogyasztó központ lenni, kereskedelmi téren pedig messze maradt a szomszédos Pest mögött. Ha a nyomdát az egyetemmel egyidejűleg Pestre helyezték volna, akkor az itteni magánvállalatok komoly versenytársat kaptak volna, ami tudományos irodalmunk felvirágoztatására jótékony hatást gyakorolt volna.

A pesti nyomdáról a helytartótanács 1792. október 9-én kiadott rendeletére kimutatást készített a városi tanács, melyben a következő nyomdákra számolt be: TRATTNER MÁTYÁS nyomdája az Uri-utcában, LANDERER JÁNOS MIHÁLY nyomdája a Fő-téren s PATZKÓ FERENC nyomdája a Kecskeméti-utcában. Szám szerint alig szárnyalták túl a budai nyomdákat, de kivétel nélkül kipróbált vállalatok voltak, amelyek Pestet nyomdaipari központtá tették. A bécsi TRATTNER JÁNOS TAMÁS már 1757-től kezdve kezében tartotta a magyar könyvpiacot, 1773-tól kezdve pedig betűöntője termékeit sikerült a magyarországi nyomdákhoz eljut-

tatni. (Magyarországi könyvnyomdászat és kereskedelem. 11. l.) 1782. február 20-án engedélyt kért, hogy Pesten mint az ország központjában (in Pest als in dem Mittelpunkt des Königreichs) nyomdát, betűöntőt és könyvkereskedést alapíthasson s erre 1783. január 30-án megkapta az engedélyt. Magyarországi vállalkozásaival azonban távolról sem volt olyan szerencséje, mint a birodalom többi részeiben keletkezett vállalataival. A pesti nyomdát ugyanis 1789-ben keresztfiának, TRATTNER JÁNOS TAMÁSNAK adta keresztapai ajándékképpen s a kiskorú gyermek helyett egyelőre az apja, TRATTNER MÁTYÁS szerepelt nyomdatulajdonosként. Ez a TRATTNER MÁTYÁS 1778. augusztus 14-től kezdve a budai egyetemi nyomda igazgatója volt, 1783. június 3-án azonban állását elvesztette s az újonnan alapított pesti TRATTNER-nyomda élére került. A rohamosan fejlődő Pest városának sokáig a TRATTNER-nyomda volt a legjelentősebb nyomdaipari vállalata, mert SCHAMS 1821-ben kiadott „*Beschreibung der Freistadt Pesth*“ című munkája szerint 10 sajtóval dolgozott s évenként 650 köteg papirost használt fel. A TRATTNER-nyomda működéséről első ízben az 1793. augusztus havi beküldött kötelezpéldányok adnak számot (Magyarországi könyvkereskedelem. 13. l.), amelyekből nem lehet nagyobb üzleti forgalomra következtetni. Ismereteseek még az 1795 július 7-én és 1797 augusztus 10-én beküldött nyomdai kötelezpéldányok (Magyarországi könyvkereskedelem. 14. l.), az utóbbi jegyzék 3 esztendő nyomdai tevékenységéről számolt be. E szerint a nyomdában készült könyvek száma kezdetben nem volt nagy s nem is voltak nagyobb jelentőségű munkák, később azonban erősen fellendült s ha a kiadás terén nem is vitt vezető szerepet, műszaki felkészültsége miatt szívesen keresték fel az írók.

A pesti LANDERER-nyomda a ROYER FERENC alapítása volt (1773), az alapításhoz azonban a pozsonyi LANDERER JÁNOS MIHÁLY adta a tőkét, minthogy pedig ennek a tőkének a visszafizetése egy évtizeden át nem sikerült, a nyomda 1782 május 18-án a hitelező LANDERER JÁNOS MIHÁLY tulajdonába ment át, aki azt 1783. június 4-én hasonló nevű fiának adta át. Az alapításhoz adott tőke nem volt nagy s ennek megfelelően a nyomda is szerény méretű lehetett, érdemleges tevékenységet nem tudott kifejtetni. Az említett tőkét nem is készpénzben, hanem nyomdai felszerelésben kapta ROYER FERENC, ami valószínűen a pozsonyi nyomda kiselejtezett anyagában állott. A LANDERER-család vállalatának súlypontja ennek következtében a jobban felszerelt pozsonyi nyomdákra esett s a pesti nyomda megszerzése egyelőre csupán annyi előnyt hozott, hogy a pozsonyi és kassai nyomdák termékeit is piacra lehetett hozni, amint ezt a kiadott könyvjegyzékek tanúsítják. Az ifjabb LANDERER JÁNOS MIHÁLY haláláig (1809) e téren nem történt változás, mert SCHAMS 1821-ben kiadott „*Beschreibung der Freistadt Pesth*“ című munkája szerint a pesti LANDERER-nyomda mindössze 3 sajtóval dolgozott, DORFFINGER 1827-ben kiadott *Wegweiserje*

szerint viszont már 6 sajtóval volt felszerelve. Ebben az időben már LANDERER JÁNOS MIHÁLY fia, LAJOS volt a vállalat tulajdonosa és vezetője, aki a pozsonyi nyomdát teljesen felszerelte s működése súlypontját Pestre helyezte át, ahol rövid időn belül vezetőszerphez jutott a nyomdaipar terén.

LANDERER sikeres kiadói tevékenységének titkát az a „híradás“ tartalmazza, amelyet 1786. áprilisban Pozsonyban adott ki a következő cím alatt „*A második kiadásbeli magyar könyvekről való híradás*“, ami azt jelenti, hogy egy ilyen „Híradást“ már adott ki és pedig a szöveg szerint „1785. augusztus 15-én“. Magyar könyvek terjesztése II. JÓZSEF uralkodásának derekán merész vállalkozás volt úgy politikai, mint üzleti szempontból is, s az utóbbit úgy oldotta meg LANDERER, hogy előfizetőket gyűjtött, amint a magánosok is így bocsátották sajtó alá műveiket. Az 1785. évi első előfizetés eredményeiről azt közli LANDERER, hogy „már kezeikhez is szolgáltatam az előre fizetett uraságoknak és asszonyságoknak az első kiadásra feltett könyveket“, tehát már 1785-ben megkezdte magyar nyelvű munkák kiadásának előfizetés útján való biztosítását. Arról nem ad felvilágosítást, hogy miképen történt az előfizetők gyűjtése, de az bizonyos, hogy az ország egész területére kiterjedt s minden társadalmi réteget felölelt, mert az előfizetők névsorában nem csupán főnemeseink, hanem iskolamesterek és iparosok is szép számmal szerepelnek. Főnemeseink közül a következők neveit sorolja fel: gr. AMADÉ THADDEUS, gr. BALASSA FERENC, gr. DÁNFFY GYÖRGY, gr. BERÉNYI BORBÁLA, gr. BETHLEN PÁL, gr. ERDÖDY JÁNOS és JÓZSEF, gr. FESTETICH GYÖRGY, gr. HALLER ANTAL, gr. KOHÁRY FERENC, gr. KOLLONITS LÁSZLÓ és gr. SZIRMAY JÁNOS. Ezzel szemben irodalmunk csillagai közül csupán a következők vannak megnevezve: DUGONICS ANDRÁS, KAZINCZY FERENC és BARÓTI SZABÓ DÁVID. A második kiadás előfizetőinek száma emelkedett ugyan, de viszont az első kiadás előfizetői közül sokan kimaradtak. A vállalkozás célját így jelölte meg: „Feltett végem ezen szándékomban semmi nem egyéb, hanem hogy kiváltképpen a köz és alrendű nép között a hasznos magyar könyveknek számát szaporítsam és bővítssem, és hogy az eképpen különbb-külömbb tudományokban gyanapodást és előmenetelt vihessen“, vagyis azon néprétegek műveltségét akarta emelni, amely néprétegek nyelvi nehézségek miatt nem tudtak magasabb értelmiségi színvonalra emelkedni s ezzel a magyar kultúra terjesztése körül hervadhatatlan érdemeket szerzett. Vállalata pártfogására elsősorban a tehetősebbeket szólította fel azon indokolással, hogy áldozatukkal „azokat a magyar hazfiakat segítik, kik a *maguk született nyelveken* kívül mást nem tudnak“, e célból „két, három s több nyomtatványokra“ való előfizetést ajánl, hogy a fölös példányokat a kevésbbé tehetősek között eloszthassák. Az előfizetési díjat pedig lapon-

kint állapította meg s hangsúlyozottan kiemelte, hogy „száz laplagból álló nyomtatványt éppen egygy tseppet se sok két német forint.“ De nem csupán előfizetőket gyűjtött, hanem a szerzőket is felszólította, hogy „magyar nyelven készült akár tulajdon, akár más nyelvből fordított munkáikat, csak hogy azok szépen és két kézíróványban legyenek leírva“ küldjék be hozzá, azokat „örömet ingyen ki fogom venni és ki is fogom tulajdon magam költségén nyomtatni, — ha szándékomnak folytatására elégséges előfizetménnyel megsegítő akadna“.

A kiadásban segítségére voltak: BARÓTI SZABÓ DÁVID, RAJNIS JÓZSEF, KAZINCZY FERENC, MOLNÁR JÁNOS és BENKŐ JÓZSEF, akik valóságos irodalmi tanácsként szerepeltek mellette. A kész kéziratok között többek között a következőket nevezte meg: „Faludi Ferentz úr, kinnek nem csak verseit, hanem minden munkáit szándékozom kiadni,“ továbbá „Szabó Dávid úr, ki Szigvártnak klastromi történetét magyarra fordította“ stb.

Felette tanulságos lenne a kiadásra szánt kéziratoknak a valósággal kiadott munkákkal való összehasonlítása, mert ily módon megállapítható lenne, hogy mennyi valósult meg LANDERER terveiből, amire az 1794. évi katalógus adhatna alkalmat, mely a pozsonyi, pesti és kassai nyomdák magyar könyveit tartalmazza. (*Landerer Mihály pozsonyi, pesti és kassai könyvnyomtatójában a következő jeles magyar könyvek találtakak.*) Ezek sorából kiemelendők a következők: DUGONITS ANDRÁS munkái, MOLNÁR BORBÁLA munkái, VERGILIUS eclogái RAJNIS JÓZSEF fordításában, *Svédí grófné rendes történetei*: egy juhászi játékkal egyetemben, MOLNÁR JÁNOS magyar könyvháza, B. SZABÓ DÁVID verskoszorúja, FALUDI FERENC nemes embere s végül „*Jeles történetek, mellyeket a magyar játékszínre alkalmaztatott Dugonits András kir. oktató*“, amelyek „még sajtó alatt vagnak.“

Érdekes emléke LANDERER JÁNOS MIHÁLY könyvterjesztői tevékenységének az a jegyzék, melyet *Vásári könyvtár* címen adott ki 1798-ban. (*Vásári könyvtár vagyis rövid lajstroma azon könyveknek, mellyek Landerer Mihály typographiájában a folyó 1798 esztendőben kijöttek vagy kijövendenek.*) A bevezető sorokban elmondja LANDERER, hogy „Vándorlott ugyan öt hónapok előtt itt és amott Magyar hazánk közepében egy hasonló nevezetű könyvlajstrom, de rész szerént mivel német nyelven irattatott, rész szerént pedig mivel többnyire csak némelly apróságoknak megújított nyomtatványait foglalta magában s ami több az is feles áron árultatott, igen kevés kezek között fordult meg. Mi magyarok vagyunk, ugyanazért okoskodjon bár akárki is másképpen, szabad vele, én abban az erős hiedelemben maradok, hogy hazánk fiaival a magyar könyveket leghasznosabban fogjuk nemzeti saját nyelvünkön közleni és ez által a magyar *literaturát* inkább felsegélteni.“ LANDERER igazán irodalompártoló lelkiiségre

vall, hogy a vásári katalógust felajánlotta mások kiadványainak hirdetésére is, ami azért maradt el, mert maga a katalógus nem jelent meg többször. Ugyanezen katalógus könyveinek második csoportja a következő címet viseli: „A közelebbi múlt esztendőikben kijött nevezetesebb magyar könyvek“. A harmadik csoport címe: „Azon új könyveknek lajstroma, mellyek jövő esztendőre nevezetesen a *pesti nyári vásárra* ki fognak jönni“ amiből megállapítható, hogy a katalógus a pesti vásárok céljaira készült. Jellemző a katalógusra, hogy bőségesen ismerteti a címük szerint felsorolt könyvek tartalmát, hogy a vásári közönséget vásárlásra bírja. A könyveken kívül orvosneveket is hirdet, aminek vásárok alkalmával nagy kelen-dősége lehetett. Végül bizományosait sorolja fel, akik csaknem kivétel nélkül vidéki könyvkötők voltak.

Jellemző LANDERER J. MIHÁLY könyvterjesztői tevékenységére az a 8 oldalas kis könyvjegyzék is, melyet 1802-ben adott ki a következő cím alatt: „*Landerer Mihály pozsonyi és pesti nemzeti könyvnyomtató és árosnál egyéb jeles könyveken kívül az újjabbak közül még a következők is foglaltatnak*“, vagyis a katalógus az új kiadványok terjesztésére volt rendelve. A katalógusban foglalt latin és magyar nyelvű könyvek közül kiemelendők a következők: WAGNER: *Collectanea genealogico-historica*, továbbá: *Analecta Scepusii* és *Diplomatarium comitatus Sarosien-sis*; DUGONICS: *Magyaroknak uradalmaik és Római történetek*, (a mely utóbbit a következőleg jellemezte: „Ezen könyvnek közrebotsátására alkalmazottakat adtak a szerzőnek az asszonyi főnek mostan igen módiban lévő sok számú fodorításai és tsiga-bugjai, mellyet közönségesen Ala Tit-nak neveznek!“), SZAICZLEÓ: *Kis magyar phrasacologia vagy magyar Tzitzeró*, GYÖNGYÖSI ISTVÁN költeményes maradványai, RABENER szatírái GELLERTnek egy vígjátékával egyetemben stb. De orvosszereket is ajánl a katalógus: Podagra ellen való víz, Egyiptomi élet balsam, Fogfájdalmat enyhítő tinctura, Lublói savanyú víz. Bizományosait is felsorolja, kik kevés kivétellel vidéki könyvkötők voltak. Különös figyelemre tarthat számot még a katalógus végén olvasható következő „Híradás“: „A magyar litteraturának gyarapodását hazafiúi indulatból óhajtván, a pozsonyi és pesti már régtől fogva ismeretes két typográphiámat már olly tökéletességre hoztam, hogy akárminemű nyomtatásbéli szolgáltatcomat is minden hazámfiának bátran ajánlhatom“, ami kétségkívül jó hatással lehetett a nyomda forgalmára, s a „nemzeti könyvnyomtató“ elnevezésre teljesen rászolgált azzal, hogy pesti megtelepedésétől kezdve nagy pártfogója volt a magyar irodalomnak.

LANDERER JÁNOS MIHÁLY kiadói tevékenységéről utolsónak az 1809. évi katalógus számolt be (*Catalogus librorum qui apud Michaelem Landerer Posonii et Pestini propriis sumptibus excusi sunt*), amely LANDERER

halála évében készült s kiadói tevékenységének teljes képét adja. E szerint a LANDERER nyomdában készültek BALASSA BÁLINT vitézi énekei, BENICZKY PÉTER magyar rithmusai, BESSENYEI GYÖRGY vallásbölcseleti munkái, DUGONITS ANDRÁS műveinek hosszú sorozata (*Etelka, Arany peretzek, Gyapjas vitézek, Trója veszedelme, Ulysses történetei*), FALUDI FERENC udvari és nemes embere, KAZINCZY FERENC GESSNER-fordításai, GYÖNGYÖSI ISTVÁN költeményes maradványai, MÉSZÁROS IGNÁC *Kartigámja*, RAJNIS JÓZSEF VERGILIUS-fordítása, szóval a magyar irodalom színe-java. S mindezek csupán LANDERER saját kiadványai, a magánosok számlájára készült nyomdatermékek sorozata bizonyára bőszesebb, ami egyrészt a LANDERER-nyomda nagyarányú tevékenységéről tesz bizonyosságot, másrészt nemzeti irodalmunk örvendetes fellendülését tanúsítja.

A pesti PATZKÓ-nyomda EITZENBERGER FERENC ANTAL alapítása volt, aki 1763. január 31-én kapott nyomdai szabadalomlevelet. A fogyatékos felszerelésű és jelentéktelen nyomdát 1785-ben LETTNER GOTTFRIED JÓZSEF szerezte meg (Magyarországi könyvnyomdászat és kereskedelem 10. l.) s csupán 1788-ban jutott PATZKÓ FERENC ÁGOSTON pozsonyi könyvnyomtató kezébe. PATZKÓ már Pozsonyban erős versenytársa volt LANDERER JÁNOS MIHÁLYnak, kinek legbiztosabb jövedelmi forrását, a helytartótanácsi és kamarai nyomtatványok előállítását sikerült nyomdája számára megszerezni. Nagyon valószínűnek látszik, hogy a pesti nyomda megszerzésénél is az a gondolat vezette, hogy továbbra is sikerülni fog a helytartótanácsi és kamarai nyomtatványok előállítását nyomdája számára biztosítani. Ez az elgondolás azonban nem vált be, mert a nevezett nyomtatványok előállítása az egyetemi nyomda feladata lett, mely a helytartótanács-hoz és kamarához hasonlóan Budán volt elhelyezve. Nincsenek adataink a PATZKÓ-nyomda felszereléséről, az azonban bizonyos, hogy nem tudott nagyobb jelentőségre szert tenni, a TRATTNER- majd a LANDERER-nyomda háttérbe szorította. 1830-ban BEIMEL JÓZSEF vásárolta meg 12.000 forintért, ami szintén a mellett tanúskodik, hogy nem volt jobban felszerelt nyomda.

A pesti nyomdaipar élén tehát a XVIII. század utolsó évtizedében a TRATTNER- és LANDERER-nyomdák állottak, melyek közül a LANDERER-nyomda érdemel különös figyelmet, mert kezdettől fogva a hazai irodalom felvirágoztatásán munkálkodott. A LANDERER-nyomdák közül a mondott időszakban a pozsonyi nyomda volt a jelentősebb, a könyvértékesítés terén azonban már Pest vitte a vezetőszerepet, amelyet innen kezdve mindvégig megtartott.

A helytartótanács 1792 október 9-én kiadott rendeletére a könyvnyomtatókhöz hasonlóan a könyvkereskedésekről is kimutatást készített a pestvárosi tanács, amely kimutatás a következőkről számolt be: WEINGAND JÁNOS MIHÁLY az Egyetem-téren a Beleznay-házban, STROHMAYER IGNÁC ANTAL a Gyógy-utcában a Köpff-házban, PAUER MIHÁLY a Váci-

utcában a Gabler-házban, STACHEL JÓZSEF az Egyetem-téren az Ambrózy-házban, LINDAUER JÁNOS a Váci-utcában a Sötér-házban; elég tekintélyes szám, amelyet lényegesen emel a könyvkötők sorozata, nevezetesen: MÜLLER ANTAL a Sebestyén-téren, MITTENDORFFER JÓZSEF a Himző-utcában, HERTRUM JÁNOS a pianistáknál, EXNER ISTVÁN a Kígyó-utcában a Köpff-házban, KAMMERLOHR ADÁM a Zöld-téren, özv. FISCHER JÁNOSNÉ az Újvilág-utcában. Ezek a könyvkötők könyvárusítással is foglalkoztak s ezért bátran besorozhatók a könyvkereskedők közé annál is inkább, mert nem egy könyvkötőből lett utóbb könyvkereskedő, többek között id. és ifjabb KIS ISTVÁN, kik közül az utóbbi kevés halála előtt 1846. június 12-én folyamodott könyvkereskedői jogosítványért, aminek megadását azzal hártották el, hogy a többi könyvkötőhöz hasonlóan úgy is jogosítva van arra, hogy imakönyvekkel, tankönyvekkel és kalendáriumokkal kereskedhessék. Úgy látszik, hogy az 1772. évi könyvkereskedői szabályzatot egyáltalán nem tartották be, mert egyetlen olyan esetet sem találtunk, ahol a könyvkereskedői jogosítványért folyamodó elméleti képzettségét vizsgálat tárgyává tették volna. De vagyoni helyzetükre sem voltak figyelemmel, minden vagyont nélkülöző is szerezhettek könyvkereskedői jogosítványt, amint ezt a STROHMAYER IGNÁC ANTAL esete is bizonyítja. (Régi pesti könyvkereskedők 29. l.) Ennek aztán az volt a következménye, hogy sorra csődbe kerültek s csupán 1—2 jobban megalapozott vállalat tudott állandósulni.

Pest város első modern könyvkereskedése a WEINGAND és KÖPFF társasület oly módon keletkezett, hogy a bajorországi Kohlgrab helységből való WEINGAND JÁNOS GYÖRGY 1770 március 12-én megvásárolta a tönkrement MAUS GELLÉRT könyvkereskedői jogosítványát, amelyet 1748 szeptember hóban szerzett meg. (Régi pesti könyvkereskedők 18. l.) WEINGAND az üzletet nem sokáig folytatta egyedül, hanem a bajorországi Hochenschwangau-ból való KÖPFF JÁNOS GYÖRGYöt vette társul maga mellé, aki 1775 március 3-án lett pesti polgárrá. WEINGAND JÁNOS MIHÁLY alapítását minden valószínűség szerint WEINGAND JÁNOS GYÖRGY bécsi könyvkereskedő segítette elő, aki a társasület megszűnésekor annak legnagyobb hitelezőjeként jelentkezett. KÖPFF JÁNOS GYÖRGY viszont megfelelő hitelképességet biztosított a vállalat számára, mert gazdag pesti özvegyasszonyt vett feleségül, akit WEINGAND arról biztosított, hogy KÖPFF halála után üzlettársul fog elismerni. A társasvállalat már 1774-ben terjedelmes (392 l.) könyvjegyzéket adott ki (*Catalogus universalis librorum omni genere facultatis, qui venales prestant Pestini in officina libraria J. M. Weingand et J. G. Köpff bibliopolarum in platea Vacienti in domo Schoetariana e regione Cervi Aurei*), amelyből megismerjük azt a könyvanyagot, mely a társasület alapját képezte. A könyvjegyzékben szakcsoportokként vannak felsorolva a könyvek (Authores classici, Bau-

bücher, Bibeln, Wienerbücher, etc.), de jelentős mennyiségű hangjegyannyal is rendelkeztek, amit csak általánosságban jelöltek meg (Musikalische Bücher, als Antiphonen, Arien, geistliche und weltliche, deutsche und lateinische Cantaten, Clavierstücke etc.), de amiről az üzletben külön katalógus állott rendelkezésre (von allen diesen ist ein besonderer Catalogus mit beigesetzten billigen Preisen bey uns à parte zu haben). 1779-ben újabb terjedelmes könyvjegyzéket (263 l.) adott ki a társasvállalat, amely ismét csak szakcsoportokban sorolta fel a könyveket (*Catalogus librorum juridico-medico-historico etc., qui venales prestant Pestini et Buda apud J. M. Weingand et J. G. Köpff*). Ehhez a katalógushoz 5 pótfüzet járult, melynek utolsó darabja 1784-ben jelent meg s terjedeleme csaknem elérte az alapkatalógust. Sajnos, ezekben a katalógusokban alig lehet magyar könyvet találni, de annál nagyobb számmal van képviselve a német és latin nyelvű irodalom, ami a könyvkereskedésnek tudományos jelleget kölcsönöz. (Régi pesti könyvkereskedők 22. l.) A francia, angol és olasz nyelvű könyvkészletről külön katalógus készült (*Catalogue des livres français, italiens et anglais, qui se trouvent chez Weingand et Köpff rue de Serpent à Pest*), amelyek vásárlói a könyvkereskedés számadási könyvei szerint főrangú családaink köréből kerültek ki. A kiadott katalógusokon kívül az is mutatja a vállalat sikeres fejlődését, hogy 1774-ben csak Pesten, 1778-ban már Budán is s 1784-ben Kassán is voltak fiókjai, amihez hasonló fejlődést egyedül a pozsonyi LANDERER könyvnyomtató üzeme mutathatott fel. Sajnos, KÖPFF 1785 június 2-án meghalt s ez a több mint egy évtizeden át virágzó könyvkereskedés végét jelentette. WEINGAND 1774. február 12-én kelt kötelezvénye szerint ugyanis KÖPFF özvegyének társtulajdonosként kellett volna az üzletbe belépni, ez azonban nem történt meg, mert az özvegy ragaszkodott a társasület felszámolásához. Ennek okát nem sikerült megállapítani, az azonban kétségtelen, hogy erre komoly okai lehettek, mert ő maga nem értett a könyvkereskedéshez s kénytelen volt üzletvezetőket alkalmazni. WEINGAND JÁNOS MIHÁLYNAK viszont nem volt meg az üzletvitelhez szükséges tőkéje s kénytelen volt üzletét szűkebb körre szorítani, amint ezt a társasület felszámolása után kiadott katalógusai tanúsítják. A társasület felszámolására vonatkozó iratok azonban nagybecsűek számunkra, mert teljes bepillantást nyújtanak az üzlet benső életébe. Az üzleti követelések összeállításából ugyanis meg lehet ismerni a vásárlóközönset, az üzleti tartozásokból pedig a beszerzési forrásokat. A vásárlóközönset sorában természetesen jelentős helyet foglalnak el a vidéki könyvkötők, kik a könyvterjesztés nélkülözhetetlen eszközei voltak. Az üzleti tartozások viszont arról tesznek tanúságot, hogy szerteágazó összeköttetésekkel rendelkezett a vállalat. (Régi pesti könyvkereskedők 24. l.)

WEINGAND további üzletvitelének legérdekesebb emléke az 1792-ben kiadott könyvjegyzék, mely az addigi gyakorlattól eltérően már a magyar irodalmi termékeknek is figyelmet szentel. WEINGAND 1792. évi katalógusának magyar könyvei 20 oldalt foglalnak el s nevezetesebb darabjai a következők:

ANDRÁD SÁMUEL: Elmés és mulatságos rövid anekdóták, melyeket egybegyűjtött s magyar nyelven kiadott. 2 k. Bécs, 1790.

ARANKA GYÖRGY: Budai basa. Bécs, 1791.

BENKŐ SÁMUEL: A fekete epés mértékletnek stb. Pest, 1791.

CSAPÓ JÓZSEF: Orvosló könyvetske. Pozsony, 1791.

DUGONICS ANDRÁS: Tudákosságnak stb. Pest, 1784.

„ „ Etelka. Pozsony, 1791.

„ „ Arany perezcek. Pest, 1790.

GVADÁNYI JÓZSEF: Falusi notáriusnak budai utazása. Pozsony, 1790.

FALUDI FERENC: költeményes maradványai. Pozsony, 1787.

MÉSZÁROS IGNÁTZ: Kártigám története. Pozsony, 1780.

KAZICZY FERENC: Heliconi virágok. Pozsony, 1791.

KÖNYI JÁNOS: Elmefuttatások. Buda, 1792.

„ „ Ganganelli levelei. Buda, 1783.

„ „ Magyar hadi román. Pécs, 1779.

„ „ Mindenkor reventő Demokritus. Buda, 1792.

„ „ Florentz és Lion. Buda, 1792.

MOLNÁR JÁNOS: Magyar könyvház. Pozsony, 1785.

NAGYVÁTI JÁNOS: Szorgalmatos mezci gazda. Pozsony, 1791.

PATIKAI LUKÁCS: Szántóvető embernek oktatása. Pest, 1792.

PÉTZELI JÓZSEF: Minden es gyűjtemény. Komárom, 1790—92.

RÉVAI MIKLÓS: egyes versei. Pozsony, 1787.

Két nagyságos elmének költeményes születményei. Pozsony, 1789.

SZABÓ DÁVID: Új mértékre vett verseknek könyvei. Kassa, 1777.

SZEKÉR JOÁKIM: Magyarok eredete. Pozsony, 1791.

SZENTHE PÁL: Magyar iskola. Pest, 1792.

TESCHEDIK SÁMUEL: Paraszt ember. Bécs, 1786.

RAINIS: Vergilius eklogái. Pozsony, 1789.

Az 1792. évi katalógus szembeötlő tulajdonsága, hogy a régibb katalógusokkal szemben sok benne a magyar könyv, ami egyrészt a magyar könyvek iránti fokozottabb érdeklődésnek tulajdonítható, másrészt a könyvkereskedőnek a kereslethez alkalmazkodó üzleti érzékéről tesz tanúságot. Az utóbbiban része lehet EGGENBERGER JÓZSEFnek, aki ebben az időben már munkatársa volt az üzlettulajdonos WEINGANDnak, utóbb pedig üzlettársa s utóbb örököse lett. EGGENBERGER JÓZSEFnek a magyar könyvek iránti fokozott érdeklődéséről tanúskodnak azok a katalógusok, melyeket mint a könyvkereskedés egyedüli tulajdonosa WEINGAND hajál

után kiadott. (*Tudósítás. Eggenberger József boltjában találtak a következő munkák, 1807; Eggenberger Józsefnél a következő s több más könyvek találtak; 1813; Új könyvek Eggenberger Józsefnél, 1816; Eggenberger Józsefnél a következő s több más könyvek találtak, 1821 stb.*)

Sokkal szomorúbb véget ért a KÖPFF özvegyének osztályrészül jutott könyvnyomda, amelyet az özvegy 1788. április 27-én STROHMAYER IGNÁCZNAK adott el, aki minden pénz nélkül vette át az üzletet s ámbár azt a hajdani társasvállalat nyomdokain igyekezett vezetni, 1793 március 4-én töpönt elhalálózása után a hitelezők csődöt indítottak az üzlet ellen, amely ennek folyamán teljesen feloszlott. A csődiratokból egyrészt az állapítható meg, hogy STROHMAYER a bizományi üzletre helyezte vállalata súlypontját, ami a megfelelő tőke hiányának a következménye volt; másrészt túlnyomóan német könyvkereskedőkkel állott összeköttetésben s német könyveket tartott raktáron, amiben a WEINGAND és KÖPFF társasvállalat nyomdokain haladt.

A bécsi TRATTNER JÁNOS TAMÁS is alapított könyvkereskedést Pesten, amelynek könyvei erősen el voltak terjedve, az üzlet vezetőivel való folytonos bajai azonban arra indították, hogy rövidesen PAULER JÁNOS MIHÁLY nevű üzletvezetőjének adta át a könyvkereskedést, akinek alig lehetett megfelelő üzleti tőkéje, mert rövidesen csődbe került. 1795-ben KISS ISTVÁN óbudai könyvkereskedő szerezte meg a könyvkereskedői jogot, akinek javára írandó, hogy fiával együtt előszeretettel foglalkozott magyar könyvek kiadásával (*Régi pesti könyvkereskedők 47. l.*), amelyek értékesítésével nem volt nagy szerencsésük, mert ifj. KISS ISTVÁN hagyatékában a VERSEGHY FERENC „*Rikóti Mátyás*“ c. művéből 172 példányt, ZARKA „*A barátságáról*“ c. művéből 124 példányt, ugyanannak maximáiból pedig 263 példányt, a „*Jugurtha Carthagóban*“ c. munkából 146 példányt, OTTO „*Indulatok áldozattya*“ c. művéből 165 példányt, NAPOLEON leveleiből 230 példányt, WERNER „*Tengeri hajós tsendes kunyhója*“ c. művéből 476 példányt találtak. S ezek nem bizományi könyvek voltak, mert a bizományi könyvek külön vannak felvéve a hagyatéki leltárban. Ifjabb KISS ISTVÁN tehát fényesen beváltotta azt, amit a könyvkereskedői jog elnyerésért 1816. június 12-én kelt folyamodványában hangoztatott, t. i. hogy atyjához hasonlóan a nemzeti irodalmat kívánja istápolni (*promotionem nationalis Hungaricae literaturae pro objecto habente*).

A würzburgi származású STACHEL JÓZSEF bécsi könyvkereskedő 1789. április 12-én folyamodott pesti könyvkereskedői jogért, s a pestvárosi tanács ellenzése dacára már 1789. május 23-án megkapta azt azon indokolással, hogy a könyvkereskedések számának emelkedése az olvasóközönség előnyére van. STACHEL a könyvkereskedői jogot nem is a saját számára, hanem az ugyancsak würzburgi eredetű KILIÁN ADÁM számára szerezte

meg, akit előbb társául fogadott, 1794-ben pedig egészen ráruházta a vállalatot. KILIÁN ÁDÁM egyike volt azon magyarországi könyvkereskedőknek, kik a magyar vállalatokat német szellemben vezették, amit legjobban „*Verzeichnis der inländischen Bücher*“ című időszaki kiadványa bizonyít, ami a német „*Mess-Katalog*“-ok mintájára készült s a magyar könyveket is német nyelven ismertette s ezt SCHEDIUS LAJOS szerkesztő azzal indokolta, hogy a magyarországi könyvkereskedők mind született németek s a németországi könyvkereskedőkkel állnak leginkább összeköttetésben, ami, sajnos, jó részben igaz volt, de a századfordulón már megváltozott, amint a KILIÁN-család is lassankint megmagyarította üzleti politikáját.

A budai könyvkereskedelem legszámottevőbb tényezői DIEPOLD FLORIDUS és LINDAUER JÁNOS voltak, akik társasüzletet tartottak fenn. Egyetlen ismert katalógusuk 1786-ban jelent meg (*Catalogus novorum librorum juridico-historico-politico, physico-, mathematicorum et aliarum artium liberalium*). 178 lapon szakcsoportok szerint (Auctores classici, Briefsteller, Chymische Bücher, Comödien etc.) sorolja fel a könyveket melyek sorában egyetlen magyar könyvet sikerült találni a következő cím alatt: „*Graf von Waltron, oder die Subordination. Bamberg, 1777— ungarisch. Pressburg 1781.*“ amivel szemben a KÖNYI JÁNOS fordítása Pesten jelent meg 1782-ben.

DIEPOLD és LINDAUER utóbb különváltak, DIEPOLD Budán maradt, LINDAUER pedig Pesten szerzett könyvkereskedői jogosítványt. DIEPOLD üzlete a LINDAUER kiválása után nagyon szerény lehetett, amint ezt fennmaradt egyetlen katalógusa (*Bey Diepold Floridus sind nebst andern neuen Büchern, Landkarten und illuminirten, wie auch Silberstich, verschiedene Prospekte, Bildern auch nachstehende zu haben*) tanúsítja, amely mindössze 14 számozatlan lapot tartalmazott s kasszikus írók művein kívül (*Collectio auctorum classicorum*) hazai latin nyelvű tudományos munkákat is kínált eladásra, mint KATANCSICS: *Dissertatio de columna miliaria*, SCHWANDTNER: *Scriptores rerum Hungaricarum*, HUSZTY: *Juris prudentia*, PRAY: *Historia Hungariae*, SCHWARTNER: *Diplomatica*, KOVACHICH: *Merkur* Jg I—II. stb. DIEPOLD vállalata mindvégig szerény maradt, de 1812-ben még fennállott, tehát jól megalapozott üzlet volt.

LINDAUER vállalata számára nagy előnyt jelentett, hogy a müncheni LINDAUER JÓZSEF könyvkereskedő testvére volt, akinél korlátlan hitelt élvezett. Képzett könyvkereskedő volt, amint ezt 1792-ben kiadott katalógusa (*Catalogus veterum ac novorum compactorum librorum*) tanúsítja, amely 45 lapnyi terjedelemben nagy árendménnyel ajánlja az eladásra szánt könyveket (um mehr als die Hälfte herabgesetzte sehr billige Preise verkauft werden) s a feltüntetett árakból még külön 10 százalék engedményt ajánl (es werden doch diesen resp. Herr Bücherliebhabern 10% eingestanden) a vevőknek. A hirdetett könyvek túlnyomórésze német, de

hazai latin nyelvű munkák is találhatók a katalógusban, mint *Cellarii Ciceronis orationes. Debrecini, 1767*, BENYÁK: *Sermocinaciones. Pest, 1779*. PERGHOLD: *Apologetici libri. Budae 1763*, többnyire régi könyvek, amelyek terhéől szabadulni akart, azért kínálta olyan olcsó áron azokat. LINDAUER pesti vállalata rövid életű volt, 1795-ben már bezárták az üzletet s a csőd eljárás során felvett leltár arról tesz tanúságot, hogy magyar könyveket is tartott raktáron, amelyekre csupán az utolsó időben lehetett tekintettel, mert az újabb irodalom termékei voltak (SZEITZ LEÓ: *Magyar és Erdélyországnak történetei (1793)*, ALEXOVITS VAZUL: *A könyvek szabados olvasásáról (1792)*, *Erdélyi játékos gyűjtemény (1793)*, WEISSE: *Gyermeknek barátja (1794)*, MENDELSON: *Fédon (1793)*, VESZPRÉMI: *Magyarországi öt különös elmékedések (1795)*, WIELAND: *Araspes (1794)*, MILTON: *Joseph eladattatása (1795)*, DÁLNOKI LÁSZLÓ FERENC: *A materialisták vallásának leírása (1795)* stb.

LINDAUER csődtömegét 1804-ben mossóczy INSTITORIS GÁBOR könyvkötő szerezte meg, akitől fia KÁROLY örökölte, aki egy ideig a lipcsei WOLF FÜLÖP szolgálatában állott. INSTITORIS KÁROLY már 1814-ben csődbe jutott s a csőd eljárás folyamán felvett üzleti leltárból megállapítható, hogy a hajdani német könyvkereskedés teljesen magyarrá lett, mert a leltár a következő csoportokat tünteti fel: magyar theologiai könyvek, magyar orvosi könyvek, magyar jogi könyvek, magyar történeti könyvek, magyar természettudományi könyvek, magyar philologiai könyvek, magyar paedagógiai könyvek, magyar költői munkák, magyar színművek és különfélék, a latin, német és más nyelvű munkák nincsenek a magyar nyelvűekhez hasonlóan csoportokba osztva. INSTITORIS KÁROLYT annyira bántotta az üzlet bukása, hogy már 1815-ben eltűnt Pestről s később úgy nyilatkozott egy évtizedes pesti szerepléséről, mint ami életének legszomorúbb emlékei közé tartozik.

Ha az előadottakhoz hozzávesszük, hogy német származású könyvkereskedőinken kívül a könyvkötők is németek voltak, akkor megértjük VIRKOVICS MIHÁLY panaszait az idegenből bevándorolt könyvkereskedők ellen (*Tudományos Gyűjtemény 1821. évf.*), akik túlnyomóan német nyelvű könyvek terjesztésével foglalkoznak. S ha Pesten a német könyvkereskedők kezében volt a piac, annál inkább áll ez a pozsonyi könyvkereskedelemtől, amely földrajzi helyzeténél fogva sokkal inkább a német kultúra hatása alatt állott. Szinte kivétel számba mennek a könyvkereskedőkké lett idősebb és ifjabb KIS ISTVÁN, továbbá mossóczy INSTITORIS GÁBOR és fia KÁROLY, aki WOLF FÜLÖP lipcsei könyvkereskedő szolgálatából jött át Pestre, kiknek mindegyike mint kiadó és könyvterjesztő egyaránt érdemes munkása volt nemzeti kultúránk terjesztésének. Messze kimagasanak ezek közül a két könyvnyomtató, LANDERER JÁNOS MIHÁLY és fia MIHÁLY, kik közül az utóbbi olyan áldozatkész terjesztője lett a magyar

nyelvű könyveknek, hogy „nemzeti könyvnyomtatónak“ merete magát nevezni. LANDERER könyvnyomtatói tevékenységének a színhelye még Pozsony; nyomtatványai terjesztésére azonban a pesti piacot használta fel, ahová a „mezővároskákban, de leginkább a falukban“ lakó magyar olvasóközönség rendszeresen feljárt a vásárok alkalmával, mint ez VITKOVICS-nál olvasható. Ha LANDERER a pozsonyi piacra korlátozta volna tevékenységét, akkor német könyvkiadó lett volna belőle, mert a pozsonyi könyvkereskedelem teljesen a német kultúra szolgálatában állott.

Budapest, 1945. október 19-én.

GÁRDONYI ALBERT

Szamárlétra

A magyar *szamárlétra* szólás jelentése kétségtelen: 'automatikus előre-jutás a hivatali ranglétrán, amihez nem kell semmiféle szellemi képesség'. A szólás eredete azonban nincs tisztázva, magyarázatával eddig szótáraink és kutatóink nem is próbálkoztak. Az alábbiakban, úgy gondolom, sikerül megmagyaráznom, az eredete felé vezető utat megvilágítanom, és hátterét megrajzolnom.

A XIII. század utolsó harmadától kezdve a XVI. század végéig németországi,¹ majd franciaországi² és olaszországi³ héber kéziratokban — sőt egy Magyarországra elvetődött cseh eredetű héber kéziratban is⁴ —, később héber nyomtatványok kolofonjaiban nagyon gyakori kitétel a következő: „Befejeztetett. A másolónak ne essék baja soha, amíg fel nem megy a szamár a létrán, amelyről Jákob ősapánk álmodott.”⁵ Elvértve — s a szólás eredeti értelmét elhomályosítva — más állatok is szerepelnek: teve, elefánt, ökör, juh, oroszlán, hal, kutya, ló, macska, sült kappan⁶ stb. Néhány kézirat ábrázolja is a szamarat, amint fel akar jutni a létrára.⁷ A milánói Ambrosiana egy Szentírás-kéziratában (Cod. Milan. Nr. 7), Jeremiás X. 16.-nál (216a) a következő szöveg kíséretében látható: „Erősödj és erősödjünk! A másolónak ne essék baja. Jehúda másolót és családját ne lehessen megszámolni sokasága miatt. Ő (a másoló) Oroszlánnak neveztetik, örökké éljen, s menekedjék meg minden bajtól, amíg fel nem jut a tehén létrafokokon a mennyezetig.” A képen azonban az illusztrátor nem tehenet, hanem szamarat rajzol, amint a létrafokra akar lépni. Azt is írja alá héberül: **הַמָּרָא בַּלְטָה** (szamár a létrán).⁸ A koppenhágai könyvtár egy 1410-ben másolt héber kódexének záradékában (Codex Hebr. Bibl. Regiae Hafniensis XXXVIII. 635a), amelynek fényképét közöljük, a következő szöveg ad alkalmat illusztrációra: „Erősödj és erősödjünk!

¹ ZUNZ, Zur Geschichte und Literatur. Berlin. 1845. 207; *ua.*, Ges. Schriften. III. Berlin, 1876. 77–8.

² M. STEINSCHNEIDER, Vorlesungen über die Kunde hebräischer Handschriften². Jerusalem, 1937. 48–9; ELFENBEIN: Horeb X (1948.), 131, 163.

³ BLAU LAJOS: MZsSz. XVIII, 184; A. FREIMANN: Journal of Jewish Bibliography I, 1938. 9.

⁴ KORN SÁMUEL, A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának héber kéziratai. Budapest, 1877. 21. Nr. VI. = MKönyvsz. II, 99.

⁵ A. M. HABERMANN, Toldot hászéfer haivri. Jerusalem, 1945. 20, 22, 23, 25, 77. L. hozzá SCHEIDER: Az ORE Értesítője 1947. június 46. l.

⁶ CARLO BERNHEIMER, Paleografia Ebraica. Firenze, 1924. 151, 253–4, 278, 394, 395; A. BERLINER, Kötávim Nivchárim. II. Jerusalem, 1949, 93–6.

⁷ D. KAUFMANN, Ges. Schriften. III. Fr. a/M., 1915. 176; A. BERLINER, Ges. Schriften. I. Fr. a/M., 1913. 17; *vö.* hozzá: S. POZNANSKI: REJ. LXVII, 1914. 157; F. LANDSBERGER: HUCA. XXI, 1948. 85.

⁸ Codices Hebraici Bibliothecae Ambrosianae. Descripti a CAROLO BERNHEIMER. Florentiae, MDCCCXXXIII. 9–10; a képet közöltem: Folia Ethnographica I, 1949. 99–101.

A másoló kántornak ne legyen bántódása, ma se, sohase, amíg fel nem megy a szamár a létrán.“ A „sz a m á r“ szó helyébe a másoló szamarat rajzol. (A kódex-lap fotokópiáját DR. R. EDELMANN, kopenhágai egyetemi tanárnak köszönöm.)

של אלהים

שטר

ככל מיניה שבהיה כגון בארבע טטפה
לעשה שלש וכדמים הנהוין כמיהו
ארבע ליהו שלש וכוכלביועז
כוד שזולא הגרע כמניו

כהר הנחול לעכה כהר רחם
רהמנא רמטיע כייביה בעה
הלא יזי כזב רה הביזי שנה קע
לפרט חוק ופחוקה הסופרוזין
לא ידק לאהים ולא לעולם
שעל על סלם

Ezt a szólást többen értelmezték. Általában azt hitték,¹ hogy a másolóknak a lehetetlenség kifejezésére alkotott önkényes hasonlata: A szamárnak nincs esze, a létrajárás ész igényel. A szamár sohasem juthat fel a létrára, tehát a másolóknak nem eshetik baja. Gyakran a lehetetlenség érzéltetésére használt talmudi példaszóval hozták kapcsolatba. R. Séset (III. század) mondotta R. Amrannak: „Te bizonyára Pumbeditából való vagy, ahol átviszik az elefántot a tű fokán“ (Bába Mecia 38b). Rábától (IV. század) származik a mondás egy másik változata: „Nem mutatnak be az embernek (álmában) sem aranyból való pálmát, sem elefántot, amely átmege a tű fokán“, — azaz ilyesmire senki sem gondol napközben, tehát nem is álmodik felőle éjjel (Beráchot 55b). Ezt a közmondást az Evangélium (Máté XIX. 24.;

¹ R. WISCHNITZER — BERNSTEIN: Jahrbuch für Jüdische Geschichte und Literatur. XXX (1936.), 92—3.

Márk X. 25.; Lukács XVIII. 25.) tévére változtatva népszerűsítette.¹ A Koránban (VII. 38.) ez az egyetlen egyenes idézet az Új Testamentumból.²

Közelebbi párhuzama, sőt forrása azonban megtalálható az aggdában, a zsidó folklorisztikus anyagban. A négy lehetetlenség gyakran kívánczik itt a következő sorba: „Négy dolgot mondtak a bölesek: ahogyan az ember fehérre tudja mosni a zsákot, úgy lehet tudást találni a bárgyuknál; *ha felmegy a szamár a létrára, akkor találsz értelmet a balgáknál*; ha megfér a gödölye a párduccal, akkor fér meg a meny az anyósával; s ha fogsz találni teljessen fehér hollót, akkor lelsz egy rendes asszonyra is.“³ A második, bennünket érdeklő pont, néha módosul s a „balgák“ helyett „mosók“, „asszonyok“⁴, „fiatalok“⁵ szerepelnek. Háj Gáon (939–1038.) még néhány magyarázó szóval is tisztázza az értelmét: „Azaz: nem lehetséges ez, amint nem lehetséges amaz sem“⁶.

A közmondás a zsidóktól eljutott az arabokhoz is, ahol egészen hasonló alakban van meg: „Amíg meg nem űszül a holló s fel nem megy a szamár a létrára.“⁷ Aleppo lakóiról csodálatos és hihetetlen dolgokat meséltek. Ezért járhatta róluk a következő arab közmondás is: „Aleppóban a szamár fel tud mászni a létrára. Itt a szamár és itt a létra!“⁸ Idevonható a következő adat is: Al-Muktafi bagdadi kalifának (X. század elején) volt egy tornya, amelyet „Qubbat al-himâr“-nak (szamár kupolájának) neveztek, mert spirálszerű járat vezetett benne, tehát könnyű volt oda feljutni; még egy szamár is felmászhatott volna rajta, ami rendszerint lehetetlen dolognak számított.⁹ Olyan kényelmes lépcsőről van szó bizonyára, amelyen az ész nélkül szűkülködő szamár is lépdelhett.

Itt már egészen közel jutottunk a mi szólásunkhoz: A *szamárlétra* a hivatali előrejutás olyan módja, amihez semmi észbeli képesség nem kell. Még a szamár is megjárhatná. Érdekes, hogy héber forrás ismeri ezt az értelmét is, egészen úgy, ahogyan a magyar használja. Eljáhú b. Selómó Ábrahám Háköhén Szmirnából (a XVII–XVIII. században) így ír: „S ha ösztönöd arra csábítana, hogy lázadozz sorsod ellen, mondván . . . : miért nem születtem olyan szerencsésnek, mint ama gazdagnak fia, mégha olyan üresfejű lennék is, mint ő; mivel üressége emeli őt, míg tökéletes tudásom engem a pokolra

¹ STRACK—BILLERBECK, Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch. I. 1. München, 1922. 828.

² Szelleines. de téves értelmezését említi ERIC F. F. BISHOP, The eye of the needle: The Moslem World XXXI (1941.), 354–9. Eszerint *κάρηλος* tévét, *κάρμιλος* horgonykötelet jelent. A kettőt felcserélték. A szólás eredeti alakja ez lett volna hát: „Könnyebb a horgonykötélnek a tű fokán átjutni, hogynem a gazdagnak Isten országába bejutni.“ A talmudi forrás bizonyítja, hogy a „tevo“ olvasat a helyes. A Korán-kommentátorok között is van, aki így értelmezi (Ibn Miqsam). L. ARTHUR JEFFERY, The Qur'an readings of Ibn Miqsam. Ignace Goldziher Memorial Volume. I. Budapest, 1948. 37.

³ Chuppát Eljáhú; Pirqé Rábbénu Háqqádos; I. EISENSTEIN, Ócár Midrásim. New York, 1915. 171, 510. Romlott szövege olvasható: REJ. LXX, 1920. 146.

⁴ BRUNO ITALIANER, Die Darmstädter Pessach-Haggadah. Textband. Leipzig, 1927. 26, 191, 211.

⁵ Ócár Hágéonim. V. 2. ed. B. M. LEWIN. Jerusalem, 1932. 32.

⁶ Uo.; a közmondás középkori zsidó utóéletére I. S. LIEBERMAN, Shkiin. Jerusalem, 1939. 17, 98; J. BERGMANN: Háfolklór hájehudi. Jerusalem, 1953. 157, 252. L. hozzá megjegyzéseimet: REJ. CXII. 1953.

⁷ ELIESER BEN JERUDA, Thesaurus Totius Hebraicitatis. III. 1911. 1617 2. j.

⁸ A. SOCIN, Der arabische Dialekt von Mösul und Mardīn: ZDMG. XXXVII, 1883. 203. Nr. 631.

⁹ GOLDZIHÉR, Mélanges judéo-arabes: REJ. XLIII, 1901. 9.

visz alá. Miért nem választom inkább a halált, midőn látom, hogy a számár felmegy a létrán, s én a síralom völgyében vagyok.” (Sévet Muszár. Wien, 1864. V. fejezet 10a).¹

Egyelőre hiányzik a közbülső láncszem, amely magyar földre elvezette. Nyomok azonban vannak. Egy ősnymtatványnak a XV. század második felében, Bártfán készült kötéséből előtűnt egy négylapos, pergamenre írt Talmud-kézirat töredéke. Az 1a lapon olvasható a szóbanforgó, humoros, héber záradék-fodulat a számárlétráról. Ez a Talmud-példány a XV. században tehát már Magyarországon volt. (Ma az Orsz. Rabbiképző Intézet kézirattárában található.)² A héberből átjutott a német nyelvbe is. Johannes Pfefferkorn azt írja Handspiegel-jében (1511.) Reuchlinról, hogy úgy olvassa a héber szavakat, „wie wenn man einen Esel Trepp auftreibe“³. Valószínűleg megvan latin kéziratok és nyomtatványok záradékaiban is; innen vehette át a deákos műnyelv — pap vagy vándordiak közvetítésével. Erre lehet következtetni abból, hogy a régi magyar nyelv nem ismeri, s feltehetőleg csak a XIX. században kerül a magyar szókincsbe, ahol mindmáig népszerű, bár eredete és magyarázata feledésbe merült.

Néhány idézettel akarjuk illusztrálni ismeretét a magyar irodalmi nyelvben. Sz é c h e n y i I s t v á n „közönséges és annyiszor a hányszor felhasznált *számárlajtörjé*“ -ről beszél 1857-ben (Nagy magyar szatirája: ÖM. VIII. Bp., 1922. 186). A B o l o n d I s t ó k N a p t á r á b a n ez áll: „Tzélyszerű, ha az úr isten hivatalt ad. De tsak úgy mégysz felfele a szamarak Laitörjáján, az eszet nem ad hozzá“ (1882. 6). B e r c z i k Á r p á d n á l olvasható: „Ha politikai carrière-t akarsz csinálni, ne a számár létrán mászsz fel, mert akkor megpenészedel a várakozásban, hanem egy merész ugrással teremj egyszerre a hatalom polezán!“ (A protectió. Bp., 1888. 36). K o z m a A n d o r n á l: „Nyolcz esztendeig csak lassan mászott feljebb a számárlajtörja legalsó fokain“ (Próza. Bp., 1893. 78). A Berczikéhez hasonló gondolatot fejez ki K o z m a A n d o r következő versikéje (Szatirák. Bp., 1898. 11):

Szamár-létra — mily unalmas!
Végig mászni — hosszadalmas.
Mint kiváló szellem szokott,
Ugrom mindig öt-hat fokot.

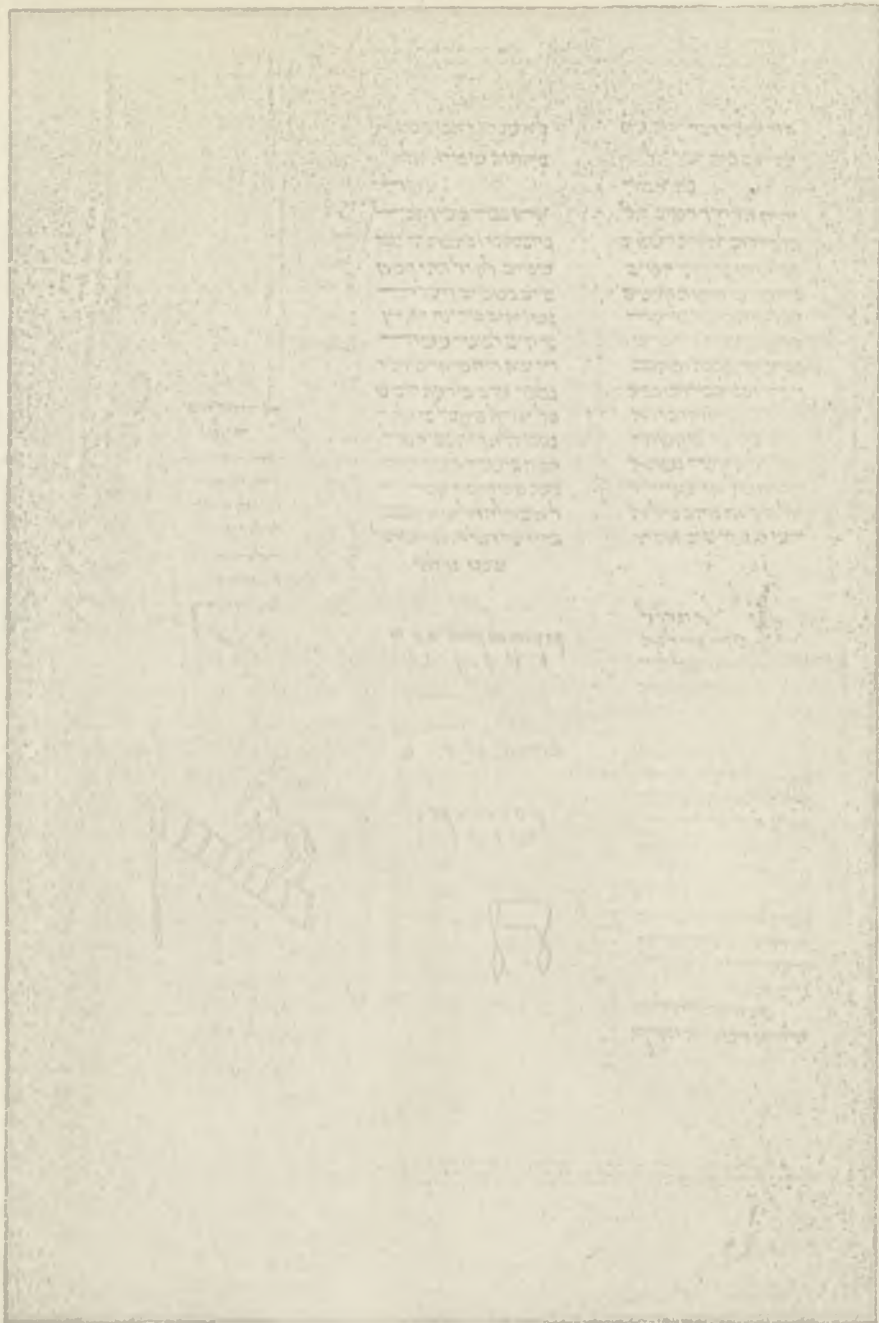
M ó r i c z Z s i g m o n d n á l található: „A magyar diák az életre készült, erre a szép, magyar életre, ahol mindenki csak a síma és egyenes utat szerette mindig. A protekcióval elérhető, a számárlétrán megjárható, a rokonság árnyas alléjával oly elegánssá tett utakat“ (Forr a bor. Bp., 1931. 152). M á r a y S á n d o r n á l: „Nunu évtizedenkéért lassan előlépett, mint egy hivatalban, a számárlétrán“ (Eszter hagyatéka. Bp., É. n. 19). D é r y T i b o r ezt mondja: „A szorgalom számárlétráján kapaszkodott fel a katedrará“ (Felelet. I. Bp., 1951. 362); majd meg ezt: „tíz év óta nem bírt feljebb rugaszkodni a számárlétrán“ (uo. II. Bp., 1952. 78). — A fentiekből jól érthetően a sorvezetőt is — alakját tekintve — *számárlétrá-nak* hívják. Erre utal J ó k a i (ÖM. XCII. 305): „soha sem vette segítségül a 'gradus ad Parnassum'-ot, amit gyöngé diákok használatára számárlajtörjának is neveznek“.

SCHÉIBER SÁNDOR

¹ J. L. ZLOTNIK, Research of the Hebrew Idiom. Jerusalem, 1938. 62 — 4. SCHÉIBER: NYF. LXXIII, 249.

² SCHÉIBER: Új Élet VI, 1950. 43. sz.

³ Idézi GRANTZ, Geschichte der Juden. IX³. Leipzig, 1891. 107.

Szamárlétra.
A milánói Ambrosiana (Cod. Milan. Nr. 7. 216a.) illusztrációja.

Adalékok az Ephemerides Budenses keletkezésének kérdéséhez. XVIII—XIX. századi hírlaptörténetünk számos rövidéletű folyóirat és hírlap létezéséről számol be. Lelkes kezdeményezés, — hálás, érdeklődő, de kicsiny és szervezetlen olvasóközönség, — anyagi nehézségek, — a hatóságok akadékoskodásai, — apró kényszerszünetek, majd végleges elhallgatás; ime, ennyiben foglalható össze e sajtótermékek élete és halála. Figyelmesebb vizsgálat után azonban lehetetlen összefüggéseket nem észlelnünk a különböző lapok időben egymáshoz közelálló kötetei között, s ennek felismerésével máris nagyobb, kevésbé szaggatott vonalakat húzhatunk meg sajtónk fejlődésének rajzában. Különösen megérdemli figyelmünket ez az összefüggés az 1786—1787-ben (valójában 1788 közepéig) megjelent *Merkur von Ungarn*, s az 1790 áprilisában megindított *Ephemerides Politicæ et Litterariæ*, röviden *Ephemerides Budenses* között. — A *Merkur* KOVACHICH Márton György, a nagy forrásközlő jogtörténész havonta megjelenő lapja. Tudományos folyóirattá indul, s a felvilágosodott eszme terjesztését tűzi ki legfőbb célul maga elé, de a vállalt színvonalat elérni nem tudja, s iskolatörténeti adattárrá süllyed, elveszítve ezzel kezdetben érdeklődő közönségét. — A hetenként kétszer megjelenő, *Politica* és *Litteraria* rovatból álló, tehát hírlapszerű *Ephemerides Budenses* TERTINA Mihály tanár és költő szerkesztésében indul útjára, melyen a nehézségek 1793 elején fogják megállítani.¹ Az *Ephemerides* nem tekinthető a *Merkur* egyenes folytatásának, az eltérések első pillantásra is lényegesek. Azonos azonban az a kör, melyből a két lap kiindul; sok tekintetben rokon eredeti célkitűzésük; s végül az *Ephemerides Litteraria*-rovata igen sok hasonlóságot mutat fel a *Merkur* számos részletével. Hogy e közös vonások ellenére miért állunk mégis két lényegében teljesen különböző lappal szemben, — ennek közelebbi megvizsgálása lehetővé teszi számunkra, hogy néhány tanulságot vonjunk le 18. századi sajtónk fejlődésére, e fejlődés politikai és társadalmi hátterére vonatkozólag.

¹ TERTINA csak 1790 októberéig szerkesztője a lapnak. Közleményünk elsősorban ezekkel az első hónapokkal foglalkozik. Az *Ephemerides* egészének ismertetésére, valamint TERTINA személyére vonatkozólag l. : WALDAPFEL József: *A hazai hírlap- és folyóirat-család történetéhez*. Magyar Könyvszemle 1930. 73—88. l.; továbbá ua.: *A parti Ephemerides megszűnése 1793*. Irodalomtörténeti Közlemények 1937. 64. sk. l.; DEZSÉNYI Kálmán: *Legrégibb hírlapjaink életrajzához*. Magyar Könyvszemle 1940. 353—361. l.

1.

A *Merkur* és *Ephemerides* rokonságának első bizonyosságát a két lap beköszöntője szolgáltatja. A *Merkur* szerkesztője »*Entwurf einer Litterarzeitung für das Königreich Ungarn*« c. bevezetésében a következőket ígéri: meg fogja ismertetni olvasóit az ország tudományos és hivatali személyzetével; az iskolák tanítási anyagával és tankönyveivel; tudományos intézmények, tudományos, irodalmi és művészeti vállalkozások sorsával és eredményeivel. Rövid dolgozatokat fog közölni »nevetséges, téves vagy káros beszéd- és cselekvésmódok ellen, előítéletek, balonás vélemények és szokások, képnutatás, bigottság, ostobaság, fanatizmus, a tudományos egyeduralom és zsarnokság ellen; s az ebből származó ártalmas álnokságok, csalárdságok, üldözések, a felvilágosodás akadályoztatása, s más bajok ellen.« Helyet kíván adni végül a lap bel- és külföldi politikai híreknek: a belföldi politikai és társadalmi élet minden jelentős eseményét regisztrálni kívánja, a külföldiekből pedig elsősorban azokat, amelyek a magyar és osztrák tartományok életére hatást gyakoroltak.

Az *Ephemerides Nunciama* a *Merkur* programját megfordítva éppen ezt az utolsó, a gyakorlatban meg nem valósított pontot szélesíti ki, elsősorban kívánva foglalni a politikai, s csak másodsorban a tudományos kérdésekkel. Fő feladatának a közügyek, törvények ismertetését, az egyházi intézmények, a gazdasági és társadalmi élet eseményeinek közzétételét tekinti, hadügyi s végül vegyes tárgyú cikkeket ígér, melyek kiváló erényeket, szomorú eseteket s — a primitív újságírásra jellemzően — különleges dolgokat fognak tárgyalni. A második helyet foglalja el a tervezetben s majd a lapban is a *Litteraria* rovat. A tervezet szerint e rovatban kultúrintézményekre, iskolákra, könyvtárakra vonatkozó anyagot fognak közölni; azután könyvismertetéseket, új könyvek bejelentését; találmányok, pályatételek felsorolását, az egyetem ügyeinek ismertetését; tudósításokat híres emberek életéről, haláláról, tudományos érdemeikről és műveikről; latin és magyar ünneplő verseket, beszédeket. A tervezetnek ez a része a *Merkur Entwurf*-jával lényegében azonos, s azok az elemei, melyek a *Merkur*-programból hiányoztak, megvalósultak magában a *Merkur*-ban kétesztendő fennállása alatt.

Nemesak a tervezet: a *Litteraria*-rovat megvalósulva is félreérthetetlenül tükrözi a *Merkur* stílusát és jellegét, — mintha csak a *Merkur* számára gyűjtött, de fel nem használt anyag látna itt napvilágot.² A rovatban meglehetősen nagy helyet foglal el az iskolai vonatkozású rendeletek, hírek, adatok közzélése; iskolakönyvek jegyzékét is közli, éppúgy, mint a *Merkur*.³ Gyakran jelennek meg nagyobb terjedelmű könyvismertetések, mégpedig főként vallási és természettudományi munkákról, mint a *Merkur*-ban is; mindkét lapban szó esik KATONA Istvánról, RÁ CZ Sámuelről, KAZINCZYRÓL: az *Ephemerides* tudományos életünknek ugyanazt a körét tekinti át, amit a *Merkur*. Közös szokása a két szerkesztőnek a közelmúltban megjelent vagy általában kapható könyvek jegyzékének közzélése; esakhogy míg a *Merkur* legnagyobbbrészt német és latin művek megjelenését jelzi, az *Ephemerides* jegyzékét elsősorban magyar, mégpedig politikai érdekű, azután latin és csak esekély számú német könyv alkotja.⁴ 1790 végén az *Ephemerides Litteraria*-rovata a *Politica* mellett háttérbe szorul: előtérbe kerülnek az országgyűlés, majd a koronázás eseményei, melyek gyakran az egyéb politikai vonatkozású híreket is kiszorítják. SPIELENBERG Pál szabadkőműves ügyvéd, aki 1790 novemberében veszi át a vidékre távozó és tanári állást kereső TERTINÁTÓL a szerkesztést — az *Ephemerides* jövedelméből természetesen nem lehetett megelni — egy cikkében bírálatot gyakorol elődje felett, s kifogásolja az amúgyis könyvnyomtatásra kerülő országgyűlési

² *Ephemerides* 1790. 1—60. sz.

³ *Ephemerides* 2., 9., 11., 12., 48., 49. sz.

⁴ *Ephemerides* 29., 30., 31., 32., 44., 45., 51., 56. sz.

tudósítások közlését. Rövid és tömör értekezések, előadások, szellemes epigrammák, az utókort érdeklő anyag az, amit egy hírlaptól megkövetel.⁵ SPIELEBERG működése valóban átalakítja némileg az *Ephemerides*t, s bár az országgyűlési hírek közlését ő sem mellözi teljesen, a lap az ő keze alatt változatosabbá válik, politikai-kulturális mondanivalója is határozottabb megfogalmazást nyer, mint TERTINA idejében.

Az a körülmény, hogy az *Ephemerides Litteraria*-rovata a lap fennállásának első hónapjaiban erősen emlékeztet a *Merkurra*, valamint a két tervezet hasonlósága, mint említettük, a két újság szerkesztőinek szoros kapcsolatában találja magyarázatát. KOVACHICH levelezése⁶ bőven szolgáltat adatokat arra vonatkozólag, hogy TERTINA 1787 eleje óta a *Merkur* aktív munkatársa volt. KOVACHICH 1787 elején megküldi TERTINÁNAK a *Merkurt*. Válaszul TERTINA felajánlja szolgálatait: cikkeket ígér, s befolyásos ismerőseire hivatkozik, akiknek tudását és pártfogását a *Merkur* számára kamatoztatni kellene.⁷ Következő levelében már tanácsokkal áll elő: kívánatos volna, ha a *Merkur* szépirodalmi művek ismertetését hozná, különösen német nyelvűekét.⁸ Verses művet ír a *Merkur* számára a pesti szemináriumról, egyéb közlésre szánt anyagot is küld. 1787 végén, mikor a *Merkur* folytatásának lehetősége kétségessé válik, KOLLOVICs kalocsai érsekhez, s egyéb papismerőseihez küldi KOVACHICHOT, hogy órá való hivatkozással kérje támogatásukat.⁹ 1787 második felében különösen a szerkesztés technikai részleteiben veszi hasznát KOVACHICH TERTINA segítségének: ő továbbítja vidékre a folyóiratot az előfizetőknek, ő végzi — legalábbis részben — a *Merkurral* kapcsolatos levelezéseket — MILLERREL és HANNULIKKAL például rajta keresztül érintkezik KOVACHICH¹⁰ —, ő készíti a név- és tárgymutatót az egyes kötetekhez, s résztvesz a korrigálás munkájában. 1787 végétől kezdve még elhatározóbban szól bele a szerkesztésbe: gyűjti az ismertetésre alkalmas munkákat, iskolákra vonatkozó adatokat gyűjt, cikkeket tesz közzé; az ő javaslatára közli KOVACHICH az 1787-es évfolyam függelékében BARTHYÁNY Ignác egyháztörténeti munkájának és FESSLER: *Anthologia hebraica*-jának ismertetését; s még 1788 közepén is tele van ötletekkel, melyek a *Merkur*ban nem fognak már megvalósulni.¹¹

1790 áprilisában megjelenik azután az *Ephemerides Budensis* első száma. A szerkesztő TERTINA, aki KOVACHICH mellett megismerkedve a folyóiratszerkesztés mesteriségével, az alakulóban levő politikai viszonyoknak s az általánosan növekvő politikai érdeklődésnek megfelelően politikai jellegű lapot indít, átvéve a *Merkur* témaköréből, gyakorlatából annyit, amennyit az adott pillanatban időszerűnek és használhatónak érez. A két újság rokonvonásai a kortársaknak is feltűnnek: POPOVICH Demeter, KOVACHICH lemergi ismerőse nála érdeklődik az új sajtótermék iránt, melyet Lemberg magyar lakossága már csak azért is kíváncsian vár, mert egyébként csak üres rémhírek jutnak el hozzájuk Magyarországra eseményeiről.¹² KOVACHICHHOZ írtézt további leveleiben TERTINÁNAK szóló üzeneteket s az *Ephemerides* pontatlan szétküldésére vonatkozó panaszokat találunk; később pedig megjegyzi: kezdetben az volt a közvélemény, hogy a lap szerkesztésében KOVACHICHNAK is része van.¹³

KOVACHICH és TERTINA együttműködésére mindenekelőtt az hívhatta fel a figyelmet, hogy kezdetben a lap sűrűn foglalkozott KOVACHICH munkásságával. Több ízben

⁵ *Ephemerides* 75. sz.

⁶ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Quart. Lat. 43. 1—29. k.

⁷ Quart. Lat. 43. 3. k. 247. f. 1787. márc. 14.

⁸ Uo. 272. f. 1787. ápr. 24.

⁹ Uo. 382. f. 1787. nov. 3.

¹⁰ Uo. 4. k. 64. és 316. f.

¹¹ L. minderre TERTINA leveleit passim a levelezés 3. és 4. kötetében.

¹² Quart. Lat. 43. 6. k. 207, 215. f.

¹³ Uo. 205, 206, 208—209. f.

jelennek meg hirdetések, rövid ismertetések 1790-ben kiadott és készülő munkáiról; KOLINOVICH Gábornak az ő gondozásában napvilágot látó műveiről.¹⁴ Egy másik cikk a kamarai levéltár belső ügyeinek pontos ismeretét árulja el; ez megint csak az ott hivatalnokoskodó KOVACHICH közreműködésére utal.¹⁵ Ezt a feltövest azután egészen közelről támasztja alá TERTINÁnak 1790 augusztusában Ungvárról KOVACHICHhoz intézett levele. TERTINA tanári állásra pályázik, s kéri barátját, támogassa távollétében, ne engedje, hogy a »budai jezsuita párt« megfossa a kínálkozó állás elnyerésének lehetőségétől. Kéri továbbá KOVACHICHOT, látogassa sűrűn lakását, s ügyeljen fel az *Ephemerides* ott folyó szerkesztési munkálataira; segítsen VUCHETICHnek¹⁶ a külföldi hírek kivonatolásában és a szöveg latinra fordításában; gondoskodjék arról, hogy a következő számban valóban a tervezett anyag jöjjön ki. Figyelmeztesse többi munkatársát is, bátyját és HANCOVSKYKOT,¹⁷ rendszeresen és gondosan járjanak el a lap szerkesztésében, nehogy ellenségeinek vádaskodásra nyíljanak alkalmuk.¹⁸

KOVACHICH tehát nemesak mint munkatárs, hanem úgyszólván mint helyettes szerkesztő működött közre a TERTINA-féle *Ephemerides* szerkesztésében. Ők ketten jelentették 1787 óta a *Merkur von Ungarn*-t kiadó »Gesellschaft patriotischer Liebhaber der Litteratur«-t is; most csak a vezetést vette át a fiatalabb, mozgékonyabb TERTINA, s a lap gyakori megjelenése, hírlapi jellege újabb segéderek bevonását tette szükségessé.

2.

Az ismertetett személyi és tárgyi összefüggések ellenére a *Merkur* és az *Ephemerides* között alapvető a különbség mind nyelvi, mind tartalmi, mind világnézeti vonatkozásban. A *Merkur* német, az *Ephemerides* latin; a *Merkur* tudományos-iskolai tartalmú folyóirat, az *Ephemerides* nagyobb részét politikai jellegű, a magyar és külföldi eseményeket ismertető hírek alkotják; a *Merkur* a doktrinér felvilágosodás jegyében működik, az *Ephemerides* az 1790–91-es nemzeti mozgalmakkal rokon politikai felfogást vall, s megindulásától kezdve — SPIELENBERG idejében még fokozottabban — harcot a magyar nyelv, tudomány, irodalom fejlődéséért. Fel kell vetnünk a kérdést: mi az oka ezeknek a különbségeknek?

A *Merkur* németnyelvűségét KOVACHICH akkori jozefinizmusa, s a lap megjelenésekor uralkodó politikai helyzet magyarázza. KOVACHICH bevezetése szerint emellett, hogy a latin nyelv nem alkalmas az új fogalmak kifejezésére, politikai életünkben máris a német nyelv vált uralkodóvá, s így szükségképpen ez lesz rövidesen tudományunk nyelve is. TERTINA az *Ephemerides* latinnyelvűségének indokolásában utal a fordulatra, mely lehetővé tette, hogy a latin, a magyarok törvényes nyelve kis ideig tartó szünet után ismét feléledjen. Kijelenti, hogy a latin nyelv számára méltósága és általánosan ismert volta előnyt biztosít a nemzetiségi nyelvekkel szemben; s ha tekintetbe vesszük azt, hogy nálunk ősi szokás szerint kivétel nélkül minden közügyet latin nyelven intéznek, könnyű belátni, mennyire fontos, hogy a közügyekre vonatkozó tudósításokat is ezen a nyelven publikálják.

TERTINA indokolása a maga szempontjából kétségkívül elfogadható. A kérdés csak az: melyek azok a rétegek, amelyek számára a magyar nyelv, a magyar nemzeti gondolat fellendülése idején a latin nyelvű lap íródik?

A XVIII. század három, magyarországi olvasóknak szánt latin újságjáról — *Nova Posoniensia*, *Ephemerides Vindobonenses*, *Ephemerides Budenses* — az eddigi

¹⁴ *Ephemerides* I., 7., 35., 36. sz.

¹⁵ *Ephemerides* 13. sz.

¹⁶ Valószínűleg VUCHETICH Mátyás, a későbbi egyetemi tanár, ekkor jogszigorló.

¹⁷ Talán HANCOVSKYK Antal, 1777-ben egri papnövendék.

¹⁸ *Quant. Lat.* 43. 6. k. 72. f. 1790. aug. 4.

kutatások során az az álláspont alakult ki, hogy ezek iskolai újságok, tehát céljuk elsősorban az, hogy a középiskolás tanulóifjúság számára nyújtsanak latin olvasmányanyagot — a *Ratio Educationis* 1777-ben javasolja is ezeket az újságolvasási órákat. — s lealappjukat az iskolák, a diákság, a tanúrok előfizetéseiben remélték megtalálni.¹⁹ Ez az álláspont a két korábbi hírlap esetében nem is látszik vitathatónak, az *Ephemerides Biadnes* azonban véleményünk szerint nem illeszkedik be a magyarországi hírlapoknak ebbe az első csoportjába.

Hogy a lap szerkesztői kiket kívántak olvasóik táborában látni, erre vonatkozólag 1791-ben adja meg a választ SPIELENBERG. Lapját azoknak szánja, akik szívesebben vagy könnyebben olvassák el a latin újságot, mint a magyart. Sokan vannak Magyarországon, írja SPIELENBERG, akik német, francia, angol és olasz újságokat olvasnak, azonban minthogy nálunk minden közügyet még latin nyelven tárgyalnak meg, szükségessé gondoljuk, hogy ezen a nyelven beszéljünk nyilvánosan a közérdekű eseményekről is, elsősorban azoknak kedvéért, akiket leginkább illet, hogy ezekről tudjanak; illet pedig mindenkit, akinek ezekben az időkben hazánk és nemzetünk gondja, dicsősége és boldogsága szívében fekszik.²⁰

E szavak értelmében a szerkesztők nem az ifjúság, hanem a politikailag számottevő rétegek számára írják újságjukat. Ezt a feltevésiünket néhány egyéb közlemény is megerősíti. Így már a 2. számban felkéri TERTINA a megyéket, városokat és egyéb testületeket, hogy gyűléseikről, tisztújításaikról és egyéb jelentős közügyeikről küldjenek be rövid tudósításokat, hogy ezeket örök emlékezetül lapjába iktathassa. TERTINA tehát arra számít, hogy ezek a testületek járattják az *Ephemerides*t, s hogy számítása bizonyos fokig beváljék, erre vall az, hogy valóban kap tudósításokat az ország különböző részeiből: hírek jelennek meg Bihar, Nyitra, Ung s számos egyéb vármegye közgyűléséről. Nógrád vármegye bandériumáról, az esztergomi tisztújításról, KÁROLYI Antal szatmári főispán nagy-károlyi, NÁDASDI Ferenc Fejér vármegyei főispán fehérvári fogadtatásáról s más megyék és városok közéletének hasonló eseményeiről; sok az erdélyi és horvát vonatkozású hír is. — Hogy a városok, vármegyék e híreket beküldő vezetői, tisztviselői kívül kik olvassák a lapot: erre vonatkozólag bizonyos következtetéseket vonhatunk le abból a közleményből, amely az országgyűlés kezdetén jelenik meg. TERTINA bejelenti, hogy a pesti és budai előfizetők számára nem tudja többé az *Ephemerides*t házhoz szállíttatni, minthogy «nagy részük az országgyűlésre gyülekezett vendégek nagy száma miatt lakást változtatni, sőt a belvárosból a külvárosba költözni kényszerült.»²¹ E költözködő előfizetők nyilván Pest és Buda nem háztulajdonos lakosai: nemes vagy nem nemes származású hivatalnokok, tanárok, ügyvédek és más értelmiségiek; s hogy a kereskedőréteg is képviselve lehetett az előfizetők sorában, arra vall majd az 1791-ben tett ígéret, amely szerint a lap a pesti, s ha időben tudomást szerez róluk, a pozsonyi, kassai, debreceni piaci árakat is ismertetni fogja, «hogy a kereskedelmi haszon ezen a módon is előmozdítottassék.» Hogy ezeken a rétegeken kívül, ezek mellett, az *Ephemerides* iskolai olvasóközönségre is számított, az kétségtelen: nekik szóltak az iskolai jellegű hírek, s SPIELENBERG 1791-es felhívása az iskolákat is előfizetésre buzdítja.

E nemesi és honorációr olvasóközönség hírlapja számára valóban a latin nyelv látszott legalkalmasabbnak. Ha a nemesség alsóbb, a paraszti életformához közelítő

¹⁹ DEZSÉNYI Béla: *A Nova Posoniensis és az újságolvasók a XVIII. században. Magyar Századok*. Bp. 1948. 142—163. l. KÖRNIS Gyula (*A magyar művelődés eszményei 1777—1848*. Bp. é. n. l. k. 15. l.) az *Ephemerides* egy hírére hivatkozik, mely szerint a tatai piarista gimnázium a diákság kérelmére fizet elő az *Ephemerides*re, — ez azonban csak arra vall, hogy a lapot egyes iskolákban is olvasták.

²⁰ *Ephemerides* 1791. II. 37. sz.

²¹ *Ephemerides* 1790. 15. sz.

Ami a *Merkur* és az *Ephemerides* közötti tartalmi különbözőségeket illeti: tudniillik, hogy tudományos havi folyóirat helyett hetenként kétszer megjelenő, nagy részében politikai tartalmú hírlappal állunk szemben. — ez szintén arra vall, hogy a szerkesztők más, szélesebb rétegeket kívántak bevinni lapjuk olvasói közé, mint a *Merkur*. Ha az iskolai, tudományos hírekkel, könyvismertetésekkel teleírt *Merkur* nem találhatott közönségre az értelmiség egy körülhatárolható kis csoportján kívül. — arra már nagyobb valószínűséggel számíthattak TERTINA és a lap kitervezésében valószínűleg segítségére levő KOVACHICH, hogy a hazai és külföldi híryanagot, s emellett kulturális érdeklő közleményeket is tartalmazó lap mind a politikai, mind a tudományos beállítottságú olvasókat vonzani fogja.

Nyelvi és tartalmi különbözőségeken túl: lényeges az eltérés a *Merkur* és az *Ephemerides* világnézete, politikai állásfoglalása között is. Míg a *Merkur* jozefinista, s a doktrínér felvilágosodás hirdetője, az *Ephemerides*ben nincsen többé szó a felvilágosodás elméleti megalapozásáról, a fanatizmus elleni küzdelemről. A lap haladó irányú, de az 1790-es köznemesi megmozdulás szellemében. Nagy teret szentel a II. József halála után újjáéledő megverendszer szervezkedésének; beszámol a magyar nyelv térfoglalásáról, s utóbb a nemzeti célkitűzéseket építő országgyűlés alkotja a lap középpontját. SPIELEMBERG mindebben TERTINA kezdeményezéseit építheti tovább. A magyar nyelvű irodalmat és színeszetet ismertető, támogató cikkek mindkét szerkesztő működése idején végighúzódnak a laphoz. Mindezek alapján kockáztatjuk meg azt a feltevést, hogy az *Ephemerides* — legalábbis a szerkesztők szándéka szerint — a középnemesség és az értelmiség haladó, 1790-ben a nemzeti függetlenségért és a polgári átalakulásért harcra indító elemeinek orgánuma volt, mely ha nem foglalt is élesen állást, ha nem vont is le olyan következtetéseket, amelyeket a kortársak közül nem egy már kimondott, — mégis, korlátok között ugyan, de figyelemmel kísérte, ismertette, pártolta ezeknek az éveknek törekvéseit. A lap cikkeinek részletes elemzése során derülhet fény arra, hogy így volt-e ez, illetőleg mennyiben volt így.

Fel kell vetnünk a kérdést: hogyan illeszthető be az *Ephemerides* a magyarországi hírlapok fejlődésének történetébe. Hírlaptörténetírásunk így foglalta össze a magyar sajtó kialakulásának állomásait: »Iskolai lap, nemzeti nyelvű nemesi-honorációr közönségnek szóló hírlap, végül a nemzet egészét átfogó politikai hírlap — ezek volnának a magyar sajtó fejlődési stádiumai a közönség szemszögéből nézve.«²⁵ Véleményünk szerint az *Ephemerides* már nem iskolai lap: számít ugyan iskolai olvasóközönségre, de lényegében elszakadt tőle, s mint nem nemzeti nyelvű, de már a nemesi-honorációr rétegnek szóló hírlap, új szakaszt jelent sajtónk fejlődésében.

Hogy az *Ephemerides* három évi fennállás után, 1793 elején abbanmarad, — ennek okát több tényező együttműködésére vezethetjük vissza. A szerkesztő azzal indokolja a lapja iránt megnyilvánuló érdektelenséget, hogy az eltelt évek eseményei feleslegessé tették a latin nyelvű sajtót, mindenki magyar lapokat olvas.²⁶ Ez nagyrészt helytálló magyarázat, mert jóllehet a latin számos vonatkozásban, így a politikai röpiratok terén is még évekig megfűrt a kétségtelenül állandóan előretörő magyar nyelvvel, a hírlapolvasó rétegek, úgy látszik, szívesebben járattak magyar nyelvű újságot. Az *Ephemerides* lemaradt a versenyben a *Magyar Kurir* és a *Magyar Hirmondó* mögött. Emellett azonban — azt hisszük — a lap megszünténél még egy tényezőt figyelembe kell vennünk, s ez az, hogy az 1790-es mozgalom ellanygulása, a köznemesség megalkuvása folytán az *Ephemerides* elvesztette eredeti jelentőségét, mint e mozgalom vetülete és

²⁵ DEZSÉNYI Béla: *A Nova Posoniensia*, 159—60. l.

²⁶ WALLAPPEL József: *A pesti Ephemerides megszűnése 1793*. Irodalomtörténeti Közlemények 1937. közli ezt a részletet a lap ritka legutolsó számából.

ismertetője. S hogy így az aktuális jelentőségétől megfosztott hírlap nem élhetett tovább : ennek oka a magyarosodás előrehaladásának tényén túl mind a közönség, mind a sajtó részéről fennálló fejlődésbeli kezdetlegességekben rejlett. Jó és maradandó sajtó csak akkor jöhet létre, amikor egy közös célok felé törekvő társadalmi réteg igényli azt, hogy nézeteit állandó jellegű orgánumban objektívalva lássa. A nemesi-honorácior réteg azonban tömegeiben ekkor még nem jutott el sem arra a fejlettségi fokra, hogy az első nyomásra bizonyos fokig szét ne morzsolódjék, szervezetségéből, egységességéből ne veszítsen, nézeteinek heterogeneitása ki ne tűnjék, — sem arra a fokra, amelyen a sajtó szervező és agitatív erejét a maga harcában döntő módon hasznosíthatta volna. Az *Ephemerides* nem volt — ekkor még nem lehetett — általában a köznemesség, honoráciorok, polgárság lapja ; ezeknek csak egy nem nagyon széles, s az adott politikai helyzetben összekovácsolódott rétegéig jutott el : a nemesség többségének nem volt igénye arra, hogy sajtója legyen. S ha egy hírlap állandó jellegének ez az egyik alapvető feltétele hiányzott, nem volt meg a másik sem : az tudniillik, hogy a lap szerkesztői, írói valóban közönségük véleményét fejezzék ki, problémáik azonosak legyenek az olvasók problémáival. Az *Ephemeridest* éppúgy, mint a *Merkurt*, egy kis értelmiségi csoport irányította, amely az adott politikai helyzetben magáévá tette a felfelé törekvő elemek legfőbb célkitűzéseit, de a helyzet megváltoztával ki kellett derülnie annak, hogy a lap nem a középrétegek egészének, hanem csak a politizálni kezdő értelmiség egy csoportjának igényeit elégíti ki. Még évtizedeknek kell eltelnie ahhoz, hogy egy közös célokért küzdő társadalmi osztály létrehozza azt az orgánusot, amelyre harcához szükség van, hogy a közönség igénye és a sajtó egymásra találjanak. E fejlődés egyik szerény, átmeneti állomása az *Ephemerides Budenses*.

V. WINDISCH ÉVA

BUSA MARGIT

ADALÉK GVADÁNYI MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJÁHOZ

Gvadányi József Pöstényi Fürdés című munkájának csak az 1787. évi Pozsonyban megjelent első és egyetlen teljes kiadását ismerjük XVIII. és XIX. századból.¹ Petrik feljegyzi, hogy Ugyanazon évben még egy hely és évjegy nélküli kiadás jelent meg,² de címét nem írja le, nem közli könyvtári lelőhelyét, bizonyára nem lehetett a kezében. Most előkerült az Országos Széchényi Könyvtárban az első kiadásnak egy eddig ismeretlen ponyvakiadása. Nem teljes mű, csak az »Első Történet a' Czigányokkal« című, a cigányok kalandját elbeszélő rész kiemelése. A ponyvakiadás címe ezért módosul: »Eggy igen furtsa történet a' Tzigányokról, a' mellyet egy uri ember a' Pöstényi Fürdés alkalmatosságával élő Magyar nyelven Versekkbe foglalt. Utójjára tétetett egy szep világi ének.«³ Nyomtatottat ebben az Esztendőben.⁴ Ez a jellegzetesen ponyvanyomtatvány cím nem áru el kiadási évet, helyet és nyomdászt. Gvadányi műveinek Töldy Ferenc-féle felsorolásából látjuk, hogy szerzőnk minden munkája Pozsonyban jelent meg, kivéve a Peleskei Nótárius pokolba menetele címűt, mely Basileában látott napvilágot.⁵ Erről utóbb az irodalomtörténet bebizonyította, hogy nem Gvadányi műve. Kovács Dénes tanulmánya szerint »teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy... Gvadányi valamennyi munkája a Pöstényi Fürdés is Pozsonyban és Komáromban jött ki a Weber Simon Péter költségével és betűivel. Egvedüli kivételt az Országgyűlés leírása képez, melyet Weber Lipcsében nyomtatott ki.«⁶ Megvizsgálva Gvadányi munkáit, látjuk, hogy bibliográfiai összeállításainak ismerete helyes: Weber volt a nyomdásza.

Pedig Szokolczán is volt nyomda. 1762 körül alapította Skarnitzl József Antal és még az 1890-es években is a család tulajdonában volt.⁷ Tót és német nyelvű nyomtatványokat jelentetett meg, magyar nyelvű nyomtatványt talán nem is tudott volna a környezetében könnyen értékesíteni. Lehetséges, hogy azért nem tárgyalt Gvadányi Skarnitzl nyomdással, mert nem tartotta megfelelőnek magyar nyelvű betűkészletét.

Gvadányinak talán csak Weberrel volt összeköttetése. Írja, hogy nem utazgatott Szokolczáról sehová, Weberhez is csak néha: »...Pozsony leg közelebb hozzám, de ez is országos tiz mért föld, és ide ritkán esik alkalmatosságom, mert az ide való Tótok ritkán bujnak ki házokból...«⁸

¹ Petrik Géza: *Magyarország bibliográfiája* ... I. k. 953. l.

² Petrik uo.

³ Szokolcsas az üres hely kitöltésére egy-egy éneket vagy tréfát közölni a ponyvafüzetek utolsó lapján. Énekünk kezdősora: Vigan élem világom míg virít ifjúságom ... (7 vszk.) Ujfalvi Krisztina: *Ének című versének változata*, OSZK Analekta.

⁴ OSZK. L. eleg. m. 747 ex. colligátumimá egybekötött ponyvafüzetek.

⁵ Töldy Ferenc kézírata. MTA. Lev. 4r. 24/III.

⁶ Gvadányi *Album*, Bp. 1887. 54. l.

⁷ Novák László: *A nyomdászat története*, Bp. 1928. V. könyv, 74. l. Biró – Kertész – Novák: *Nyomdászati lexikon*, Bp. 1936. 426. l. *Fejéregyi útképek*, *Vasárnapi Ujság*, 1860. 12. sz.

⁸ Gvadányi levele Mindszentí Sámuelhez, Szokolczá, 1795. július 1. OSZK Levelestár.

Weber 1783-ban nyitja meg nyomdáját Pozsonyban.⁹ 1790-ben két könyvsajtót hoz át Pozsonyból Komáromba, de 1795-ben eladja komáromi nyomdáját üzlelvezetőjének, Weismüller Bálintnak.¹⁰

Ponyvafüzetünk az 1787. évi pozsonyi kiadással szövegszerint egyező, de kétségtelen, hogy nem utánnomással készült, mert betűformája nagyobb és szövege más helyesírású.

Felmerül a kérdés, vajon Petrik erre a ponyvakiadásra gondolt-e bibliográfiájában és ez a második kiadás miért csak kiemelt része az elsőnek? Kovács szerint az első kiadásnak „... úgyszólván semmi irodalmi hatása nem volt...“¹¹ Talán nem ismerte az olvasóközönség, mert az első kiadás egykorú hirdetését hiába keressük hírlapokban és könyvnyomdászok „Catalogus librorum-ai között. Pedig más írók munkáit és így pl. Gvadányi második megjelenő munkáját, a Falusi Nótárius Budai Utazását is megjelenése évében, 1790-ben hirdette Weber,¹² majd röviden ismerteti „bővebb ki-hirlelése-t adva.“¹³ Erről a kiadványról azonban hallgat, esetleg Gvadányi kérésére. Gvadányi már a kiadást követő első évben, 1788. jan. 29-én Péczelinek írt levelében nem sorolja fel ezt a munkáját: „... nem tudom mely okokra nézve esik és mely verseimnek olvasásában gyönyörködik Jó Barátaival. Meg valom öt munkám vagyon mind versekbe ezek közül egyet sem akartam prés alá adni, sőt az Fragmentumjokat is el hántam, mivel egyike sem foglalt fontos dolgokat magában, és így nyomtatást nem érdemlettek. Én ifjú koromtól fogva mindig víg geniusu és eleven ember voltam, azért is az munkám is olyanok valának, játékokt és nevetséget okozók, az titulusi ezek: 1-mo. Paraszt lakodalom. 2-dó. Czigány diaeta, mely Borsod vármegyében az szendrei páston síroki Deme vajda praesidiuma alatt tartatott, a midőn azon nemzet uj magyarokká lett. 3-io. Xaverius szent Ferencz napját ülő Nováki Ferenczhez tekintetes Nádasí regiménjében levő kapitányhoz köszöntő versek. 4-to. Azon számárnak melyen Krisztus sok hosanna kiáltások közt Jerusalembé bément és egy naturalisának egymás között tett theologicus discursusok, melyeket versekbe foglalt Monus József az tályai kántor. 5-to. Versekben tett bizonyítás, hogy jobb az Isten száz papnál. Ha tsak ezen munkáim közül edgyike kezébe nem akadtott kedves Földim Uramnak, más munkáimról nem emlékezem: és tsag Fragmentumi sincsenek nálam, hanem némely jó Akaróim imitt amott mulattják velek magokat.“¹⁴ A levél soraiból következtethetjük, hogy munkái terjedtek kéziratban, de ha Weberhez ilyen másolás került volna és Gvadányi tudta nélkül nyomtatta volna ki a Pöstényi Főrödést, talán nem így magyarázna a könyv címében, hogy „... egy magyar lovaseszredből való százados az ottan történt mulatságos dolgokkal, élő magyar nyelven versekbe foglalta.“ Lehet, hogy már néhány füzetet szétküldött Weber, mikor Gvadányi rendelkezésére nem terjeszthette, vissza kellett tartania a kinyomtatott példányokat. Olvasói esetleg felismerték, hogy az álnév alatt a Pöstényhez közel lévő, Szakolczán lakó Gvadányi rejtőzködhet.

Ha — feltételezhetően — Webernek nem engedte Gvadányi a Pöstényi Főrödés terjesztését, gondja lehetett arra, hogy Skarnitzl ne nyomtasson belőle ponyvakiadást. Olyan kis városban, mint ekkor Szakolcza volt, nem valószínű, hogy egy helybeli kis nyomdász egy úri ember tekintélyét sértette volna titkos szándékú könyvkiadásával. Vagy ha tette volna, úgy elkobozta volna a kiadványait Gvadányi, hogy valóban egy példány sem maradt volna ránk. Ha a ponyvakiadást Skarnitzl adta volna ki, Gvadányi, kiról tudta jól Szakolcza, hogy szeret Pöstényben időzni, mindenki gyanítaná, bármely álnevet használ, hogy a költői hajlamú lovasgenerális csakis ő lehet. A ponyvakiadásra már — talán éppen mert látta, hogy kilitét így is felfedték — óvatosabban »Egy úri ember« megnevezést veszi fel.

Az is lehet, hogy Gvadányi talán bizalmatlan önmagával szemben, mert nincs szellemi társa Szakolczán, akinek megmutatná írásait. Mégcsak magyarul sem beszélhet. Hosszú évek múlva, sikereinek fényében is felsír benne a magyar szó hiányának fájjalása: „... Szakolcza Várossába... jó életet élek, de még is sajnálom, hogy születésem földgyn közönségességen folyni szokott Magyar nyelvet olly ritkának kellekik itt tarlanom mint a fejez hollót...“¹⁵ Bizonyára érezte, hogy Falusi Nótáriusa jobban sikerült Pöstényi Főrödésénél, mégis ilyen bátoratlanul ír Péczelinek, pár hónappal később, korábbi ígéretére hivatkozva, 1788. május 10-én: „... leköteleztem én abba magamat, hogy az mult telen versekbe tett csakly munkámmal fogok kedveskedni. Ime itten küldöm aztat...“¹⁶ „... én Iffiuságomtul fogvást víg Geniusu

⁹ Ballagi Aladár: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése*. Bp. 1878. 133. 1.

¹⁰ Baranyai József: *A komáromi nyomdászat és a komáromi sajtó története*. Bp. 1914. 23–24. 1.

¹¹ Sz. Kovács Sándor: *Gvadányi József*. Ország-Világ, 1887. 34. sz.

¹² *Magyar Kurir*. 1790. május 4. 20. sz. 512. 1.

¹³ *Magyar Kurir*. 1790. június 1. 21. sz. 623–624. 1.

¹⁴ Autogr. és Toldy Ferenc másolatában MTA. Lev. 4r. 148. (Gvadányi kéziratos versei közül egyet sem sikerült megtalálnom.)

¹⁵ *Gvadányi levele Mindszenti Sámuelhez*. Szakolcza, 1795. július 1. OSZK Leveltár.

¹⁶ »Ezen mult telen... nevetést okozó munkát tettem versekbe, melynek titulusa tsag ez: *Budai utazás*. Ezen munkámat már három Jó Akaróimnak leirattattam, de többek nem is iratom le, kevéssé hoszszukás lévén, hanem még is T. Földim Uram számára most írják...“ *Gvadányi levele Péczeli Józsefhez*. Szakolcza 1788. február 29. MTA. Lev. 4r. 148.

ember voltam, a honnan is származott, hogy mind eddig tett munkáim játékosak voltak és fontos dolgokat nem foglalván magokban, prést nem érdemltek, ezen satvrám is az mellyet az meghanyatlott, és abajdocz¹⁷ szívú Magyar Gavallérok és Dámák ellen írtam, hasonló bordába szövött munka, azért is fogok örvendezni, ha történhető komor óráiban T. Földi Uramat mesolygásra hoszhattya. Mi azon Budai utazást illeti én aztat tsupán Tiszteletes Földim Uram számára irattattam le, azért is kívül fog teezni azzal közölhető és az Moly eledelém is (mivel talán nem is érdemel mást) hathattya.¹⁸

Másik feltevés az, hogy Gvadányi esetleg felt a finomabb ízlésű olvasók kritikájától, de hogy nyomdásza mégis keressen kiadványán, valami megállapodással, titokzatosabb címmel, körpótlásul, esetleg még 1787-ben, megengedte Wébernek a ponyvakiadást. Cigányok vidám históriájától valóban remélhettek sikert a ponyván. Tudjuk, hogy Wéber járt vásárookra. Hirdette is: Pesti Vásár alkalmatosságával szállástart Typographus Wéber a Hatvani Kapun kívül Kerékjártó Fellner Házánál, a hol a maga Könyveit is árulja.¹⁹ Írónk csak évek múlva, mikor már híressé tette Budai Nótáriusa, engedhette meg Wébernek, hogy a raktárában porosodó elsőkiadásokat szétküldje. Így jutott el az 1787. évi kiadás, 1792-ben Bécsbe, a Magyar Hirmondóhoz, ismertetés végett. Annak »Tudományi dolgok« című rovatában találjuk: »Következő tizimű Könyvetske érkezett hozzánk Posonból a napokban« Pöstényi Főrödés . . . kis Sad rétben. 45 old. Belőle, ezt a nevettséges történetet kívántuk Munkánkba iktatni a Tzigányokról.²⁰ Következik a teljes kiadásból ponyván már megjelent cigány-históriának kiemelése. Mig azonban a ponyvakiadás az első kiadás szövegével egyező, újságunk 14 versszakkal kevesebbet közöl.

Változtatás nélkül, tehát névtelenül, úgy ahogy 1787-ben nyomták, nagyon elkésve bár, elhagyta Pöstényi Főrödésünk a nyomdát. Gvadányi erről a munkájáról mégis változatlanul hallgat. Évek múlva, 1795-ben írja Mindszentinek: »Tsekély munkáimnak ez az serie: Egy Falusi Notárius Budára tett utazása. A mostani Török háborura tlezelő Gondolatok. Az 1790dik Esztendőbe folyt ország Gyűlésének le írása. 12 Károly Svécziái Király életének le írása. Beleghradnak meg vétele. Rontó Pálnak, és Gróff Benyovszki Moritznak életek le írása. A világnak közönséges históriája most vagyon pennám alatt, az első darab már ki jött, a második pedig Censura alatt vagyon. Utolsó kised munkám e volt. Unalmas órákban és az hoszsu Téli esteken való idő töltés.²¹

Ha Gvadányi ezen munkájának megjelenése után nyolcadik évre így titkolja munkáját, nem csodálkozhatunk, ha halálakor barátai és búcsúztatói sem emlékeznek meg róla:

*»Itt nyugszik Poeta General Gvadányi,
Kit méltán gyászolnak Parnassus Léányi
Márs adoit volt kardot Amphion nyireltyüüt
Azzal vitéz: ezzel kedves lett mindenüüt.*

*Peleskei Nótár, Benyovszki, Rontó Pál
Vollak szüleményi, mig el rablá halál.
Musák társasága lehet hát szomorú
Hogy dorosttyánt fedi, most tziprus koszoru.*

Írta a néhai Urnak, személyes tulajdonságait különösen esmérő egy jó Baráttya. B. A. Erdélyben.²² 1873-ban, egy ismeretlen író »Gvadányi mint balneologus« címen a pöstényi víz gyógyhatását vizsgálva — vajon Gvadányi helyesen értékelt-e azokat versében, feltételezi, hogy »Azt a kis művecskét, melyet ezúttal be akarunk mutatni olvasóink közül, bizonyára még nevééről is kevesen ismerhetik.«²³ Címe, és pár soros rövid idézet következik.

Nem méltatják a XIX. és XX. század írói és irodalomtörténészei sem a Pöstényi Főrödést. Nem keresik kiadásának történetét. Arany János címét sem írja le.²⁴ Petőfi Sándor Uti leveleiben elragadtatással ír Kerényi Frigyesnek Gvadányiról: »Meg vagyok elégedve ha az én munkáim olyan sok jó órát szereznének másoknak, mint nekem szerzett már Gvadányi.«²⁵ De csak a Peleskei Nótáriust említi. Greguss Ágost nem szól róla.²⁶ Bodnár Zsigmond csak a

¹⁷ Szinyei József: *Magyar Tájstár*. I. 2. l.: Bodrogek, Székelyföld; Kevert gabona, gabona alja, v. valaminek az alja, hitványa.

¹⁸ Autogr. és Toldy Ferenc nésolatában MTA. Lev. 4r. 148.

¹⁹ *Magyar Kurir*. 1792. május 18. 20. sz. 633–634. l.

²⁰ *Magyar Hirmondó*. 1792. január 27. 132–137. l.

²¹ Gvadányi levele Mindszentí Sámuelhez, Szokolcza, 1795. szeptember 9. OSZK Levelestár.

²² *Magyar Kurir*. 1802. 15. sz.

²³ *Fürdői Lapok*. 1873. 4. sz.

²⁴ *Fruzi Dolgozatok*, Bp. 1885. Iról Arcképek. Gvadányi. 429–446. l.

²⁵ Szatmár, 1847. július 17. OSZK Levelestár.

²⁶ Gvadányi. *Pesti Napló*. 1854. 212. sz.

címét írja le a Pöstyényi Főrdésnek.²⁷ Mikor Gvadányi szakolczai házáat emléktáblával jelölték meg, Kovács Dénes is csak a címét említi ennek a munkának.²⁸ Széchy Károly, Gvadányi életrajzírója közli az első kiadás címlapját,²⁹ a murkát »... jó kedvű, de alantas erű vers- nek nevezve.³⁰ Széchy közölte az itt idézett, Péczelihez írt leveleket is, s nem vette észre, hogy nyomtatványunkat nem sorolja fel munkái között Gvadányi. Széchy röviden ír: »... a Pöstyényi Főrdéssel lépett ugyan 1787-ben a közönség elébe, de csak a kitűző nemzeti visszahatás mámoros napjaiban szerezte meg egyszerre országos hírére s aratta legszerencsésebb diadalát Falusi Nótáriusával.«³¹

Sok mellőztetése az oka annak, hogy Gvadányi Pöstyényi Főrdés című munkája ma könyvritkaság. Petrik 1894-ben összeállított bibliográfiája csak egyetlen Múzeumban őrzött példányt ismer. Azóta sem sikerült az Országos Széchényi Könyvtárnak még egy duplum-példányra szert tennie. Feltehető, hogy Petrik jegyzete a »hely és évjegy nélküli kiadás«-ról nem második kiadás, hanem a mi ponyvafüzetünk. Jelentős Mészöly Gedeon 1921-ben megjelent neoeeditója.³² Értékelte Gvadányi Pöstyényi Főrdését és méltónak tartotta arra, hogy kiemelje a feledésből.

²⁷ Gróf Gvadányi József. *Pesti Napló*. 1876. 132. sz.

²⁸ Kovács Dénes: *Gvadányi József. Vasárnapi Ujság*, 1887. 34. sz.

²⁹ Gróf Gvadányi József 1725–1801. *Magyar Történelmi Életrajzok*. 25. k. 88. l.

³⁰ I. m. 89. l.

³¹ I. m. 152. l.

³² *Kolofonnal végződők*: »Rózsavölgyi és Társa cég adta ki Budapesten az első kiadásról készült facsimile példányban«. (Ismeretése: JTK 1921. 274. l.)

FIGYELŐ

A Lenin könyvtár.

Szemben a régi Kremllel magas dombon emelkedik egy épületcsoport, amely Moszkva egyik főútvonalának komoly részét foglalja el. Ez az épületcsoport az Állami Könyvtár, amit LENINről neveztek el.

Erről az épületcsoportról már első tekintetre látható az a hatalmas fejlődés, amelyen a könyvtár eddig keresztülment. A tizenharmadik század végén két kiváló orosz építész, KAZAKOV és BAZENOV építették a régi részt és ehhez csatolozik az a modern vasbeton magarépítmény, amelyben tulajdonképpen a könyvtári anyagot tárolják.

Réggel kilenctől este tizenkettőig, tizenkét terem várja a látogatók megszakíthatatlan áramlását. Egy nap leforgása alatt a könyvtárt kb. 440 olvasó látogatja. Még 1913-ban írta LENIN, hogy egy nyilvános könyvtárt a szerint kell megítélni és értékelni, hogy milyen mély és széles hatóköre van a népben, hogy könyvei forognak-e a nép kezén. Nos, a LENIN-könyvtár beszozottjai, dolgozói azt tekintik hivatásuknak, hogy könyvkincsük minél nagyobb utat tegyen meg a nép között, minél többen forgassák a könyvek lapjait. A könyvtár igen számos olvasót két kategóriába kell sorozni, éspedig: a moszkvaiak és a Szovjet-unió egyéb területeiről valók. Az előbbieik számára tizenkét terem áll rendelkezésre, ezek közül a legnagyobb 425 férőhellyel. A többi termek a szakkutatók rendelkezésére állnak, így három terem az exakt és alkalmazott tudományok, három a társadalomtudományok, egy a kéziratok és egy a gyermekek számára. De a LENIN-könyvtár olvasója lehet az is, aki nem tartózkodik Moszkvában. Vidéki városok könyvtárai, tudományos kutatóintézetek, egyetemek és egyéb intézmények 1947-ben 200.000 könyvet kölcsönöztek ki a LENIN-könyvtárból, saját olvaskörük számára. De a jövőben a külső — nem helybeli — olvasók száma lényegesen emelkedni fog. Mikrofilmfelvételek készülnek a tudományos kutatás számára, 1948 első felében 1,600.000 oldal felvételt készítettek a könyvritkaságokról és így azok ezernyi olvasó számára hozzáférhetővé váltak.

A gvárak, üzemek, állami és kollektív gazdaságok kérdéseket intéznek a könyvtárhoz és felvilágosítást kérnek problémáikkal kapcsolatban. Sokszor egy-egy üzem dolgozója érdeklődnek, hogy lehetne meggyorsítani és racionalizálni a termelési folyamatot. Állami és kollektív gazdaságok így akarják ellenőrizni, hogy mindent megtettek-e az eredményes, minél nagyobb hozamú termelésért, hogy gazdaságukban a természettudósok által kikísérletezett újabb fajtákat meghonosítsák. A könyvtár elkészíti a szükséges kivonatokat a legújabb tudományos művekből és eljuttatja rendeltetési helyükre a legrövidebb idő alatt.

*

A könyvtár könyvállománya — amint a „Sovjet Literatur“-ban olvassuk — szinte meghatározhatatlan, ha pl. egymás mellé tennénk a könyveket, kb. 300

km-t foglalnának el. A legrégebb könyvek kéziratos munkák, amelyek akkor íródtak, amikor a könyvtár helyén még őserdő volt és a Moszkva folyó mentén még Moszkva városa nem is létezett. Ezek a kéziratok különböző módon kerültek mai helyükre, egyrésztük magángyűjtők tulajdonában volt, másrésztüket lelkes könyvgyűjtők fedezték fel és a könyvtárnak ajándékozták.

Az ősnymtatványok között nemcsak FJODOROV IVÁNNAK, a legrégebb ismert orosz könyvnyomtatónak munkái foglalnak helyet, akit még IV. IVÁN cáρ hozatott Moszkvába, hanem még ismeretlen elődeinek munkái is, akiket a könyv tudósai csak a könyvtár munkatársainak segítségével tudtak meghatározni.

A könyvtárban nemcsak az orosz könyvnyomtatás emlékeit őrzik, hanem még egyéb ritkaságokat és könyvkincseket is. Így a világ legnagyobb kínai enciklopédiáját, XVI. századi ősi héber kiadványokat, MAIMONIDES és mások munkáit; GUTTENBERG JÁNOS nyomtatványaiból néhányat és a normand kódexet (Coutumes de Normandie), amelyből csupán még egy példány létezik a franciaországi Rouenben. A könyvtár kb. 2.000.000 oldalnyi kéziratgyűjteménye VLADIMIR BELINSZKI, F. DOSZTOJEVSKIJ, A. CSEHOV, VOLTAIRE, GOETHE, NAPOLEON stb. kéziratait mondhatja magáénak. Ugyanebben a gyűjteményben vannak azok a könyvek is, amelyek különlegességüknél fogva erre számot tarthatnak, így könyvóriások és miniatűr kiadások.

Százötven különböző nyelven írt könyv fordul elő a könyvtárban, amelyből 85 a Szovjetunió népeinek nyelve. Van közöttük olyan — a jakutok, tunguzok —, akiknek 30 éve még ábécéjük, nyelvtanuk sem volt, mások, pl. az örmények, georgiaiak, ezerszázados kultúrájukat csak az októberi forradalom győzelme után tudták szabadon fejleszteni.

A könyvtár állománya naponta új könyvek ezreivel növekszik, amelyek a Szovjetunió, vagy a világ különböző részeiből érkeznek. A szovjethatalom első éveitől LENIN rendelkezésére minden nyomtatvány két példányát kellett a könyvtárnak beszołgáltatni és még 1945-ben a háború alatt a kormányzat az intézménynek, érdemeinek elismeréseképpen a LENIN-rendet adományozta és a kötelespéldányok számát háromra emelte. Az 1862-ben alapított könyvtárban, amelyet akkor RUMJANCEV Múzeumnak hívtak, RUMJANCEV grófról, akinek könyvgyűjteménye a könyvtár alapját képezte, 1917-ig kb. 1.000.000 könyv halmozódott fel, a szovjethatalom 30 éve alatt még 12 millió könyvvel szaporodott az állomány.

*

Különösen nagyjelentőségű szerepe van a könyvtár referencé (felvilágosító) irodájának, amelynek nagy része van a tudományos ismeretek terjesztése és a tömegek nevelése terén. Ezt a szerepét az olvasók számára nyújtott állandó segítségével végzi. A katalógus 20 millió lapot tartalmaz, az ábécé szerinti a szerző neve szerint teszi lehetővé a könyv feltalálását, a szakkatalógusok pedig egyéb szempontok szerint teszik lehetővé a keresett mű megszerzését. Tudományágak irodalmát csoportosítva éppúgy megtalálhatjuk, mint téma- és érdeklődési kör szerint. A könyvtár 200 bibliográfust foglalkoztat, akiknek ismeretei az élet minden területére kiterjednek és ők ismereteiket és tapasztalataikat az olvasók szolgálatába állítják. Ezek a bibliográfusok naponta tucatszámra válaszolnak meg különös és néha meglepően furcsa kérdéseket. Az olvasókat sok minden

Érdeklő, így: LAVOISIER munkái, Sachalin éghajlata, a mult századvégi vita, amely a DARWIN-elmélet körül folyt Oroszországban, a jogi kérdések oktatási metódusa, vagy GOETHE orvosának önálló művei. A legtöbben nem egy bizonyos elfelejtett cikket akarnak megtudni, hanem egész bibliográfiai listát kérnek 200—300 címmel. Az egyik tudós a textilipar legújabb nyersanyagairól szóló irodalmat kéri; egy bodaibói aranymosó azoknak a könyveknek a jegyzékét kéri, amelyeket orosz írók írtak az újjáépítésről a háború után. A rostovi kerület egy kollektív gazdaságának vezetője mezőgazdasági szakkönyvek és cikkek iránt érdeklődik.

Egy félesztendő leforgása alatt a könyvtár különböző termeiben 190 kiállítást rendeztek a legváltozatosabb témakörből. Így: *Don Quijote* különböző kiadásait állították ki, kezdve azon, amely még CERVANTES életében jelent meg. A történetkutatók olvasójában BELINSZKI százéves halálzási évfordulója alkalmából műveinek valamennyi kiadása és kéziratai voltak kiállítva. A nagy olvasóban „A mi hazánk” címmel a Szovjetunió területein megjelent legújabb könyvek vannak kiállítva, ezek a könyvek nagy érdeklődést váltanak ki és nagy sikerük van a közönség körében.

A LENIN-könyvtár látogatói között a legkülönbözőbb korúakat találhatjuk. A legfiatalabbak, a nyolcévesek, akik a gyermekek számára fenntartott olvasóterembe tartanak, ahol széles asztalok mellett jó pár tucat csöppség ül és figyelmesen olvasgatja MARSAK népmeséit vagy költeményeit. Egy ilyen olvasó persze nehezen igazodik el a könyvtár általában használatos katalógusaiban, de hiszen erre nincs is szüksége. Egy megnagyobbított formájú kartotékszekrény szolgál erre a célra, amely a kartotéklapok helyett a könyvek színes borítólapjait tartalmazza és így a kis olvasók könnyen megtalálhatják az őket érdeklő könyveket. Meg kell jegyezni, hogy a legfiatalabb látogatók a legszorgalmasabbak és csak akkor hagyják el helyüket, ha a kezükben lévő könyvet az utolsó oldalig kiolvasták. A gyermekolvasóban tapasztalt pedagógusok vannak beszoztva, akik a gyermekek fejlődését figyelik, hajlamát, tanulási készségét, családi életét tanulmányozzák. Segítségükre vannak tehetségük kibontakozásában és tanulmányaikban és így megkönnyítik számukra megfelelő életpálya megválasztását.

A LENIN-könyvtárban nemcsak az olvasók, hanem a könyvtár beszoztottjai is szaporítják ismereteiket. Egy különleges egyetem áll rendelkezésükre, ahol a könyvtár 700 munkatársa a könyvtártudomány különböző szakában tökélesíti tudását. Bibliográfiai kurzusok és szemináriumok, különböző nyelvek tanulása, könyvtárosképző tanfolyamok, mind a fejlődést szolgálják és a Szovjetkormány külön erre a célra bőkezűen bocsátott anyagi eszközöket a könyvtár rendelkezésére. A legutóbbi félévben a könyvtár 180 tisztviselője részesült előléptetésben és öten a tudományos státusba kerültek munkájuk alapján.

A könyvtár személyzete a legkülönbözőbb tudományágakban tevékenykedik, van közöttük pedagógus, nyelvész, bibliográfus, doktorátust tett, könyvkötő stb. Létszáma 1500 körül van.

A LENIN-könyvtár a Szovjetunió egyik legnagyobb tudományos és kulturális intézménye.

SÁGI FERENC

Az Orsz. Széchényi Könyvtár zeneműtárának állapota és tervei a felszabadulás utáni években

Az Orsz. Széchényi Könyvtár Zeneműtára az önálló Zenetörténeti Osztály örökébe lépve, gyűjtőkörét nem korlátozta csupán kéziratos és nyomtatott zeneművekre, hanem kiterjesztette azt a zenei vonatkozású könyvekre, folyóiratokra, levelekre, fényképekre, analektákra, stb. Szám- és tömegszerűség szempontjából a nyomtatott zeneművek és zenei vonatkozású könyvek állománya volt a legtekintélyesebb.

Míg a légítamadások és az ostrom következtében az Orsz. Széchényi Könyvtár többi osztálya alig szenvedett károkat, a Zeneműtárat igen súlyos veszteségek érték, sőt önálló helyiséggel ma sem rendelkezik, így állománya hozzáférhetetlen állapotban van.

Bár előzetes óvintézkedések folytán az értékes anyag egy részét sikerült a pincékben elhelyezni, az emeleti helyiségekben hagyottak jelentős része elpusztult, vagy megrongálódott. Külföldre nem került semmiféle anyag. 1935 óta a zenei könyvek feldolgozása és tárolása is a Nyomatványtár hatáskörébe tartozik, így az azóta szerzett zenei könyvek — a Múzeum főépületében lévén — megmaradtak. Elpusztult azonban a még új számozás alá nem került zenei vonatkozású könyvek nagy része.

A legpótolhatatlanabb veszteség a zenei folyóiratanyag majdnem teljes megsemmisülése révén érte a könyvtárat.

Míg a zenei kéziratok és nyomtatott zeneművek a bombatalálat következtében jóformán alig szenvedtek kárt, a későbbi beázások ezeken is súlyos nyomokat hagytak s különösen a könnyen oldódó tintával írott manuscriptumok váltak hasznavehetetlenné. (Szerencsére ez a kevésbbé értékesekkel történt).

A zeneműtár őrzött anyagán kívül helyrehozhatatlanul megrongálódtak s részben el is pusztultak a katalógusok, amely veszteségnek jelentőségét úgy a könyvtár-járatos kutatóközönség, mint a könyvtári szakemberek előtt fölösleges volna bővebben fejtegetni.

A berendezési tárgyak közül csak a legkisebb terem berendezése maradt meg, azonban ez is megrongálódott.

Ha mindezekhez a komoly veszteségekhez hozzászámítjuk még az anyag megmentett részének az ide-oda szállítások, pincében való tárolás, stb. által elszenvedett rongálódását, körülbelül vázlatos képet adtunk a tárnak ostromutáni állapotáról.

A bajok azonban tovább sűrűsödtek azáltal, hogy az Eszterházy palota többi téri is szenvedtek bizonyos károkat s nem állottak helyiségek rendelkezésre ahhoz, hogy a megmenekült anyag visszatárolása, leltározása és újrakatalogizálása elkezdődhessék. Mindezen gátlások ellenére azonban a tár regenerációs munkája azonnal elkezdődött. A jóformán darabonként szétszóródott mérhetetlen mennyiségű katalóguscédula összegyűjtése és alfabetizálása, a romokból kimentett és az idejében elrejtett könyv-, kotta-, kézirat-, stb. anyag visszaállítása és megfelelő ideiglenes tárolása voltak a legsürgősebb feladatok.

Ezek elvégzése után a zeneműtárnak mindeddig hiányolt modernizálása felé történtek meg a bevezető munkálatok: a decimális rendszer elméleti és gyakorlati zenei részének átdolgozása, külön címfelvételi szabályzat szerkesztése a practica-anyag modern feldolgozásának biztosítására, könyvtártani szakönyvek zenei részének lemásolása a hiányossá vált segédkönyvtár kiegészítése céljából, a nyomtatványtári szakkatalógus zenei részének még egy példányban

való elkészítése azon célból, hogy a zenei szakirodalom kutatóinak a zeneműtár helyiségeiben is rendelkezésére állhasson egy szakkatalógus.

Időközben a vallás- és közoktatásügyi minisztérium hozzájárulásával az Országos Széchényi Könyvtár megvette a LÉDERER-féle könyvtár árubabocsátott zenei anyagának tetemes részét, amely magyar és külföldi biográfiákban, valamint lexikális és pedagógiai vonatkozásban gazdag, ezenfelül értékes bibliofil-csoportot felölelő könyvtárállományán és hézagpótló kottaanyagán kívül főként a teljesen elpusztult folyóiratgyűjtemény pótlásának megalapozására alkalmas folyóiratállományával járult hozzá a tár újjáéledésének megindításához.

1946 februárjában azonban az Eszterházy-palotát, ahol a Zeneműtár elhelyezkedett volt, át kellett adni a Köztársasági Elnökség részére s az amúgy is agyongyötört anyag újabb vándorútra kelt, hogy a Múzeum főépületének dísztermében helyezkedjék el, hozzáférhetetlen állapotban, összeszűfolyva a többi Eszterházy-palotából kiteleptett osztály hatalmas anyagával. Itt az újabb beázások lehetőségének megszüntetése után sem mondható az elraktározás szerencsésnek sem gyakorlati, sem könyvhigiéniai szempontból.

Hogy a közönség legalább a zenei könyvekhez hozzájusson, a régi könyvállomány megmaradt részét a Zeneműtár 1946 óta fokozatosan feldolgozza és átadja a Könyvtár könyvállományába, a zeneművek újrendszerű feldolgozása azonban csak az 1945 óta vásárolt, kapott, vagy kötelempéldányként beérkező anyaggal történhetik meg, mivel a könyvraktárak jelenlegi befogadóképessége nem engedi meg, hogy az egész kottaállomány ott raktározassék el.

Az 1945-ben megalapozott újrendszerű katalogizálás révén a zeneművek ezenkívül a könyvekhez hasonló elbánásban részesülnek, mely körülmény a különböző osztályok katalogizálási módjainak a kutatóközönség számára oly fontos egysége felé való törekvést szolgálja. Az alfabétikus főkatalógus mellett egy, a bruxellesi schéma alapján készült, de a helyi vonatkozásoknak megfelelően kibővített decimális rendszerű szakkatalógus messzemenő részletességgel választja külön a zeneműveket. A szakrendszer főbb csoportjai: Színpadi és filmzene. — Egyházi és vallásos zene. — Vokális zene. — Instrumentális zene. E csoportokon belül a gyakorlatilag megkívánható legteljesebb részletesség nyilvánul meg és az alkalmazott elosztások segítségével ez még továbbfejleszthető. A katalóguscédulák az adremitizálás révén egységesek és a megőrzött vaslemezek által bármikor pótolhatók, vagy sokszorosíthatók. A fő és szakkatalógus mellett iniciatíva-katalógus is készül, mégpedig nemcsak a népdalok, hanem az összes magyar nyelven megjelent szöveges mű kezdő soráról. A sorozati kiadásban megjelenő zeneműveket külön sorozati nyilvánántartó öleli fel.

A könyvtárakban elhelyezett összes zenei vonatkozású könyvről külön betűrendes és szakkatalógussal rendelkezik a tár és az 1945. év óta megjelenő összes magyar folyóirat zenei cikkeit is hasonlóan katalogizálja.

Míg a Zeneműtár egyfelől azt az elvet tette magáévá, hogy a zenei könyveknek az általános könyvállomány s a zenei folyóiratoknak a Hírlaptár anyagához való visszaszármasztatása révén azoknak teljességét szolgálja (miközben az ott tárolt zenei vonatkozású materiáról megfelelő katalógusokkal rendelkezik), másfelől saját gyűjtőkörét terjeszti ki olyan területeken, ahol más osztályok nem működnek, viszont bekapcsolásuk mindinkább sürgetővé válik. Mindezek komoly megindításához természetesen önálló, és a szaporodó anyag megfelelő elraktározását biztosító helyiségre volna szüksége, melynek hiányában képtelen bármiféle terjeszkedésre és fejlődésre. Az alábbiakban próbáljuk vázolni legfontosabb terveinket.

Elsőnek a kézirat-állomány kibővítését említjük. Megfelelő szövegű felhívásoknak az ország különböző zenei centrumaiban való publikálása révén élő szerzők kiadatlan műveinek kézíratait kérjük. A felhívásnak évenkénti megismétlésével elérhető majd, hogy a gyűjtemény egyre bővüljön contemporain-művekkel.

Több szempontból van erre szükség: a kiadási nehézségek miatt nyomtatásban soha meg nem jelent zeneművek között igen sok olyan értékes akad, amely a szerző halála után elkallódik, vagy az örökösök szűk körének féltett kincse marad s az utókor nyilvánossága nehezen, vagy egyáltalában nem is férhet hozzájuk. Szükség van rá továbbá azért is, hogy a hazai nyomtatott zenei termékek bibliográfiája és a mindenkori valóságos zeneműtermés között a komoly zenei művek rovására exisztáló alapvető különbséget fenti gyűjtemény időszaki katalógus-kiadványaival tőlünk telhetőleg enyhíteni tudjuk. Bár muzeális szempontból elsősorban a szerzők saját kézírású művei jelentenek értékes anyagot, a fenti szempontok megelégednének kéziratot másolatokkal is.

A kezdeményezés sikerét esélyesebbé tenné a kéziratkölcsonzés jövőbeni lehetőségének bizonyos irányú kompromisszumos megoldása: pl. két példány (egy eredeti kézirat és egy másolat) beküldése esetén az egyik kikölcsönözhető volna abból a célból, hogy a ki nem adott régebbi vagy új művek iránt érdeklődő előadóművészek rendelkezésére állhasson. Szólisták és karmesterek egyaránt, mint országos gyűjtőhelyen kutathatnának az említett művek után és azok közül műsoraik számára minden személyes befolyástól mentesen válogathatnának. Mindezeknek tudata a szerzőket is serkentené arra, hogy kiadatlan műveiket nyilvántartassák és az érdeklődők kezére juttassák. E gyűjtemény amellet, hogy a jövő számára fokozatosan mind nagyobb értéket fog jelenteni, a mindenkori jelen zenekultúráját is szolgálja.

További terve a Zeneműtárnak, hogy — amint megfelelő elhelyezési lehetőségekkel rendelkezik — a kötelepéldányok törvényének kiterjesztését fogja szorgalmazni a hazai megjelenésű hanglemezre vonatkozólag is. A megörökített élőhang dokumentumainak gyűjtése zenei szempontból legalább olyan fontos — nézetünk szerint fontosabb is — mint pl. a zenei vonatkozású fényképek, analekták stb. Őrzése. A jövő bizonyos irányú kutatásai számára ma még felbecsülhetetlen alapot nyújthatunk ezzel.

A tár feladatkörébe vág a külföldi kiadóknál megjelent magyar szerzemények összegyűjtése is. Reméljük, hogy a könyvek, időszaki sajtótermékek, stb. hasonló problémájának megoldását célzó külföldi kapcsolatoknak a könyvtár részéről történő fokozatos kiépítése révén nagyobb gépezetbe kapcsolódhatunk bele, mintha a zeneművek elszigetelt kérdéséről volna szó — s ilyenirányú gyarapodásaink felülmúlják majd a mult arányait.

Amint az anyagi eszközök engedik, mindazon régi hazai keíratok fotokópiáit is meg kell szerezniünk, amelyek nincsenek a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában, hogy ilyen vonatkozású anyagunkat teljesebbé fejlesszük.

A zeneműtár eddig is sokrétű munkaprogramját a fentvázolt tervek teszik ezentúl színesebbé. Természetes, hogy részbeni megvalósulásukhoz is évekre van szükség, különösen mai helyzetünkben.

Mivel e tervek kizárólag a magyar zene területére szorítottak a későbbi és már biztos ütemben érzett fejlődési folyamat során a zenei örökség megőrzésének érdekében a külföldi vonatkozású anyag fokozatos gyarapítására is gondolnunk kell.

A könyvkötés és könyvrestaurálás helyzete és szempontjai az Országos Széchényi Könyvtárban és Budapest többi könyvtáraiban

A két állandóan aktuális könyvtári probléma — a férőhely és a könyvkötés kérdése — közül a másodikkal, a könyvtárak könyvkötési és ezzel kapcsolatos könyvrestaurálási problémáival óhajtók foglalkozni. Ebben a kérdésben éppen úgy, mint más kérdésben az újjáépítés terén jól kitervezett és előrelátó programot kell kidolgozni, mert nincsen az az államkassza, vagy akármilyen más javadalom, mely elegendő lenne pl. az Országos Széchényi Könyvtár összes kötetlen könyv, hírlap, folyóirat, kóta és kéziratának bekötésére, nem is szólva a régi magyar és ősnymtatványok művészi korabeli bekötéséről, melyeknek kérdése a restaurálással áll kapcsolatban.

Általában Budapest hét legnagyobb könyvtárának (*Országos Széchényi Könyvtár, Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapesti Egyetemi Könyvtár, Parlamenti Könyvtár, Fővárosi Könyvtár, Műegyetemi Könyvtár, Statisztikai Könyvtár*) háború előtti könyvkötési munkálatait ismerem. Régi könyvek restaurálásával kizárólag csak az Országos Széchényi Könyvtárban foglalkoztunk.

A fenti könyvtárakban különböző módon van megszervezve a könyvkötés, általában kétféle módon; vagy van a könyvtárnak saját házi könyvkötő osztálya, vagy kiadja könyvkötőiparosnak a kötetendő könyveket. Az Országos Széchényi Könyvtárnak saját házi könyvkötészete van. Miután a könyvtár első-sorban könyvmúzeum, így a kötésre kerülő könyveknek nem kell az épületet elhagyniok, a raktárból vagy a katalógizálási osztályból egyenesen a könyvkötészeti osztály veszi át és naplózás után a könyvanyag azonnal a könyvkötőműhelybe kerül kötésre. A kötéshez szükséges nyersanyagokat a könyvtár szerzi be, a könyvkötészetben alkalmazottak csak munkadíjat kapnak. A műhely felszerelése szintén a könyvtár tulajdona, ennek következtében a könyvek és folyóiratok, hírlapok, stb. bekötése aránylag gyorsan, kevés adminisztrációval megy és sokkal kevesebbe kerül egy kötés, mintha a könyvtár házonkívüli könyvkötőiparossal börtette volna a könyveket. A kötések költségei általában a kinti könyvkötői árak 30—40%-át tette ki. Ez az igen kedvező önköltségi ár azért vált lehetővé, mert a kötésre szánt könyveket nem kellett különböző átvételi elismervényekkel az épületből kiküldeni a könyvkötőhöz és kötés után visszahozatni, hanem naplózás után mindjárt az üzembe kerültek a könyvek, azonkívül a kötéshez szükséges anyag, vászon, különböző papírok, bőr, enyv, keményítő, papírlemez, fűzőspárga, cérna, arany, stb. nagyban sokkal olcsóbban szerzhető be, de nem kevésbé fontos az is, hogy a könyv kötés után azonnal az illetékes osztályra, illetőleg raktárba kerül. Ezzel a kötés időtartamát nagyban csökkenthetjük.

A könyvkötésen kívül kódexek, kéziratok és régi nyomtatványok, valamint értékes régi művészi kötések restaurálásával is foglalkozott a könyvtár restaurálási laboratóriuma. Ilyen restaurálásokkal jelenleg Magyarországon csak az Országos Széchényi Könyvtárban foglalkozunk, s ezáltal ezen felbecsülhetetlen értékű könyvek, kódexek, stb. megfelelő gondozásban, illetőleg a jövő számára való megmentésben részesülhetnek.

A *Tudományos Akadémiának* szintén van könyvkötészete, de ez az üzem leginkább csak az Akadémia kiadványainak kötésével foglalkozik. Könyvrestauráló laboratóriumuk nincsen. A *Budapesti Egyetem Könyvtárának* is van házi könyvkötőüzeme, de nem szigorúan vett könyvtári kezelésben. A kötéshez szükséges nyersanyagokat is a könyvkötő maga vásárolja meg és így az esetről-

esetre megállapított áron köti a könyveket a könyvtárnak. Ez a rendszer drágább, mint az Országos Széchényi Könyvtaré, de még mindig olcsóbb, mintha a könyvtár kinti könyvkötőiparosokkal köttetné könyveit, azonkívül nem kell a könyveknek az épületet elhagyniok és így az adminisztráció is kisebb. Régi könyvek és kódexek restaurálásával nem foglalkoznak.

A *Fővárosi Könyvtárnak* szép nagy házi könyvkötőüzeme van. Itt új köteteket is készítenek, de főleg az állandó használatban megrongálódott modern könyvek kijavításával foglalkoznak. A felszerelés a könyvtaré, a szükséges nyersanyagokat is a könyvtár szerzi be és a könyvkötőknek csupán munkadíjat fizetnek. Csak ezáltal tudják elérni, hogy a megrongált modern könyveket érdemes kijavítani, mert ha ezeket a megrongált könyveket kinti könyvkötőiparossal kellene kijavíttatnia a könyvtárnak, nem volna kifizető, mert a javítás sokkal többbe kerülne, mint a könyv ára újonnan. Régi nyomtatványok restaurálásával nem foglalkoznak.

A *Parlamenti, Statisztikai és Műegyetemi Könyvtáraknak* nincsen házi könyvkötő üzemük, könyveiket és folyóirataikat kizárólag kinti könyvkötőiparosokkal köttetik be. Gyűjtőkörük természeténél fogva ezen könyvtárakban könyvtörténeti szempontból restaurálásra szoruló anyag aránylag alig van.

A fenti problémákat összefoglalva, új munkaterv készítésénél ajánlatos mérlegelés tárgyává tenni, hogy nagy közkönyvtárainknak érdemes-e házi könyvkötőüzemet fenntartani, illetőleg létesíteni, s ha igen, milyen formában, milyen adminisztrációval stb.; az osztály vezetőjének milyen képesítéssel, illetőleg gyakorlati tudással kellene rendelkeznie és azon könyvtárakban, ahol sok incunabulum, régi magyar, kódex és kéziratgyűjtemény van, a restaurálás problémájával is foglalkozni. A házi könyvkötőüzemre vonatkozólag határozottan azt mondhatjuk, hogy minden nagy könyvtárunknak saját házi könyvkötészettel kellene rendelkeznie, saját felszereléssel és anyagbeszerzéssel. Az ilyen házi könyvkötészettel rendelkező könyvtárak helyes előrelátó könyvkötészeti programjának pontjait irányadóul a következő pontokban foglalhatjuk össze:

1. A könyvtár mindenkor számoljon mult-, jelen- és jövőbeni szükségleteivel.
2. A helyes könyvkötési program alapja a jó munka, a költségvetés teherbírása és az anyag megóvása.
3. Általában a nagy könyvtárak évi költségvetésének 25%-át szokták könyvkötésre fordítani (ez a százalékarány a kimaradt háborús évek és az ostrom által fokozottabban tönkrement könyveket tekintetbe véve legalább 10 évig felemelendő volna).
4. A könyvkötési programnak a könyvtár adminisztrációjához kell alkalmazkodnia.
5. A könyvkötési programnak mindenkor számot kell vetnie a könyvtári anyag természetével. Különösen a könyvtár specialitásaira kell gondot fordítani.
6. A régi könyvek, kódexek, kéziratok, kötések restaurálásával csak megfelelő képzettséggel rendelkező restaurátor foglalkozzon és ha a fenti könyveknek új kötetet is kell adni, akkor az feltétlenül korhű legyen.
7. Nagy gondot kell fordítani az ú. n. folyó anyagra is.
8. Ha szükség van rá, a könyveket haladéktalanul újra kell köttetni.
9. A kötésmunkák tervszerűségének előmozdítására előrelátó tervzetet kell kidolgozni.
10. Azt, hogy egy könyv mikor kerüljön újrakötésre, állapota mellett használatának multja és előrelátható jövője szabja meg.

A házi könyvkötőüzemeknek egyik legnagyobb előnyük, hogy a könyv helyben marad, tehát akár a munkamenet alatt is hozzáférhető, sorozatok folytatólagos kötésénél a mintakötetre esetleg csak 1—2 órára van szükség, a könyv vagy folyóirat bekötése sürgős esetben akár 48 óra alatt is elvégezhető. Állandóan egy és ugyanazon fajta anyagot lehet vásárolni, így nem fenyeget az a ve-

szély, hogy nem lehet már ugyanazt a kötést kapni, mert a könyvkötőnek elfogyott az a fajta nyersanyagja, viszont egy, vagy két kötet könyvért nem érdemes neki nagyobb mennyiségű anyagot vásárolni. Ez a saját anyagbeszerzésnél nem probléma.

A munkamenet általában ellenőrizhető és a gondosan összeállított költségvetés alapján pontosan elbírányozhatjuk a költségeket. Pl. az Országos Széchényi Könyvtár házi könyvkötő osztályán 1942-ben 4272 kötet könyvet, folyóiratot és hírlapot kötöttek be legalább Ia. félvászon kötésbe valódi arany kézi cím-aranyozással. Egy-egy kötet átlagára nyersanyag és munkadíj összesen 108 pengőbe került. Ez az ár az akkori kinti könyvkötőárak 30—35%-ának felel meg. Tehát ha a Széchényi Könyvtár nem rendelkezett volna házi könyvkötő üzemmel, akkor a fenti 4272 kötet helyett mindössze 1400 kötet könyvet köthetett volna be. Ugyanilyen kedvező áralakulást mutat a Fővárosi Könyvtár házi könyvkötészétének 1942-ben végzett 3335 darab könyv kötése, illetőleg javítása (ezek közül legalább a kétharmadrésze javítás), egy kötet könyv kötése, vagy javítása 092 pengőbe került, igaz ugyan, hogy hírlapkötések nem voltak és valódi aranyozás is csak kis részben volt. A fentiekkel szemben pl. a Műegyetemi Könyvtár ugyancsak 1942. évben kinti könyvkötőiparral 1404 kötet könyvet kötetett félvászonba 3610— pengő költséggel, tehát egy kötet (hírlapok nem voltak, a kötött anyagnak több mint egyharmadrésze disszertáció volt) 257 pengőbe került. Ezen adatokból párhuzamot vonhatunk a könyvtárak szempontjából melyik a gazdaságosabb és könyvtári szempontból is helyesebb út.

Elgondolásunk és bizonyos szerzett tapasztalatok alapján a jövőben, ha majd megfelelő szakember is áll rendelkezésre és amennyiben a könyvtár anyagánál fogva szükség van rá, úgy a könyvkötőüzemmel kapcsolatban könyvrestaurálási laboratóriumot is lehetne felállítani. Vezetőjéül pl. olyan könyvtári tisztségviselő volna kijelölendő, aki hajlandó volna a könyvkötést is megtanulni, mert csak így tudná megfelelő szaktudással az üzemet vezetni, azonkívül feltétlenül könyvtárosi képesítéssel is kellene rendelkeznie. Később, ha majd el tudjuk érni, hogy az Iparművészeti Főiskola grafikai tagozatán könyvrestaurálást is fognak tanítani, akkor pl. az Iparművészeti Főiskola grafikai végbizonyítványa, a könyvtárosi szakvizsga és könyvkötői tudás képeznék a szükséges kellékeket az ilyen kettős üzem vezetéséhez. Az ilyen képesítéssel rendelkező vezető, könyvkötészeti tudásával a könyvkötészetben folyó munkálatokat tudná ellenőrizni és irányítani, a restaurálásra kerülő kódexekkel régi könyvekkel és ilyenek kötésével kizárólag csak ő foglalkozna, mert ilyen értékes könyveket, kódexeket csak könyvkötő kezébe nem lehet adni, mert az a könyv történeti, művészi és tudományos értékét nem ismeri és minthogy a restaurálásban sem jártas, nem fordítana kellő gondot a munkára. A könyvtárosi képesítés a könyv történeti és tudományos értékének megállapításához adná a képesítést, az Iparművészeti Főiskola jövőbeni képesítése pedig a restauráláshoz, valamint régi könyvek korhű tábláinak tervezéséhez adná a szükséges képesítést. Ezzel kapcsolatban nem lehet szó nélkül hagyni, hogyha megnézzük nagy könyvtáraink régi magyar és incunabulum gyűjteményeit, szörnyülködve állapíthatjuk meg, hogy mennyi ilyen régi nyomtatványunk van nem a korához illő kötésbe kötve. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy azért adjunk az ilyen régi könyveknek korhű kötetet, hogy azt a látszatot keltsük, mintha abban az időben kötötték volna, hanem a könyv és a kor művészi szempontjait figyelembe véve korhű kötetet kapjanak ezek a ritkaságok. Természetesen a kötés időpontjának, restaurálójának, esetleg tervezőjének és bekötőjének nevével jelezve. Így, ha ilyen régi könyvet a ke-

zünkbe veszünk, azonnal látjuk a könyv korát, de viszont arra is útbiztosítást kapunk, hogy ízléses korhű kötések mikor készültek és azt ki készítette. Így a könyv megkapta a megfelelő öltözetét és nem fognak régi magyar és incunábulum gyűjteményeink ízléstelen és nem korhű kötéseikkel feltűnni. A könyvkötőüzemben a folyó könyvkötési munkára szakképzett könyvkötősegéd volna alkalmazandó, aki az összes könyvkötészeti munkálatokat elvégzi és a státusba mint műszaki altszót, vagy mint műszaki segédtszót volna besorolható. Értékes segédmunkaerőhöz juthatunk, ha a könyvtárban alkalmazott intelligensebb altszökök közül kettőt-hármat a könyvkötésre kiképezünk és ezeket hivatalos óráktól megfelelő órakeret ellenében alkalmazzuk, illetőleg foglalkoztatjuk.

Ami az üzem felszerelését illeti, a normális könyvkötői gépek: lemezolló, vágógép, prések, aranyozó betűk, stb. szükségesek. A restauráló laboratórium felszerelése már sokkal nagyobb probléma, mert itt már különböző fűrésztömedencékre, nagyteljesítményű présekre, műszerekre, vegyszerekre, stb. van szükség. Ezen felszerelések beszerzése ma szinte lehetetlen, de megfelelő előirányzattal részletekben meg lehet szerezni, mint ahogy az Országos Széchényi Könyvtárban azt részben meg is szereztük.

Nagy könyvtáraink könyvkötési problémáját meg kell már végre oldani, mert lehetetlen helyzet az, hogy a kutató hosszabb ideig nem kaphat kézhez egy könyvet, vagy különösen folyóiratot, mert az nincsen bekötve. Nem is szólva arról, hogy kötetlen könyv-, de különösen folyóiratanyagunk aránylag rövid idő alatt elpusztul, ha nem kerül kötésre, viszont, ha ilyen üzemek megszervezésével megfelelő programot készítünk és az illetékesek figyelmét fel tudjuk hívni nagy könyvtáraink könyvkötési helyzetére, talán fokozatosan 2—3 évtized alatt helyre tudjuk hozni e terület fogyatékosságait.

SASVÁRI DEZSŐ.

Az osztrák könyvtárügy mai állása

A háború végével függetlenségét visszanyert Ausztriának két nagy feladattal kellett megküzdenie a könyvtárügy terén: a háborús pusztításoknak a lehetőséghez képest való helyrehozatalával és a központi szervezés újjáalakításával.

A legérzékenyebb veszteség a háború folyamán a bécsi Egyetemi Könyvtárat érte. Az olvasóterem bombatámadás következtében súlyosan megsérült és a „bombabiztos helyre” elraktározott könyvek jelentékeny része is megsemmisült. A pusztulás a háború után még fokozódott, 1945/46 telén a rendkívül erős havazások az üvegtetejétől megfosztott olvasóterem berendezésében okoztak károkat, a könyvtári tisztviselők és egyetemi hallgatók vállvetett munkája árán sikerült azonban a nagyobb veszélyt elhárítani. Az újjáépítés befejeztéig a könyvtár olvasók számára zárva van. A könyvállományt ért veszteségek jórészt pótolhatatlanok.

A Nationalbibliothekot nem érte veszteség, eltekintve azoktól az ostrom idején kölcsönzésben volt könyvektől, melyek kölcsönzési helyükön mentek tönkre.

Az egységes osztrák vezetés megszervezése különböző problémák elé állította az illetékeseket. Az első lépés ezen a téren az *Österreichische Nationalbibliographie* megindítása volt 1945-ben. Ennek szerkesztését a Nationalbibliothek tisztviselői végzik, a könyvtárba beérkezett kötelempéldányok alapján. A *Nationalbibliographie* jelenleg havonta jelenik meg egy füzetben. Ez van

hivatva részben a központi katalógust is pótolni, ami a *Preussischer Gesamtkatalog* kiesése óta hiányzik. Az osztrák könyvtárak központi vezetése céljából felmerült egy könyvtári főfelügyelőség felállításának gondolata is. Az erre vonatkozó magyar szabályzatok áttanulmányozása után a folyó évben — egyelőre ideiglenes formában — az osztrák közoktatásügyi miniszter a Nationalbibliothek főigazgatóját, J. Bick professzort bízta meg a nagy állami könyvtárak felügyeletével. Az ő hatáskörébe tartozik a Nationalbibliothek, az egyetemi és főiskolai könyvtárak és még néhány nagyobb könyvtár működésének ellenőrzése, összehangolása és felsőbb irányítása. Bick professzor közvetlenül a miniszternek van alárendelve. A felelőség itt tehát egy személyt terhel, a magyar tanácsrendszerrel ellentétben, viszont az apparátus ennek megfelelően egyszerűbb. A főfelügyelő időnként összehívhatja az alárendelt könyvtárak vezetőit igazgatói gyűlésekre, ha ennek szükségét látja, egyébként azonban önálló hatáskörben intézkedik. Az igazgatói gyűléseken a közös kérdéseket, mint együttműködés, gyűjtőkörök kölcsönös elhatárolása, kölcsönzés egymás között, duplumcsere, könyvtárosképzés, rendelet- vagy törvényszövegek előkészítése, könyvtári propaganda, kongresszusok, kiállítások rendezése, külfölddel való csere és együttműködés, könyvtároscsere stb. beszélik meg. Ezekre a gyűlésekre a főfelügyelő meghívhat olyan igazgatókat is, akik a felügyelete alatt nem álló állami vagy egyéb könyvtárak vezetői.

A könyvtárosi előképzés tartama elvben másfél év, melynek elteltével a jelölteknek vizsgát kell tenniök. A könyvtárosi tanfolyam vezetője és egyben vizsgálónak a főfelügyelő. A tanfolyamon a jelöltek gyakorlati és elméleti kiképzésben részesülnek. A háború vége óta a könyvtárosi tanfolyamok szünetelnek, ugyanis a tudományos tisztviselők száma az állami könyvtáraknál a szükségletet meghaladóan nagy. Más a helyzet az ú. n. középső szolgálatban (mittlerer Dienst), ahol egyes szakokban nagy hiány mutatkozik. Így pl. Ausztriában jelenleg nincs egyetlen könyvrestaurátor, úgy hogy a restaurálási munkák teljesen szünetelnek. A Nationalbibliothek úgy igyekszik segíteni a dolgon, hogy egyik fiatal alkalmazottját képezteti ki, egyelőre különböző belföldi intézményeknél az itt elsajátítható könyvkövési, kötéstörténeti, papírrestaurálási stb. ismeretekre, majd a tervek szerint a vatikáni műhelyben a komolyabb restaurátori munkákra.

A könyvtárak új szerzeményei a jelenlegi körülmények között főleg az osztrák kiadványokból kerülnek ki, a külfölddel való kapcsolatok nehézségei miatt. Az utóbbi időben azonban ezen a téren is fokozott erőfeszítéseket tesznek a provincializálódás fenyegető veszélyének elkerülésére.

SASHEGYI OSZKÁR.

A milánói Biblioteca Comunale újjáépítéséről

A háború okozta károk helyreállítása Milánóban is serényen folyik. Az *Il Popolo* c. lap (1947. aug. 14.) e restaurációs munkálatok sorában különös fontosságot tulajdonít a Castello Sforzesco udvarában elhelyezett Községi Könyvtár (*Biblioteca Comunale*) újjászületésének. Az 1943. augusztus 13-ának éjtszakáján történt bombázás következtében egyéb műemlékek mellett a Castello Filarete tornyának tövében lévő épületrész, ahol a Könyvtár helyiségei voltak, szintén jelentékenyen megsérült. A város előljárója most már teljesen rendezte a Castello délkeleti szárnyát és két nagy termet újjáépíttetett a Könyvtár olvasóhelyisége számára. A Könyvtár látogatottsága szinte meghaladja a

háború előtti létszámot napi átlagos 300 főnyi olvasóközönségével. A használat megkönnyítésére szolgálnak a szerzők, címek és szakok szerinti alfabetikus cédulajegyzékek.

A *Biblioteca Comunale* állománya ma körülbelül 300 ezer egységre rúg, beleértve az olasz és külföldi minden szakos folyóiratokat is. Igen becses a XVI—XVIII. századbeli quarto és folió nagyságú kb. 5000 kötet; ritka kiadványok, melyek közül külön figyelmet érdemelnek az ókori latin-görög klaszikusok művei, héber szövegek, jogi és filológiai művek.

Az „*Emeroteca*” című rész a folyóiratok gazdag állományát foglalja magában, összesen 6832 sorozatot, 123.677 számmal, amelynek anyagát, kb. 500 ezret meghaladó címet egy pontos jegyzék sorol fel. Külön ki kell emelni az operák, színdarabok, zeneművek gazdag gyűjteményét, továbbá orvostudományi kiadványok sorozatát.

A bibliofil látogatók számára rendkívüli élvezetet és okulást nyújt az a kollekcio, amely a könyv külső művészi megjelenésének változatait mutatja be: a betűk formáiban, a nyomás tisztaságában, a papír finomságában, a rajzok ízlességében, a metszetek artistikus beállításában, a színek harmóniájában, a borítékok eleganciájában.

A *Biblioteca Comunale* háború utáni fellendülésének ékesen szóló bizonyítékai az 1947. év első felére vonatkozó statisztikai adatok. A könyvtár helyszíni olvasóinak száma 82.813 volt; új szerzemények vétel útján 4152, ajándék útján 5072. Az általános katalógus 47.462 új cédulával gyarapodott.

A nagymértékben emelkedett látogatásnak és gyarapodásnak következménye, hogy a Castello Sforzesco rendelkezésre álló helyiségei már szűknek bizonyultak az igények kielégítésére és a könyvek praktikus elhelyezésére. Ezért Milánó illetékes körei behatóan foglalkoznak a könyvtár megfelelőbb otthonának kérdésével. Komoly tervként merült fel az az elgondolás, hogy a város centrumához közeleső Via Francesco Sforza és Via Guastalla között fekvő XVIII. századbeli nemes barokk stílusú Sormani-palotát rendezik be Milánó városa könyvtárának méltó és végleges hajlékául.

M. o.

Angol könyvkiállítás

A *British Council* 1946 május havában Budapesten angol könyvkiállítást rendezett. 200.000 példányszámban 2500 darab különböző angol könyv tanuskodott az angol tudományos haladás, irodalomszeretet és virágzó könyvkultúra mellett. A rendkívül gazdag anyag részleteiben is csodálatos volt. A kezdők számára írt nyelvtanoktól kezdve, folytatva a magas fokú nyelvismereti tan-könyveken, tündéri gyermekirodalmon, remek szépirodalmi kiadványokon, a *Eritain in Pictures* angol élet és tájat felölelő sorozatán, egészen az orvostudomány, technika, fizika, társadalom és jogtudomány, grammatikai kérdés, vallásos, politikai és háborús irodalom változatos anyagáig megtalálható volt minden témakör.

A *British Council* a kiállított könyvanyagot a magyar közkönyvtáraknak és tudományos intézményeknek kedvezményes áron felajánlotta. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára a kiállított könyvanyagból 114 darabot igényelt. Nem volt abban a helyzetben, hogy a rendelkezésre álló költségvetési keretek között megvásárolhassa. Ezért a kultuszminiszter rendkívüli póthitelt eszközölt ki erre a célra. A *British Council* az igényelt könyv-

anyagból 54 darabot engedett át 113 angol font értékben. Ilyen úton sikerült könyvvállományunkat az angol irodalom értékes anyagának egy részével gyarapítani.

GÁSPÁR MARGIT.

Orosz-magyar kapcsolatok. Bemutató. 1946.

Még alig ocsudott a város az ostrom borzalmaiból, a Magyar Nemzeti Múzeum lövedékszággatta falain még számos seb tátongott, amikor az épületen belül, az élénk liúktető erejének parancsszavára a Múzeum dolgozói, kulturális hivatásuknak megfelelően, komoly tudományos bemutatóra készültek. A felszabadulás után első megmozdulásunk volt ez, mely az új idők szellemében az élettel való kapcsolatot kereste, felismerésként annak, hogy a tudományos munka eredményei nem lehetnek többé a haruspexek féltve őrzött titkai, hanem azoknak a széles népi rétegek közkincesivé kell válniok.

Budán jóformán még el sem hallgatott az ágyúk moraja, amikor egy, múlt évtizedek mulasztását jóvátenni hivatott magyar-orosz kiállítás gondolata először felvetődött. Éreztük mindannyian a terv súlyát és jelentőségét, de láttuk annak elhanyagoltságát s a felelősséget is, amelyet egy ennyire ismeretlen — szándékosan elhanyagolt, sőt ferdítésekkel, tudatos meghamisításokkal elhomályosított — problémakomplexusnak kiállítás formájában való feltárása jelentett. Lelkesedéssel láttunk munkához mégis, amikor kiderült, hogy részben a hivatkozott nehézségeket, jórészt azonban technikai akadályokat: az épület siralmas állapotát, s az ostrom elől menekített anyag hozzáférhetetlensége miatt, bár a munkálatok már szépen előrehaladtak, bemutatónk megrendezését el kellett halasztani.

Végre 1946 nyarán a Magyar Szovjet Művelődési Társaság ünnepi hetének keretében a már korábban elkészült, egy teljes esztendő kitaró munkájával kiegészült és megérett tervek alapján bemutatónkat mégis megnyithattuk. Lehetőségeink ezúttal is erősen korlátozottak voltak. A Nemzeti Múzeum e célra helyreállított két földszintjé kiállítási termében kellett a szorgalmas munkával, tudományos eruditóival egybegyűjtött anyagot összezsúfolni. Bemutatónk az orosz és a magyar föld természeti adottságaiban s a két nép ezeken épülő anyagi kultúrájában mutatkozó egyezésekkel kezdődött. A talajtani azonosság, éghajlati azonosságok, hasonló növény- és állatvilágot hoztak létre. Ezek az adottságok, valamint a két nép hosszantartó, békés érintkezései a népi műveltséganyag azonosságát, illetőleg rokonságát eredményezték. E kapcsolatokat a Természettudományi s a Néprajzi Múzeumnak a Földtani Intézet talajmintáival és térképeivel kiegészített gazdag anyaga dokumentálták.

A két nép történeti kapcsolatait a Történeti Múzeum, illetőleg az Országos Levéltár volt hivatva illusztrálni. Előbbi tárgyi emlékeivel a Kr. e. 600-tól Kr. u. 896-ig terjedő korszak, utóbbi okleveles és egyéb iratanyagával a magyar honfoglalástól csaknem napjainkig terjedő évszázadok kapcsolatait mutatta be. E levéltári anyagban, melyhez Budapest Székesfőváros Levéltára értékes darabokkal járult, a rendelkezésre álló források természeténél fogva, az állami és politikai élet fordulatainak emlékei jutottak kényszerítőleg túlsúlyba, kidomborítván azt a sorsközösséget, mely a két nép történetében — közös ellenségek ellen folytatott önvédelmük során — a középkortól kezdve mutatkozott. A parallelitás már a keleti lovas-nomád népek: besenyők, kúnok, mongolok elleni orosz és magyar küzdelmekben észlelhető, de végigkísérhető a Törökbirodalom elleni három évszázados háborúkon s a nyugatról fenyegető német

imperializmus, majd a Napoleon-elleni közös küzdelmeken is. A bemutató anyag a két nép érintkezéseinek egyéb síkjait sem hagyta figyelmen kívül: I. MÁTYÁS és III. IVÁN, II. RÁKÓCZI FERENC és NAGY PÉTER diplomáciai összeköttetéseire s az újkorban újjáéledt gazdasági és kulturális kapcsolatokra is rávilágított. E kapcsolatokban az 1849. évi cári intervenció nem hagyott marandó nyomokat. Sőt az abszolutizmus bukása után, a kiegyezést követő évtizedekben egyre erősödik az érdeklődés a magyarság körében Oroszország és az orosz nép iránt. Az orosz kultúra, tudomány, irodalom és művészet megismerése, a feljük forduló állandóan fokozódó figyelem a XIX. század második felében a magyar szellemi életben mindenütt határozottan észlelhető. Ennek dokumentumait azonban már természetesen nem a levéltári, hanem az a könyvtári anyag reprezentálta, melyet az Országos Széchényi Könyvtár a kiállítás harmadik részében mutatott be.

A kiállított gazdag szépirodalmi anyag mellett, mely az újabb és újabb kiadások bőségén kívül a fordításoknak eredetijükkel csaknem egyidőben való megjelenésével meglepte a látogatót, bemutattuk az orosz néppel és történetével foglalkozó gazdag szakirodalmat is. Az ázsiai őshaza és a magyar népvándorlás oroszországi emlékei természetesen korán Oroszország felé fordították a magyar történetkutatók érdeklődését. Magyar szerzőknek orosz nyelven megjelent fordításai viszont az orosz nép irántunk megnyilvánuló érdeklődését dokumentálják. A kiállított politikai irodalomból külön kuriózumként kell megemlíteni SZTÁLIN; „A dialektikus és történelmi materializmus alapjai” című munkájának magyar fordítását, mely 1942-ben BOTOS VINCE álnév alatt a cenzúra éberségét kijátszva legálisan megjelenhetett.

A magyar közönség körében az orosz irodalom és művészet iránt megnyilvánuló érdeklődés dokumentálására számos irodalomtörténeti és zeneesztétikai művet is kiállítottunk. Plakátokkal és díszlettervekkel is illusztráltuk a magyar színpadon és magyar filmen szereplő orosz és orosz tárgyú darabokat.

Viszonylag szegény volt bemutatónk, a háború alatt megjelent illegális nyomtatványokban. A nyilas uralom alatt a fenyegető veszély miatt ugyanis ezekből igen sokat megsemmisítettek, s az ostrom alatt is sok pusztult el belőlük. A megmaradt, szinte ritkaságszámba menő példányokból 1946 nyaráig még igen keveset tudtunk összegyűjteni.

Végül — helyszűke miatt csak nagyon szemelvényesen — a felszabadulás után Magyarországon megjelent orosz, vagy orosz tárgyú irodalomról adtunk képet. Itt, jelentőségét hangsúlyozandó, elsősorban a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság kiadói tevékenységét akartuk kiemelni.

A bemutatóhoz részletes katalógus, elsősorban anyagi okok miatt — ne felejtjük el, hogy kiállításunk az infláció legnehezebb időszakára esett — nem készült. Csupán egy rövid vezérfonal jelenhetett meg, mely azonban végigvezette a látogatót a kiállítás eszmei menetén és történeti felépítésén. A vezérfonal címe: Orosz-magyar kapcsolatok. Fejezetek, szemelvények. Bemutató. 1946.

Az akkori nehéz körülmények között a felölelt sokrétű tárgy minden vonatkozásának feltárására a bemutató természetesen nem vállalkozhatott. „Fejezeteket”, „Szemelvényeket” adott, hogy ezeken keresztül a magyarság széles néprétegeivel ismertesse meg az orosz-magyar kapcsolatok jelentőségét, egy-egyszermind tudásainkra is ösztönzőleg hasson az addig olyannyira elhanyagolt tudományos kutatások előmozdítására.

Francia könyvkiállítás a Nemzeti Múzeumban

Az Országos Széchényi Könyvtár és a Bibliophil Társaság által 1947 decemberében rendezett „Francia könyvkiállítás: A szép francia könyv, Magyar-francia kapcsolatok“ a magyar művelődés százados francia orientációját mutatja fe.

I. — Az első rész, 137 mű, könyvgyűjtésünk legszebb francia emlékeit foglalja magában az ősnymtatványoktól kezdve az első világháborúval lezáródó időkig. A francia nyomdászat technikai és esztétikai fejlődésének e mintadarabjai a magyar nyomdászat fejlődését is támogatták.

A sor MARCHÁNT-MERCATOR, JEAN PETIT, JODOCUS BADIUS, HENRI ÉTIENNE, JACQUES KERVIER latin nyelvű teológiai és skolasztikus kiadványaival kezdődik, de időnkor megjelennek közöttük a terebélyesedő humanizmus és elterjedő francia irodalmi nyelv művei is. A XVII. századi kiadványok érzékeltetik a latin nyelv fokozatos háttérbe szorulását, a francia nyelvű szépirodalom kivirágzását, a nagyobb példányszámmal együttjáró ideiglenes hanyatlást, hamaros megerősödést, a díszítő elemek: dísz-címlap, vignetta, arckép előretörését. Irodalmi szempontból a *grand siècle* szerény kifejezéshez jut: a klasszikusok későbbi kiadásokban szerepelnek. De az illusztráció, metszet, karc művészi és technikai továbbfejlődése jól látható; a haladás élén karcoló jár, ROBERT NANTEUIL. Kiállított folió-arcképei épp oly tökéletesen fejezik ki a lelki tartalmat, mint a testi képet. A rajzoló- és nyomtatóművész ekkor már egyenrangú társa az íróknak, festőknek és szobrászoknak, tagja a francia Akadémiának, díszje és hivatalos propagálója a királyi abszolútizmusnak: SÉBASTIEN LE CLERC kiállított *Labyrinthe de Versailles*-a a Napkirály palotájának és kertjének „felülmúlhatatlan szépségét“ hirdeti, CHARLES FERRAULT *Les Hommes Illustres*-je a „kor nagyjait ábrázolja írásban és képben“ NANTEUIL, DUFLOS, EDELINCK művészetével. E két műben már jelentkezik a díszítőrajz- és félcím-művészet is, mely a következő században bontakozik ki. A XVIII. század — az újjáéledő magyar könyvgyűjtés gazdagságából —, jelentőségének megfelelően, nagyszámú illusztrált művel van képviselve; nem egy a kor legszebb darabjai közül való. A fametszet és karc vezető szerepét a rézmetszet veszi át, meg egy új eljárás, mely maratással „rakja fel“ a képet, karcolással hozza ki a tónust és vonalakat (GÉRARD AUDRAN: *Daphnis és Chloé*). Egy vagy több lemez alkalmazásából kifejlődik a színes metszet (MONSIAU, MIXELLE). A technika új művészi lehetőségei a metszethez vonzzák a nagy festőket is: látjuk BOUCHER MOLIÈRE-illusztrációit és a *Décameron*-hoz készített képeit. Befejezett művészet tárul elénk a COCHIN-ek (apa és fiú) BOCACCIO-, ARIOSTO-, TASSO- és METASTASIO-illusztrációiban, s azokban a metszetekben, amelyeket a fiatal MOREAU, VOLTAIRE és REGNARD műveihez rajzolt. Korának egyik remekműve az OUDRY által illusztrált LA FONTAINE-kötet. A század második felében a rézmetszet megszabadul a mult terhédtől és uralkodó kifejezési eszköze lesz a könyvdíszítésnek. A kiállítás nemcsak az általános fejlődést mutatja, de érzékelteti a kiemelkedő művészek (GRAVOLET, EISEN, MARILLIER, SAINT-AUBIN, CHAUFFARD, DUPLESSIS-BERTAUX) pályájának főbb állomásait is. A nyomdászat megújulását VOLTAIRE művének 70 kötetes KEHL-i kiadása (1784—1789) reprezentálja és négy klasszikus szépségtű DIDOT-opus.

A francia könyvművészet, karc és metszet utolsó másfél századát a kiállítás a restauráció korának régies modorú illusztrációival (P. LEGRAND) vezeti be. A felszabadulást a festői romantizmus: DEVERIA, CHASSERIAU, TONY JOHANNOT

hozza. A nagy tájképfestők bekapcsolódását COROT, MILLET, DAUBIGNY, MONET illusztrációi jelzik. Az impresszionizmus folytatói és utódai hiányoznak. Egyetlen példa utal a majd százéves haladásra: DARAGNÈS PIERRE LOTI-metszetei (1926), az *Izlandi halászok*. A litográfia DELACROIX merész *Faust*-illusztrációival (1828) hódította meg a művészetet és a közönséget. Később hanyatlott iránta az érdeklődés, de az impresszionizmus, fauvizmus ismét szívesen nyúlt feléje a szín- és forma-forradalom kikísérletezésére és népszerűsítésére; ma is múlhatatlan szépségű műveket alkotnak benne. Multra és jelenre egyetlen példa emlékeztet: BONNARD remek VERLAINE-metszetei (1900). A kömetszet alapozta meg a karikatúra sikerét is, amely a múlt századi politikai és társadalmi kritika és forradalmi megújulás egyik legfontosabb támadó fegyvere volt. HENRI MONNIER a burzsoa és plebejus típusokat gúnyolja kegyetlen szarkazmussal („*Monsieur Prudhomme*”). GRANDVILLE nemcsak irodalmi illusztrátor, (BALZAC, LA FONTAINE), de politikus is: a Polgár-királyt és támazait karikirozza (*Muséum Parisien*). GAVARNI a rajz BALZAC-ja. A francia karikatúra legnagyobb mestere, DAUMIER, utat tör a réalizmus felé. Szenvedélyes hirdetője a haladásnak. Emberábrázolásában a jellegzetes külsőt épp oly teljesen visszaadja, mint a rejtett jellemet. Két (egy évből való) kötet jelzi életművét. A kor második divatos reprodukciós eljárását, a tökéletesített fametszetet, GUSTAVE DORÉ emelte először a művészi kifejezés magasságába. BALZAC- és RABELAIS-illusztrációi (1855, 1875) és mithologikus metszetei (1873) feltárják művészetének pontosságát és változatosságát. Az újabb fejlődést egyetlen példa érzékelteti: VLAMINK értékes fametszetei (1926).

A bemutatott 30 mű csak hézagosan és vázlatosan érezteti a szép francia könyv utolsó százötven évét. A magángyűjtemények, melyek közkönyvtáraink gazdag külföldi anyagát adják, ebben a korban már nem fejlődtek tovább. A tervszerű kiegészítés az állam és közületek feladata lett volna. SZÉCHENYITŐL és VÖRÖSMARTYTŐL kezdve ADY ENDRÉIG, JÓZSEF ATTILÁIG és ILLYÉS GYULÁIG sokan panaszkodtak, hogy kiestünk az idő kerekéből és a „magyar komp” nagy késéssel hozza-viszi a szellem kincseit. Az elmaradottságot könyvkiutúránk is érzi. Az újjáépítés követelte előrejutáshoz — felszerelésünk tökéletesítésén és a műgond fejlesztésén túl — a külföldi haladás új eredményeinek ismeretére, mintáira van szükségünk, hogy buzdítsanak, összehasonlításra kényszerítsenek.

2. — A magyar-francia kapcsolatok alakulását 221 mű mutatja be, a kiállítás nagyobbik fele. Az első dokumentumok a XV—XVI. századi egyházi kultúra kapcsolatait szemléltetik: PETRUS HUNGARUS hagiografikus és humanista művek nyomtatásával szerez hírnevet Lyonban, MICHAEL DE HUNGARIA Sorbonne-i diák s prédikációit Franciaországban, Hollandiában, Németországban, Angliában nyomtatják ki. TEMESVÁRI PELBÁRT latin prédikációs-gyűjteménye száznál több kiadást ér el külföldön s a francia nyelvű egyház szónoklat kialakulását is előmozdítja, akárcsak a magyarét. A középkor mithoszteremtő törekvését a *Sicambria-legenda* illusztrálja. A két ország dinasztikus hatalmát rámozatta, épp úgy, mint a tényleges és költött családi kapcsolatok is. A francia legenda magyar királyleánynak tette meg CHARLEMAGNE anyját († 783), mielőtt CLÉMENTCE DE HONGRIE elindulhatott volna új hazája felé. Magyarországi SZENT ERZSÉBET asszony, a szegények gvámola, emlékéért századokon át legendák, képek, szobrok, kórházak és templomok hirdették Franciaországban, nemcsak példája miatt, de azért is, mert a királyi család rokonságot tartott vele. Egyházi humanizmusunk francia ágát GOSZTONYI püspök tanulmányai, a neki ajánlott humanista művek és GEVA BONIFACIUS párizsi szónoklatai képviselik; a világít

SAMBUCUS-ZSÁMBOKY Párizsban kiadott költői és filológiai munkái. A francia humanisták érdeklődésének és magyarországi utazásának emlékei CLUSIUS pannóniai flórájá, magyar növénygyűjteménye és BONGARSIVS *Rerum Hungaricarum Scriptores-c.* CALVIN felszabadító hatására nem történik utalás.

A fontosabb politikai és katonai kapcsolatok a XVI. és XVII. században fonódnak. A függetlenségi gondolat Franciaországtól remél segítséget. BETHLEN GÁBOR, a RÁKÓCZIAK és ZRÍNYIEK már mérlegelik, THÖKÖLY és RÁKÓCZI FERENC meg is valószínűsítik a bekapcsolódást a francia „egyensúly-politikába“. Leggazdagabb a RÁKÓCZI-szabadságharc emlékanyaga: francia nyelvű manifesztumok, diplomáciai, katonai és propaganda művek, a Fejedelem emlékiratai, testamentuma s a magyar nép elnyomatásának, csalogásainak és a felszabadulás reményének kifejezője a RÁKÓCZI-induló, BERLIOZ hangszerelésében, az 1846-os pesti bemutatóra készült kéziratban.

A politikai felszabadulásért folytatott küzdelem tanúi mellett itt vannak a gondolati felszabadulás emlékei is: a tapasztalati bizonyosságot kereső *Europica Varietas*, s a magyar cartesianisták első művei, a *Magyar Encyklopédia*, APÁTI MIKLÓS DESCARTES-tanulmánya. Az ész igazságai szerint való megújulás irányában halad a magyar felvilágosodás is: VOLTAIRE és ROUSSEAU elszakítják gondolkodásunkat a múlttól és rávezetik a társadalmi megújulás szükségességére. A cselekvésre a francia forradalom adja meg a lökést. A magyar jacobinuszokat kivégzik, de szellemük él a hagyományban, irodalomban. A politikai és gazdasági fejlődés, a reformkor népfelszabadító törekvéseitől és a francia forradalom emlékét idéző olvasmányoktól támogatva — SAINT-JUSTE könyvén ott a felírás: „Petőfi Sándor kincse. 1848“ —, az élen járó márciusi ifjakban olyan élcapatot nevel majd ki, mely csak az alkalmat várja, hogy megvalósítsa a politikai és társadalmi forradalmat és „az ő világnak romjain az új világot megteremtse“. A márciusi forradalom és a szabadságharc Franciaországban évekig visszhangzik aztán a száműzöttek munkája nyomán.

A további szakaszok a francia irodalom magyarországi terjedését, a magyar írók, költők francia fordításait s a két országot ismertető, kapcsolataikat tárgyaló műveket mutatja be szakszerű, gondos válogatásban.

3. — A kettős kiállítás sok tanúságot hozott: felidézett, új világitásba helyezett, tudatosá tett számos problémát. A „szép francia könyv“ a közönség széles rétegeinek is megmutatta, hogy az írott mű a könyvnyomtató és illusztráló művészete által válik teljes hatásúvá; a szakmabeli dolgozót emlékeztette a könyv szépségeinek értékes példáira; a szaktudományok művelői előtt felűtötte a megoldásra váró feladatokat (a magyar könyv- és illusztráció-történet összehasonlító megírása, nemzeti regiszter a hazai és külföldi könyvritkaságokról); feltárta a pótlásra váró hiányokat. A „magyar-francia kapcsolatok“ bemutatta a kérdéssel foglalkozó fontosabb műveket, ráiránvította a figyelmet a súlyos hibákra, elmulasztott alkalmakra (a kor színvonalán álló francia fordítások, magyar nyelvtan hiánya), feltárta az újabb kutatásokat, további munkát igénylő feladatokat. A legutóbb kiadott orosz könyvkatalógus mellett ez az első nagyobb igényű vállalkozás a magyar művelődés haladó külföldi orientációjának tudományos bemutatására.

A kiállítás első részét SZENTKUTY PÁL főtitkár, a második részt HUBAY IRONA, a Széchényi Könyvtár könyvtárnoka és HAJDU PÉTER assistens rendezték. Ők szerkesztették a hatvanoldalas illusztrált katalógust is, mely maradandó értékűvé tette a kiállítás látogatását. A kiállítás különleges érdemének kell tekintenünk — amint ezt a katalógus bevezetésében TOLNAI GÁBOR, az Országos

Széchenyi Könyvtár főigazgatója kiemelte —, hogy megvalósította a bemutatás új módszereit: néhány könyvvel jellemezni tudott nagyjelentőségű történeti korokat és érzékeltette a fejlődés útját. A kiállítást védnöke, Dr. ORTUTAY GYULA vallás- és közoktatásügyi miniszter nyitotta meg, aki a megrendezés anyagi felteleteit is biztosította.

MOLNOS LIPÓT.

Francia folyóiratkiállítás Budapesten

1947. december 15-én nyílt meg az *Institut Français* helyiségeiben az *Institut Français* és a *Francia-Magyar Kereskedelmi Kamara* együttesen rendezett folyóiratkiállítása. A rendezőket kettős cél vezette: a magas színvonalú francia folyóirattermés bemutatásával egyben segítő kezet kívántak nyújtani a magyar tudományosságnak a folyóiratrendeléshez. A kiállítás nyomtatott katalógusa e cél érdekében hasznosan egészíti ki az *Annuaire de la Presse* 1947. évi kötetét.

A francia folyóirat-sajtó nehézségei a háború alatt és azt követően közismertek. Csak a nemzetközi jelentőségű folyóiratok tudtak rendszeresen megjelenni, de még ezek is gyakran számösszevonásokra kényszerültek a szűkmarkú papírellátás folytán. A német megszállás idején több folyóirat új címen és évkönyv formájában próbálta a lapengedélyezések — és nem utolsósorban a cenzúra — gátjait kikerülni (így a *Revue Biblique* a háborús években, sőt még 1945-ben is *Vivre et Penser* címen, új évfolyamszámozással jelent meg), más lapok a *zone occupée*-ből a *zone libre*-be tették át székhelyüket, vagy éppen az országhatáron túl. A háború végeztével, nagyobbjára 1946-ban általában újrálendtek a régi, évtizedes, vagy éppen százados folyóiratok és soruk számos új és jelentős *revue*-vel szaporodott, sokszor hézagot pótlóan.

A kiállítás kis terjedelménél fogva — mintegy 380 folyóirat egy-egy száma került szemlére — nem törekedhetett teljességre, nem mutathatta be az összes jelentős folyóiratokat, hanem, gondos válogatásban, minden tárgykör rangelső folyóirataira hívta fel a figyelmet, különös tekintettel az újonnan alapítottakra. A tárlóban szakok szerint csoportosított folyóiratok közül legtöbb helyet a természettudományiak foglaltak el: nagyrészt régi alapítású lapok, legtöbbször a MASSON és BAILLIÈRE házak mintaszerű kiadványa. Szeretnők közülük fontossága miatt kiemelni a *Bulletin Analytique*-t (a *Centre National de la Recherche Scientifique* kiadványát), melynek első és második része az abiológiai, illetve biológiai kutatások eredményeit közli abstractszerűen immár nyolcadik éve. A *Bulletin Analytique*-nek filozófiai sorozatát még nem láttuk a szép számmal kiállított filozófiai folyóiratok között. A klasszikus *Revue Philosophique*, az *Études Philosophiques* és a *Revue de Métaphysique et de Morale* mellett meg kell emlékeznünk az 1939-ben alapított racionalista *La Pensée*-ről és a JEAN WAHL szerkesztésében megjelenő *Deucalion*-ról, melynek skálája szélesebb, hangja a nagyközönség felé is szól. Új címmel jelenik meg, de a *Revue d'Histoire de la Philosophie* folytatása a *Revue des Sciences Humaines*. A pszichológiai folyóiratokat a nagymúltú *Journal de Psychologie Normale et Pathologique* és az 1946-ban Le Havre-ban alapított *Revue de Psychologie des Peuples* képviselte. A „Religion“ felirású tárlóban a *Revue Biblique*, *Revue Thomiste*, *Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques*, *Revue d'Ascétique et de Mystique* és a *Vie Spirituelle* mellett új folyóiratot láttunk, a *Revue du Moyen Age Latin*-t, mellyel a népszerű filológusok és történészek körében egyaránt, hiszen színvonalát többek között GILSON, CHATILLON és LECLERCQ neve is biztosítja. Keve-

set láttunk a franciák világhíres jogi folyóirataiból, bár kevés kivétellel változatlanul jelennek meg. A kiállított folyóiratok közül csak a *Revue des Études Coopératives*-nál történt változás: újracsatlásakor az *Année Politique*-kal és a *Res Publica*-val egyesült.

A történeti folyóiratok szemláját kezdjük a közel három évszázados multra visszatekinthető *Journal des Savants*-nal; bizonyos megilletődéssel vesszük kezünkbe a háború befejezése óta hozzánk először eljutott számot. Tartalom és forma hű maradt a kiadó *Académie des Inscriptions et Belles Lettres* hagyományához: tanulmányzerű könyvismertetések középkortudományi, archeológiai és keleti tárgyú művekről. Viszontláttuk a *Revue Historique*-ot, a *Revue de l'Histoire de l'Église de France*-ot és a *Revue Historique de Droit Français et Étranger*-t. Amennyire örvendetes a régi folyóiratok megjelenése, annyira sajnálatos a Franciaországban olyan jelentős vidéki folyóiratok kiesése. Ezeknek nagyrésze 1947 folyamán még nem támadt fel; csak a legjelentősebbek: az *Annales de Bretagne*, *Annales de Bourgogne* és a *Revue du Nord*. Új címmel jelenik meg MARC BLOCH lapja, az *Annales d'Histoire Sociale* (háború alatt *Mélanges d'Histoire Sociale*-ként szerepelt), régi címéből csak az *Annales* maradt meg, miközben jellege is megváltozott, ami alcíméből is látszik: *Economies, Sociétés, Civilisations*. A nagy forradalom folyóirata, az *Annales Historiques de la Révolution Française* és a *Société d'Histoire de la Révolution de 1848* kiadványa, a *1848 et les Révolutions du XIX Siècle* egyaránt új erőre kapott. A *Comité des Travaux Historiques* 1944—45. évre szóló *bulletinje* után a ragyogó kiállítású archeológiai folyóiratok hívták fel magukra a figyelmet: a *Revue Archéologique*, *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale* és az 1943-ban indult *Gallia*.

A *L'Année Philologique* a görög-latin ókor kritikai és analitikai bibliográfiája, a *Revue des Études Grecques* és a *Revue des Études Latines* átvézet az irodalomtörténeti és nyelvészeti folyóiratokhoz. Aránylag kevés volt kiállítva: a *Revue d'Histoire Littéraire de la France*, „az újkori francia irodalomtörténetnek egyedüli folyóirata“ (így indítja útjára lapját 1947-ben hétévi hallgatás után DANIEL MORNET), a *Revue de Littérature Comparée* PAUL HAZARD emlékszáma, a DAUZAT szerkesztette *Le Français Moderne*, mely a francia nyelv fejlődését vizsgálja a XVI. századtól kezdve és DAUZAT másik lapja, az *Onomastica*. Ennek a lapnak irányát DAUZAT az első, 1947-ben megjelent számában lefektette, amikor a *Zeitschrift für Namenforschung* eljátszott internacionális szerepének átvételét ígéri. Már sokkal inkább az az irodalmi folyóiratokhoz tartozik a *Nouvelles Littéraires Scientifiques et Artistiques*, a francia szellemnek egyik legjellegzetesebb kifejezője, melynek hetente megjelenő számaiban a legjobb írók kritikai ismertetéseit közlik. A sok irodalmi folyóirat közül csak a legjelentősebbeket ragadjuk ki: a *Revue de Paris*-t, *Mercure de France*-t, *Europe*-ot, *Esprit*-t, *Études*-öt, az újjászületett *Hommes et Mondes*-ot és SARTRE lapját, a *Les Temps Modernes*-t. Helyszűke miatt nem térhetünk ki a nagyszámú technikai és inkább gyakorlati irányú folyóiratok bemutatására — a rádiókészítéstől a tengerészeti ismeretekig mindenféle érdeklődést kielégítenek —, hanem az utolsó tárló művészeti folyóiratainál állunk meg egy pillanatra. Nyomdatechnikai szempontból itt láttuk a legszebb példányait a francia folyóiratoknak, gondoljunk a *L'Amour de l'Art*-ra vagy a *Plaisir de France*-ra. Szerkesztésének gondossága és értékes tartalma miatt kell kiemelnünk a *L'Art Sacré*-t és az *Art de France*-ot.

Utolsó szavunk a köszöneté a kiállítás rendezői felé, akik szakértelmükkel és gondosságukkal ezt a szép anyagot összcállították.

Francia könyvkiállítás Budapesten. 1946 júniusában (15—25) alig az angol könyvkiállítás befejezése után az *Alliance Française* kezdeményezésére a francia kormány rendezett könyvkiállítást az Egyetemi Könyvtár olvasótermében. A kiállítás jelentőségét felesleges méltatnunk; mindnyájan emlékszünk még arra, milyen nehéz volt 1946-ban Franciaországból könyvet beszerezni és milyen nagy vesztesége volt a magyar tudományosságnak a francia könyvtermésnek kiesése a háborús és az azt követő években. Ezen akart segíteni a kiállítás, amikor az 1940. és 1945. év közötti könyvtermés színe-javát mutatta be. A mintegy ezernyi kötet egyrészt a tudományos világnak szólt, másrészt a nagyszámú szépirodalmi és művészi kiállítású könyvvel a nagyközönséghez is fordult. A könyvek kiválogatása igen gondos volt és a kiállított művek hézagpótlóak. A rendezők különös súlyt fektettek a nyomdatechnikai fejlődés bemutatására; akik látták a kiállítást, még visszaemlékeznek BERRY herceg kalendáriumának az eredeti szépséget teljesen visszaadó reprodukciójára, vagy a francia katedrálisok színes ablaküvegeiről szóló könyvre. A kiállítás befejezése után a tudományos könyveket az *Alliance Française* a francia kormány ajándékaként az egyes tudományos intézetek között osztotta szét, a szépirodalmi könyvek nagyrésze az *Alliance Française* könyvtárában található.

MANNINGER OLGA.

A térképek elhelyezésének kérdéséhez.

A *kasírozás* nem ideális mód egy tudományos könyvtár térképeinek konzerválására. — Nem kell sokat magyarázni, hogy vászonrahúzás következtében a nagy terjedelmük miatt amúgy is nehezen kezelhető térképek súlya és vastagsága, tehát térfoglalása több mint kétszeressé válik. A vászon, bármilyen vékony, jóval súlyosabb, mint a papír s a kettő közé még ragasztóanyagra is szükség van. A kasírozott térképek tárolásához tehát lényegesen több helyre van szüksége a könyvtárnak, mert egy polcra csak félannyi térképet lehet elhelyezni, mint kasírozás előtt. Márpedig melyik könyvtár rendelkezik annyi hellyel, hogy anyagának elhelyezésére kétszerannyi helyet fordíthasson, mint amennyi föltétlenül szükséges? Még az elmúlt öt évben (1940—1945) sem bővelkedtünk annyira hellyel, pedig ezalatt az idő alatt volt az Országos Széchényi Könyvtár története folyamán a térképek elhelyezése a legmegfelelőbb, hogy a helyszűke ne lett volna a könyvtárnak egyik legsúlyosabb problémája. A mai időkben ez még fokozódott. Márpedig a Térképtár csak egy kis része a könyvtárnak, gondoljunk csak a hírlapok gyors szaporodására, amelyek számára minden hely kevés. A térképek tárolását nem lehet a helyet jól kihasználó vasteremmel megoldani, mint a könyvek elhelyezésénél, ahol sűrűn lehet elhelyezni az egyforma méretű polcokat, mert a térképek már alakjuknál fogva is nagyobb kiterjedésű szekrényeket igényelnek. Ezenkívül más elhelyezés kell az atlaszoknak, amelyeket állítani lehet, más a falitérképeknek, amelyek már vászonra vonva kerülnek a könyvtár birtokába, más az egyes lapokból álló, fektethető térképek helyigénye és végül más a tokokban, dobozokban megjelent, több lapból álló, összehajtogatott sorozati térképek elhelyezési szükségessége. A Térképtárban tehát többféle, más-más beosztású szekrényre van szükség, ami amúgy is igen sok helyet, nagy termet kíván meg. Legkevesebb hely kell ezek között aránylag a simán kifejtetett térképek számára, ha nem terheljük túl a szekrényeket a fölösleges vászonrahúzással.

A hajtogatás a térképeket rendkívül rontja, a hajtogatás nyomán a papír idővel elszakad. Ennek elkerülésére a kasírozással dolgozó konzerválási mód

a térképeket felvágja s úgy ragasztja vászonra. Eppen ezért kell a térkép-szekrényeknek megfelelő méretűeknek lenni, hogy a térképek összehajtogatás nélkül legyenek tárolhatók, mint a mi fa- és fémszekrényeink, melyekben a térképek legnagyobb része símán kifektethető. A kasírozás ugyanis azon térképek esetében elengedhetetlen, amelyeket a használó kivisz a könyvtárból s főleg mint utazási segédeszközt használja. Ilyenmő gyakorlati célra tudományos célt szolgáló könyvtár nem kölesönözhet. Ez nem a mi feladatunk. Útra elvitt térkép, még kasírozva is, föltétlenül elrongálódik, hamar tönkremegy. Az Országos Széchényi Könyvtár anyagát a legtávolabbi jövő számára is őrizni akarja, és semmi szín alatt nem kasíroztatja azért a térképeket, hogy használatra kölesön adja. Tancélra sem ad kölesön térképeket. Arra való a tudományos intézetek és iskolák könyvtárai. A térképek használata és kölesönadása itt kizárólag tudományos célra korlátozódik. A térképek tudományos használata igen sokféle. Használja elsősorban a tudományos munkát végző tisztviselő amikor egyik térkép segítségével a másik térkép méretét, korát, felületét, szerzőjét stb. meghatározza, hogy helyes katalógust és bibliográfiát készíthessen a kutatók és tudósok számára és használja minden tudomány szak képviselője más-más célra, hogy tudomány szakjának területi kiterjedését megállapítsa, használja minden mérnök és térképkészítő, mert az új térképnek csak régebbi térkép szolgálhat alapul stb. A tudományos használatról még nagyon sok szó eshetnék. Erre a célra pedig legalkalmasabb a térkép abban az alakban ahogyan a nyomógép alól kikerül, vagyis ahogyan a könyvtárba beérkezik, lehetőleg összehajtogatás és szétvagdósítás nélkül. Az összehajtogatás megkönnyítése céljából kasírozott, vagyis felvagdalt térkép nagyon sokat veszít értékéből a tudományos használat szempontjából, mert azon sem méréseket végezni, sem egyes részeit lemásolni, sem más térképpel összehasonlításokat végezni rajta nem lehet többé. Hasonlóképen igen helytelen konzerválási mód, amire most nem térek ki bővebben, tudományos könyvtárban, össze nem tartozó térképlapok kolligálása, vagy a térképlap egy részének kartonra ragasztása és felhajtása.

Kasírozás ellen szól még egy szempont. Ha a kasírozott térkép valamely külső behatás (pl. nedvesség, kéméletlen használat) miatt kettéválik, a ragasztóanyag következtében merevebbé vált papír igen hamar széttöredezik, szétmálik. Függ ez természetesen a papír minőségétől is, mert pl. a fatartalmú papír sokkal kevésbé időálló s hamarabb töredezik és sárgul. *Kasírozni tehát csak akkor kell, ha szükségessége valamely okból felmerül, de sohasem előre.* Amíg a térkép hajtogatás nélkül, kifektetve őrizhető és kéméletesen van használva, addig nem kasírozunk, mert attól újabb, nehezen leküzdhető nehézségek támadhatnak. Kasírozunk pl. olyan falitérképet, amit nagysága miatt többszöri összehajtogatás nélkül nem lehet tárolni, amellet sokszor kell használni s a türegetés a betűnyomást megkoptatta. Kasírozunk olyan falitérképet, amiből duplum van, ha falra akarjuk akasztani. A falra tett térképet, ha nincs üveg alatt, celofán lemezzel takarjuk le, mert a por, korom és a nap legnagyobb ellensége a térképnek.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a térképek leggyorsabban a szegélyükön romlanak, becsavarodnak, beszakadoznak. Különösen áll ez a fatartalmú papírra és a szakadékony kokil papírral nyomott térképek esetében. Ez ellen jó konzerválási mód a térképek beszegése, ami igen egyszerűen térképszegőgéppel történik, gumpirozott papírszalag segítségével. Ezzel hosszú időre elkerülhetjük a kasírozás szükségességét.

N.

ISMERTETÉSEK

Berg Pál: *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*. Budapest, 1946. 248 lap. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, XXII. kötet.

Az angol-magyar szellemi érintkezések összefoglaló történetét még nélkülözzük. BAYER JÓZSEF-nek SHAKESPEARE magyarországi utókoráról és FEST SÁNDORN-nak a SZÉCHENYI felléptét megelőző kornak angol szépirodalmi érdeklődéséről szóló gondos tanulmányaitól eltekintve nincsenek nagyobb lélektetű monográfiáink ebből a tárgykörből, csupán egy sereg kisebb értekezés, disszertáció és adatközlés. Nem egy esetben meg éppen csak cfeiner és tudománytalan újságcikk utal értékes forrásokra és adatokra, miknek kiaknázása a módszeres kutatásra vár. Nem is várhatjuk az angol szellem hazai befogadásának történeti áttekintését addig, amíg a gazdag munkaterületet néhány szakavatott kutató rendszeres és kimerült részlet-tanulmányokban fel nem dolgozza. BERG könyve az utolsó negyedszázad e nemű munkái között kétségtelenül a legértékesebb alkotás.

Szerzőnk szerencsésen választotta meg a témát. Ahogy roppant anyag-gazdagságú és világos felépítésű terjedelmes dolgozatából kitűnik, szellemi történetünkben a XIX. század után a XVII. század a leggazdagabb az angol hatásokban. BERG kimutatja, hogy e korban talán egy élő irodalomhoz sem fűzi annyi szál a magyart, mint éppen az angolhoz. Könyve plasztikusan rajzolja ki, milyen elhatározóan termékenyítette meg tömegesen Angliába utazó diákjaink és serény hittudósaink fordító és népszerűsítő tevékenysége kapcsán a nálunk is meghonosodó angol puritánizmus a magyar kálvinizmus vallási irodalmát s a század második felében hogyan terjed át ez a hatás a világi irodalomra is. BERG-nek a nagy adatgyűjtő és kiértékelő munkát szinte egyedül kellett elvégeznie, mivel BODONHELYI J., PONGRÁCZ J., KROPF L., HAZAGH M., TRÓCSÁNYI B. és ZOVÁNYI J. tanulmányai csak az egyes részletkérdéseket világították meg. BACON hatásának, BUCHANAN fordításainak, a STUARDUS iskoladrámának, nyelv-könyveknek és sok egyéb feltáratlan anyag vizsgálatának és az egész század képének angol hatás szempontjából való elemzése és távlatba állítása BERG elsőrendű érdeme.

Különös értéke könyvének a rendkívül gondos dokumentáció és a mintaszerű bibliográfiák, melyek dolgozatát elsőrendű forrásmunkává teszik az utána jövő fiatal anglista generációnak. A precízióval néha szinte túlzásba téved, mint amikor pl. a 135. lap 16. jegyzetében feleslegesen magyarázza a régi magyar nyomtatványok lapszámozási eljárását. De nem von le könyve értékéből az a körülmény sem, hogy az adatgyűjtés idején érvényben volt légmentes intézkedések következtében több elsőrendű forrást nem volt módjában megtekintenie, amire az egyes eseteknél rá is mutat. Kár, hogy e kor legnagyobb magyar nyelvnyomtatójának angol kapcsolatai elkerülték figyelmét (lásd M. TÓTFALUSI K. MIKLÓSN-nak *Maga személyének Mentsége*) s hogy nem sikerült nyomára akadnia KÖPECZY BÁLINT lappangó utclírásának (*Transylvanus peregrinus in Anglia*)

és NÁNASZI LOVÁSZ ISTVÁN állítólagos CHAUCER és SAMUEL DANIEL fordításainak. Ezeknek felderítése későbbi kutatókra vár, akik nem hagyhatják majd figyelmen kívül a csak az Angliában fellelhető anyagot sem. Számos Angliát-járt utazónknak, főleg prot. teológusoknak nyomára akadni brit levéltárakban, elsősorban az angol és skót egyetemek és hittudományi főiskolák (pl. a londoni Sion College) alumnus-jegyzékében. PONGRÁCZ J. idevonatkozó gyűjtésének közzététele és folytatása értékes eredményeket hozna a felszínre. (BERG bibliográfiája nem említi PONGRÁCZ nehezen hozzáférhető *Magyar diákok Angliában* című 1914-ben megjelent tanulmányát).

Szerkezetileg csak azt a kérdést vethetjük fel, hogy nem kaptunk volna-e plasztikusabb képet a tárgyalat korról, ha az angol anyagot nagyobb távlatba állítva műfaji egységek szerint, más nemzetek irodalmi hatásának egyidejű lemérése mellett, az egész magyar szellemi élet keretébe ágyazva tekinthetjük volna át. BERG időrendi tagolása a módszer minden kétségtelen előnye mellett is meglazítja a tárgyalat anyag struktúráját. Fájlnunk kell, hogy ez a kitűnő könyv, mely nemcsak a magyar, hanem az angol tudományosság számára is oly gazdag új anyagot revelál, nem tartalmazza eredményeinek angolnyelű tartalmi kivonatát. Közintézmény tudományos kiadványát nem volna szabad megjelenetni terjedelmes idegennyelvű rezümé nélkül.

ORSZÁGH LÁSZLÓ.

Mott Frank Luther: *American journalism. A history of newspapers in the United States through 520 years. 1690 to 1940.* New York 1947, The Macmillan Company, IX [1] 772 l. 8 t.

Kilenc részben és negyvenhárom fejezetben az amerikai Egyesült Államok teljes sajtótörténetét foglalja magába ez a vaskos kötet. Tudomásunk szerint ez mindeddig a legteljesebb kézikönyv, amelyet egy ország sajtójának történetéről írtak. Nem öncélú történelem: a szerző, hangoztatja, hogy a mult megismerését segédeszköznek tartja a jelen helyzet és a mai feladatok megértéséhez. Nyilvánvalóan az is a célja, hogy az amerikai egyetemek és főiskolák sajtótudományi karainak, illetőleg tagozatainak tankönyvül szolgáljon; maga a szerző az Iowai egyetem tanára. Előadásában nem elégszik meg az egymásután következő hírlapok történeti adatainak külsőséges felsorolásával, hanem gondot fordít az általános fejlődés kidomborítására is: minden rész befejező fejezete összefoglalóan rávilágít az egykorú nyomdai viszonyokra, az újságok külső megjelenésének kérdéseire, a lapelőállítás és lapterjesztés technikai és gazdasági feltételeire, a sajtó és az állam kölcsönös kapcsolatára, sőt még az egyes korszakok fontosabb eseményeinek a sajtóban történő feldolgozására, de a hírlapírók és hírlapelőállító munkások társadalmi viszonyaira, szervezeteire és a legújabb kort tárgyaló fejezetekben a sajtó tudományos vizsgálatának és az újságíróképzés ügyének alakulására is. Kiterjed az egész periodikus irodalomra: képes újságokra, magazinokra, sőt még a szakfolyóiratok legfontosabb adataira is; ismerteti az Amerikában nagy jelentőségű idegen nyelvű sajtótermékek statisztikáját és azok néhány kiemelkedő képviselőjét. Használatát 36 oldalas név- és címmutató könnyíti meg; az egyes részek végén bőséges bibliográfia igazítja el a mélyebbre hatolni kívánó kutatót s külön névindex vezet el a bibliográfiai fejezetekben idézett szerzőkhöz.

Ilyen terjedelmű és célkitűzésű tudományos kézikönyv legérdekesebb két része a szakember számára az, amely a kezdeteket és az, amely a jelenhez legközelebb álló időpontot tárgyalja. Amerika települési és kulturális viszonyai

arra a feltevésre csábítanak, hogy az angol gyarmat az újság formáját készen kapta az őshazától, sőt, hogy az első telepeselek kultúrájának jellegzetes terméke az újság. A valóságban azonban itt is megtaláljuk a hírlapnak Európában ismert előfutárait: az írott hírleveleket, az egyszeri közlést szolgáló újságlapokat és röplapokat, sőt a TINÓDI-féle újságének-műfajt is. Maga a legelső rendszeresnek ígérkező hírlap, a bostoni *Publick Occurrences* is átmeneti formát képviselt: 3 oldalra volt nyomtatva, hogy az előfizetők saját közleményeiket a negyedik oldalon hozzáfűzve küldhessék tovább barátaiknak, üzletfeleiknek. A rendszeresség csak ígéret maradt, mert már az első számot elkobozták. Az elsőség tehát a JOHN CAMPBELL-féle, ugyancsak Bostonban megjelenő *News-Letter*sé, amely 1704-ben indult. Az első lapkiadó postamester volt; később a postamesternek helyét a könyvnyomtatók foglalták el. Nyomdászok voltak a FRANKLIN-család tagjai is: BENJAMIN FRANKLIN, a tudós és államférfi, egész sor újság alapításával szerzett magának hírnevet, de jelentékeny vagyont is. Magyar viszonyainkkal összehasonlítva, érdekes megemlíteni, hogy az első amerikai újság példányszáma kisebb volt, mint a *Magyar Hírmondó*é, összesen 250; persze a népesség gyors elszaporodásával az előfizetők száma is ugrásszerűen emelkedett s a függetlenségi harc végén már 8000-es példányszámmal is találkozunk. Jellegzetes amerikai sajátosság azonban, hogy a XVIII. században csak hetenként egyszer jelentek meg a lapok. Ennek oka, hogy a legfőbb hírek Európából jöttek s az átkelés 2 hónapnál is tovább tartott. Következménye pedig az első újságíróknak az a ma már derűt keltő eljárása, hogy a lassan érkező híreket időrendi sorrendben „adagolták”, a korábbi hírt hozták előbb, még ha újabbat tudtak is. CAMPBELL újságja egy ízben egy teljes évvel maradt el az események mögött.

A további fejlődésnek két serkentő rúgója van: a függetlenség elérésével megélnékülő pártélet és a gazdasági tevékenység korlátlan lehetőségei. A pártok küzdelmei, különösen a négyévenkénti elnökválasztások készítetik fokozatos újságalapításra a távol nyugatig gyors ütemben keletkező új településeket; azért MOTT az 1783-tól 1860-ig tartó egész korszakot a párt-sajtó korszakának nevezi. Nagyon hamar átveszi azonban az irányítást az üzleti vállalkozás: a napilapok megindulása már gazdasági szükséglet. A *Daily Advertiser*-ek egész sorát az üzletemberek gyors tájékoztatásának szüksége hozza létre. Már nem az óhaza hírei a fontosak, hanem a napról-napra változó piaci árak. Harmadik tényezőként érezteti a hatását már a század első felében a tömegek olvasási igénye: ennek az igénynek a kielégítésére indul az olcsó újság, elsőnek az egycentes new-yorki *Sun*, BENJAMIN DAY lapja (1833), majd GORDON BENNETT alapítása a *Herald* (1835). Mindkettő ma is él, az utóbbi az 1841-ben indult *Tribune*-nal egyesítve a mi lapjaink által is sokszor idézett *New-York Herald Tribune* címmel. Az olcsó sajtó kíméletlen szenzációhajhászása erősen csökkenti azt az érdeket, amelyet a tömegek olcsó olvasmánnyal való ellátása által szerzett. A sajtó modern kapitalista módszereit ezek a nagypéldányszámú lapok vitték tőkélyre; a legújabb kor tömegsajtójának máig is legismertebb mestere a magyar származású JOSEPH PULITZER volt, életrajza MOTT könyvének egyik hosszú fejezetét tölti ki. PULITZER után már csak a kapitalista szervezkedés legutolsó lépcsőjére kellett fellépnie az amerikai hírlapirodalomnak: a trösztalakítás útjára. A két legjelentékenyebb újságotröszt a jól ismert SCRIPPS—HOWARD és a HEARST-lapok hálózata. Míg a kapitalista trösztösítési folyamat az újságok egyesítésére, a kevésbé kelendőknél megszüntetésére vezetett különösen a huszas és harmincas évek gazdasági válsága idején, addig érdekes új törekvésként jelentkezik egyes

nagy lapoknak a lapelőállítás személyzet — szerkesztők, riporterek, nyomdászok — tulajdonába való átvétel. A Kansas Citybeli *Star* részvényeit például 1927-ben az alkalmazottak váltották magukhoz és kötelezték magukat, hogy a jövőben nem engedik azokat idegen tőkésnek kezébe jutni. Ugyanígyan szervezetet nyert legújában a new-yorki *Sun*. A technikai-gazdasági fejlődés hozta magával az úgynevezett „félíg kész” lapok („patent insides”) elterjedését, amelyeknek belső oldalait készen kiszedve és sztereotipálva szállítják a vidéki kiadóknak.

Az amerikai sajtó példányainak nagyobb részét mégis az aránylag kis olvasókörré szorítkozó vidéki centrumok adták. Ezért a nagy new-yorki, chicagói, philadelphiai, vagy washingtoni lapok aránylagos példányszáma kisebb, mint a francia vagy angol napilapoké: a new-yorki *Evening Journal* képviselte 1914-ben 800.000-el a legnagyobb példányszámot; ugyanekkor pl. a *Petit Parisien* a milliót felül volt. Igaz, hogy a heti- és havi magazinok elterjedtsége Amerikában nagyobb, mint a napilapoké. Csak a huszas évektől kezdve tért hódító ú.n. tabloid-ok — kis formátumú, sűrűn illusztrált lapok — veszik fel velük a versenyt; utóbbiak közül a *Daily News* 1940-ben elérte az egymilliót, yásárnap kiadása pedig 3 milliót felüli számmal rendelkezik.

A nagy példányszámú lap kialakította a szellemi dolgozók jellegzetes új típusát: a nagy riportert. Kétségtelen, hogy ennek a sokszor aggodalommal szemlélt foglalkozásnak Amerikában olyan képviselői voltak, mint pl. STANLEY, aki a tudomány történetében is nevet szerzett magának. Az új újságírók képzésére a mai Amerika nagy gondot fordít: 1904-ben nyílt meg az első főiskolai képzést nyújtó sajtótudományi tanfolyam az Illinoisi egyetemen, 1912-ben PULITZER adományából a Columbia-egyetem létesített sajtófakultást; 1940-ben már 32 egyetem és főiskola tartozott az amerikai sajtófőiskolák szövetségéhez, amelyett 1917-ben alapítottak.

Valóban megtalálható MOTT könyvében minden, ami a sajtó szakemberét érdekli, szinte inkább a túlságos bőség kelt néha aggodalmat. Feleslegesnek látszik az anekdotikus részletek halmozása. Viszont kevés hely jut szerzőnk a munkássajtónak és a szocialista sajtónak; bár MOTT megemlíti az ilyen irányú törekvéseket, de pl. a new-yorki *Call* viszontagságos és jelentőség nélküli története többet érdemelne, mint két futólagos említést (624. és 731. l.). Némi nehézséget okoz a könyv használatában, hogy a korszakok szerinti szigorú tagolás miatt egy-egy intézmény vagy hírlap története szétdarabolódik. Így pl. több fejezetből kell összekeresni a hírszolgálati irodák történetét. Egyáltalán, az *Associated Press* és a *United Press* története egy kissé részletesebb lehetne. És hogy egyetlen kifogás se maradjon említetlenül: a túlzó jelzők, hiperbolikus jellemzések — talán mérsékelhetőek lettek volna.

— i — a.

Carlos E. Cummings; *East is East and West is West*. Buffalo 1940.

East is East and West is West, ez a címe CARLOS E. CUMMINGS majdnem négyszázlappos kötetének. A könyv a buffaloi Természettudományi Múzeum kiadványsorozatában jelent meg 1940-ben. A szerző könyvét, visszapillantva a múlt múzeumaira, a ma és holnap múzeumainak ajánlja.

CUMMINGS a buffaloi Természettudományi Múzeum vezetője volt, mikor ezt a művét írta. A cím KIPLING egy híres balladáját idézi. KIPLING mondja, hogy a Kelet Kelet, a Nyugat Nyugat és soha nem találkozhatnak egymással. Könyvünk, amely 1939-ben San Franciscóban és New Yorkban rendezett világt-

kiállításokkal — a szerző vásárnak nevezi —, foglalkozik, nem arra utal, hogy az egyik kiállítás nyugaton, a másik keleten körülbelül egy időben nyílt meg, hanem arra a kérdésre igyekszik válaszolni, hogy a múzeumi kiállítások tanulhatnak-e a tisztán ipari, vásári természetű kiállításokon szerzett tapasztalataikból.

A szerző eldönti, hogy nagyon is tanulhatnak egymástól, főleg miután szocialista szempontból tárgyalja a kérdést, azaz a „néző“-re való tekintettel. A problémát a közönség, a látogató érdeklődése van hivatva eldönteni. A könyv, noha, amint már említettük, egy tudományos sorozatban jelent meg, mindvégig szórakoztató, néhol humoros olvasmány. A kitűnő felvételek, és rajzok szemléltetőleg megvilágítják a kérdést. A felvetett probléma nem újkeletű, de ma, mikor sűrű egymásutánban nyílnak meg a kiállítások, egyre gyakrabban vetődik fel a kérdés, hogy mit és milyen keretek között állítsunk ki, hogy érdekes, látványos és egyben tanulságos legyen.

A könyv előszavában CHAUNCEY J. HAMLIN, a buffaloi Természettudományi Társaság elnöke elmondja a könyv keletkezésének történetét. 1937-ben a Rockefeller Alapítvány elhatározta, hogy a következő két évben leendő múzeumi alkalmazottak kiképzésére fordít egy bizonyos összeget. Így gyűlt össze tizenhárom fiatal ember: kilenc amerikai, egy angol, egy francia, egy new-sealandi és egy kínai. Mikor aztán 1939-ben megnyílt a két nagy világi kiállítás, úgy vélvén, hogy ezek a múzeológia szempontjából is érdekesek lehetnek, az alapítvány megbízta CUMMINGSOT azzal, hogy a vezetésére bízott fiatalok gondosan tanulmányozza azokat. Ennek a tanulmánynak eredménye a majdnem 400 lapos kötet, amelyből nem könnyű kiválogatni a legérdekesebbet, miután az egész az érdekességek láncolata. De nemcsak a szakszerűség szempontjából érdekes, a mű színes, szórakoztató olvasmány és sohasem nagyképző. A „nevetve tanulunk“ klasszikus dokumentuma és humoros rajzok magától értetődő egyszerűségükben igen hatásosak.

A tapasztalatokból leszűrt lényeges eredmény a szerző szerint, hogy a múzeumi állandó jellegű kiállítások és a „vásárok“ legalább is unokatestvérek. A „vásárnak“ több hely, több pénz és több lehetőség áll rendelkezésére, de viszont lényegesen rövidebb idő alatt kell meghódítania a közönséget, ami végül is minden kiállítás fő, sőt egyedüli célja. Szóval mindkét részről a fő probléma a „látogató“. Egy kiállítás sikere attól függ, hogy miképpen reagál rá a közönség. Analizáljuk hát a „látogató“-t, ajánlja CUMMINGS, amennyiben tapasztalatot akarunk gyűjteni. Kétségtelen, hogy a múzeum hivatása érdekes és értékes tárgyak gyűjtése és azok megőrzése, de ha köszönetkére teszi ki kincseit, ami legfőbb kötelessége a közszemélynek, arra kell törekednie, hogy az tetszetős formában történjék. A múzeológusnak is elsősorban azon kell törnie fejét, hogy milyen benyomást szerez a látogató és milyen véleménnyel távozik. Egy „vásár“ feladata új árut bemutatni és lehetőleg forgalombahozni. A múzeum is árusító ilyen értelemben: feladata eszméket és tudást népszerűsíteni.

Ezek után a szerző új tapasztalatai alapján rátér az eddigi hibák ismertetésére és javaslatokat tesz a javításokat illetőleg. Mindezt inkább kérdés formájában veti fel, mert végső következtetést — mondja — csak kísérletek után lehet levonni. Szerinte minden kiállításnak, legyen az bármilyen természetű, van egy sarkalatos és közös hibája: azt kívánja a közönségtől, hogy „állva“ okuljon. Márpedig az ember a leghamarabb az álldogálásba fárad bele. Nemcsak a lába, mert akinek fáj a lába, annak hamarosan együtt fáj vele a nyaka, feje, háta, egész teste. Tapasztalata San-Franciscóban, hogy milyen sokat jelen-

tett az, hogy mindenütt, a kiállítás egész területén, gondoskodtak arról, hogy a közönség leülhessen pihenni, miközben módjában volt éppen abban gyönyörködni, amiben különösen kedve tellett. De mi az, amiben kedve tellik? Ez a nagy kérdés. Nagy sikere lenne annak a lélekbúvárnak, aki előre meg tudná mondani, hogy mi fog tetszeni. De ez eddig még mindig csak utólag sült ki. Szerzőnk nem egy kitűnő megfigyelését említhetnők, de sajnos nem térhetünk ki minden problémára, főleg olyannal foglalkozunk hát kissé bővebben, ami bennünket is közlebről érdekel. Nem abból a szempontból válogatunk a mondánivalók között, hogy költséges, vagy nálunk ma még nem megvalósítható, mert CUMMINGSnak igaza van: „A tegnap csodája, a holnap szükséglete“.

Minden kiállítás nemcsak tárgyakat mutat be, hanem egy fejleményt, egy történetet vagy történetet mond el, állapítja meg könyvünk. Szóval a kiállítás mesél, de nagy gondot kell fordítania a helyes adagolásra. Miután úgysem mondhatunk el egyetlen tárgyról sem mindent, a fő és érdekes momentumokat kell kiemelnünk. Felkeltjük a látogató kíváncsiságát, de nem elégítjük ki teljesen, ami további érdeklődésre ingerli. Már évekkkel ezelőtt megállapította egy híres múzeológus, említi a szerző, hogy a múzeum gondosan előállított feliratok gyűjteménye, amelynek mindenikét egy jól kiválasztott tárgy illusztrálja. Ez a meghatározás az amerikai múzeumok nagygyűlésén hangzott el és éles bírálata a szokásos tárló-rendszernek. Feliratokkal ellátott tárló felvonulattal nem mondhatunk el érdekes történetet, mert a közönség nem olvassa el mondánivalóinkat. Sokat és sokan törték már a fejüket azon az egyszerűnek látszó kérdésem is, hogy milyen betűtípus legalkalmasabb a felírás céljára. Természetesen, akár így, akár úgy, néven kell nevezni a gyermeket, de mikor aztán a magyarázatra kerül a sor, ne azon gondolkozzunk, hogy mit mondhatnánk még, hanem inkább azon, hogy mit hagyjunk el.

A „vásáron“ egyszerűbb a dolog, ott kevés olyan tárgy szerepel, amely alapjában ismeretlen, de a múzeumban sok olyan van, amelynek el kell mondani egész történetét. A fotográfia sorozat jó magyarázó, de a fotomontázst egyáltalán nem tartja alkalmaznának a szerző, miután a fő feltétel, hogy a magyarázat rövid és világos legyen, amit egyáltalán nem állíthatunk arról az eljárásról.

San-Franciscóban, éppen a kiállítás tudományos részében nagy sikere volt a háttér nélkül szabadon alkalmazott nagy betűknek. A transparensnek van már múzeumi multja is, sikere a mögötte alkalmazott erős fényben rejlik. Kivágott figurák is lehetnek ügyes magyarázatok. Erre vonatkozólag a new-yorki „Szovjet szocialista kiállítás“-nak nevezett orosz pavillon statisztikai kimutatásait említi, majd pedig, ami neki a legjobban tetszett, az említett kiállítást bezáró hatalmas apoteozist. Egy félkörben elhelyezett panorámában százával álltak az életnagyságú figurinák és az egész pompás látványosságból áradt az életöröm és az optimista derű. Ez persze a gyönyörű kíséző zenével együtt magyarázat és nem felírás volt, de kétségtelenül elmondott mindent, amit mondani akart.

A „beszélő“ felírással is kísérletezett már nem egy múzeum, szóval a fonográfal, amint szerzőnk nevezi: konzervált emberi hanggal. Természetesen nagyon kellemes is, ha a néző szemben áll azzal, ami érdeklí és egy jól temperált hang elmondja a kíséző szöveget. Azonban ez csakis akkor elviselhető, ha gombnyomásra történik, azaz arról és annyit magyaráz, amennyit akarunk és elég távol van a következő beszélő géptől, amelyet valaki más járát. Az egyik kiállításon a közönség egy forgó korongon foglalt helyet, úgy vonult el a látóivalók előtt, miközben egy halk hang magyarázott a két egymás mellett ülőnek, olyan diszkrétén, hogy sem az előtte, sem az utána szólót nem zavarta. Visszatérve a

szorosan vett feliratokra, egy bizonyos, a nagy dekorációktól eltekintve, a közönség nem igen veszi figyelembe azt, ami a szemmagasságon felül van, főleg a betűt. Még a vetített képre is csak akkor néz fel szívesen, ha ülve nézheti.

Az ábró végül is sok tapasztalat után megjegyzi, hogy mindennél fontosabb a jól iskolázott és betanított örök alkalmazása. Nem azt az egyszerű őrt érti, aki csak a kiállítás anyagára ügyel és leggyakrabban egyedül képviseli egy-egy kiállításon a múzeumot. Külön személyzetre lenne szükség, olyanra, amely felvilágosítást tud adni a közönségnek és képes a kérdésekre válaszolni. Ezekből a kérdésekben tudná az igazi szakember eldönteni, hogy milyen feliratokra is van szükség. Jó előadó és ízléses elrendezés sokat tesz a siker irányában. Nem kell azt hinnünk, hogy a közönség nem hallgat meg szívesen komoly előadást is. Éppen a szóbanforgó két kiállításon tapasztalta a szerző, hogy milyen zsúfoltak voltak az előadótermek, amelyekben szakemberek tudományos alapon beszéltek nyersanyagokról vagy termelésről. A közönség szívesen tanul, ha jól tanítják. Szerzőnk megemlíti, hogy mikor meglátogatta Chicagóban a „Haladás századá”-nak nevezett kiállítást, azaz vásárt, feltűnt neki, hogy milyen tömegek ostromolják a tudomány csarnokának nevezett pavillont. Mikor maga is megnézte, megértette a sikert. A látogató egyszerűen ráébredt, hogy a természet-tudományok, amelyekre a modern világszemlélet felépült és amelyekkel eddig nem törődött, a kémia, fizika, biológia milyen érdekesek. Ráébredt, mert olyan formában prezentálták, hogy megértette miről van szó és boldogan vette tudomásul, hogy a tudomány nem száz lakatra járó könyv, amelybe csak néhány kiváltságos pillanthat bele. A figyelem ily módon való felkeltésének egyik módja, a szerző szerint, ha minden helyiségben, valami olyan érdekesség magaslik ki, amely a környezetben levő többi rokon tárgyat is érdekessé teszi.

A világítás kérdésére sem helyezhetünk elég súlyt, ha egy kiállítás sikeréről van szó. A nappali világítás természetesen a legjobb és legolcsóbb világítás, de nem megbízható és teljesen ki vagyunk szolgáltatva szeszélyeinek. Ezért sokan és sok kiállításon teljesen kikapcsolják, mint lehetőséget. Ezen a téren a sorok írója a nápolyi aquariumban látta a legpompásabb, mesterséges fényvel elért színhatásokat. A múzeumok természetesen tanulhatnak a vásárokon bevált világítási technikától. Nem szabad elzárkózni az újítások elől.

A sanfranciskói kiállításon például a dán pavillonban voltak nagyszerűen megvilágított tárlók, mégpedig fényszórók segítségével érték el a meglepő hatást. Természetesen minden múzeumi ember konzervatív, a tudománya szent neki és úgy érzi, hogy a hatásvadász vádjával illeti saját magát, ha népszerűsítési célból felhasználja a reklám eszközeit. Márpedig minden tudásnak legfőbb feladata, hogy amit tud, azt közölje és olyan módon közölje, hogy embertársai-ban felkeltse az érdeklődést és így adjon létjogosultságot kutatásainak, vagy a gyűjteménynek, amelynek őre.

Azonban még ha nem is dolgozunk hatásos, új eszközökkel, a világítás főtörvényei kötelezők minden kiállító számára: 1. A fényszórás legyen láthatatlan. 2. Minden tárgy egyforma erős fényt kapjon. 3. A tárgyak színét ne változtassa meg a mesterséges fény.

A könyv írója a fényhatással kapcsolatban elmondja egy érdekes tapasztalatát. Egy higiéniai kiállításon *Az ember egészsége* című pavillon rendezésével bízták meg. Egy kitűnő dekoratőrt rendeltek melléje, mint segítőtársat, de ő csak utólag jött rá, hogy milyen kitűnő művésszel van dolga, mert eleinte nem csak gyanakodva, hanem ellenkezve nézte működését. A dekoratőr a nagy termet narancsvörösre festette és a helyiség végében egy mélyedésben helyezte el

nehány lábnyi magasban az „átlátszó embert“. A fülke, amelyben a celluloidból készült figurina állt, a legmélyebb és legintezivebb kék színű volt. A figurinát felülről színes fényvel lehetett megvilágítani, és ezáltal a legmeglepőbb eredményeket érte el a tervező. Ha a kék fal piros és zöld fényt kapott, teljesen eltűnt és így az embert ábrázoló alak mintegy a végtelenbe helyeződött. A figurina beszélt is magáról és jól látható, összes szerveinek működéséről egy ügyesen elrejtett és elhelyezett hanglemez segítségével. A fényhatást, valamint a beszédet a vezető megfelelőleg adagolhatta. A siker teljes volt és a tudomány, a szerző annyira féltett tudománya sem szenvedett.

A múzeumoknak is kísérletezniük kell a színekkel. „Kísérletezni“, mondja az író, mert ha a zenci összhangnak van matematikai formulája, a harmonikus rajz vonalainak is, a színeknek nincs, sem árnyalat, sem intenzivitás, sem hangulatkeltés szempontjából. A múzeumok félnek a színektől és azért kincseiket rendesen egyhangú és unalmas keretben állítják ki. Nem akarjuk elterelni az érdeklődést a kiállított tárgyról — ez a jelszó. A könyv szerzője pedig nem hinné, hogy ártana, ha valamit tetszetősen teszünk közszemlére. Van színtelen tárgy, legyen az állat, növény, vagy könyv, amely csak nyerhet, ha színes drapériák között helyezzük el. A falnak, a mennyezetnek színe lélektanilag is fontos. Egy helyiségnek nemcsak hangulatát, de még méreteit is megváltoztatja. Ezek fontos szempontok a múzeumi kiállításokat illetően is. A múzeumok a gondjaikra bízott tárgyakkal együtt rendesen a bútorzatot is öröklik és így mindig ugyanazokban a szekrényekben és tárlókban helyezik el a legkülönbözőbb anyagukat. Pedig nagyon fontos volna a helyiség teljes megváltoztatása minden új kiállítás alkalmából.

Nem szabad félreértenünk a szerzőt, CUMMINGS a felsorolt hibákat Amerikában éppen úgy tapasztalta, mint bárhol a világon, amerre járt. Általában teljesen elfogulatlanul szemléli a kérdést. A kíséretében levő fiatal emberek megfigyeléseiből is közül egyet-mást és többek között említi, hogy dr. HU-nak Shanghaiból, New Yorkban legjobban a japán kiállítás tetszett. Ő maga főleg az orosz pavillont, azaz márványpalotát bámulta meg San Franciscóban és ezzel kapcsolatban mondja el, hogy a kiállítás megnyitását előző este vették csak észre, hogy az említett márványpalota tornyán elhelyezett szovjet csillag magasabban van minden, a kiállítás területén lévő amerikai lobogónál. Egész éjjel azon dolgoztak, hogy ezt a hibát helyrehozzák és meghosszabbítsák a zászlórudakat.

Végül pedig azt a tanulságot szűri tapasztalataiból, hogy az ideális kiállítás tanítási értékének egyenes arányban kell lennie annak szórakoztató voltával.

FERENCZI SÁRA.

Könyvtárosképző tanfolyam előadásai: Fővárosi Könyvtár 1945—1946. Szerk. NÉMETHY ENDRE. Budapest. 1946. Szfv. Háziny. Könyvmdája. 620 l. (fejezetenként külön lapszámozva). 2°.

A Fővárosi Könyvtár az 1945. év végén könyvtárosképző tanfolyamot rendezett saját fiatal könyvtárosgárdája, valamint az üzemi és szakszervezeti könyvtárak könyvtárosai számára. A gondos alapossággal és körültekintéssel megrendezett tanfolyam értékes, tudományos és gyakorlati ismeretanyaggal látta el a hallgatóságot, amit a vezetőség azzal óhajtott fokozni, hogy az előadásokat könyvomatossá sokszorosításban ki is adta.

A tananyag a LANGLOIS-féle felosztás¹ alapján öleli fel a könyvtáros számára szükséges ismereteket s rendszere nagyjában megegyezik a francia könyvtárosképzést előíró 1932. évi szabályzat, illetőleg a párizsi *Ecole Nationale des Chartes* könyvtárosképző programjának rendszerével.² A tantolyamon elhangzott 22 előadás — amely természetesen ennél jóval több óra anyagát jelenti — három nagy tárgykörbe csoportosul: bibliológiai, bibliográfiai és bibliothekonomiai tárgykörbe.

A bibliológiai rész PATER ERZSÉBET előadásával kezdődik, amely az írástörténetbe és a középkori kézírattudományba ad jó bevezetést, sajnos, azonban nem terjed ki az újkori és legújabbkori kéziratok tárgyalására. Ugyanő ismerteti a könyvnyomtatás történetét, egyrészt az űsnyomdászatról, másrészt a magyarországi nyomdászat történetéről adva áttekinthető képet, nem hagyva figyelmen kívül a modern nyomdászat általános fejlődését sem. Ez után SÁRVÁRY DEZSŐ két előadása következik a könyvkereskedelem történetéről és szervezetéről. A bibliológiai részt JAJCZAYNÉ KANYÓ ERZSÉBET ismertetése zárja le a könyvkötés történetéről és technikájáról.

A bibliográfiai tárgykörbe tartozó előadások élén VEREDY GYULA dolgozata áll „Dokumentáció” címmel.³ Világos és szabatos meghatározásai a dokumentációról, a bibliográfiáról, a katalógusról és ezek fajairól, a könyvtári és tudományos együttműködésről írt összefoglalása, továbbá a legfontosabb bibliográfiai munkákról készített összefoglalása igen hasznos részét képezik a tantolyamon elhangzott előadásoknak. A következő fejezetben, amely az osztályozásról szól, ugyancsak kiváló szakember, NÉMETH ENDRE ismertette a könyvtári szakozás kérdéseit és módszerét.⁴ A könyvészeti rész harmadik fejezete a kezdő könyvtáros számára legfontosabb munkának, a katalogizálásnak a gyakorlatába ad részletes bevezetést, KOCH LAJOSTÓL.

A bibliothekonomiai tárgykör történeti részében az ókori könyvtárakról a kitűnő egyiptológus, WESSETZKY VILMOS fejtegetéseit olvashatjuk, amelyek főleg az ismeretlen keleti könyvtárak sajátos jellegére vetnek fényt. Ez után LAMACS SÁNDOR általános könyvtártörténete következik, majd BRAUNNÉ GRÜN-
WALD MARGIT érdekes tanulmányát olvashatjuk SZABÓ ERVINRŐL és a Fővárosi Könyvtárról. A kiváló magyar könyvtáros példáját a jövő könyvtárosai elé állítani hálás feladat s ez különösen ösztönző lehet az ő életművét jelentő Fővárosi Könyvtár új alkalmazottai számára. A további fejezetek szorosan kapcsolódnak a könyvtárak mindennapi életéhez. NÉMETH ENDRE a könyvtári életben felmerülő jogi kérdésekről tájékoztat, röviden összefoglalva azt, amit egy korábban megjelent tanulmányában már részletesebben is feldolgozott.⁵ BÁNRÉVY

¹ LANGLOIS CH.—V.: Manuel de bibliographie historique. Paris, 1901. VIII. lap. Ezt veszi alapul GULYÁS PÁL is: A bibliográfia kézikönyve. Budapest, 1941. I. köt. 4. lap.

² V. ö. HODINKA LÁSZLÓ: A mai francia könyvtárosképzés. MKSz. 1937. 62. lap.

³ V. ö. az előadó két előző tanulmányával: WITZMANN GYULA: Dokumentáció. Budapest, 1938. (Tanulmányok. Kiadja a Fővárosi Könyvtár. 8.) és A dokumentáció. fejlődése és időszerű kérdései a könyvtáros szemszögéből. Budapest, 1944. M. Könyvt. és levélt. Egy.

⁴ V. ö. a szerző következő tanulmányával: A tizedes osztályozás fejlődése. — Budapest, 1938. (Tanulmányok. Kiadja a Fővárosi Könyvtár. 11.)

⁵ Jog és törvényhozás a könyvtári életben. [Budapest, 1942.] (Tanulmányok. Kiadja a Fővárosi Könyvtár. 20.)

VÁSS KLÁRA a közművelődési könyvtárügy eddig oly elhanyagolt kérdéseit tárja elénk. Körültekintő szempontjai széles horizontokat nyitnak, modern, gyakorlati ötletei, gondolatai és tanácsai ösztönző erővel hatnak. Előadása a könyvtáros szociális és intellektuális missziójára veti a fősúlyt s ezáltal nevelő erejű. SEREGÉLY EMMA a folyóiratról ad tömör ismertetést, rövid történeti áttekintéssel. HANKISS SZILÁRDNÉ HARASZTI JOIÁN a Fővárosi Könyvtárban újonnan létesített Színészettörténeti Gyűjtemény feladatait és általában a színház és a könyvtár sokoldalú kapcsolatát fejtegeti.

Igen fontos gyakorlati tudnivalókat közölnek a könyvek beszerzéséről (SÁRVÁRY ELEK), elhelyezéséről (WESSETZKY VILMOS), a fényképezés könyvtári alkalmazásáról (BOR DEZSŐ), a könyvtári statisztikáról (KALMÁR GYULA), az iratkezelésről (BOR DEZSŐ) és az irodatechnikáról (RUBINYI GYÖRGY) szóló előadások, valamint KALMÁR GYULA hosszabb dolgozata a könyvtárhasználatról, amelyben elérkezünk a könyvtáros munkájának céljához, az olvasóhoz.

A történeti bevezetések, a szilárd elméleti alapvetés és a gyakorlati feladatok körültekintő felvázolása arányosan egészítik ki egymást ebben a kiadványban, amely egy-két gyöngébb fejezettől eltekintve általában értékes munka. Ezzel szemben azonban meg kell állapítanunk, hogy több előadás szövegében számos sajtóhiba van s így ezek adataikban csak óvatosan használhatók.

Mindezek után önkénytelenül is felmerül bennünk az óhaj, hogy jó lenne végre megírni a magyar könyvtáros kézikönyvet és ezzel párhuzamosan egy könyvtárosképzést szolgáló tankönyvet is, amelynek a szükségére legutóbb VARGAS BÉLA mutatott rá a *Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete* könyvtári intézőbizottságának 1947. június 17-én tartott ülésén, a könyvtárosképzésre irányuló javaslatának előterjesztése során.⁶ Ezeknek a könyveknek a megírásában a Fővárosi Könyvtár kitűnő tudósainak és szakembereinek a közreműködése természetesen elengedhetetlen lenne.

FAZAKAS JÓZSEF.

Fünfzig Jahre Schweizerische Landesbibliothek. 1895—1945. La Bibliothèque Nationale Suisse. Un demi-siècle d'activité. Bern, 1945 (Landesbibliothek), IX (1) 188 l. 4r.

Sajnos, nem szorul bővebb magyarázatra, hogy miért jut el csak késve hozzánk a svájci nemzeti könyvtár jubileumának híre. Ötven év nem nagy idő könyvtárak életében s „történelmi multum“ alig hivatkozhatnak egy oly gyűjtemény, amely 1895-től számítja fennállásának éveit. Csak éppen egy körülmény érdemel figyelmet és nagy figyelmet: egy kis nemzet ötven év alatt teremtette meg itt központi könyvgyűjteményét és ez az anyag — ma 700.000 kötet — immár több század svájci és svájci vonatkozású termelését foglalja magába, a teljességhez egyre közelebb.

Ha így szemléljük a „rövid“ ötven évet, nem fukarkodhatunk az elismeréssel. Hozzá ez a könyvtár — vezetőnek éberéce, de az egész nép áldozatkésztsége jóvoltából is — a kontinens egyik legmodernebb könyvtáráépületével rendelkezik. Nyolcemeletes vasbeton-és üvegelezésű rektortömbje ideálisan tagolt dolgozó- és olvasóhelyiségek mögött emelkedik, olvasóterme csupa fény s nemcsak a széles üveglak mögött, de azon kívül, a kertbe nyúló szabad tornácra is olvashat a kutató, ha kedve tartja.

Az anyag gyűjtésében és használatában egyaránt a közönség érdeke a döntő. Mindenki szabadon olvashat, sőt kölcsönözhet is. Csak a szórakoztató irodalom

⁶ Az előadás szövegét lásd a jelen kötet 1—13. lapján.

használatát korlátozta a könyvtár, alapítása óta, okulva a tapasztalatokon. De amit a tudomány érdeke vagy a gyakorlati követelmény megkíván, azt szabadon kiadják, sőt postán is elküldik a vidéki olvasóknak. A posta ezeket a küldeményeket kedvezményesen szállítja, ha pedig valamely más könyvtárban kellene keresni a kívánt könyvet, a tudakozó levelezőlap ingyen jár könyvtárról könyvtárra az állam egész területén. De a cél nemcsak az, hogy az anyagot a jelenben használni lehessen. Mint minden nemzeti könyvtár, a svájci is meg akarja őrizni a nemzet irodalmi termelését a jövő számára is. Ezért a sűrűn használt munkákat a kiadótól ingyen beküldött példányon kívül még egy példányban megveszik; az egyik örökre a raktárban marad, míg a másik kézről-kézre jár. Kötelespéldány nincs, azonban 1915-ben a könyvkiadók és kereskedők két érdekképviselője, valamint a könyvtár között létrejött szerződés alapján a könyvtár minden új nyomtatványból ingyen példányt kap. Az egyezményben eredetileg 115 könyvkiadó vett részt, ezidőszent 280. A kiadók a könyveket megjelenés után azonnal küldik be és hozzá bibliográfiai szelvényt csatolnak, amely a könyvön fel nem tüntetett adatokat is közli (ár, álnév feloldása stb.). Ellenszolgáltatásképen a könyvtár kéthetenként adja ki a nemzeti bibliográfiát (*Das Schweizer Buch — Le livre suisse*), amely így egyszerre mind könyvkereskedői katalógus.

Az ötvenéves fordulóra kiadott díszes kiadvány szerkesztője MARCEL GODET, a nemzetközi könyvtárügynek egyik legismertebb és legelismertebb alakja. Ő írta a könyv történelmi bevezetését — amely egyben saját életrajza is: harmincöt évig állt az intézmény élén, annak nagyarányú kifejlődése egészen az ő nevéhez fűződik. A könyv többi cikkeinek egy része a könyvtár egyes gyűjteményeit ismerteti történetükben és jelen állapotukban — emeljük ki a régi könyvekről (P. E. SCHAZMANN), az „új gyűjteményről“ (ANNIE MURISER), a hírlapról és folyóiratokról (K. J. LÜTHI), a könyvtár orosznyelvű gyűjteményéről (EUCÉNE LANGE), a muzikáliákról (G. WISSLER), a kéziratokról és kötetsekről (W. J. MEYER) szóló cikkeket — más részük a szerzeményezést és a könyvtermelés statisztikáját, végül egy harmadik csoport a könyvtár katalógusait és a könyvtár által kiadott vagy ott készülő bibliográfiákat ismerteti.

A könyvtár képeket és metszeteket is gyűjt; magyar szempontból érdekesek a volt Népszövetség neves magyar karikatúristáinak DEZSŐ és KELENNEK rajzai (kettőt reprodukciójában közöl a gazdagon illusztrált kiadvány). A különgyűjtemények közül meg kell említenünk a biblia-gyűjteményt (köztük a mi nevezetes „bázeli bibliánk“), amely K. J. LÜTHI, neves gyűjtő és ny. könyvcárnok ajándéka, valamint a még ma is LÜTHI vezetése alatt álló „Schweizer Gutenbergmuseum“ könyv- és sajtótudományi gyűjteményét és hírlapmúzeumát.

Végül nem érdektelen, hogy a könyvtárnak orosz és amerikai gyűjteménye mellett magyar „osztálya“ is van. A Landesbibliothekba került ugyanis letétképen a még IRLÉY KÁROLY — a huszas és harmincas évek Svájcba induló magyar gyermekesportjainak pártfogója — által alapított svájci-magyar társaság könyvtára több ezer kötetével. Egyike a leggazdagabb külföldi magyar gyűjteményeknek. Külön könyvtári bizottság irányítja fejlesztését WILHELM JOSEF MEYERNEK, a Landesbibliothek aligazgatójának vezetése alatt. Nyomatott katalógusa azokat a magyar vonatkozású könyveket is feltünteti, amelyek a Landesbibliothek tulajdonát képezik s annak törzsszállományához tartoznak. (*Katalóg der ungarischen Bibliothek der Schweizerisch-Ungarischen Gesell-*

schaft ergänzt durch Ungarn betreffende Titel aus den Sammlungen der Schweizerischen Landesbibliothek. Bern, 1946. 52 l.).

DEZSÉNYI BÉLA.

Ba:ly Szabolcs: *Pádua szellemi élete a XVI. században.* Budapest, 1947. Kéziratos doktori értekezés.

Az a körülmény, hogy egyetemcink a kinyomatás nehézségeit figyelembevéve, átmenetileg kéziratos doktori értekezéseket is elfogadnak a szigorlat alapjául, kettős hátránnyal jár. Egyfelől az a veszély fenyeget, hogy a doktori értekezések amúgy sem túlságosan magas színvonala, a nyilvánosság ellenőrzését elkerülve, tovább csökken, másfelől, hogy a valóban értékes kutatási eredményekről beszámoló dolgozatok nem kapcsolódnak bele a tudomány vérkeringésébe. Ez utóbbi szempont vezet, amikor örömmel teszek eleget a budapesti egyetem egyik fiatal doktora, BARLAY SZABOLCS kívánságának s legalább röviden ismertetem a XVI. századi Pádua szellemi életéről szóló derekas dolgozatát.

Egy-egy nagymultú külföldi egyetem befolyását vizsgálni a magyar szellemi életre feltétlenül termékeny célkitűzés és az is nyilvánvaló, hogy egy ilyen természetű vizsgálat csak akkor mehet túl a szóbanforgó egyetem magyar látogatói személyi adatainak a regisztrálásán, ha azoknak a szellemi ösztönzéseknél a tanulmányozásából indul ki, amelyeket az egyetem a katedráin érvényesülő sajátos szellemi irányok révén egyáltalán nyújthatott. Aki a magyar humanizmus történetével foglalkozott, tudja, hogy milyen elhatározó jelentősége volt fejlődésében Pádua hatásának; a magyar unitarizmus páduai gyökereit is már KANYARÓ óta tartjuk számon. BARLAY nemcsak a korábbi részletkutatások egybefoglalására törekszik, hanem olaszországi tanulmányai új adatokat is vetettek fel és ezek feldolgozását Pádua szellemi életének szélesre fogott rajzával alapozza meg. Bevezetőben bemutatja társadalom és tudomány egymásrahatását, jórészt Velence egyetemi városának, Páduának az életén s ha itt társadalomtörténeti kategóriái nem is eléggé kiérleltek, bizonyos, hogy színes és tanulságos képet fest a XVI. század egyetemi életéről. Részletesebben csak a filozófia tanáiról, a jogi karról és a görög-latin tanszokról beszél; magyar szempontból is kívánatos volna a páduai hebraisztika, a páduai természet-tudomány és a páduai történetírás behatóbb vizsgálata, hiszen maga BARLAY is utal EÖSSY ANDRÁS páduai tanulmányaira, XVI. századi történetírásunk páduai gyökereire, sőt éppen ő fedezi fel GALILEI tanítványai között az erdélyi HORSKY MÁRTONÉ. A három részletesebben kidolgozott fejezet mindenesetre tartalmas. A páduai filozófiáról szólva igaz, hogy néha szem elől téveszti a minden történeti vizsgálatot kötelező spinozai jelíget: *non ridere, non lugere, neque detestari, sed intelligere*, de fel-felbukkanó egyházas aggályai sem akadályozzák abban, hogy egészbenvéve találó képet adjon a páduai szabadgondolkodásról, melyhez a magyar unitarizmust is erős szálak fűzik. Legfeljebb azt kell itt megjegyeznünk, hogy POMPONAZZI filozófiai anthropológiáját helyénvaló lett volna MARSIGLIO FICINO-val, a szabad akaratról vallott álláspontját ERASMUS és LUTHER vitájával hozni kapcsolatba, első esetben a források tisztázása kedvéért, a másodikban főleg POMPONAZZI történeti jelentőségének az éreztetésére. A jogi karról szóló fejezet világosan mutatja a „mos italicus” és a „mos gallicus” küzdelmét, a görög-latin tanszék bemutatásánál talán a hellénizmus szerepe kissé elnagyoltan mutatkozik, annál tanulságosabb a ciceronianizmus ismertetése, amint az egyszerre háromfelé hadakozik: a latinságot védi — nemzeti szempontból — a görög tanulmányokkal szemben, a tudós latin nyelvet — arisztokratára gőggel — az olasz ellenében, és a ciceroi nyelvhasználatot — purista pedan-

tériával — a latin nyelvhasználaton belül. A ciceronianizmus konvertitája Páduában CHRISTOPHORUS LONGOLIUS, a néhány évig Páduában is tanító ROMULUS AMASAEUS, meg a filozófusnak és főleg költőnek is kedvteléssel jellemzett LAZARUS BONAMICUS. Itt persze elmaradhattak volna a meglehetősen dilettáns jellegű műfordítások, viszont lehetett volna utalni arra, hogy az egész terjedelmében közölt „*Matthaeo Giberto episcopo*“ alig több MELEAGROS egy költeményének korszerűsített parafrázisánál.

Helyes volna, ha BARLAY, mikor a vatikáni, velencei és páduai könyvtárakban végzett kézirati kutatásai által napfényre hozott magyarvonatkozású adatokat sajtó alá készíti, bevezető gyanánt kéziratok doktori értekezése eredményeit is összefoglalja, a filozófiai, a jogi és a görög-latin tanulmányok páduai helyzetét a páduai hebraisztika, természet- és történettudomány ismertetésével kiegészítve. Okunk van rá, hogy várakozással tekintsünk e publikáció elé: dolgozatának „kipillantása“ többek között a magyar szabadgondolkodás, klasszika-filológia, orvostudomány és történetírás páduai gyökereinek a megvilágítását ígéri, a lingua vulgaris magyar szempontból is nevezetes teóriáját érinti, TORQUATO TASSO magyar ismerőseire hívja fel a figyelmet s felveti azt a lehetőséget, hogy G. BATTISTA MOSCO általa megtalált madrigálos könyve „esetleg kiindulópontul szolgálhat a BALASSA—RIMAY-költészet forrásainak újraértékelésében“.

t. w. i.

Radó Polikárd: *Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques dans les bibliothèques publiques de Hongrie*. 1945. 60 l. Az Orsz. Széchényi Könyvtár kiadványai. XXI.

A keresztény szertartás rendjében a megfelelő ünnepekre kötelezően előírt Mise- és Zsolozsmaénekek jelentik az időtlen, szilárd és — a szónak jó értelmében vett — „maradi“ elemet. E kötelező-énekekhez hazaiak között azonban tág tere nyílt új, szabad énekeknek is, melyek a hagyományosan változatlanokkal szemben korszerűséget, modern áramlatot jelentettek a liturgikus költészetben. Ilyenek a *himnuszok* is (noha nagyrésztök használatát szintén ősidők óta gyakran szabályozza megkötöttség), de főként ilyenek voltak a középkori líra legeredetibb fajtái, a *szekvenciák*. (És testvér-műfajuk, az ú. n. *trópusok*.) Hét évszázadon át (kb. 863-tól 1563-ig) ezerszámra férkőztek a templomokba Európaszerte s az erjesztő csírák mellett, melyeket magukkal hordoztak, hovatovább mint a repkény borították volna el az istentiszteletet és énekkészletét, ha a trienti zsinat (őtnék híján) ki nem gyomlálja valamennyit.

E szabad költészet hajdani vándorútjának térképezését RADÓ jegyzéke nem-sejtett adatok bőségével gyarapítja: a középlatin líra legjavából, mai tudásunk szerint, íme 434 himnusz és 293 szekevencia vetődött el hozzánk és keletkezett részint nálunk.¹ Az alaktani clostás talán még nem végleges; a két műfaj át meg átjárja egymást s az arány megállapítása is későbbi részletes elemzések dolga. Az eddigi végösszeg (727 mű) azonban annyira tekintélyes, hogy nemzedékek hosszú sorának juttat munkát. Rövidreszabott ismertetés tehát csak néhány ötletszerű pótlást, esetleg útbaigazítást adhat későbbi kutatók számára.

¹ Ez a mennyiség akkor sem csökken erősebben, ha eltekintünk azoknak az énekeknek számától, melyeket RADÓ külföldi eredetű jövevény-kódexekből vett a jegyzékbe.

Igy az Előszóban eddig ismeretlennek vélt 44 darab közül a 327. sz. (Jam surgit hora tertia) megtalálható GENNRICH-nél,² aki viszont WEINMANN nyomán idézi.³

Szerzőneveket nem közöl RADÓ; a legérdekesebb példák néhányát legyen szabad itt kapcsolatba hoznom műveikkel. A 390., 463., 565., 615., 668. és 727. sz. énekeket a középkor egyik legnagyobb költője, ADAM DE SAINT-VICTOR († 1192) írta.⁴ Szekvenciái már szinte himnusz-alkatúak, azaz a sorok szótagszáma nem rapszodikusán változó, mint régebben, a szakaszok szerkezete pedig egybevágó. Énekszólama ideges, foszlányszerűen impresszionisztikus; az európai művészet első „dekadens” zenéje.

A 460. sz. (*Mittis ad Virginem*) írója a regényes életű ABÉLARD (1079—1142), kinek kettős-ószekvenciái nyomán kezdődött el igazában e sajátos műfaj magasépítkezése; a többszörösen összetett, ú. n. „Hatványozott szekvenciák” a gótika költészetének felhőkarcolói.

Szerzőszemély dolgában külön meglepetést tartogatnak a 131., 392., 570., valamint a 20., 126., 162., 174., 269., 279., 285., 370., 393., 397., 436., 468., 502., 543., 570., 605., 635., 637., 657., 666., 718. sz. énekek.⁵ Ezeket a szentgalleni „dadogó” NOTKER (840—912) alkotta, a szekvenciaszerkesztésnek első, névszerint ismert, mestere. A sorban közölt három első darab hitelesen NOTKERÉ, a többi pedig (köztük a *Natus ante saecula* kezdetű, hatalmas átívelésű remekmű) inkább hagyomány szerint övé.⁶ A műfaj készítmódja, NOTKER után is még sokáig, afféle intarzia-munka: cleve adott dallamok alá rakosgattak szöveget.⁷

Az ismeretlen szerzőktől való énekek közül leghíresebb a *Lactantius exultet fidelis chorus* kezdetű, XI. századbéli franciaországi eredetű ének (410. sz.), a középkor legelterjedtebb szekvenciája. Dallamára száz meg száz szöveget szerettek s nem is csoda: tömör refréndallama (13-szor hangzik föl) oly erőteljesen kifejező, hogy szinte belevájja magát a lélekbe s egy rögeszme konokságával üldözi az embert hosszú időkön át. RADÓ 25 kéziratunkban akadt nyomára.⁸ Nem kevésbé nevezetes a *Verbum bonum et suave* (701. sz.) mű is, tömértelen paródia forrása (borissza diákok például *Vinum bonum et suave* kezdettel faragtak rá verset).⁹ RADÓ ezt is 25 ízben lelte meg; 26-ik esetként magam bukkantam rá a Nemzeti Múzeum középkori hangjelzéses kéziratröredékei között (B-doboz,

² F. GENNRICH: *Formenlehre des mittelalterlichen Liedes* (Halle, S., 1932), 233. l.

³ K. WEINMANN: *Das Konzil von Trient und die Kirchenmusik* (Leipzig, 1919).

⁴ V. ö. E. MISSET—P. AUBRY: *Les proses d'Adam de Saint-Victor* (Paris 1900.).

⁵ A 637. sz. énekekkel kapcsolatban legyen szabad figyelmeztetnem, hogy *Sancti Spiritus assit nobis gratia* kezdettel két, sőt három szekvenciát ismerünk; ezek közül NOTKERnek tulajdonítják a *Quae corda nostra...* folytatásút; a többieket mások írták NOTKERről, bevezető idézeteként használva fel a NOTKER-i költemény első szakaszát.

⁶ NOTKER szekvenciái hitelességének kérdéséhez v. ö. J. HÄNDSCHIN: *Über Estampie und Sequenz*. (Zeitschr. f. Musikwiss., 1929., I. füz. 122. l.) Egyébként pedig: G. M. DREVES—C. BLUME: *Analecta hymnica mediæ ævi*, 53. kötet.

⁷ Megemléstem, hogy BARITS MIHÁLY, ki annak idején különben még alig tudhatta, hogy ezek a művek hozzánk is eljutottak, *Amor Sanctus* c. kötetében két NOTKER-szekvencia (jegyzékünk szerint a 217. és 486. sz., tehát közöttük a *Natus ante saecula*) részleteit állította egy-keretbe. Am, ha valakinek, úgy éppen BARITSnak talán mégsem lett volna szabad ily felemás munkát végeznie.

⁸ A teljes művet F. GENNRICH közölte: *Internationale mittelalterliche Melodien*. (Zeitschr. f. Musikwiss., 1929. 5. füzet).

⁹ V. ö. CH. H. HASKINS: *The renaissance of the twelfth century* (Cambridge, Mass., 1933), 184. l.

37. sz.). Ugyanezek között találtam RADÓ-jelzés szerint még a következő énekeket is: 145. sz. (A-doboz, 18.), 533. sz. (A-doboz, 18.), 47. sz. (C2-doboz 69.), 391. sz. (D-doboz, 27.), 717. sz. (D-doboz, 27.).

A jelen ismertetés egyik-másik adata talán érezteti, mily messzi távlatok nyílnak meg a RADÓ-Répertoire sorain át. Kevés forrásmű tanúsítja ennyi győző bizonyítékkal hajdankori művelődésünknek a külföldi költészet nagy alkotásaival történt benső találkozását; szorosenés gondolat volt a könyvet idegen nyelven kibocsátani. A magyar zenetudomány munkásai pedig, kik eddig is tudták, mily hálával tartoznak RADÓ tevékenységének, máris látják, hogy középkori muzsikálásunk ma még sokban rejtett mozzanatainak kiderítésére éppen ez a leltár ösztökél majd legserényebben. Nem egyéni vélemény, hogy e kitűnő jegyzék valóban határkövet jelöl a magyar zenetörténeti kutatásban.

DÉVAI GÁBOR.

Teller Frigyes: *Magyarország középkori hangjelzett kódexei.* A legrégebb liturgikus kódexek zenepaleográfiai vizsgálata, tekintettel a magyar középkor kódexre és kódextöredékeire. Budapest, 1944. 35 l. Az Orsz. Széchényi Könyvtár kiadványai. XX.

Az ú. n. „négyzetes-hangjegyekből“ kifejtett Gregorián-ének úgy viszonylik az ősi hangjelekkel, a neumákkal lejegyzetthez, mint ahogyan pl. egy olasznyelvű VERGILIUS viszonylik latinjához, vagy egy úgörgög HOMEROS az antik-hellénhez. Ámde, míg a klasszikus ősnelvek kifejezéseinek legfinomabb árnyalatai is ismeretesek, addig a Gregorián ősrás számunkra ma is szinte csupa talány. A neumák titkainak kibogozásához legbiztosabb módszer az egyoldalúan tisztá írástudományi szempont alkalmazása: elsősorban a jelek legparányibb elváltozásait is megállapítani (és — egyelőre, vagy örökre — lemondani a dallamvonal egészének megfejtési kísérletéről). Ezzel az elvvel indulva ért el oly meglepő eredményeket H. (E.) M. BANNISTER († 1919), a maig legkiválóbb neumatológus.

A hazai betű- és hangjegypaleográfiai irodalomban HAJNAL I. és ISOZ K. tanulmányai jelentik a tudományos színvonal kötelező mértékét. TELLER könyve ősrás dolgában oly keveset nyújt, hogy ily szempontból nem is bírálható. Ami gyér neumatológiai közlés a műben akad, annak megállapítására elemi tudásnál kevesebb is bőven elegendő. Minden átlagember meg tudja különböztetni pl. a kínai írást a japánitól, az arabot a hébertől, s i. t.; néhány órai tanulmányozás után pedig ugyanúgy játszva különböztetheti meg a legjellegzetesebb neumacsaládokat is, pl. a szentgallenit, montecassinóit. Ez azonban még éppoly kevésbé neuma-szakértelem, mint mikor TELLER megállapítja, hogy az általa lefolytatott „zenci jelzés (neuma) vizsgálata abban rögzíthető, hogy Magyarország zenepaleográfiaiul a középeurópai kódexterülethez tartozik, melynek központja a híres Szent-Gallen-i és Einsiedeln-i scriptóriumok“. (27. l.) Az Árpád-kori magyar írásbeliség sorskérdését HAJNAL I. szinte a törvényszerkesztők fogalmazásával alapozta meg; ennek méltó párjaként zenci téren is hasonló vizsgálatot kell végezni, ezt az előbbivel szembesíteni, nem pedig futtában odavetni egy kellően ki nem fejtetten nézetet. TELLER könyvében nyoma sincs a fennen hangoztatott „vizsgálat“-nak. Bennünket a részletek érdekelték volna, de ezekkel a szerző adósunk maradt.

Magyar kódexekbe is el kellett jutniok a neuma-írás egyes különlegességeinek; ilyen pl. a neuma-helyettesítés (főként, mikor ez íráskülönbséget jelent, változása nemcsak olyankor, mikor az ú. n. liquescentia, vagy kifejezésbeli

nyomaték, vagy ritmus miatt szenved a neuma „elrajzolást“, hanem mikor az íródéakok bizonyos hangközviszonylatok alkalmából jegyezték a törzsalak más-más változatát). Ilyfajta az ősi hangjelírás bonyolultabb jelenségei, de ezeknek TELLER könyve még a küszöbéig sem érkezett.

Egy-két egyszerű neumatológiai adaton túl csak külföldi kézikönyvekből merített — nagyjórészt szószcrinti — átvételt találunk TELLERNÉL. Ezeket persze, nem kell zordul megítélni, még akkor sem, ha, mint itt is, nem csupán ténybeli, hanem lényegbeli átvételekre terjeszkednek ki; de legalább ne értelmetlenül vétessenek át. Ilyen a következő:

„Amikor azonban azt mondjuk, hogy egy kézirat pl. a X. századból való, ez nem azt jelenti, hogy a jelen kézirat írásmódja egészen biztosan a X. sz. termése, hanem azt, hogy a jelen kézirat írásmódja teljesen egyezik a X. sz. írással“. (28. l.)

Ez a zavaros mondat eredeti forrása helyén teljesen világos:¹

... „lorsqu'on dit d'une notation qu'elle est du XIe siècle par exemple, on ne prétend pas que le manuscrit lui-même soit certainement de la même époque, mais qu'à moins d'autres preuves intrinsèques, l'écriture qu'il révèle était en usage au XIe siècle.“

A fenti szakasz után a 28. lap többi szakasza szintén átvétel SUNYOL könyvének 45., 46. és 47. lapjáról.²

A legrégebb külföldi liturgikus kódexekről közölt neumatológiai eredmények (11—13. l.) szintén köztudomású adatok, nem TELLER „vizsgálatai“, mint azt a könyv alcíméből kiolvashatók.

A fényképmásolatban is közölt két kódextörredékhez hasonló tucatjával lelhetni a Nemzeti Múzeum kéziratcsomkjai között; ez még nem felfedezés.

Elképesztő természetrajzot kellene írni a könyv sajtóhibáinak dzsungeljáról, melyben a „paleographia“ szónak legképtelenebb torzaival találkozunk (7., 8., 12. és 28. l.). Akad aztán másminő is esőtül; ilyenek *phototypiques* (7. l.), vagy: *Bénédictis de Solesmes* (7. l.), vagy: *Les origines de Chant romain* (12. l.). Mindezekben túltesz a következő szomorú példa: A 32. lap alján említi MELCHIORRE ZOLTÁN nevű szerzőnek „A Pray-kódex forrásaihoz“ c. írását. Azonban ily nevű szerzőtől ilyen felírású cikk az idézett helyen (Magy. Kszle., 1936., 246. l.) nincsen, sőt nem is lehet; ellenben az 1926. évfolyamban igenis van a korán elköltözött, nagytehetségű ZALÁN MENYHÉRTŐL. Ugyan miféle rejtély ez? Ehhez a találósihoz tudni kell, hogy Melchiorre olaszul a magyar Menyhért név megfelelője s TELLER idézett olasznyelvű cikkében MELCHIORRE ZALÁN néven hivatkozik rá; vajjon hány kézen-közön át alakult MELCHIORRE ZALÁN közben MELCHIORRE ZOLTÁNNÁ, míg aztán egy sorral alább csakugyan ZALÁN MENYHÉRTŐL néven jelenik meg?! A sarvashibáknak ilyen garmadát pótlapra lehetett volna nyomtatni, a könyvbe utólag beragasztani s így nem érhetne volna a szerzőt ily szempontból is gáncs.

A címben adott ígéretet TELLER alig is igyekszik beváltani; mindössze három kódexünkről nyújt közkeletű ismereteket, a két töredékről pedig elemi általánosságokat. Végző összegezésben a könyv nem más, mint afféle „Népszerű bevezetés a neuma-ismeret megelőző kérdésekhez“ s magasabb tudományos szempontból vett eredménye nincs.

DÉVAI GÁBOR.

¹ G. SUNYOL: Introduction à la paléographie musicale Grégorienne, 36. l.

² Ezeket a szakaszokat TELLER a *Corvina* c. folyóirat 1942. évi 9. számában megjelent *Monumenti di musica sacra nell Ungheria medievale. c. cikkébe* is átvette.

Kozocsa Sándor: *Az orosz irodalom magyar bibliográfiája*. Budapest, 1947. Az Orsz. Széchényi Könyvtár kiadványai. XVI, 331 [5] l. 8°.

Külső kiállításban is művészi könyvvet jelentetett meg az Országos Széchényi Könyvtár, Kozocsa orosz irodalmi bibliográfiáját. A mintegy 5000 adatot felsorakoztató mű pusztán statisztikai adataival is megérezkelteti az orosz kultúra hatalmas méreteit: 279 regényt, 297.820 verset, 2,200.448 elbeszélést sorol fel, melyet százhusz esztendő leforgása alatt a magyar olvasóközönségnek különböző fordításokban alkalma volt elolvasni. PUSKIN, LERMONTOV, GOGOLJ, TURGENYEV, TOLSZTOJ, DOSZTOJEVSKIJ, CSEHOV és GORKIJ foglalják el a bibliográfiában a legtöbb helyet. A fordítók a magyar irodalom legjobbjai sorából kerültek ki; VAJDA JÁNOS, FALK ZSIGMOND, ARANY JÁNOS, ARANY LÁSZLÓ és GYULAI PÁL neveit olvashatjuk a legelső népszerűsítő és fordítók között. Az első orosz elbeszélés-fordítások a múlt század negyvenes éveiben jelentek meg folyóiratainkban, mely az ötvenes években még nagyobb lendületet vesz. A század végén a fordítások közt — természetesen — legtöbb a TOLSZTOJ- és DOSZTOJEVSKIJ-mű. A legművészebbeket SZABÓ ENDRE, AMBROZOVICS DEZSŐ, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, KISS DEZSŐ és GÖRÖG IMRE nyújtják. Századunk írói közül KOROLENKOT, POTAPENKOT, LESZKOVOT, ANDREJEVET LEONIDOT, BIMOV OSZIPOT, KUPRINT, MERESKOVSKIJT, PRIVSINT, SZMELJOVOT ültetik át. Később BJELIJ, BUNYIN, TOLSZTOJ ALEKSZEJ és a második világháború előtt SOLOHOV, KÁTÁJEV, GLÁDKOV, SZIMONOV, ILF és PETROV fordításai kelnek el nagy számban. A két világháború közötti korban TARÁSZOV-RODIONOV művét és MÁJAKOVSKIJ verseit találjuk a magyar könyvpiac fordítás-irodalmában.

Kozocsa bibliográfiája két részből áll: az elsőben feldolgozza az orosz irodalomra, az orosz-magyar irodalmi kapcsolatokra vonatkozó munkákat időrendi és külön tárgyszerinti csoportosításban. A második részben következnek az egyes írók munkáinak fordításai az írók betűrendjében, de ezen belül időrendben is felsorolva. Minden adatot bibliográfiailag teljesen kiértékelt, amennyiben Kozocsa a folyóiratokban és hírlapokban megjelent ismertetéseket is közli és minden író műve után felsorolja a megjelent munkákat és tanulmányokat is. Nem tennénk az első részbe az antológikus, valamint a szerző nélkül megjelent műveket, minthogy oda elméleti műveket szánt eredetileg a szerző. Felesleges az orosz írók betűrendes mutatója is, minthogy az egyes írókat úgyis felsorolta betűrendben megfelelő helyükön. Nem mindig következetes a bibliográfiai szögletes zárójel használata sem — bár azt bevezetésében a szerző maga is nem az előtte fekvő és leírt könyvből, hanem más forrásműből megállapított adatok jelölésére óhajtja használni.

Mindez azonban nem jelentékeny s nem von le ennek a hatalmas adatgyűjtésnek a jelentőségéből semmit. Hiszen tizenkét évtized óta, TOLDY FERENCNEK a Tudományos Gyűjteményben az orosz irodalomról közreadott tanulmányától kezdve regisztrálja anyagát s hozzá felszínre azt a hatalmas orosz irodalmi áramlatot, mely nemcsak a magyar olvasóközönség kulturális fejlődésére, de a magyar irodalom kialakulására is döntő befolyással bírt.

Külön kiemeljük Kozocsanak a bibliográfiai irodalomban alkalmazott újítását, rendkívül gazdag, színes illusztrációs anyagát. 32 külön képes táblán mutatja be a fordított művek művészibbnél-művészibb boríték- és címlapjait, szövegrészleteket s ezzel megalapozza a bibliofil bibliográfiát. Kár, hogy az illusztrátorok nevét elhagyta. A második kiadás minden valószínűség szerint már ment lesz ezektől az említésre sem méltó, apró hibáktól. SZEMZŐ PIROSKA.

Ideiglenes földrajzi térképfüzet a közép- és középfokú iskolák részére. Tervezte és szerkesztette: DR. IRMÉDI-MOLNÁR LÁSZLÓ és TOLNAY DEZSŐ. Kiadja: A Magyar Földrajzi Intézet r. t. Budapest, 1946. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 101.106/1946. V. K. M. III. sz. rendeletével segédeszközül engedélyezte. 22 térkép/lap. 31,5 cm. Ára 16.— Ft.

A jó kivitelben, izléses kiállításban, hatféle színnyomásban megjelent iskolai atlasz kiadása mutatja, hogy a *Magyar Földrajzi Intézet* most is hivatása magaslatán áll; úgy általános könyvészeti, mint kartográfiai szempontok tekintetbevétele mellett a legnagyobb elismerés illeti meg az atlasz előállításáért. A nagy kataklizma után s a nagy pusztulás ellenére is tökéletes papíron adta ki az atlaszt, holott nélkülözi a jó rajzeszközöket, a festéket, az üzemi kiadáshoz szükséges kellékeket és pénzt s így csak a legnagyobb megerőltetés mellett volt képes a többszínnyomatú térképnymáshoz szükséges apparátus üzembchelyezésére. Ismeretes, hogy a földrajztanítás hathatós segédeszköze az elengedhetetlenül fontos iskolai atlasz, amit a tanárok és tanulók már nagyon nélkülöztek. Egyrészt, mert a Budapesten lefolyt tűzvész és harcok alatt igen nagy mennyiségű térképanyag semmisült meg, másrészt a négyféle kiadású középfokú oktatáshoz használt atlaszt (a *Magy. Földr. Int. CHOLNOKY* atlaszát, az *All. Térk. Int. KOGUTOVICZ* atlaszát, a *Singer és Wolfner*, valamint a *Szent István-Társ.* kiadását) a közokt. min. használatból törölte s így szükségessé vált egy olyan szerkesztésű kiadás, ami megfeleljen az általános iskolai nevelési szellemnek. Az általános iskolai tanterv csak most jelent meg, az új atlasz tehát csak ideiglenes lehetett, hogy fedezze az átmeneti tanévek szükségletét, vagyis amíg az új tanterv alapján felépülő új iskolai tankönyvek elkészülnek. Ha az új tankönyvek 1948 szeptemberére megjelennek, úgy az elkészítendő új és végleges iskolai atlaszt azokkal összhangba kell hozni, mert a tankönyvekben levő anyagnak az atlaszokban szerepelni kell. Számolni kell azzal, hogy az új atlaszokat meg is kell rajzolni, vagyis nyomda alá elő kell készíteni, majd kinyomni, ami tehát legfeljebb 1949 szeptemberére fejeződhet be. — De ideiglenes az atlasz azért is, mert az új tanterv alapján készülő hármas tagozatú atlasz új felépítésben és az új pedagógiai elveknek megfelelően készül majd el, szakítva minden régi eljárással. Új lesz felépítés, szerkezet, színezés, nyomdatechnika stb. szempontjából. Ideiglenes azért is, mert tekintettel kellett lennie a politikai helyzetre. Magyarország közigazgatási beosztásában is változások várhatók, sőt már történtek is, pl. Érd, Diósd és Tárkony Pest vm.-hez csatoltatott. Végleges atlaszok ezenkívül a béketárgyalások befejezése után, vagyis a belföldi és külföldi határvonalak rögzítése után készülhetnek.

Az előállítási nehézségek ellenére is az új földrajzi térképfüzet haladást jelent kartográfiai tekintetben, míg az előző iskolai atlaszok állandóan abban a szellemben és modorban jelentek meg, ahogyan az 1895. évi felfogás és az akkor divatozó eljárás elindította. Ez alatt az 50 év alatt fejlődés nem volt, hanem a maradiság miatt inkább visszafejlődés mutatkozott. A fent említett haladás a földrajztudomány minden ágában teljes mértékben képzett és gyakorlott térképkészítő szerkesztőket, illetve tervezőket dicséri. Mindenekelőtt ki kell emelnünk a kitűnő csillagászati földrajzi oldalak tartalmasságát, ami jól, szépen és ötletesen van szemléltetve, valamint szövegszerűen is mindent tartalmaz, amire a középfokú oktatás során szükség van. Ennél többre a művelt nagyközönségnek sincs szüksége ebből a tárgykörből. Ugyanezt mondhatjuk a felfedezések kivonatatos történeti adatainak a kontinensek mellett való elhelyezéséről. Előnyösen vannak tervezve a népi megoszlást mutató és a gazdaság-

földrajzi melléktérképek, melyek mindjárt a kontinensek alatt, a kereten belül foglalnak helyet, hogy az áttekintést és a magyarázatot megkönnyítsék. A főtérképek teljesen tükrözik a jelenlegi helyzetet, vagyis országhatárok nélkül mutatják be a földrészeket, csupán a kis melléktérkép szemlélteti az utolsó rögzített politikai beosztás határvonalait, az 1935. évit. Ez a politikamentes atlasz tisztán földrajzi alapon tagolva mutatja Földünk felszínét, ami Európa esetében ma teljesen indokolt, de történtek határváltozások Kína, Japán, Szovjetország területén is és további változások várhatók főleg a gyarmatvilágban. Az egyöntetű szerkesztés nem tehetett kivételt a többi kontinens esetében sem a határokat illetően. Oktatás és használat szempontjából igen jól van megadva a térképeknél elsőrendű fontosságú méretarány, mert minden térképleapon jelezve van az 1 cm-nek megfelelő km-távolság; ez így sokkal jobb, mint más-más hosszúságú meghúzott vonalak km-távolságának megadása, amint több atlaszban látható. A hegyrajz oldalvilágítás feltételezésével készült, amennyiben a sötét szín a hegyek lejtőösödését fejezi ki s minden szükséges helyen megadja a magassági pontot és számot. A névírás az árnyalt hegyrajz sehol sem zavarja, mindenütt jól olvasható s a plasztikus rajzzal gondos összhangban látjuk a vízrajzot s a depressziók jelzését. Meg kell említenünk az atlasz szép rajzát, ami a gyakorlott, szakképzett térképrajzolók gondos munkája. A nyomda alá készült rajzokat JÁGER KÁROLY és KASS JÁNOS készítették. A szerző által tervezett izlées címlapul szolgáló borítéklapot pedig „ROGAN RÓBERT készítette el nyomda alá.

Ne keressük az atlaszban azokat a fizikai földrajzi elemeket, amiket a régi iskolai atlaszok ezeken kívül még tartalmaztak, legyünk tekintettel az atlasz ideiglenes jellegére és forgassuk örömmel, hálással, tudományos téren való újjáépítésünk e téren első jeles termékét.

NAGY JÚLIA.

Slovanská knihověda. VI. (1947). 1—4. Vydává Knihovědná společnost v Praze. Red. ZD. V. TOBOLKA. Praha 1947. „Orbis.“ Tisk. Státní tiskárna. 144 + 2 str., 1 t. 8°.

Majdnem egy évtizednyi szünet után jelent meg újra a „*Slovanská knihověda*“¹ hatodik évfolyama. Célja hátrmas. Művelni akarja a bibliozófia mindhárom ágát: a bibliológiát, bibliográfiát és a bibliotekenómiát. Elsősorban szláv vonatkozásban, azonban nem hagyja figyelmen kívül a nem-szláv népek könyvészeti irodalmát sem (3).

A „*Slovanská knihověda*“ részünkre hasznos segédeszköz lesz ahhoz, hogy több vonatásiban betekintést nyerjünk a szláv népek könyvészeti kérdéseibe. A jelen számban értékes tanulmányt találunk FR. HORÁKtól, *O popisu starých tisků*² (41—50) címmel, amelyben a ZD. TOBOLKA által a régi-cseh nyomtatványok leírására kidolgozott szempontokat és gyakorlatban elért eredményeit ismerteti. TOBOLKA a régi-cseh nyomtatványok alsó és felső határát 1501 és 1800-ban határozta meg. A művek leírásánál négy részt különböztet meg. Az első a t. k. bibliográfiai lejegyzés, második a szöveg leírása, harmadik a nyomtatványnak tipológiai és grafikai elemzése és a negyedik rész a műről szóló irodalom. TOBOLKA rendszerét a lelkiismeretes, kimerítő leírás és az eredetihez való hűség

¹ Szláv Könyvtudomány.

² A régi nyomtatványok leírása.

jellemzi. Munkáját a „*Knihopis českých a slovenských tisků... Díl II. Tisky z let 1501—1800.*“³ c. műve dícséri.

A „*Slovanská knihověda*“ e száma több cikket közöl a szláv könyvtárak jelenlegi állapotáról. Egyrészt ismertetik a háború által elszenvedett károkat, másrészt meg az új életet jelentő munkálkodásokról számolnak be. A tájékoztatásokból kitűnik, hogy Csehország könyvtárai t. k. nem is szenvedtek háborús kárt. A brünni (morvaországi) Országos és Egyetemi Könyvtárnak⁴ volt egyedül háborús vesztesége.

Eltűnt a Comeniana-gyűjtemény 30 kötete, néhány régi nyomtatvány és a XVIII—XIX. századi „*Zednářská knihovna*“⁴ 36 kötete (Dr. M. STEPPANOVÁ, *Zemská a univerzitní knihovna v Brně po válce.*⁵ 121—124). A prágai Klementinum-ban lévő Nemzeti és Egyetemi Könyvtár a jugoszláv könyvtárak elpusztulása és a német könyvtárak szlavikáinak a megtizedelése után szükségesnek látja, hogy könyvtára eddig szegényes szláv anyagát tervszerűen kibővítse. E célból kapcsolatot létesített a moszkvai Állami Lenin Könyvtárral és a varsói Nemzeti Könyvtárral (Jos. BEČKA, *Slovanské posláni Národní a univerzitní knihovny v Praze.*⁶ 58—63). Hasonló kérdésekkel foglalkozik MIR. HERMAN, *Slovanské oddělení pražské městské knihovny*⁷ 63—66) c. cikke is. Prágában egyedüli veszteség a „*Horníková lužickosrbská knihovna*“⁸ érte, amely könyvállományának körülbelül a felét elvesztette. Épségben maradt a Budyšin-ben lévő „*Matica srbská*“^{8a} könyvtára. Most van folyamatban ugyancsak Budyšin-ben a luzsicei szorbok központi országos könyvtárának a kiépítése (A. CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, *Lužice a její knihovny.*⁹ 103—104).

A szláv államok közül Jugoszlávia könyvtárait érte a legnagyobb háborús csapás. 1941-ben teljesen elpusztult Belgrádban a Nemzeti Könyvtár. A tűz martaléka lett 350.000 mű (500.000 kötet), 4000 folvóirat (1768-tól kezdve), 1800 újság, 1800 régi nyomtatvány és sok ősnymtatvány. Ezek között pusztult el az első nyomtatott horvát könyv is, az 1483-ból való *Missale* és az első szerb Ábécéskönyv 1597-ből. Elégett sok XII—XIX. századi történeti dokumentum is. Porrá égtek a könyvtár legértékesebb emlékei is, mint a XII. és XIII. századi kódexek, közöttük a *Nomokanon* kézírata. Ezenkívül sok minden egyéb. A belgrádi Nemzeti Könyvtár Jugoszlávia s egyúttal a Balkán leggazdagabb könyvtára volt. Ma már erős ütemben folyik az új Nemzeti Könyvtár újjáépítése. A belgrádi Egyetemi Könyvtár nem szenvedett háborús kárt. A laibachi Nemzeti és Egyetemi Könyvtárnak viszont jelentős vesztesége volt. Elégett kézikönyvtárának kb. 60.000 kötete, tárgvi katalógusa és az egész 1922—1939. évi szlovén könyvtermés. A könyvtárban épségben megmaradt a XI. századból való *Codex suprasliensis*. Elveszett a maribori *Studijska knjižnica*¹⁰ 50.000 kötetének

³ A cseh és szlovák nyomtatványok bibliográfiája. II. rész. Nyomtatványok az 1501—1800. évekből.

⁴ Szabadkőműves Könyvtár.

⁵ A brünni Országos és Egyetemi Könyvtár a háború után.

⁶ A prágai Nemzeti és Egyetemi Könyvtár szláv hivatása.

⁷ A prágai Városi Könyvtár szláv osztálya.

⁸ Horník Luzsicei Szorb Könyvtára.

^{8a} A Szorb Matica.

⁹ Luzsice és könyvtárai.

¹⁰ Diák Könyvtár.

¹¹ Egyetemi Könyvtár.

nagy része is. Jugoszláviának legnagyobb könyvtára ma a *Sveučilišna knjižnica*¹¹ Zágrábban. A háború után hozták létre ugyanitt a Nemzeti Könyvtárat is. Nemzeti könyvtárat alapítottak ezekívül a montenegrói köztársaságban, Szarajevóban, Bosznia és Hercegovina és Szokoplje-ben, Macedónia fővárosában is. Az Allami Múzeum könyvtárát egyesítik a Balkáni Intézet könyvtárával, mi által a könyvtár Balkán történeti kutatásának egyik legfontosabb könyvtára lesz (DR. V. ZÁVADA, *Jihoslovanské knihovny po válce.*¹² 50—55). Jugoszlávia könyvtáraiban nyüzsgő élet kezdődött. Megindult a bibliográfiai munka is. Mivel azonban a multban Jugoszláviában a bibliográfiai munkák megszervezését úgyszólván teljesen elhanyagolták, most találunk ugyan területenként önálló kezdeményezéseket, azonban az egész állam területére kiterjedő bibliográfiai intézetet még nem szervezték meg (OTON BERKOPEČ, *Bibliografická práce v Jugoslávii.*¹³ 55—58).

A háború nem kímélte meg a lengyelországi Lemberg (Lwów)-ben elhelyezett Ossolineum-ot sem. 1943-ban bombatámadást érte a gyűjteményt. Ez nem tett még kárt a könyvtárban, azonban mikor Alsó-Sziléziába szállították a könyvtár értékesebb részét, az ott nagyobbbrészt el is pusztult. 1944 felében az Ossolineum-ot az Ukrán Tudományos Akadémia vette birtokába, és a lengyelekkel való meg egyezés alapján felosztották a könyvtár anyagát egymás közt, a szerint, amint valamit lengyel vagy ukrán vonatkozású anyagnak minősítettek. Az Ossolineum-ot most Wrocław-ban helyezték el. (FR. PAJACZKOWSKI, *Ossolineum we Wrocławiu.*¹⁴ 1947 nyomán JOS. B(E)KA 120.). — A „Slovanská knihovna”-nak a *Zprávy*¹⁵ feliratú rovatában arról szerzünk tudomást, hogy 1946-ban Lodźban a moszkvai könyv-intézet mintájára megalakították a „Lengyel Állami Könyvintézetet”. Ez tudományos kutatóintézet, az egész állam területére kiterjedő dokumentációs, kutató, tervező, tanácsadó központtal és felöleli magában a könyvészet valamennyi ágát ([LIBOR] MR[AZE]K, *Polský státní institut knihy.*¹⁶ 127). JULIE WEINGARTOWÁ (*Desetinné třidení.*¹⁷ 127) még arról számol be, hogy a Szovjetunióban kezdik elhagyni a decimális osztályozási rendszert, és amint az egy 1941-ben Kievből megjelent *Rabota silskoǐ biblioteki*¹⁸ című munkából kitűnik, a decimális osztályozási rendszert a polgári tudósok világszemléleti kifejezésének tekintik. Felosztási rendszere nem felel meg a tudományok mai fejlődésének, s a könyvtárak csak ideiglenesen használhatják, amíg marxi-lenini elveken nyugvó, új könyvosztályozási rendszerrel nem helyettesítik.

KIRÁLY PÉTER.

Annual Report of the Liberation of Congress for the Fiscal Year Ended June 30, 1945. Washington 1946, United States Government Printing Office. 233 l.

Az Egyesült Államok Kapitóliumával szemben emelkedő gránit épületóriásban elhelyezett Kongresszusi Könyvtár évi jelentése nem sablonos, száraz beszámoló, hanem ezen túlmenőleg a hatalmas méretű, minden irányú kutatásra

¹¹ Egyetemi Könyvtár.

¹² A jugoszláv könyvtárak a háború után.

¹³ A bibliográfiai munkásság Jugoszláviában.

¹⁴ Ossolineum Wrocław-ban.

¹⁵ Hírek.

¹⁶ Lengyel Állami Könyvintézet.

¹⁷ A decimális osztályozás.

¹⁸ A falusi könyvtárak munkássága.

berendezett könyvtár munkájának érdekfeszítően izgalmas, filmszerű elevenség-gel pergő bemutatása. A *Library of Congress* nem kimondottan nemzeti könyvtár. Gyűjtőköre nincs oly szűkre szabva, mint hazai könyvtárainké. Szenegáltól Grönlandig és Ecuadorától Új-Zélandig minden ország, minden nyelv képviselve van a könyvtár gyűjteményeiben. Francia vasúti térképek éppúgy fellelhetők, mint akár az indián katonák frontújságja. Spanyol hírlapok, légifelvétel, mikrofilmek, sőt hangosfilmek is egyaránt találhatóak a könyvtárban.

Az 1939-től 1944-ig tartó átszervezés után a Kongresszusi Könyvtár jelenleg öt osztályból (*department*) áll: szerzeményszórtály (*acquisitions department*), felvilágosító szórtály (*reference d.*), feldolgozó szórtály (*processing d.*), jogi könyvtár (*Law Library*) és „*Copyright Office*”. A könyvtárnak anyagi nehézségekkel nem kell megküzdnie, s így nem is csodálkozhatunk azon, hogy az 1945. június 30-ával lezárult költségvetési évben az egyes gyűjtemények 2,336.293 darabbal szaporodtak (kéziratokat, térképeket, mikrofilmeket, hangosfilmeket, kottákat, fonogramhengereket és lemezeket, fotónegatívokat, másolatokat és plakátokat beleszámítva), s ezzel a könyvtár állománya 24,923.337 darabra emelkedett.

Az állomány növekedésének ez a lendülete a könyvtár minden osztályától egyformán nagy kapacitást kíván. Az ilyen nagyarányú könyvtárgyarapítás különösen a szerzeményszórtály kitűnő szervezettségét mutatja, mely a megvenni, cserélni kívánt anyagot a többi szórtály közreműködésével összeállítja s beszerzéséről gondoskodik. A belföldi megjelenésű könyvekre a kötelezpéldányszolgáltatás következtében nincs sok gond, a külföldi könyvek megszerzése pedig mintaszerűen van megoldva. Nemcsak más tudományos intézményekkel és könyvtárakkal állanak kapcsolatban, hanem a könyvtárnak külföldi képviselői és megbízottai is vannak, akik figyelemmel kísérik a hatáskörükbe tartozó országok könyvtermését, s a fontosabb műveket beszerzik. Ennek a rendszernek tulajdonítható, hogy a *Library of Congress*-be a háború alatt még a németek által megszállt országokból is eljutottak a könyvek, a könyvtár spanyolországi-portugáliai megbízottjának közvetítésével.

Ilyen hatalmas tömeg könyv katalogizálása nem könnyű feladat. Munkaerőben azonban nincs hiány: a címfelnevő szórtályon (*descriptive cataloging division*) a vezetőséget nem számítva 91 címfelnevő dolgozik. A szakozást külön (51 főből álló) szakozó szórtály (*subject cataloging division*) végzi. A *Library of Congress*, mint tudjuk, a PUTMAN—CUTTER-féle expansív szakrendszert használja,² az egyes tételeket azonban a decimális rendszer szerint is beszámozzák — más könyvtárak számára.

A könyvtár kifelé végzett munkájának egyik legfontosabb szerve a felvilágosító szórtály, mely szakok szerint tagolódik. Az szórtály munkájának méreteire a következő adatok vetnek világot: egy év alatt 397.846 olvasó fordult meg a könyvtárban; felvilágosítást adtak szakkérdésekben 148.184 esetben telefo-

¹ A gyarapodás önálló művekben 572.821, sorozatokban 857.212, hírlapokban, folyóiratokban 389.634, kéziratokban 139.287 darab volt. E számok a tiszta gyarapodást jelzik. Pl. sorozatokból 1,322.320 darab jött be, ugyanakkor viszont 465.108 került ki a könyvtárból. Az új szerzemények nagy száma érthetővé válik, ha tudjuk, hogy a könyvtárnak az állam által megszavazott 1945. évi dotációja kb. 5 millió dollár volt. A tényleges bevétel azonban ennek az összegnek többszöröse (l. a jelentés végén levő költségvetést).

² L. GULYÁS, A bibliográfia kézikönyve, I. 536. kk.; ESDAILE, National libraries of the world, 113—5.

non, 46.783 esetben levélben és 21.481 esetben személyes megbeszélés alapján. Ami a kutatók érdeklődési körét illeti, figyelemreméltó megjegyezni, hogy a látogatóknak kb. 20%-a használt természettudományi munkát. Történelemmel kb. 22%, nyelvészettel és irodalommal 13%, filozófiai és vallási munkákkal 9%, közgazdasággal 10% foglalkozott.

A *Law Library* a Kongresszus házi könyvtárának tekinthető, és főleg a képviselőház, valamint a szenátus tagjai használták. A *Copyright Office* a szerzői jog védelmét biztosító hivatal, mely ezt a feladatát 1870-ben vette át más állami szervektől.³

Az évi jelentést I. LUTHER H. EVANSnak, a könyvtár vezetőjének írása nyitja meg a Kongresszusi Könyvtár vezetőjének feladatairól. Utána részletes jelentések következnek a szerzeményezésről, az anyag feldolgozásáról, a könyvtár szervezéséről, személyi, adminisztrációs és pénzügyekről. Különösen tanulságos ARCHIBALD MAC LEISH beszámolója a könyvtár újjászervezéséről. A könyv végén függeléként statisztikai kimutatások teszik megfoghatóbbá a beszámolókat. Európai könyvtárosok előtt feltűnést kelthet a *Library of Congress* kiadványainak, s az épületben rendezett kiállításoknak és hangversenyeknek nagy száma, amelyek szintén azt bizonyítják, hogy a Kongresszusi Könyvtár szűkebb értelemben vett feladatát túllépve az amerikai szellemi élet fontos irányítószerve.

HAJDÚ PÉTER.

Library Literature 1940—42. — Edited by MARIAN SHAW. New York, H. W. Wilson Company 1943. XXX + 1192 l.

A könyv létrejöttének körülményeiről¹ alapos tájékoztatást kapunk az előszóban. Megtudjuk, hogy a *Library Literature* sorozat még 1933-ban indult meg s az előttünk levő mű már a III. kötet. A szerkesztőség a háború ellenére is megpróbálkozott a világ összes jelentősebb bibliográfiai folyóiratainak és könyveinek beszerzésével, de törekvései nagy akadályokba ütköztek. Mindazonáltal sikerült legalább az amerikai és brit szakfolyóiratokat meghozatni. Valóban az V—VII. lapon közölt folyóiratlájstromban a 62 U. S. A. szaklap után a legnagyobb számmal a Brit Birodalom szerepel, melynek itt 16 folyóiratát említik meg, köztük újzealandiakat, délafrikaiakat, indiaiakat is. Feltűnően kicsi a latin-Amerika felsorolt közlönyeinek száma (2), de sajnos ugyanezt kell mondanunk Európáról is. Az 1940-es évfolyamok még általában eljutottak a tengeren túlra, de a legtöbb németektől leigázott országból (Francia- és Lengyelország, Belgium, Hollandia, Dánia, Norvégia, Csehszlovákia) már sem 1941-ben, sem 42-ben nem tudtak anyagot kapni. Ugyanez volt a helyzet a tengelyhatalmak szemléivel, az *Accademie e Biblioteche d'Italia*val s a *Zentralblatt für Bibliothekswesen*nel, a mi *Magyar Könyvszemlénkkel* és *Levélári Közleményeinkkel*, sőt még a svéd *Biblioteksbladet*ot meg a szovjetorosz *Krásnyi Bibliotek* rit sem tudták beszerezni 1942-ben.

Mint említettük, a magyar bibliográfiai irodalom szépen van képviselve a *Library Literature* ismertetési részében, az ú. n. index digest-ben, annál csodálatosabb, hogy az első lapokon levő rövid folyóiratlistában nincs feljegyezve egyik magyar folyóirat sem. A rejtély okát — úgy sejtjük — a szerkesztőség egy elvi kijelentésében kell keresnünk, amely úgy hangzik, hogy a vegyes-tartalmú (amerikai szemmel nézve nem csupán bibliográfiai) folyóiratok nem

¹ L. LEHMANN-HAUPT, *Das amerikanische Buchwesen*, 324 l.

² L. UYANCRÓL SZENTKIRÁLYI JÓZSEF cikkét, *Magyar Kvszle* 1946. 115—117. l.

kerülhetnek be az említett lajstromba. Lehetséges, hogy a *Könyvszemle*, illetőleg a *Levéltári Közlemények*, irodalomtörténeti és történeti vonatkozású cikkeik miatt vegyestartalmúaknak számítottak előttük.

Az előszó beszámol arról is, hogy mintegy 800 bibliográfiai jellegű önálló munkát (a bibliográfia szót itt mindenütt tágabb értelemben, mint a könyvre és könyvtárra vonatkozó tudományok összességét, használom) tudtak összegyűjteni a három év alatt. Itt azonban méginkább le kellett mondaniok az európai publikációkról, mint a folyóiratok esetében. Valóban, a mutatóban szereplő kiadványoknak jó háromnegyede amerikai. Magyar csak egy van, a Fővárosi Könyvtár 1939-es évkönyve, meg egy magyarvontatkozású, DUGGAN S. H. P. füzete a newyorki magyar referencia könyvtárról, szintén 1939-ből. Ennek a rövid jegyzéknek, amely a könyveknek csupán legrövidebb bibliográfiai leírására szorítkozik, feltűnő vonása az, hogy lapszámot nem közöl, ellenben mindig megadja a mű árát az illető ország pénzegységében. Hogy ezt megérthessük, tudnunk kell azt, hogy a *Library Literature* nem valami tudományos intézmény kiadványa, hanem egy nagyszabású üzleti vállalkozásnak köszönheti létrejöttét, s a kiadó WILSON-tég el is fogad megrendeléseket mindazokra a művekre, amelyeket katalógusba vesz. (Csak így érthetjük meg azt, miért nem közli a *Library Literature* olyan munkák címét és tartalmát, melyeket nem tudott meghozatni. Ez tudományos szempontból aligha helyes, annál gyakorlatibb azonban mint üzleti elv.)

A mű legnagyobb részét (1192 l.) az egyes cikkek és önálló művek „bibliographic raisonnée“-ja foglalja el. Itt az egyes munkákat szerzőjük nevével (szerző hiánya esetén első önálló szavuk szerint) kereshetjük ki abc. rendben, ezzel párhuzamosan azonban bőven vannak ugyancsak alfabetikusan vezérszavak is közbeiktatva, s ezek alá igen nagy anyag tömörül. Így aztán a szakirodalmat megtalálhatjuk szerző szerint csak úgy, mint tárgykör szerint. Nézzünk egy példát, amely jól megvilágítja ezt a beosztást. WHITE LIONEL, angol szakíró, cikkére vonatkozó adatokat kikereshetjük WHITE alatt (adatok: év, folyóiratoknál az évfolyam sorszáma, hónap, lapszám, mettől meddig jelent meg); de minthogy a R. A. F. és a légelhárító útegek könyvvél való ellátásáról volt szó benne, helyet kap címe a katonai könyvtárak vezérszó alatt is. Ezt a címszót államok szerint tagolják, így a közlemény a Nagy-Britannia alcsoportba kerül, mégpedig a szerző kezdőbetűjének megfelelően az utolsó helyre.

A cikkek és könyvek bibliográfiai meghatározása elég tüzetes, különösen helyes az, hogy folyóiratok esetében a lapszámot jelzik, annál nagyobb baj azonban, hogy a könyvek terjedelmének megjelölése itt is elmarad. Lehetőség szerint utalnak a művekről megjelent bírálatokra is. A tartalmi összefoglalások átlag 12—30 sorosak, 12 bibliográfus dolgozott rajtuk, akiket a szerkesztő meg is nevez az előszóban. Ha nem is ismerjük a kérdéses munkák eredetijét, mégis úgy érezzük, hogy a kivonatolók jó munkát végeztek, mert a rövid ismertetésekben mindig élesen kiemelkedik egy-egy bibliográfiai probléma. Magyar vonatkozásai miatt külön figyelmet érdemel SZENTKIRÁLYI JÓZSEF munkája, aki a *Könyvszemle* és *Levéltári Közlemények*et részletesen és alaposan feldolgozta. Külföldi folyóiratban magyar szerzőtől megjelent cikkek ismertetésével is találkozunk (TRÓCSÁNYI ZOLTÁNNAK az *International Federation for Documentation* „Quarterly Documentation“ c. kiadványában megjelent közleménye, CZAKÓ ISTVÁN: *Das Volksbüchereiwesen in Ungarn* c. írása a lipcei Büchereiben.

Az a kép, ami ennek a bibliográfiának átlapozása után kialakul bennünk az amerikai könyvészeti és könyvtártudományi irodalomról igen jellegzetes és

határozott. Ugy látjuk, hogy ott az érdeklődés és vizsgálódás homlokterében gyakorlati vagy ahhoz közelálló kérdések állanak: pl. címsfelvétel, szakozás, kölcsönzés (elsősorban könyvtárak között), katalóguskészítés, könyvtárápítás, könyvtár és társadalom, könyvtár és hőnvédelem viszonya, könyvtárosképzés, könyvtártípusok (iskolai, egyetemi városi, vándor- és börtönkönyvtárak), referencé szolgálát, dokumentáció, film- és hanglezemzarchivumok, míg a könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti témákkal aránylag keveset foglalkoznak, nem is beszélve az elméleti problémákról (könyv és sajtó viszonya), vagy a bibliofil vonatkozásokról.

A *Library Literature* elkerülhetetlen háborús hiányosságai ellenére is nagy-jelentőségű abból a szempontból, hogy az egyes nemzetek bibliográfiai szakemberei kölcsönösen megismerjék egymás munkásságának főbb irányait.

SZ. NAGY MIKLÓS.

Kőhalmi Béla: Községi könyvtárpolitika. Városi Szemle. 1947. XXXIII, évf. 5—6. szám. 295—308. l.

A hosszú évekig tartó pusztító háború után az egész világot minden vonalon egyetlen cél vezet: a romokat lebontani és ami menthető, újjáépíteni. Hogy ez az újjáépítés kulturális — könyvtárpolitikai — síkon milyen szellemben történjék, ezt a kérdést fejtegeti a szerző jelen tanulmányában. Az első részben a könyvtárügyet vizsgálja világviszonylatban, különös tekintettel a nyugati, főképen angol és amerikai állapotokra. A második és harmadik részben azután rátér a speciálisan magyar kultúrpolitikai helyzetre és rámutat arra, hogy az újjáépülő magyar könyvtárakra milyen feladat vár a demokráciában.

A könyvtárügy történetét vizsgálva megállapítja, hogy a könyvtári mozgalmat a múlt század közepén Angliában lelkes társadalomnevelői szándék indította meg. Hasonló cél vezette az amerikai nyilvános könyvtárak, a public library megalapítóit is. Amikor a mozgalom a századforduló táján átcsap az európai kontinensre, a könyvtárügy már közüggyé vált. Mi az oka azonban annak, hogy a nagy lelkesedéssel megindított könyvtárügy iránt az utóbbi években a nyugati országokban egyre lanyhult az érdeklődés? Ezt a kérdést veti fel a szerző és a választ a következőkben adja meg. Az amerikai public library és a mintájára kialakult európai könyvtári hálózat nem az „embernevelés műszere“, nem ért el a nép legszélesebb rétegeihez, hanem mint pusztán városi jelenség, a „polgári szellemi komfort tartozéka“ lett. A könyvtár funkciója pedig elsősorban is nevelői. Ahol tehát a könyvtár nem felelt meg a nevelői hivatásának, ott a könyvtárügy vakvágányra futott.

A hazai állapotokat szemlélve KŐHALMI megállapítja, hogy a magyar könyvtárügy a nyugati demokráciák könyvtárpolitikájára nyomán indult el, és ma sem halad együtt a haladó szellemű emberneveléssel. Milyen legyen tehát a népi demokrácia szellemében újjászülető magyar könyvtári hálózat? Mindenekelőtt meg kell szüntetni a magyar könyvtárügy fővárosi jellegét. Az új magyar könyvtárpolitika fő munkaterülete a kisváros és a falu, ahol a szabad művelődéssel karöltve szolgálja a népnevelést. Ezt a célt szolgálnák a népszerű közművelődési könyvtárak mellett a — szovjetpéldára — megalakuló tudományos népkönyvtárak. Az író ezután rámutat arra, hogy a statisztikai adatok tükrében kb. 10 évre visszamenőleg mennyire szegényes képet nyújt a vidéki városaink könyvtárügye. Egyedül csak a soproni, szegedi és a debreceni könyvtárak tudták az utóbbi évek egyre lanyhuló érdeklődése mellett is megtartani és némileg fokozni olvasóközönségük számát.

A tanulmány harmadik része a magyar falusi könyvtárügyet vizsgálja. Hogy a magyar falusi kultúrpolitika mennyire nemzeti ügy, arra legjobban rávilágít az a tény, hogy az ország lakosságának közel háromnegyed része falun, vagy tanyán él. Utal az író az északi országok, különösen Norvégia példájára, ahol a háború előtt nem volt egyetlen falu sem megfelelő könyvtár nélkül. Mondanunk sem kell, hogy mi messzire elmaradtunk ezen a téren, a mi kultúrpolitikánknak — iskola és könyvtárügy — igen sok a jóvátenni valója a faluval szemben. A magyar könyvtári hálózatnak elsősorban is a falusi mezőgazdasági szakoktatással, a népi kollégiumokkal és a falusi népfőiskolákkal közös munkatervben kell megvalósulnia. Éppen a múlt rendszer hibái utalnak e téren arra, hogy ahol népnevelői munka nincsen, ott nem várhatunk érdeklődést a könyvtárügy iránt sem. Most inkább várható, mint valaha, hogy a földosztás nyomán újjáéledt magyar falu az önkormányzat lehetőségeit kihasználva harcot indít a számára eddig elérhetetlen kultúráért.

Hogy e harc kimenetelében milyen fontos szerep jut a magyar könyvtárügynek, arra feleletül idézem a következő sorokat, amelyekkel KÖHALMI érdekes tanulmányát befejezi: „A könyvtár, mely az új demokrácia iskolapolitikájára és az új szabadművelő szervezeteire épít, segít lerontani az osztálytársadalom kulturális válaszfalait“.

MAY ISTVÁNNÉ.

Weber Karl: *Die Zeitschrift im Geistesleben der Schweiz*. Bern, 1943. Buchdruckerei Bühler et Co., 31 (5) l. 17 t. (Bibliothek des Schweizerischen Gutenbergmuseums 9.)

A svájci nemzeti könyvtár raktárainak nyolc emeletéből hármat hírlapok, egyet folyóiratok foglalnak el — ezzel a megállapítással kezdi a könyvét WEBER, a zürichi egyetem sajtótudományi intézetének igazgatója és a berni egyetem rendkívüli tanára.

Ha tudjuk, hogy ez a könyvtár aránylag új alapítású s a múlt századok svájci könyvanyagának összegyűjtésében a viszonylagos teljességnek arra a fokára még nem jutott el, mint a mi péchényi Könyvtárunk a magyarországiival — akkor a fenti idézet eléggé éles fényt vet arra a jelentőségre, amelyet tisztán mennyiségi szempontból, a periodikus formában terjedő művelődési anyag (szándékosan kerüljük ezt a szót, hogy „irodalom“) elért. WEBER kis könyve a svájci folyóiratirodalom múltjának és jelenének rövid, jól áttekinthető összefoglalása kívül azoknak az értékes módszertani szempontoknak felvetése miatt érdemel figyelmet, amelyekkel a jelen idők nyomdatermelésének mennyiségben és jelentőségben ily nagy fontosságra emelkedett ágát tanulmányozza. Svájci példák során, mondhatnánk „ürügyén“ mutatja be a folyóiratstatisztika és bibliográfia, a monografikus feldolgozás, a sajtó gazdasági és technikai szervezete megoldott és megoldásra váró problémáit, valamint a periodikus irodalom kulturális és társadalmi vonatkozásainak a gyakorlati életre is kiható, még sok érdekes felfedezést ígérő hálózatát.

A könyvnek nem utolsó érdekessége a nagyszámú és ritka tökéletességű képmelléklet. Valóban, sohasem volna szabad hírlapokról és folyóiratokról írni illusztrációk nélkül. A külső kiállítás kivételes, bibliofil gondossága a Gutenberg-museum minden kiadványát jellemzi.

db.

Bern, *Schweizerisch—Ungarische Gesellschaft*. Katalog der Ungarischen Bibliothek der Schweizerisch-Ungarischen Gesellschaft, ergänzt durch Ungarn

betreffende Titel aus den Sammlungen der Schweizerischen Landesbibliothek Bern 1946. 52 p.

A bibliográfus és irodalomtörténész figyelmét több okból érdemli ki ez a sok hozzáértéssel, gonddal és ízléssel szerkesztett és kiállított katalógus. A könyvtári törekvések vésszes szétforgácsolódásának láttán jól esik észrevenni, hogy céltudatos kooperációval milyen dícséretes eredményt lehet elérni. A *Svájci Magyar Egyesület* a berni *Landesbibliothek*ekben helyezte letétbe könyvtárát és nyomban összekötő kapcsolatot — katalógust — adott a Svájcban élő kutatók és a magyar ügy iránt érdeklődők kezébe, a *Landesbibliothek* pedig — a gyűjtemény gondozója és házigazdája — kiegészíti a gyűjtemény címanyagát a birto-
kában lévő művek címeivel. Ezt a példát itthon hasonló eredménnyel követni is lehetne. Átfutva a címanyagon, látnivaló, hogy a Könyvtár még fiatal; könyv-
anyagának javarésze az utolsó 5—10 esztendő terméséből került ki, de a gyűj-
tésben megnyilvánuló tervszerűség ezt az idővel javuló hátrányt is kiküszö-
bölte.

Nagy könyvtáraink vezetői, ha átlapoznák a katalógust, hamarosan észre-
vennék, hól, mivel siethetnének a hiányok pótlására értékes duplum-anyaguk-
ból: különösen a nyelvtudományi, néprajzi, művészettörténeti anyag várja a
feltöltést. PETŐFI, ARANY, VÖRÖSMARTY, ADY, BABITS és JÓZSEF ATTILA gyűjte-
ményes kiadásaival kiadóink egynémelyike siethetne a fájdalmas hiány pótlá-
sára. Nemzeti bibliográfiánk szerkesztőit arra kérjük, lapozzák fel az *Un-
garische Literatur in Fremdsprachen* című fejezetet; több itthon ismeretlen mun-
kát fognak találni a címanyagban.

KÓHALMI BÉLA.

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÚJABB KIADVÁNYAI

XXI. RADÓ POLYCARPE :

Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques dans les bibliothèques publiques de Hongrie. — 1945. 59 l. 8°
20.— forint.

XXII. BERG PÁL :

Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban. — 1946. 248 l. 8°
30.— forint.

XXVI. RADÓ POLYCARPUS :

Libri liturgici manu scripti bibliothecarum Hungariae. Tomus I.: Libri liturgici manu scripti ad missam pertinentes. — 1947. 223 l. 8°
50.— forint.

XXVII. KOZOCSA SÁNDOR :

Az orosz irodalom magyar bibliográfiája. — 1947. 331 l. 8°
Elfogyott.

XXVIII. HUBAY ILONA :

Röplapok, újságlapok, röpiratok. 1480—1718. — 1948. 307 l. 8°
80.— forint.

XXIX. GYÖRY JÁNOS :

Gesta regum, Gesta nobilium. Tanulmány Anonymus krónikájáról. — 1948. 119 l. 8°
35.— forint.

XXX. KOZOCSA SÁNDOR :

Az orosz irodalom magyar bibliográfiája 1947—1948. — 1949. 80 l. 8°
15.— forint.

A MAGYAR KÖNYVSZEMLE

jelen füzetének ára 40 Ft (könyvkereskedésben 44 Ft)

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

BUDAPEST, VIII., MÚZEUM-KÖRÚT 14—16.

MAGYAR NEMZETI BIBLIOGRÁFIA

BIBLIOGRAPHIA HUNGARICA

Megjelenik évente tízszer. Az évi előfizetés ára 100 forint. Tizedes rendszer szerint közli a megjelenő magyarországi nyomtatványok jegyzékét.

M e l l é k l e t

MAGYAR FOLYÓIRATOK REPERTÓRIUMA

Megjelenik negyedévenként.

Tizedes rendszer szerint közli a magyarországi folyóiratokban megjelenő tudományos cikkek jegyzékét.

Ez a reprodukció a Magyar Könyvszemle 1947. évfolyama I-IV. füzetéről, amely megjelenésre akkor technikai okokból nem került, a Varjas Béla szerkesztő birtokában maradt korrektúra példány alapján készült a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Reprográfiai Szolgálatára előállításában, 3 példányban. A reprodukálás célja a Magyar Könyvszemle sorozatának kiegészítése a hiányzó évfolyammal. Az elkészített 3 példány az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, és az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszéke állományában kerül megőrzésre.

A reprodukálás alapjául szolgált korrektúra példány sajnálatosan nem teljes. A tartalomjegyzékben feltüntetett tanulmányok közül Sajó Géza (30-60. lap), Iványi Béla (93-136. lap) és Gulyás Pál (154-172. lap), a kisebb közlemények közül Dercsényi Dezső, Barlay Szabolcs, Klaniczay Tibor és Holl Béla cikkének korrektúra példánya hiányzik, és e cikkek kézírata sem volt megszerzhető.

Ugyancsak hiányzik a korrektúra példányból - és így a reprodukciókból is - a "Resumé", valamint a "Név- és tárgymutató".

Sikerült viszont a reprodukciót a szerzők szíves tájékoztatása alapján a korrektúra példányból hiányzó, de később megjelent alábbi közlemények szövegével kiegészíteni. E kiegészítések, amelyek lapszámozása és részben címszövege fenti okból eltér a reprodukció tartalomjegyzékében közöltektől, a következők:

Tanulmány:

Esze Tamás: A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. Megjelent a Magyar Könyvszemle 1955. évi LXXI. évfolyamában, 281-295 lap.

Kisebbségi közlemények:

Scheiber Sándor: Szamárlétra. Megjelent a Magyar Nyelv 1954. évfolyamában, 90-93. lap.

Windisch Éva: A Merkur von Ungarn és az Ephemerides Budenses kapcsolatairól. Megjelent "Adalékok az Ephemerides Budenses keletkezésének kérdéséhez." címmel a Magyar Könyvszemle 1955. évi LXXI. évfolyamában, 312-319 lap.

Busa Margit: Adalékok Gvadányi műveinek bibliográfiájához. Megjelent az Irodalomtörténeti Közlemények 1955. évi LIX. évfolyama 1. számában, 100-103 lap.

Kéziratban maradt fenn és került a reprodukcióba
Kiss József: A "Dersi Biás" kéziratos énekeskönyv ci-
mű tanulmánya.

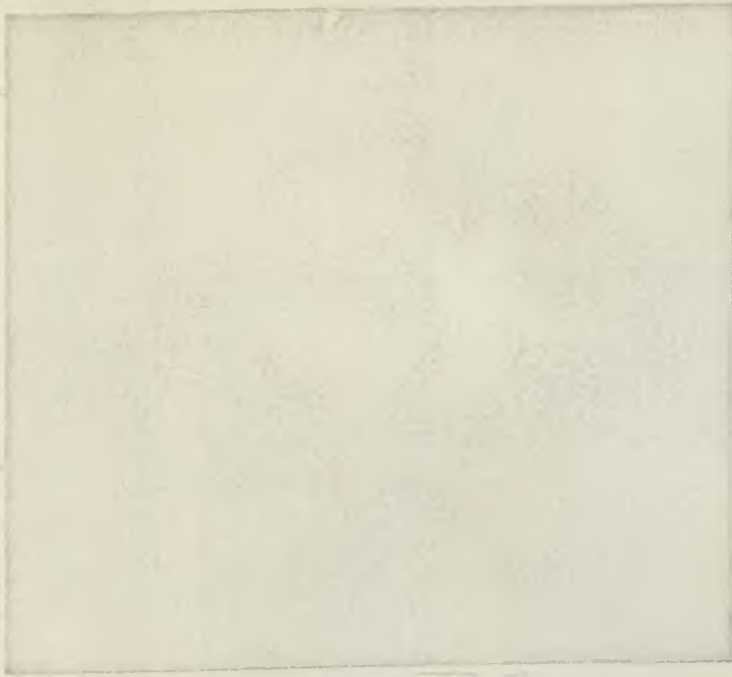
A könyvészeti szempontból értékes reprodukció-
val kapcsolatosan a korrektúra példány rendelkezésére
bocsátásáért Varjas Bélának, a hiányzott cikkek pótlá-
sában nyújtott segítségükért Esze Tamásnak, Scheiber
Sándornak, V. Windisch Évának, V. Dr. Busa Margitnak
és Kiss Józsefnek ezúton mondok köszönetet.

Budapest, 1969. október

Dr. Kovács Máté
egyetemi tanár,
az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs
Tanács elnöke

1. Képes Kóvinka. A nagydradi szétesegyház építése.

2. Donauschingeni Vágkőnyika. A bábeli torozó-épités,

Handwritten text in Hebrew script, likely a list or account, enclosed in a rectangular border. The text is arranged in several lines, with some words appearing to be in a different script or dialect. The handwriting is cursive and somewhat faded.

Ceplédi János héber nyelvű kézirása Segeth Tamás albumában.

TARTALOM.

	Lap
Tarjas Béla: Könyvtárosképzés	1
Veredy Gyula: Magyar tizedes osztályozás.	14
Dévai Gábor: Neuma-változatok keletkezése hangközviszonylatokból	25
Sajó Géza: „Erdélyi Bojót“, az állítólagos magyar származású böleselő; az újabb kutatások megvilágításában	30
Mezey László: Problémák és megoldások a kódexkutatásban	61
Hubay Ilona: Egykorú újságlap Drakula vajdáról	71
Radó Polikárp: Magyarságtudományunk két értékes szegedi emléke: Pesti Mihály és Pécsi Ferenc kódexe	78
Iványi Béla: Batthyány Boldizsár, a könyvbarát	93
Esze Tamás: A kolozsvári nyomda II Rákóczi Ferenc szolgálatában	137
Gulyás Pál: Könyvkereskedelmünk a mohácsi véstől az 1772. évi rendtartás kibocsátásáig	154
Kiss József: A „Dersi Biás“ kéziratos énekeskönyv	173
Gárdonyi Albert: Hazai könyvtermelésünk a nemzeti kultúra szolgálatában	208
 Kisebb közlemények: DERCSÉNYI DEZSŐ: A Képes Krónika egy miniatúrájáról.	
— BARLAY SZABOLCS: Segeth Tamás emlékkönyvének magyar vonatkozásai. — SCHEIBER SÁNDOR: Szamárlétra. — KLANIČAY TIBOR: Zrínyi Miklós könyvjegyzetecinek kérdéséhez. — HOLL BÉLA: A Gönczi-énekeskönyv és Szecei Molnár Albert szoltárainak ismeretlen kiadása 1703-ból. — WINDISCH ÉVA: A Merkur von Ungarn és az Ephemerides Budenses kapcsolatairól. — BUSA MARGIT: Adalékok Gyvárdi műveinek bibliográfiájához	
223	
 Figyelő: SÁGI FERENC: A Lenin könyvtár. — VECSEI JENŐ: Az Orsz. Széchényi Könyvtár zencmúztárának állapota és tervei a felszabadulás utáni években. — SASVÁRI DEZSŐ: A könyvkötés és könyvrestaurálás helyzete és szempontjai az Országos Széchényi Könyvtárban és Budapest többi könyvtáráiban. — SASHEGYI OSZKÁR: Az osztrák könyvtárügy mai állása. — M. O.: A milánói Biblioteca Comunale újjáépítéséről. — GÁSPÁR MARGIT: Angol könyvkiállítás. — WALDAPFEL ESZTER: Orosz—magyar kapcsolatok. Bemutató. 1946. — MOLNOS LIPÓT: Francia könyvkiállítás a Nemzeti Múzeumban. — MANNINGER OLGA: Francia folyóiratkiállítás Budapesten. — N.: A térképek elhelyezésének kérdéséhez	
239	
 Ismertetések: BERG PÁL: Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban. (Ism.: ORSZÁGH LÁSZLÓ.) — MOTT FRANK LUTHER: American journalism. (Ism.: —I. —A.) — CARLES E. CUMMINGS: East is East and West is West. (Ism.: FERENCZI SÁRA.) — Könyvtárosképző tanfolyam előadásai. Fővárosi Könyvtár 1945—1946. (Ism.: FAZARAS JÓZSEF.) — Fünfzig Jahre Schweizerische Landesbibliothek. 1895—1945. (Ism.: DEZSÉNYI BÉLA.) — BARLAY SZABOLCS: Pádua szellemi élete a XVI. században. (Ism.: T. W. I.) — RADÓ POLIKÁRP: Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques dans les bibliothèques publiques de Hongrie. (Ism.: DÉVAI GÁBOR.) — TELLER FRIGYES: Magyarország középkori hangjelzett kódexei (Ism.: DÉVAI GÁBOR.) — KOZOGSA SÁNDOR: Az orosz irodalom magyar bibliográfiája. (Ism.: SZEMZŐ PIROSKA.) — IRMÉDL MOLNÁR LÁSZLÓ—TOLNAY DEZSŐ: Ideiglenes	

földrajzi térképfüzet a közép- és középfokú iskolák részére. (Ism.: NAGY JÜLIA.) — Slovanská knihovéda. 1947. (Ism.: KIRÁLY PÉTER.) — Annual Report of the Librarian of Congress for the Fiscal Year Ended June 30, 1945. (Ism.: HAJDÚ PÉTER.) — Library Literature 1940—42. (Ism.: SZ. NAGY MIKLÓS.) — KÖHÁLMI BÉLA: Községi könyvtárpolitika (Ism.: MAY ISTVÁN-NÉ.) — WEBER KARL: De Zeitschrift im Geistesleben der Schweiz. (Ism.: KÖHÁLMI BÉLA.) 260

Résumé — Extract 287

Név- és tárgymutató 295

A szerkesztésért *Varjas Béla*, a kiadásért *Droszt Olga* felel.

49.288. — Egyetemi Nyomda NV., Budapest. (Felelős: Tirai Richárd.)